ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

Μετάφραση:

Γιώργος Νταλιάνης

ΔΙΕΘΝΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τὸ βιβλίο τοῦ Πέτρου Κροπότκιν: «ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ» ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴ «Διεθνῆ Βιβλιοθήκη» τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1977. Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὸν Γιῶργο Νταλιάνη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μπροσούρα «Ἐργασία» ποὺ μετέφρασε ὁ Ἀντώνης Ζάκκας καὶ τὶς μπροσοῦρες «Ἀναρχία» καὶ «Μισθωτὴ ἐργασία» ποὺ μετέφρασε ὁ Θέμης Μιχαήλ.

Ὑπεύθυνος Τυπογραφείου: Η. Νίκου, Μυλλέρου 50, τηλ. 52 36.551.

Κεντρικὴ Διάθεση: Καφε - Βιβλιοπωλεῖο «ΜΑΥΡΟ ΡΟΔΟ» — Δελφῶ
2 (καὶ Διδότου γωνία) τηλ. 36.08.635. Ἀθήνα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

Δημοσιεύθηκε τὸ 1886

«Ὅταν ἡ ἀμάθεια κυριαρχεῖ στὴν κοινωνία κι᾽ ἡ ἀταξία στὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων, οἱ νόμοι πολλαπλασιάζονται, ἡ νομοθεσία προσδοκᾶται νὰ τὰ κάνει ὅλα, κι᾽ ἐνῶ κάθε καινούργιος νόμος εἶναι ἕνα νέο στραβοπάτημα, οἱ ἄνθρωποι ὁδηγοῦνται συνεχῶς στὸ ν᾽ ἀπαιτοῦν ἀπ᾽ αὐτὸν ὅ,τι μπορεῖ νὰ προκύψει μονάχα ἀπὸ τοὺς ἴδιους, ἀπὸ τὴ δική τους ἐκπαίδευση καὶ τὴν δική της ἠθική». Δὲν εἶναι ἐπαναστάτης αὐτὸς ποὺ τὰ λέει αὐτά οὔτε ἔστω ἕνας μεταρρυθμιστής. Εἶναι ὁ νομικὸς Dalloy, συγγραφέας τῆς συλλογῆς τοῦ Γαλλικοῦ δικαίου ποὺ εἶναι γνωστὴ σὰν «Εὑρετήριο τῆς Νομοθεσίας». Κι ὅμως, μολονότι αὐτὲς οἱ γραμμὲς γράφτηκαν ἀπὸ ᾽ναν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ ἴδιος δημιουργὸς καὶ θαυμαστὴς τοῦ νόμου, ἐκφράζουν τέλεια τὴν ἀνώμαλη κατάσταση τῆς κοινωνίας μας.

Στὰ ὑπάρχοντα κράτη οἱ ἄνθρωποι προσβλέπουν σ᾽ ἕνα καινούργιο νόμο σὰν φάρμακο γιὰ ὁποιοδήποτε κακό. Ἀντὶ ν᾽ ἀλλάξουν μόνοι τους ὅ,τι εἶναι κακό, οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ ζητοῦν ἕνα νόμο γιὰ νὰ τὸ ἀλλάξει.* Ἂν ὁ δρόμος μεταξὺ δύο χωριῶν εἶναι ἀπροσπέλαστος, ὁ χωριάτης λέει: «θἄπρεπε νὰ ὑπάρχει ἕνας νόμος γιὰ τοὺς ἐπαρχιακοὺς δρόμους». Ἂν ἕνας φύλακας πάρκου ἐκμεταλλεύεται τὴν ἔλλειψη πνεύματος σ᾽ ἕνα ἀπὸ κείνους, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀκολουθοῦν μὲ δουλικὸ

* Σημ. τοῦ Μετ. — Σ᾽ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Κροπότκιν προδιαισθάνεται κάτι ποὺ θὰ ἀποτελέσει βασικὴ σύλληψη τοῦ ἀντιεξουσιαστικοῦ κινήματος στὴν ἐποχή μας, δηλ. τὴν σύλληψη τῆς ἐξουσίας σὰν «μεσολάβησης».

σεβασμό καὶ τὸν προσβάλλει, ὁ προσβλημένος, λέει: «θἄπρεπε νὰ ὑπάρχει ἕνας νόμος ποὺ νὰ ἐπιβάλλει περισσότερη εὐγένεια στοὺς φύλακες πάρκων». Ἂν ὑπάρχει στασιμότητα στὴ γεωργία ἢ τὸ ἐμπόριο, ὁ γεωργός, ὁ κτηνοτρόφος, ἢ ὁ σιτέμπορος, ὑποστηρίζει: «χρειαζόμαστε προστατευτικὴ νομοθεσία». Μέχρι τὸν τελευταῖο ἔμποράκο, δὲν ὑπάρχει κανεὶς ποὺ νὰ μὴ ζητᾶ ἕνα νόμο γιὰ νὰ προστατέψει τὸ ἐπάγγελμά του. Ἂν ὁ ἐργοδότης κατεβάζει τοὺς μισθοὺς ἢ αὐξάνει τὶς ὧρες ἐργασίας, ὁ ἐκκολαπτόμενος πολιτικὸς διακηρύσσει: «Πρέπει νὰ ὑπάρξει ἕνας νόμος γιὰ νὰ βάλει τάξη σ' ὅλα αὐτά». Κοντολογῆς, ἕνας νόμος παντοῦ καὶ γιὰ τὸ πᾶν! Νόμος γιὰ τὶς μόδες, νόμος γιὰ τοὺς τρελλοὺς σκύλους, νόμος γιὰ τὴν ἀρετή, νόμος ποὺ νὰ βάλει τέλος σ' ὅλα τὰ βίτσια κι ὅλα τὰ κακά, τὰ ὁποῖα ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη παθητικότητα καὶ δειλία.

Ἔχουμε τόσο διαστρεβλωθεῖ ἀπὸ μιὰ διαπαιδαγώγηση, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴ νηπιακὴ ἡλικία ζητᾶ νὰ σκοτώσει μέσα μας τὸ πνεῦμα τῆς ἐξέγερσης, καὶ ν' ἀναπτύξει ἐκεῖνο τῆς ὑποταγῆς στὴν ἐξουσία. Ἔχουμε τόσο διαστρεβλωθεῖ ἀπ' αὐτὴ τὴν ὕπαρξη ὑπὸ τὸν ζυγὸ τοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος κανονίζει κάθε γεγονὸς στὴ ζωή μας - τὴν γέννησή μας, τὴν ἐκπαίδευσή μας, τὴν ἀνάπτυξή μας, τὴν ἀγάπη μας, τὴ φιλία μας - ὥστε, ἂν συνεχιστεῖ αὐτὴ ἡ κατάσταση πραγμάτων, θὰ χάσουμε κάθε πρωτοβουλία, κάθε συνήθεια νὰ σκεφτόμαστε μόνοι μας. Ἡ κοινωνία μας δὲν φαίνεται πιὰ ἱκανὴ νὰ καταλάβει ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ ζήσουμε κατ' ἄλλο τρόπο, καὶ ὄχι μόνο ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ νόμου, ποὺ τὸν ἐπεξεργάζεται μία ἀντιπροσωπευτικὴ κυβέρνηση καὶ τὸν διαχειρίζεται μιὰ χούφτα κυβερνητῶν. Ἀκόμα κι' ὅταν ἔφτασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ τὴν δουλεία, ἡ πρώτη της φροντίδα ἦταν νὰ τὴν ἀποκαταστήσει ἄμεσα. Τὸ «Ἔτος Ι τῆς Ἐλευθερίας» δὲν διήρκεσε ποτὲ περισσότερο ἀπὸ μιὰ μέρα, γιατὶ μόλις τὸ διακήρυξαν οἱ ἄνθρωποι ἔβαλαν τοὺς ἑαυτούς τους, τὴν ἄλλη κι' ὅλας μέρα, ὑπὸ τὸν ζυγὸ τοῦ νόμου καὶ τῆς ἐξουσίας.

Πράγματι, γιὰ μερικὲς χιλιάδες χρόνια, ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι μᾶς κυβερνοῦν δὲν ἔχουν κάνει ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ διατυμπανίζουν τὸν «Σεβασμὸ στὸ νόμο, τὴν ὑποταγὴ στὴν ἐξουσία». Αὐτὴ εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀτμόσφαιρα, μέσα στὴν ὁποία οἱ γονεῖς ἀνατρέφουν τὰ παιδιά τους, καὶ τὸ σχολεῖο χρησιμεύει μονάχα γιὰ νὰ ἐπικυρώση αὐτὴ τὴν κατάσταση. Ἔξυπνα ἐπιλεγμένα ψή-

γματα, νόθας ἐπιστήμης ἐντυπώνονται στὰ μυαλὰ τῶν παιδιῶν γιὰ ν' ἀποδείξουν τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ νόμου· ἡ ὑποταγὴ στὸ νόμο γίνεται θρησκεία· ἡ ἠθικὴ χαλωσύνη κι' ὁ νόμος τῶν κυρίαρχων συγχέονται μέσα σὲ μία καὶ τὴν αὐτὴ θεότητα. Ὁ ἱστορικὸς ἥρωας τῆς σχολικῆς αἴθουσας εἶναι ὁ ἄνδρας ποὺ ὑπακούει στὸ νόμο, καὶ τὸν ὑπερασπίζει ἐνάντια στοὺς ἐπαναστάτες.

Ἀργότερα, ὅταν μπαίνουμε στὴν δημόσια ζωή, ἡ κοινωνία καὶ ἡ λογοτεχνία, ποὺ μᾶς γαλβανίζουν μέρα μὲ τὴν μέρα κι ὥρα μὲ τὴν ὥρα ὅπως ἡ σταλαγματιὰ τρυπάει τὴν πέτρα, συνεχίζουν νὰ μᾶς ἐντυπώνουν τὴν ἴδια προκατάληψη. Τὰ βιβλία ἱστορίας, πολιτικῆς ἐπιστήμης, κοινωνικῆς ἐπιστήμης, εἶναι παραγεμισμένα μ' αὐτὸ τὸν σεβασμὸ γιὰ τὸ νόμο. Ἀκόμη κι οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἔχουν τεθεῖ στὴν ὑπηρεσία αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τεχνητῶν τρόπων ἔκφρασης, δανεισμένων ἀπὸ τὴν θεολογία καὶ τὴν αὐθαίρετη ἐξουσία, μέσα στὴν γνώση ποὺ εἶναι καθαρὰ ἀποτέλεσμα παρατήρησης. Ἔτσι ἡ νοημοσύνη μας συσκοτίζεται ἐπιδέξια, καὶ πάντα μὲ σκοπὸ νὰ διατηρηθεῖ ὁ σεβασμός μας γιὰ τὸ νόμο. Ἡ ἴδια ἐργασία γίνεται ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες. Δὲν ἔχουν οὔτε ἕνα ἄρθρο, τὸ ὁποῖο νὰ μὴ κηρύσσει τὸν σεβασμὸ στὸν νόμο, ἀκόμη κι ὅταν ἡ τρίτη σελίδα ἀποδείχνει κάθε μέρα τὴν ἠλιθιότητα τοῦ νόμου, καὶ δείχνει πῶς σύρεται μέσα ἀπὸ κάθε ποικιλία λάσπης καὶ βρωμιᾶς ἀπὸ κείνους ποὖναι ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴ διαχείρισή του. Ἡ ὑποταχτικότητα μπροστὰ στὸ νόμο ἔχει γίνει ἀρετὴ κι' ἀμφιβάλλω ἂν ὑπῆρξε ποτὲ ἔστω κι' ἕνας ἐπαναστάτης ποὺ νὰ μὴν ἄρχισε στὴ νεότητά του σὰν ἀμύντορας τοῦ νόμου ἐνάντια σ' ὅ,τι γενικὰ ἀποκαλοῦνται «καταχρήσεις», μολονότι αὐτὲς οἱ τελευταῖες εἶναι ἀναπόφευχτες συνέπειες τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου.

Ἡ τέχνη εὐθυγραμμίζεται μὲ τὴν ψευτο - ἐπιστήμη. Ὁ ἥρωας τοῦ γλύπτη, τοῦ ζωγράφου, τοῦ μουσικοῦ, καλύπτει τὸ Νόμο ὑπὸ τὴν ἀσπίδα του, καὶ μὲ φλογίζοντα μάτια καὶ φουσκωμένα ρουθούνια στέκεται πάντα ἕτοιμος νὰ συντρίψει ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θὰ σήκωνε χέρι ἐνάντιά του. Ναοὶ ἀνυψώνονται σ' αὐτόν· οἱ ἐπαναστάτες οἱ ἴδιοι διστάζουν νὰ θίξουν τοὺς ὑψηλοὺς ἱερεῖς ποὖχουν ἀφιερωθεῖ στὴν ὑπηρεσία του, κι' ὅταν ἡ ἐπανάσταση πρόκειται νὰ σαρώσει κάποιον ἀρχαῖο θεσμό,

εἶναι ἀκόμη μὲ τὸν νόμο ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐπικυρώσει αὐτὴ τὴν πράξη.

Ἡ συγκεχυμένη μᾶζα κανόνων συμπεριφορᾶς ποὺ ἀποκαλεῖται δίκαιο, καὶ ποὺ μᾶς ἔχει κληροδοτηθεῖ ἀπὸ τὴν δουλεία, τὴν δουλοπαροικία, τὸν φεουδαρχισμό, καὶ τὴν βασιλεία, ἔχει πάρει τὴ θέση ἐκείνων τῶν πέτρινων τεράτων, μπροστὰ στὰ ὁποία συνηθιζόταν νὰ θυσιάζονται ἀνθρώπινα θύματα, καὶ τὰ ὁποῖα δουλοπρεπεῖς ἄγριοι δὲν τολμοῦσαν ἔστω καὶ ν' ἀγγίξουν μήπως καὶ χαοῦν ἀπὸ τοὺς κεραυνοὺς τοῦ οὐρανοῦ.

Αὐτὴ ἡ νέα λατρεία καθιερώθηκε μὲ ἰδιαίτερη ἐπιτυχία ἀπὸ τὴν ἄνοδο στὴν ἐξουσία τῆς μεσαίας τάξης - ἀπὸ τὴν μεγάλη Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Ὑπὸ τὸ παλαιὸ καθεστώς, οἱ ἄνθρωποι μιλοῦσαν λίγο γιὰ νόμους· ἐκτός, πραγματικά, ἂν ἐπρόκειτο, μαζὶ μὲ τὸν Μοντεσκιέ, τὸν Ρουσσὼ καὶ τὸν Βολταῖρο, νὰ τοὺς ἀντιπαραβάλλουν στὴ βασιλικὴ αὐθαιρεσία. Ἡ ὑποταγὴ στὴ θέληση τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῆς ἀκολουθίας του ἦταν ὑποχρεωτικὴ ἐπὶ ποινῇ ἀπαγχονισμοῦ ἢ φυλάκισης. Ἀλλὰ στὴ διάρκεια τῶν ἐπαναστάσεων καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὲς ὅταν οἱ νομικοὶ ἀνέβηκαν στὴν ἐξουσία, ἔκαναν ὅ,τι μποροῦσαν γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἀρχή, στὴν ὁποία ὀφείλονταν ἡ ἄνοδός τους! Ἡ μεσαία τάξη τὴν ἀποδέχτηκε ἀμέσως σὰν ἀνάχωμα γιὰ νὰ τιθασσεύσει τὸν λαϊκὸ χείμαρο. Ὁ κλῆρος ἔσπευσε νὰ τὴν κυρώσει, γιὰ νὰ σώσει τὸ σκάφος του ἀπὸ ναυάγιο ἀνάμεσα στοὺς παραβάτες. Τελικὰ ὁ λαὸς τὴν ἀποδέχτηκε σὰν μιὰ βελτίωση σὲ σχέση μὲ τὴν αὐθαίρετη ἐξουσία καὶ βία τοῦ παρελθόντος.

Γιὰ νὰ τὸ καταλάβουμε αὐτό, πρέπει νὰ μεταφερθοῦμε μὲ τὴ φαντασία στὸν 18ο αἰῶνα. Οἱ καρδιές μας πρέπει νἄχουν πονέσει ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν θηριωδιῶν ποὺ διαπράχτηκαν ἀπὸ τοὺς παντοδύναμους εὐγενεῖς τοῦ καιροῦ ἐκείνου πάνω στοὺς ἄντρες καὶ τὶς γυναῖκες τοῦ λαοῦ, προτοῦ καταλάβουμε ποιὰ πρέπει νἄταν ἡ μαγικὴ ἐπίδραση πάνω στὸ μυαλὸ τοῦ χωρικοῦ τῆς φράσης: «Ἰσότητα ἐνώπιον τοῦ νόμου, ὑποταγὴ στὸ νόμο χωρὶς διάκριση καταγωγῆς ἢ περιουσίας». Αὐτὸς ποὺ ὡς τότε εἶχε ἀντιμετωπιστεῖ χειρότερα κι ἀπὸ ζῶο, αὐτὸς ποὺ ποτὲ δὲν εἶχε δικαιώματα, αὐτὸς ποὺ ποτὲ δὲν εἶχε βρεῖ δικαιοσύνη ἐνάντια στὶς πιὸ ἀποτρόπαιες πράξεις τῶν εὐγενῶν, ἐκτὸς ἂν ἔπαιρνε ἐκδίκηση σκοτώνοντας τὸν εὐγενῆ καὶ ἀντιμετωπίζοντας μετὰ τὴν κρεμάλα, - βρῆκε τὸν ἑαυτό του ν' ἀναγνωρίζεται ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀξίωμα, τοὐλάχιστο στὴν θεωρία,

τοὐλάχιστο ἀναφορικὰ μὲ τὰ προσωπικά του δικαιώματα, σὰν ἴσος μὲ τὸν κύριό του. Ὁ,τιδήποτε καὶ νἆταν αὐτὸς ὁ νόμος, ὑπόσχονταν νὰ μεταχειριστεῖ τὸν κύριο καὶ τὸν χωρικὸ δμοια· διακήρυσσε τὴν ἰσότητα πλούσιου καὶ φτωχοῦ ἐνώπιον τοῦ δικαστῆ. Ἡ ὑπόσχεση ἦταν ψέμμα, καὶ σήμερα τὸ ξέρουμε· ἀλλὰ σ' ἐκείνη τὴν περίοδο ἦταν μιὰ πρόοδος, φόρος τιμῆς στὴν δικαιοσύνη, ὅπως ἡ ὑποκρισία εἶναι φόρος τιμῆς στὴν ἀλήθεια. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ὅταν οἱ σωτῆρες τῆς ἀπειλούμενης μεσαίας τάξης (οἱ Ροβεσπιέρροι καὶ οἱ Δαντόν) υἱοθέτησαν τὰ γραφτὰ τοῦ Ρουσσὼ καὶ τοῦ Βολταίρου, καὶ διακήρυξαν τὸν «σεβασμὸ γιὰ τὸν νόμο, ἴδιο γιὰ κάθε ἄνθρωπο», ὁ λαὸς ἀποδέχτηκε τὸν συμβιβασμό· γιατὶ ὁ ἐπαναστατικὸς του πυρετὸς εἶχε ἤδη ἀναλωθεῖ στὴν πάλη μ' ἕναν ἐχθρό, ποὺ γινόταν μέρα μὲ τὴν μέρα ἀπειλητικώτερος· ἔκλιναν τὸν αὐχένα κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τοῦ νόμου γιὰ νὰ σώσουν τοὺς ἑαυτούς τους ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη ἐξουσία τῶν φεουδαρχῶν.

Ἡ μεσαία τάξη συνέχισε ἀπὸ τότε νὰ ἐκμεταλλεύεται αὐτὸ τὸ ἀξίωμα, τὸ ὁποῖο μαζὶ μὲ μιὰ ἄλλη ἀρχή, ἐκείνη τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς κυβέρνησης, συνοψίζει τὴν ὅλη φιλοσοφία τῆς ἀστικῆς ἐποχῆς, τοῦ δέκατου ἔννατου αἰῶνα. Κήρυξε αὐτὴ τὴν θεωρία στὰ σχολεῖα, τὴν προπαγάνδισε στὰ γραπτά της, διέπλασε τὴν τέχνη καὶ τὴν ἐπιστήμη της γιὰ τὸν ἴδιο σκοπό, σκόρπισε τὶς πεποιθήσεις της σὲ κάθε τρύπα καὶ γωνιὰ - σὰν τὴν εὐσεβῆ Ἀγγλίδα ποὺ ρίχνει φυλλάδια κάτω ἀπὸ τὴν πόρτα - καὶ τὄχει κάνει αὐτὸ μὲ τόση ἐπιτυχία, ὥστε σήμερα βλέπουμε τὴν κατάληξη στὸ ἀποκρουστικὸ γεγονὸς ὅτι ἄνθρωποι ποὺ λαχταροῦν τὴν ἐλευθερία ἐπιχειροῦν νὰ τὴν ἀποκτήσουν παρακαλώντας τοὺς κυρίους τους νὰ ἔχουν τὴν καλωσύνη νὰ τοὺς προστατεύσουν τροποποιώντας τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ οἱ κύριοι ἔχουν οἱ ἴδιοι δημιουργήσει!

Ἀλλ' οἱ καιροὶ καὶ οἱ διαθέσεις, ἀλλάζουν. Ὑπάρχουν παντοῦ ἐπαναστατημένοι ποὺ δὲν θέλουν πιὰ νὰ ὑπακούουν στὸν νόμο χωρὶς νὰ ξέρουν ἀπὸ ποὺ προέρχεται, ποιὲς εἶναι οἱ χρήσεις του, καὶ ἀπὸ ποῦ πηγάζει ἡ ὑποχρέωση τῆς ὑπακοῆς του καὶ ὁ σεβασμὸς μὲ τὸν ὁποῖο συνοδεύεται. Οἱ ἐπαναστατημένοι τῶν ἡμερῶν μας κριτικάρουν τὰ ἴδια τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας, τὰ ὁποῖα ὡς τώρα θεωροῦνταν ἱερά, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα αὐτὸ τὸ φετίχ, τὸ νόμο.

Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν κριτικὴ ἀντίληψη ἀναλύουν τὶς

πηγὲς τοῦ νόμου, καὶ βρίσκουν ἐκεῖ εἴτε ἕνα θεό, προϊὸν τῶν φόβων τοῦ ἀγρίου, καὶ ἠλίθια, τιποτένιο καὶ κακεντρεχῆ ὅπως οἱ ἱερεῖς ποὺ ἐγγυῶνται τὴν ὑπερφυσικὴ καταγωγή του, ἢ ἄλλως, αἱματοχυσία, κατάκτηση διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου. Μελετοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ νόμου, κι' ἀντὶ γιὰ συνεχῆ πρόοδο ποὺ ν' ἀντιστοιχεῖ σ' ἐκείνη τῆς ἀνθρώπινης φυλῆς, βρίσκουν πὼς τὸ διακριτικό του γνώρισμα εἶναι ἡ ἀκινησία, μιὰ τάση ν' ἀποκρυσταλλώσει ὅ,τι θἄπρεπε νὰ τροποποιεῖται καὶ ν' ἀναπτύσσεται μέρα μὲ τὴ μέρα. Ρωτοῦν πὼς ὁ νόμος ἔχει διατηρηθεῖ, καὶ στὴν ὑπηρεσία του βλέπουν τὶς θηριωδίες τοῦ Βυζαντινισμοῦ τὶς ὠμότητες τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης, τὰ βασανιστήρια τοῦ μεσαίωνα, ζωντανὴ σάρκα ξεσχισμένη ἀπὸ τὸ μαστίγιο τοῦ δήμιου, ἁλυσίδες, ρόπαλα, πελέκεις, τὰ σκοτεινὰ κελλιὰ τῶν φυλακῶν, ἀγωνία, κατάρες καὶ δάκρυα. Στὶς μέρες μας βλέπουν, ὅπως πρῶτα, τὸν πέλεκυ, τὸ σχοινί, τὸ ντουφέκι, τὴ φυλακή· ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὸν ἀποχτηνωμένο φυλακισμένο, ποὺ ἔχει ὑποβιβαστεῖ στὴν κατάσταση ἑνὸς ἐγκλωβισμένου θηρίου μὲ τὴν ἐξευτέλιση ὅλης τῆς ἠθικῆς ὑπόστασής του· κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸν δικαστή, στερημένο ἀπὸ κάθε συναίσθημα ποὺ τιμᾶ πράγματι τὴν ἀνθρώπινη φύση, νὰ ζεῖ σὰν μισότρελλος ἐρημίτης σ' ἕνα κόσμο νομικῶν μυθοπλασιῶν, νὰ γλεντάει μὲ τὴν ἐπιβολὴ φυλάκισης καὶ θανάτου, χωρὶς ἔστω νὰ ὑποψιάζεται μέσα στὴν ψυχρὴ κακοήθεια τῆς τρέλλας του, τὴν ἄβυσσο τοῦ ξεπεσμοῦ ὅπου ἔχει πέσει μπροστὰ στὰ μάτια ἐκείνων, τοὺς ὁποίους καταδικάζει.

Βλέπουν μιὰ φυλὴ νομοθετῶν νὰ νομοθετοῦν χωρὶς νὰ ξέρουν ποὺ ἀναφέρονται οἱ νόμοι τους· σήμερα νὰ ψηφίζουν ἕνα νόμο γιὰ τὴν ὑγειονομία τῶν πόλεων, χωρὶς κἂν τὴν ἀμυδρότερη ἰδέα ὑγιεινῆς, αὔριο νὰ φτιάχνουν κανονισμοὺς γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ στρατευμάτων χωρὶς νὰ ξέρουν τίποτα ἀπὸ ὅπλα· νὰ φτιάχνουν νόμους γιὰ τὴν διδασκαλία καὶ τὴν ἐκπαίδευση χωρὶς ποτὲ νἄχουν δώσει ἕνα μάθημα ὁποιουδήποτε εἴδους, ἢ ἔστω καὶ μιὰ ἔντιμη διαπαιδαγώγηση στὰ παιδιά τους· νὰ νομοθετοῦν ἐκεῖ κι ὡς ἔτυχε πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ξεχνοῦν ποτὲ νὰ προβλέπουν ποινὲς γιὰ τοὺς κουρελιάρηδες, τὴ φυλακὴ καὶ τὰ κάτεργα, κι' ἂς εἶναι οἱ δυστυχεῖς αὐτοὶ χίλιες φορὲς λιγώτερο ἀνήθικοι ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς νομοθέτες.

Τέλος, τὰ κριτικὰ πνεύματα βλέπουν τὸν δεσμοφύλακα

νὰ χάνει κάθε ἀνθρώπινο αἴσθημα, τὸν ἀστυνομικὸ νὰ ἐκπαιδεύεται σὰν κυνηγόσκυλο, τὸν καταδότη τῆς ἀστυνομίας νὰ συχαίνεται τὸν ἑαυτό του· τὸ «κάρφωμα» νὰ μεταμορφώνεται σὲ ἀρετή· τὴ διαφθορὰ ν' ἀνυψώνεται σὲ σύστημα· ὅλα τὰ ἐλαττώματα, ὅλες τὶς κακὲς ἰδιότητες τῆς ἀνθρωπότητας νὰ ἐνθαρρύνονται καὶ νὰ καλλιεργοῦνται γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὁ θρίαμβος τοῦ νόμου.

Αὐτὰ ὅλα τὰ βλέπουμε, καί, γι' αὐτό, ἀντὶ νὰ ἐπαναλάβουμε μάταια τὴν παλιὰ φόρμουλα, «Σεβασμὸς στὸ νόμο», λέμε, «περιφρονῆστε τὸ νόμο κι ὅλα τὰ ἐπακόλουθά του!». Στὴ θέση τῆς δειλῆς φράσης, «Ὑπακοῦστε στὸν νόμο», ἡ κραυγή μας εἶναι «Ἐξεγερθῆτε ἐνάντια σ' ὅλους τοὺς νόμους!»

Συγκρίνετε μόνο τὰ κακὰ ποὺ γίνονται στ' ὄνομα κάθε νόμου μὲ τὰ καλὰ ποὺ μπόρεσε νὰ κάνει, ζυγίστε προσεκτικὰ τὰ καλὰ καὶ τὰ κακά, καὶ θὰ δεῖτε ἂν ἔχουμε δίκιο.

Σχετικὰ μιλώντας, ὁ νόμος εἶναι προϊὸν τῶν σύγχρονων καιρῶν. Γιὰ αἰῶνες κι' αἰῶνες ἡ ἀνθρωπότητα ζοῦσε χωρὶς ὁποιοδήποτε γραπτὸ δίκαιο, ἔστω κι' ἐκεῖνο ποὖναι χαραγμένο σὲ σύμβολα πάνω στὶς πέτρες τῆς εἰσόδου ἑνὸς ναοῦ. Στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου, οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις ρυθμίζονταν ἁπλῶς ἀπὸ ἔθιμα, συνήθειες καὶ πρακτικές, ποὺ καθιερώνονταν μὲ τὴ συνεχῆ ἐπανάληψη, κι' ἀποκτιοῦνταν ἀπὸ κάθε πρόσωπο στὴν παιδικὴ ἡλικία, ἀκριβῶς ὅπως μάθαινε πῶς νὰ ἐξασφαλίζει τὴν τροφή του μὲ τὸ κυνήγι, τὴν κτηνοτροφία, ἢ τὴ γεωργία.

Ὅλες οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες πέρασαν ἀπ' αὐτὴ τὴν πρωτόγονη φάση κι ὡς σήμερα* ἕνα μεγάλο ποσοστὸ τῆς ἀνθρωπότητας δὲν ἔχει γραπτὸ δίκαιο. Κάθε φυλὴ ἔχει τοὺς τρόπους της καὶ τὰ ἔθιμά της· ἐθιμικὸ δίκαιο, ὅπως λένε οἱ νομικοί. Ἔχει κοινωνικὲς συνήθειες, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ γιὰ νὰ διατηρήσει ἐγκάρδιες σχέσεις μεταξὺ τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ, τῶν μελῶν τῆς φυλῆς ἢ τῆς κοινότητας. Ἀκόμη κι' ἀνάμεσά μας - στὰ «πολιτισμένα» ἔθνη - ὅταν ἀφήνουμε τὶς μεγάλες πό-

* Σημ. τοῦ Μετ. — Ὑπενθυμίζουμε ὅτι τὸ δοκίμιο αὐτὸ δημοσιεύτηκε τὸ 1886.

λεις καὶ πᾶμε στὴν ὕπαιθρο, βλέπουμε ὅτι ἐκεῖ οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν κατοίκων ρυθμίζονται σύμφωνα μ' ἀρχαῖα καὶ γενικὰ ἀποδεκτὰ ἔθιμα, κι ὄχι σύμφωνα μὲ τὸ γραπτὸ δίκαιο τῶν νομοθετῶν. Οἱ χωρικοὶ τῆς Ρωσσίας, τῆς Ἰταλίας, καὶ τῆς Ἰσπανίας, κι' ἀκόμη ἑνὸς μεγάλου μέρους τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, δὲν ἔχουν καμμιὰ ἰδέα τοῦ γραπτοῦ δικαίου. Μπαίνει στὴν ζωή τους μόνο γιὰ νὰ ρυθμίσει τὶς σχέσεις τους μὲ τὸ κράτος. Ὡς πρὸς τὶς σχέσεις μεταξύ τους, μολονότι εἶναι μερικὲς φορὲς πολὺ περίπλοκες, ρυθμίζονται ἁπλῶς σύμφωνα μὲ τὸ ἀρχαῖο ἔθιμο. Πρωτύτερα, ἔτσι εἶχαν τὰ πράγματα μὲ τὴν ἀνθρωπότητα ἐν γένει.

Δύο διαφορετικὰ ρεύματα ἐθίμων ἀποκαλύπτονται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν ἠθῶν τῶν πρωτόγονων ἀνθρώπων.

Καθὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν ζεῖ σ' ἀπομονωμένη κατάσταση, αναπτύσσονται μέσα του συνήθειες καὶ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι χρήσιμα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς κοινωνίας καὶ τὴ διεύρυνση τῆς φυλῆς. Χωρὶς κοινωνικὰ συναισθήματα καὶ ἤθη, ἡ ζωὴ ἀπὸ κοινοῦ θἆταν ἀπόλυτα ἀδύνατη. Δὲν εἶναι ὁ νόμος ποὺ τἄχει ἐγκαθιδρύσει προηγοῦνται ἀπὸ κάθε νόμο. Οὔτε ἡ θρησκεία τἄχει ἐπιβάλλει· προηγοῦνται ἀπ' ὅλες τὶς θρησκεῖες. Ἀνευρίσκονται ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ ζῶα ποὺ ζοῦν σὲ κοινωνία. Ἀναπτύσσονται αὐθόρμητα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση πραγμάτων, ὅπως ἐκεῖνες οἱ συνήθειες στὰ ζῶα, τὶς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι ἀποκαλοῦν ἔνστικτα. Ξεπηδοῦν ἀπὸ ἕνα προτσὲς ἐξέλιξης, τὸ ὁποῖο εἶναι χρήσιμο καί, πραγματικά, ἀναγκαῖο γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν κοινωνία ἑνωμένη στὴν πάλη ποὺ ἐξαναγκάζεται νὰ κάνει γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ὕπαρξή της. Οἱ ἄγριοι καταλήγουν νὰ μὴ τρῶνε πιὰ ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, γιατὶ βρίσκουν ὅτι μακροχρόνια εἶναι περισσότερο πλεονεκτικὸ ν' ἀφιερωθοῦν σὲ κάποιο εἶδος καλλιέργειας παρὰ ν' ἀπολαμβάνουν τὴν εὐχαρίστηση τοῦ νὰ τρῶνε τὴ σάρκα ἑνὸς γερασμένου συγγενῆ μιὰ φορὰ τὸν χρόνο. Πολλοὶ ταξιδιῶτες ἔχουν ἀπεικονίσει τοὺς τρόπους ζωῆς ἀπόλυτα ἀνεξάρτητων φυλῶν, ὅπου οἱ νόμοι κι οἱ ἀρχηγοὶ εἶναι ἄγνωστοι* ἀλλὰ ὅπου τὰ μέλη τῆς φυ-

* Σημ. τοῦ Μετ. — Πρέπει νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι ἐδῶ ὁ Κροπότκιν ἐκφράζει μιὰ ὑπόθεση μᾶλλον παρὰ ἕνα ἀναμφισβήτητο ἀνθρωπολογικὸ γεγονός. Βλέπε σχετικὰ τὸ «Σύμπαν τῆς Ἱεραρχίας», 1976, κεφ. 1, καθὼς καὶ τὸ ὑπὸ ἔκδοση «Συμβολὲς στὴν κριτικὴ θεωρία», δοκίμιο Ι.

λῆς ἔχουν πάψει νὰ χτυπᾶνε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο σὲ κάθε διαμάχη, γιατὶ ἡ συνήθεια νὰ ζοῦν σὲ κοινωνία ἔχει καταλήξει στὴν ἀνάπτυξη ὁρισμένων συναισθημάτων ἀδελφοσύνης καὶ κοινότητας συμφερόντων, καὶ προτιμοῦν ν' ἀπευθύνονται σ' ἕνα τρίτο πρόσωπο γιὰ τὸν διακανονισμὸ τῶν διαφορῶν. Ἡ φιλοξενία τῶν προτόγονων λαῶν, ὁ σεβασμὸς στὴν ἀνθρώπινη ζωή, ἡ αἴσθηση τῆς ἀμοιβαίας ὑποχρέωσης, ἡ συμπάθεια πρὸς τὸν ἀδύνατο, τὸ θάρρος, ποὺ ἐπεκτείνεται ἀκόμη καὶ στὴν αὐτοθυσία γιὰ χάρη τῶν ἄλλων, πρῶτα τῶν παιδιῶν καὶ τῶν φίλων, κι ἀργότερα τῶν μελῶν τῆς ἴδιας κοινότητας, - ὅλες αὐτὲς οἱ ἰδιότητες ἀναπτύσσονται στὸν ἄνθρωπο πρὶν ἀπὸ κάθε νόμο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε θρησκεία, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν κοινωνικῶν ζώων. Τέτοια συναισθήματα καὶ πρακτικὲς εἶναι τὰ ἀναπόφευκτα ἀποτελέσματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Χωρὶς νἄναι ὅπως λένε οἱ παπάδες κι' οἱ μεταφυσικοὶ ἔμφυτες στὸν ἄνθρωπο, αὐτὲς οἱ ἰδιότητες εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ζωῆς ἀπὸ κοινοῦ.

Ἀλλὰ δίπλα - δίπλα μ' αὐτὰ τὰ ἔθιμα, ἀπαραίτητα στὴν ζωὴ τῶν κοινωνιῶν καὶ τὴν διατήρηση τῆς φυλῆς, ἄλλες ἐπιθυμίες, ἄλλα πάθη, κι' ἑπομένως ἄλλες συνήθειες κι' ἔθιμα, ἐξελίσσονται στὴν ἀνθρώπινη συνένωση. Ἡ ἐπιθυμία νὰ κυριαρχήσει κανεὶς πάνω σ' ἄλλους, νὰ ἐπιβάλει τὴν θέλησή του πάνω τους, ἡ ἐπιθυμία νὰ καταλάβουν τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας μιᾶς γειτονικῆς φυλῆς· ἡ ἐπιθυμία νὰ περιβληθεῖ κανεὶς μ' ἀνέσεις χωρὶς νὰ παράγει τίποτα, ἐνῶ οἱ σκλάβοι προμηθεύουν τὸν κύριό τους, μὲ τὰ μέσα ἀπόκτησης κάθε εἴδους ἡδονῆς καὶ πολυτέλειας - αὐτὲς οἱ ἐγωϊστικές, προσωπικὲς ἐπιθυμίες δημιουργοῦν ἕνα ἄλλο ρεῦμα συνηθειῶν κι' ἐθίμων. Ὁ ἱερέας κι' ὁ πολεμιστής - ὁ τσαρλατάνος ποὺ κερδοσκοπεῖ πάνω στὴν δεισιδαιμονία, κι' ἀφοῦ ἀπελευθερωθεῖ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ δαίμονα τὸν καλλιεργεῖ σ' ἄλλους, κι' ὁ παλληκαρᾶς, ποὺ θέλει τὴν εἰσβολὴ καὶ τὴ λήστευση τῶν γειτόνων του γιὰ νὰ γυρίσει μὲ λάφυρα κι' ἀκολουθούμενος ἀπὸ σκλάβους. Αὐτοὶ οἱ δύο, χέρι μὲ χέρι, ἔχουν πετύχει νὰ ἐπιβάλουν πάνω στὴν πρωτόγονη κοινωνία ἔθιμα πλεονεκτικὰ καὶ γιὰ τοὺς δυό τους, ποὺ τείνουν νὰ διαιωνίσουν τὴν κυριαρχία τους στὶς μᾶζες. Ἐπωφελούμενοι ἀπὸ τὴν παθητικότητα, τοὺς φόβους, τὴν ἀδράνεια τοῦ πλήθους, καὶ χάρη στὴ συνεχῆ ἐπανάληψη τῶν ἴδιων

πράξεων, ἔχουν ἐγκαθιδρύσει μόνιμα ἔθιμα, τὰ ὁποῖα ἔχουν γίνει μιὰ στέρεη βάση γιὰ τὴν κυριαρχία τους.

Γι' αὐτὸ τὸ σκοπό, θἄκαναν χρήση, κατὰ πρῶτο λόγο, ἐκείνης τῆς τάσης νὰ ἀκολουθεῖ καθένας τὴν πεπατημένη, ποὺ ἔχει τόσο πολὺ ἀναπτυχθεῖ στὴν ἀνθρωπότητα. Στὰ παιδιὰ κι' ὅλους τοὺς ἄγριους παίρνει ἐκπληκτικὲς διαστάσεις καὶ μπορεῖ ἐπίσης νὰ παρατηρηθεῖ στὰ ζῶα. Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν εἶναι τελείως δεισιδαίμονας, φοβᾶται πάντα νὰ εἰσαγάγη ὁποιοδήποτε εἶδος ἀλλαγῆς στὶς ὑπάρχουσες συνθῆκες· γενικὰ σέβεται ὅ,τι εἶναι παληό. «Οἱ πατέρες μας ἔκαναν αὐτὸ κι' αὐτό· τὰ πήγαιναν ἀρκετὰ καλά· μᾶς μεγάλωσαν δὲν ἦταν δυστυχισμένοι· κάνετε τὸ ἴδιο!», λένε οἱ παληοὶ στοὺς νέους κάθε φορὰ ποὺ οἱ τελευταῖοι θέλουν ν' ἀλλάξουν τὰ πράγματα. Τὸ ἄγνωστο τοὺς φοβίζει προτιμοῦν νὰ προσκολλοῦνται στὸ παρελθόν, ἀκόμη κι' ὅταν αὐτὸ τὸ παρελθὸν ἀντιπροσωπεύει φτώχεια, καταπίεση καὶ σκλαβιά.

Μπορεῖ ἀκόμη νὰ λεχθεῖ ὅτι ὅσο πιὸ ἐξαθλιωμένος εἶναι ἕνας ἄνθρωπος, τόσο περισσότερο φοβᾶται κάθε εἶδος ἀλλαγῆς μήπως καὶ τὸν κάνει ἀκόμη πιὸ δυστυχισμένο. Κάποια ἀχτίνα ἐλπίδας, μερικὰ ψίχουλα ἄνεσης, πρέπει νὰ διαπεράσουν τὴν σκοτεινὴ κατοικία του πρωτοῦ ἀρχίσει νὰ ἐπιθυμεῖ καλλίτερα πράγματα, νὰ κριτικάρει τοὺς παληοὺς τρόπους ζωῆς, καὶ νὰ προετοιμαστεῖ νὰ τοὺς βάλει σὲ κίνδυνο χάριν μιᾶς ἀλλαγῆς. Ὅσο δὲν εἶναι ἐμποτισμένος ἀπὸ ἐλπίδα, ὅσο δὲν εἶναι ἀπελευθερωμένος ἀπὸ τὴν κηδεμονία ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐκμεταλλεύονται τὴν δεισιδαιμονία καὶ τοὺς φόβους του, προτιμᾶ νὰ παραμείνει στὴν προγενέστερη κατάστασή του. Ὅταν οἱ νέοι ἐπιθυμοῦν κάποια ἀλλαγή, οἱ παληοὶ ἐγείρουν κραυγὴ πανικοῦ ἐνάντια στοὺς νεωτεριστές. Μερικοὶ ἄγριοι θὰ προτιμοῦσαν νὰ πεθάνουν μᾶλλον παρὰ νὰ παραβοῦν τὰ ἔθιμα τῆς χώρας τους, γιατὶ τοὺς ἔχουν πεῖ ὅτι ἡ ἐλάχιστη παραβίαση τῆς κατεστημένης ρουτίνας θάφερνε κακοτυχία καὶ συμφορὰ σ' ὁλόκληρη τὴν φυλή. Ἀκόμη καὶ σήμερα, πόσοι πολιτικοί, οἰκονομολόγοι καὶ δῆθεν ἐπαναστάτες δὲν δροῦν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, καὶ προσκολλοῦνται σ' ἕνα ἐξαφανιζόμενο παρελθόν! Πόσοι δὲν ἔχουν σὰν μοναδικὴ φροντίδα τους ν' ἀναζητοῦν προηγούμενα! Πόσοι διάπυροι νεωτεριστὲς δὲν εἶναι παρὰ ἁπλοῖ ἀντιγραφεῖς ἐπαναστάσεων τοῦ παρελθόντος!

Τὸ πνεῦμα τῆς ρουτίνας, γεννημένο μέσα στὴν δεισιδαι-

μονία, τὴν παθητικότητα, καὶ τὴν δειλία, ὑπῆρξε σ' ὅλους τοὺς καιροὺς ὁ στυλοβάτης τῆς καταπίεσης. Στὶς πρωτόγονες ἀνθρώπινες κοινωνίες ἔγιναν ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγούς. Διαιώνισαν ἔθιμα χρήσιμα μόνο στοὺς ἑαυτούς τους, καὶ πέτυχαν νὰ τὰ ἐπιβάλουν πάνω σ' ὁλόκληρη τὴ φυλή. Ὅσο αὐτὴ ἡ συντηρητικὴ διάθεση μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ διασφαλίση τὸν ἀρχηγὸ στὴν καταπάτησή του τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ὅσο οἱ μόνες ἀνισότητες μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἦταν ἔργο τῆς φύσης, καὶ δὲν αὐξάνονταν ἑκατὸ φορὲς ἀπὸ τὴ συγκέντρωση τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ πλούτου, δὲν ὑπῆρχε ἀνάγκη γιὰ νόμο καὶ γιὰ τοὺς φοβεροὺς μηχανισμοὺς τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν ὁλοένα αὐξανόμενων ποινῶν ποὺ τὸν ἐπιβάλλουν.

Ἀλλὰ καθὼς ἡ κοινωνία διαιροῦνταν ὅλο καὶ πιὸ πολὺ σὲ δύο ἐχθρικὲς τάξεις, ποὺ ἡ μιὰ ζητοῦσε νὰ ἐγκαθιδρύσει τὴν κυριαρχία της κι' ἡ ἄλλη ἀγωνιζόταν νὰ ξεφύγει, ἡ πάλη ἄρχισε· τώρα ὁ κατακτητὴς βιαζόταν νὰ διασφαλίσει τ' ἀποτελέσματα τῶν πράξεών του σὲ διαρκῆ μορφή, καὶ προσπάθησε νὰ τὰ τοποθετήσει πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, νὰ τὰ κάνει ἱερὰ καὶ σεβαστὰ μὲ κάθε μέσο. Ὁ νόμος ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του ὑπὸ τὶς εὐλογίες τοῦ ἱερέα καὶ τὸ ρόπαλο τοῦ πολεμιστῆ τέθηκε στὴν ὑπηρεσία του. Τὸ ἔργο του ἦταν νὰ κάνη ἀμετακίνητα τὰ ἔθιμα πρὸς ὄφελος τῆς κυρίαρχης μειοψηφίας. Ἡ στρατιωτικὴ ἰσχὺς ἀνέλαβε νὰ ἐξασφαλίση τὴν ὑπακοή. Αὐτὴ ἡ νέα λειτουργία ἦταν μιὰ καινούργια ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐξουσία τοῦ πολεμιστῆ· τώρα δὲν εἶχε μόνο τὴν ὠμὴ βία στὴν ὑπηρεσία του· ἦταν ὁ ἀμύντορας τοῦ νόμου.

Ἂν ὁ νόμος, ὅμως, δὲν παρουσίαζε παρὰ μόνο μιὰ συλλογὴ προσταγῶν χρήσιμων στοὺς κυβερνῶντες, θἄβρισκε κάποια δυσκολία στὴν ἐξασφάλιση ἀποδοχῆς κι' ὑπακοῆς. Ἔτσι, οἱ νομοθέτες ἀνέμιξαν σ' ἕνα κώδικα τὰ δύο ρεύματα ἐθίμων, τὰ ὁποῖα μόλις ἀναφέραμε: τ' ἀξιώματα ποὺ ἀντιπροσωπεύουν ἀρχὲς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἕνωσης καὶ δημιουργήθηκαν σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ζωῆς ἀπὸ κοινοῦ, καὶ τὶς ἐντολὲς ποὺ θέλουν νὰ ἐξασφαλίσουν μιὰ ἐξωτερικὴ ἑδραίωση στὴν ἀνισότητα. Ἔθιμα ἀπόλυτα ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὕπαρξη τῆς κοινωνίας, βρίσκονται στὸν κώδικα, ἔξυπνα ἀνακατεμμένα μὲ ἤθη ποὺ ἐπιβλήθηκαν ἀπὸ τὴν κυβερνῶσα κάστα, καὶ ἀξιώνουν καὶ τὰ δύο ἴσο σεβασμὸ ἀπὸ τὸ πλῆθος. «Νὰ μὴ σκοτώσεις», λέει ὁ

κώδικας, καὶ σπεύδει νὰ προσθέσει: «Καὶ πλήρωνε δεκάτες στὸν ἱερέα». «Νὰ μὴν κλέψης», λέει ὁ κώδικας, καὶ ἀμέσως κατόπιν: «Αὐτὸς ποὺ ἀρνεῖται νὰ πληρώσει φόρους, νὰ τοῦ κόψουν τὸ χέρι».

Αὐτὸς ἦταν ὁ νόμος· κι ἔχει ὡς σήμερα διατηρήσει τὸν διπλὸ χαρακτήρα του. Ἡ καταγωγή του εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς κρατούσας τάξης νὰ δώσει διάρκεια σ' ἔθιμα ποὺ ἐπιβλήθηκαν ἀπὸ τὴν ἴδια πρὸς ὄφελός της. Τὸ χαρακτηριστικό του εἶναι ἡ ἐπιδέξια ἀνάμιξη ἐθίμων χρήσιμων στὴν κοινωνία, ἐθίμων ποὺ δὲν ἔχουν ἀνάγκη νόμου γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν σεβασμό, μὲ ἄλλα ἔθιμα, χρήσιμα μόνο στοὺς κυβερνῶντες, ἐπιζήμια στὴν μᾶζα τοῦ λαοῦ, καὶ διατηρούμενα μόνο ἀπὸ τὸν φόβο τῆς τιμωρίας.

Ὅπως καὶ τὸ ἀτομικὸ κεφάλαιο, τὸ ὁποῖο γεννήθηκε ἀπὸ τὴν δολιότητα καὶ τὴν βία, κι ἀναπτύχθηκε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἐξουσίας, ὁ νόμος δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα στὸν σεβασμὸ τῶν ἀνθρώπων. Γεννημένος ἀπὸ τὴν βία καὶ τὴν δεισιδαιμονία, καὶ ἐγκαθιδρυμένος πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ προνομιούχου παράσιτου, τοῦ ἱερέα καὶ τοῦ πλούσιου ἐκμεταλλευτῆ, πρέπει νὰ καταστραφεῖ παντελῶς τὴν μέρα ποὺ ὁ λαὸς θὰ θελήσει νὰ σπάσει τὶς ἁλυσίδες του.

Θὰ πειστοῦμε καλλίτερα γι' αὐτὸ ὅταν, ἀργότερα, θ' ἀναλύσουμε τὴν μεταγενέστερη ἀνάπτυξη τῶν νόμων ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς θρησκείας, τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ ὑπάρχοντος κοινοβουλευτικοῦ συστήματος.

Εἴδαμε πῶς ὁ νόμος γεννήθηκε μέσα στὴν καθιερωμένη πρακτικὴ καὶ τὸ ἔθιμο, καὶ πῶς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ παρουσίαζε μιὰ ἐπιδέξια ἀνάμιξη κοινωνικῶν συνηθειῶν, ἀναγκαίων γιὰ τὴν διατήρηση τῆς ἀνθρώπινης φυλῆς, μ' ἄλλα ἔθιμα, ποὺ ἐπιβλήθηκαν ἀπὸ 'κείνους, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποίησαν τὴν λαϊκὴ δεισιδαιμονία καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου πρὸς ὄφελός τους. Αὐτὸς ὁ διπλὸς χαρακτήρας τοῦ νόμου ἔχει καθορίσει τὴν κατοπινώτερη ἐξέλιξή του στὴν διάρκεια τῆς ἀνάπτυξης τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης. Ἐνῶ στὴν πορεία τῶν αἰώνων ὁ πυρήνας τοῦ κοινωνικοῦ ἐθίμου ποὺ ἐμπεριέχεται στὸν νόμο ὑποβλήθηκε σὲ ἀσήμαντες καὶ βαθμιαῖες τροποποιήσεις, τὸ ἄλλο τμῆμα ἀναπτύχθηκε εὐρέως σὲ κατευθύνσεις ποὺ ὑπεδεί-

κνυαν τὰ συμφέροντα τῶν κυρίαρχων τάξεων καὶ πρὸς βλάβη τῶν καταπιεζομένων τάξεων.

Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ αὐτὲς οἱ κυρίαρχες τάξεις ἔχουν ἐπιτρέψει νὰ τοὺς ἀποσπασθεῖ ἕνας νόμος, ὁ ὁποῖος παρουσίαζε, ἢ φαινόταν νὰ παρουσιάζει, κάποια ἐγγύηση γιὰ τοὺς ἀπόκληρους. Ἀλλὰ τότε οἱ τέτοιοι νόμοι ἁπλῶς ἀνακαλοῦσαν ἕνα προηγούμενο νόμο, καμωμένο πρὸς ὄφελος τῆς κυβερνώσας κάστας. «Οἱ καλλίτεροι νόμοι», λέει ὁ Buckle, «ἦταν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀνακαλοῦσαν τοὺς προηγουμένους». Ἀλλὰ τί τρομερὲς προσπάθειες χρειάστηκαν, πόσοι ποταμοὶ αἵματος χύθηκαν, κάθε φορὰ ποὺ ὑπῆρξε ζήτημα ἀνάκλησης κάποιου ἀπ' αὐτοὺς τοὺς θεμελιώδεις νόμους ποὺ χρησιμεύουν γιὰ νὰ κρατοῦν τὸν λαὸ στὰ δεσμά. Προτοῦ μπορέσει νὰ καταργήσει τὰ τελευταῖα ἴχνη δουλοπαροικίας καὶ φεουδαρχικῶν δικαιωμάτων, καὶ νὰ διαλύσει τὴ δύναμη τῆς βασιλικῆς αὐλῆς, ἡ Γαλλία ἀναγκάστηκε νὰ περάσει μέσ' ἀπὸ τέσσερα χρόνια ἐπανάστασης καὶ εἴκοσι χρόνια πολέμου. Δεκαετίες πάλης χρειάζονται γιὰ ν' ἀνακληθοῦν καὶ οἱ λιγώτερο σημαντικοὶ ἀπὸ τοὺς ἄδικους νόμους, ποὺ μᾶς κληροδοτήθηκαν ἀπὸ τὸ παρελθόν, κι' ἀκόμη τότε σπανίως ἐξαφανίζονται, ἐκτὸς ἀπὸ περιόδους ἐπανάστασης.

Ἡ ἱστορία τῆς γένεσης τοῦ κεφαλαίου ἔχει ἤδη ἐκτεθεῖ ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὲς πολλὲς φορές. Ἔχουν περιγράψει πῶς γεννήθηκε ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ τὴν καταλήστευση, τὴ δουλεία καὶ τὴν καθυπόταξη, τὴ σύγχρονη ἀπάτη κι' ἐκμετάλλευση. Ἔχουν δείξει πῶς τρέφεται ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ ἐργάτη, καὶ πῶς λίγο - λίγο κατέκτησε ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Ἡ ἴδια ἱστορία, ἀναφορικὰ μὲ τὴν γένεση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ νόμου, δὲν ἔχει ἀκόμα ἐκτεθεῖ. Ὅπως συνήθως, ἡ λαϊκὴ εὐφυΐα ἔχει κλέψει τὴν πρωτοβουλία ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῶν βιβλίων. Ἔχει ἤδη συνθέσει τὴν φιλοσοφία αὐτῆς τῆς ἱστορίας, κι' εἶναι ἀπασχολημένη μὲ τὴν ἀποτύπωση τῶν οὐσιωδῶν ὀροσήμων της.

Ὁ νόμος, στὴν ἰδιότητά του σὰν ἐγγυητὴ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς λήστευσης, τῆς δουλείας καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης, ἔχει ἀκολουθήσει τὶς ἴδιες φάσεις ἀνάπτυξης μὲ τὸ κεφάλαιο. Δίδυμοι ἀδελφὸς κι' ἀδελφή, ἔχουν προχωρήσει χέρι - χέρι, συντηρώντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλο μὲ τὴν ταλαιπωρία τῆς ἀνθρωπότητας. Σὲ κάθε χώρα τῆς Εὐρώπης, ἡ ἱστορία τους εἶναι κατὰ προσέγγιση ἡ ἴδια. Διέφερε μόνο στὴν λεπτομέρεια· τὰ κύρια

γεγονότα είναι τὰ ἴδια· καὶ ἂν ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ νόμου στὴ Γαλλία ἢ τὴ Γερμανία, ξέρουμε τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ καὶ τὶς φάσεις ἀνάπτυξής του στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἔθνη.

Ἀρχικά, ὁ νόμος ἦταν ἕνα ἐθνικὸ σύμφωνο ἢ συμβόλαιο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτὸ τὸ συμβόλαιο δὲν ἦταν πάντα ἐλεύθερα ἀποδεκτό. Ἀκόμη καὶ στὶς πρῶτες μέρες οἱ πλούσιοι κι' ἰσχυροὶ ἐπέβαλλαν τὴν θέλησή τους πάνω στοὺς ὑπόλοιπους. Ἀλλὰ πάντως ἀντιμετώπιζαν ἕνα ἐμπόδιο στὶς καταπατήσεις τους ἀπὸ τὴν μᾶζα τοῦ λαοῦ, ποὺ συχνὰ τοὺς ἔκανε νὰ αἰσθάνονται μὲ τὴν σειρά τους τὴν δύναμή του.

Ἀλλὰ καθὼς ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ κι' οἱ εὐγενεῖς ἀπὸ τὴν ἄλλη πέτυχαν νὰ ὑποδουλώσουν τὸν λαό, τὸ δικαίωμα τῆς δημιουργίας νόμων ξέφυγε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἔθνους καὶ πέρασε σ' ἐκεῖνα τῶν προνομιούχων τάξεων. Ἐνισχυμένη ἀπὸ τὸν πλοῦτο ποὺ συσσωρεύτηκε στὰ σεντούκια της, ἡ ἐκκλησία ἐπεξέτεινε τὴν ἐξουσία της. Εἰσέδυσε ὅλο καὶ περισσότερο στὴν ἰδιωτικὴ ζωή, κι' ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν, ἔβαλε χέρι στὴν ἐργασία τῶν δουλοπαροίκων της, μάζεψε φόρους ἀπὸ κάθε τάξη, καὶ πλούτισε στὸ μέτρο ποὺ αὐξανόταν ὁ ἀριθμὸς τῶν παρανομιῶν, γιατὶ τὸ προϊὸν κάθε προστίμου διοχετευόταν στὰ θησαυροφυλάκιά της. Οἱ νόμοι δὲν εἶχαν πιὰ ὁποιαδήποτε σύνδεση μὲ τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους. «Θὰ μποροῦσε νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι αὐτοὶ προέρχονταν ἀπὸ ἕνα συμβούλιο θρησκολήπτων φανατικῶν, παρὰ ἀπὸ νομοθέτες» παρατηρεῖ ἕνας ἱστορικὸς τοῦ Γαλλικοῦ δικαίου.

Ταυτόχρονα καθὼς ὁ φεουδάρχης ἐπεξέτεινε παρόμοια τὴν ἐξουσία του πάνω στοὺς ἐργαζόμενους τῆς ὑπαίθρου καὶ στοὺς τεχνίτες τῶν πόλεων, ἔγινε κι' αὐτός, ἐπίσης, νομοθέτης καὶ δικαστής. Τὰ λίγα κατάλοιπα ἐθνικοῦ δικαίου ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν δέκατο αἰῶνα εἶναι ἁπλῶς συμφωνίες ποὺ ρυθμίζουν τὴν ὑπηρεσία, τὴν νόμιμη ἐργασία,* καὶ τοὺς φόρους ποὺ ὀφείλονταν ἀπὸ τοὺς δουλοπαροίκους καὶ τοὺς ὑποτελεῖς στὸν κύριό τους. Οἱ νομοθέτες ἐκείνης τῆς περιόδου ἤ-

* Σημ. τοῦ Μετ. — «Νόμιμη ἐργασία» σ' ἀντίθεση μὲ τὴν «συμβατικὴ ἐργασία» εἶναι ἡ ἐργασία ποὺ ὀφείλεται ἀπ' εὐθείας βάσει τοῦ νόμου, κι' ὄχι βάσει τῆς ἰδιωτικῆς βούλησης.

ταν μιὰ δράκα ληστῶν, ὀργανωμένων γιὰ τὴν καταλήστευση τοῦ λαοῦ, ποὺ γινόταν κάθε μέρα καὶ πιὸ εἰρηνικὸς καθὼς ἐπιδιδόταν σὲ γεωργικὲς ἀσχολίες. Αὐτοὶ οἱ ἅρπαγες ἐκμεταλλεύτηκαν τὰ συναισθήματα γιὰ δικαιοσύνη ποὖναι ἔμφυτα στὸ λαό, πόζαραν σὰν διαχειριστὲς ἐκείνης τῆς δικαιοσύνης, ἔκαναν μιὰ πηγὴ εἰδοσήματος γιὰ τοὺς ἑαυτούς τους ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις ἀρχές της καὶ κατασκεύασαν νόμους γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν κυριαρχία τους.

Ἀργότερα, αὐτοὶ οἱ νόμοι, ποὺ συλλέχτηκαν καὶ ταξινομήθηκαν ἀπὸ δικαστές, σχημάτισαν τὴ βάση τῶν σύγχρονων κωδίκων. Καὶ πρόκειται ἐμεῖς νὰ συζητήσουμε γιὰ σεβασμὸ αὐτῶν τῶν κωδίκων, τῆς κληροδοσίας τοῦ φεουδάρχη καὶ τοῦ ἱερέα;

Ἡ πρώτη ἐπανάσταση, ἡ ἐξέγερση τῶν πόλεων ὑπῆρξε ἐπιτυχὴς στὴν κατάργηση μόνο ἑνὸς τμήματος αὐτῶν τῶν νόμων· οἱ χάρτες δικαιωμάτων τῶν ἀπελευθερωμένων πόλεων εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἕνας ἁπλὸς συμβιβασμὸς μεταξὺ τῆς φεουδαρχικῆς καὶ ἐπισκοπικῆς νομοθεσίας, καὶ τῶν νέων σχέσεων ποὺ δημιουργήθηκαν μέσα στὴν ἴδια τὴν ἐλεύθερη περιοχή. Κι' ὅμως, πόσο μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν τῶν νόμων καὶ τῶν νόμων ποὖχουμε τώρα! Ἡ πόλη δὲν ἀναλάμβανε νὰ φυλακίσει καὶ νὰ ἐκτελέσει πολῖτες γιὰ Κρατικοὺς λόγους· ἀρκοῦνταν νὰ ἐκδιώξουν καθένα ποὺ συνωμοτοῦσε μὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πόλης, καὶ νὰ κατεδαφίσουν τὸ σπίτι του. Περιορίζονταν στὴν ἐπιβολὴ προστίμων γιὰ τὰ καλούμενα «ἐγκλήματα καὶ παραβάσεις», καὶ στοὺς δήμους τοῦ δωδέκατου αἰώνα μπορεῖ ἀκόμη νὰ βρεθεῖ ἡ δίκαιη ἀρχὴ ποὺ σήμερα ἔχει ξεχαστεῖ, ἡ ὁποία θεωρεῖ ὁλόκληρη τὴν κοινότητα ὑπεύθυνη γιὰ τὴν κακὴ συμπεριφορὰ καθενὸς ἀπὸ τὰ μέλη της. Οἱ κοινωνίες ἐκείνου τοῦ καιροῦ ἔβλεπαν τὸ ἔγκλημα σὰν ἀτύχημα ἢ κακοτυχία· μιὰ ἀντίληψη συνηθισμένη ἀνάμεσα στοὺς ρώσους χωρικοὺς σήμερα. Γι' αὐτὸ δὲν παραδέχονταν τὴν ἀρχὴ τῆς προσωπικῆς ἐκδίκησης ὅπως κηρύσσεται ἀπὸ τὴν Βίβλο, ἀλλὰ θεωροῦσαν ὅτι ἡ εὐθύνη γιὰ κάθε παρανομία ἀντανακλοῦνταν σ' ὅλη τὴν κοινωνία. Χρειάστηκε ὅλη ἡ ἐπίδραση τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εἰσήγαγε στὴ Δύση τὶς ἐξευγενισμένες ὠμότητες τοῦ Ἀνατολικοῦ δεσποτισμοῦ, γιὰ νὰ εἰσαγάγει στὰ ἤθη τῶν Γαλατῶν καὶ τῶν Γερμανῶν τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου, καὶ τὰ φοβερὰ μαρτύρια ποὺ ὕστερα ἐπιβάλλονταν σ' ὅσους θεωροῦνταν ἐγκλη-

ματίες. Ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, χρειάστηκε ὅλη ἡ ἐπίδραση τοῦ Ρωμαϊκοῦ κώδικα, τοῦ προϊόντος τῆς διαφθορᾶς τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης, γιὰ νὰ εἰσαγάγει τὶς ἔννοιες τῆς ἀπόλυτης ἰδιοχτησίας στὴν γῆ, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε τὰ κομμουνιστικὰ ἔθιμα τῶν πρωτόγονων ἀνθρώπων.

Ὅπως ξέρουμε, οἱ ἐλεύθεροι δῆμοι δὲν κατόρθωσαν νὰ διατηρηθοῦν. Ρημαγμένοι ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς διαμάχες μεταξὺ πλούσιων καὶ φτωχῶν, μεταξὺ δημοτῶν καὶ δουλοπαροίκων, ἔγιναν εὔκολη λεία τῆς βασιλείας. Καὶ καθὼς ἡ βασιλεία ἀποκτοῦσε καινούρια ἰσχύ, τὸ δικαίωμα τῆς νομοθέτησης πέρασε ὅλο καὶ πιὸ πολὺ στὰ χέρια μιᾶς κλίκας αὐλικῶν. Ἐκκληση στὸ ἔθνος γινόταν μόνο γιὰ νὰ ἐπικυρώσει τοὺς φόρους ποὺ ἀπαιτοῦνταν ἀπὸ τὸν βασιληᾶ. Κοινοβούλιο ποὺ συγκαλοῦνταν σὲ διαστήματα δύο αἰώνων, σύμφωνα μὲ τὴν καλὴ διάθεση ἢ τὸ καπρίτσιο τῆς αὐλῆς, «Ἐξαιρετικὰ Συμβούλια», συνελεύσεις εὐγενῶν, ὑπουργοὶ ποὺ ἄκουγαν σπάνια τὰ «παράπονα τῶν ὑπηκόων τοῦ βασιληᾶ» - αὐτοὶ ἦταν οἱ νομοθέτες τῆς Γαλλίας. Ἀκόμη ἀργότερα, ὅταν ὅλη ἡ ἐξουσία εἶναι συγκεντρωμένη σ' ἕνα μοναδικὸ ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ πεῖ «Ἐγὼ εἶμαι τὸ κράτος» τὰ διατάγματα χαλκεύονται στὰ «κρυφὰ πριγκηπικὰ συμβούλια», σύμφωνα μὲ τὶς ὀρέξεις ἑνὸς ὑπουργοῦ, ἢ ἑνὸς ἰδιότροπου βασιληᾶ· καὶ οἱ ὑπήκοοι πρέπε. νὰ ὑπακούσουν ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Ὅλες οἱ δικαστικὲς ἐγγυήσεις καταργοῦνται· τὸ ἔθνος εἶναι ὁ δουλοπάροικος τῆς βασιλείας, καὶ μιᾶς χούφτας αὐλικῶν. Καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἐκπλήττει τὸ βλέμμα μας ἡ φρικιαστικότητα τῶν ποινῶν - ὁ τροχός, ὁ πάσσαλος, ὁ ἐκδαρμός ζωντανῶν θυμάτων, βασανιστήρια κάθε λογῆς, ἐπινοημένα ἀπὸ τὴν ἀρρωστημένη φαντασία καλόγερων καὶ τρελλῶν, ποὺ ἀναζητοῦσαν εὐχαρίστηση στὴν ἀγωνία τῶν ἐκτελούμενων ἐκλημάτιῶν.

Ἡ μεγάλη Ἐπανάσταση ἄρχισε τὴν κατεδάφιση αὐτοῦ τοῦ πλαισίου δικαίου, ποὺ μᾶς κληροδοτήθηκε ἀπὸ τὸν φεουδαρχισμὸ καὶ τὴν βασιλεία. Ἀλλ' ἀφοῦ κατεδάφισε μερικὰ τμήματα τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ἡ Ἐπανάσταση ἔδοσε τὴν ἐξουσία τῆς νομοθέτησης στὴν μπουρζουαζία, ἡ ὁποία, μὲ τὴ σειρά της, ἄρχισε νὰ ἀνεγείρει ἕνα νέο πλαίσιο νόμων ἀποσκοπούντων νὰ διατηρήσουν καὶ νὰ διαιωνίσουν τὴν κυριαρχία τῆς μεσαίας τάξης πάνω στις μᾶζες. Τὸ κοινοβούλιό τους νομοθετεῖ δεξιὰ κι' ἀριστερά, καὶ βουνὰ νόμων συσσωρεύονται

μὲ φοβερὴ ταχύτητα. Ἀλλὰ τί εἶναι: ὅλοι αὐτοὶ οἱ νόμοι κατὰ βάθος;

Τὸ κύριο τμῆμα δὲν ἔχει παρὰ ἕνα θέμα - νὰ προστατεύσει τὴν ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία, δηλαδὴ τὸν πλοῦτο ποὺ ἀποκτᾶται μὲ τὴν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο. Ὁ σκοπός του εἶναι νὰ διανοίξει στὸ κεφάλαιο καινούργια πεδία γιὰ ἐκμετάλλευση καὶ νὰ ἐπικυρώσει τὶς νέες μορφὲς ποὺ προσλαμβάνει συνεχῶς αὐτὴ ἡ ἐκμετάλλευση, καθὼς τὸ κεφάλαιο κατακυριεύει τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλο τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας: σιδηροδρόμους, τηλεγράφους, ἠλεκτρικὸ φῶς, χημικὲς βιομηχανίες, τὴν ἔκφραση τῆς σκέψης τοῦ ἀνθρώπου στὴν λογοτεχνία καὶ τὴν ἐπιστήμη κλπ. Τὸ ἀντικείμενο τῶν ὑπόλοιπων ἀπ' αὐτοὺς τοὺς νόμους εἶναι θεμελιωδῶς τὸ ἴδιο. Ὑπάρχουν γιὰ νὰ διατηροῦν τὴ μηχανὴ τῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία χρησιμεύει γιὰ νὰ ἐξασφαλίζει στὸ κεφάλαιο τὴν ἐκμετάλλευση καὶ τὸ μονοπώλιο τοῦ παραγόμενου πλούτου. Οἱ δικαστές, ἡ ἀστυνομία, ὁ στρατός, ἡ δημόσια ἐκπαίδευση, τὸ χρηματοδοτικὸ σύστημα, ὅλα ὑπηρετοῦν ἕνα θεὸ - τὸ κεφάλαιο· ὅλα ἔχουν ἕνα μόνο στόχο - νὰ διευκολύνουν τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἐργάτη ἀπὸ τὸν καπιταλιστή. Ἀναλύστε ὅλους τοὺς νόμους ποὺ ψηφίζονται καὶ δὲν θὰ βρῆτε παρὰ μόνο αὐτό.

Ἡ προστασία τοῦ προσώπου, ἡ ὁποία προβάλλεται σὰν ἡ ἀληθινὴ ἀποστολὴ τοῦ νόμου, καταλαμβάνει ἕνα ἀνεπαίσθητο χῶρο ἀνάμεσά τους, γιατί, στὴν ὑπάρχουσα κοινωνία, οἱ ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ προσώπου ποὺ ὑπαγορεύονται ἄμεσα ἀπὸ τὸ μῖσος καὶ τὴν κτηνωδία τείνουν νὰ ἐξαφανιστοῦν. Σήμερα, ἂν δολοφονεῖται κάποιος, αὐτὸ γίνεται συνήθως γιὰ νὰ τὸν ληστέψουν. Ἀλλ' ἂν αὐτὴ ἡ κατηγορία ἐγκλημάτων καὶ παραβάσεων ἐλαττώνεται συνεχῶς, σίγουρα δὲν ὀφείλουμε αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ στὴ νομοθεσία. Ὀφείλεται στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ στὶς κοινωνίες μας, στὶς αὐξανόμενα κοινωνικὲς συνήθειες μᾶλλον, παρὰ στὶς ἐντολὲς τῶν νόμων μας. Ἀνακαλέστε αὔριο κάθε νόμο ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν προστασία τοῦ προσώπου, καὶ σταματῆστε αὔριο ὅλες τὶς δίκες γιὰ ἐπίθεση, κι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀποπειρῶν ποὺ ὑποκινοῦνται ἀπὸ προσωπικὴ ἐκδίκηση καὶ ἀπὸ κτηνωδία δὲν θ' αὐξανόταν οὔτε κατὰ μία περίπτωση.

Θὰ μᾶς φέρουν ἴσως τὴν ἀντίρρηση ὅτι στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων πενῆντα χρόνων, ἔχουν θεσμοθετηθεῖ πάρα πολ-

λοὶ φιλελεύθεροι νόμοι. Ἀλλ' ἂν ἀναλυθοῦν αὐτοὶ οἱ νόμοι, θ' ἀνακαλυφθεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ φιλελεύθερη νομοθεσία συνίσταται στὴν ἀνάκληση τῶν νόμων ποὺ μᾶς κληροδοτήθηκαν ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν προηγούμενων αἰώνων. Κάθε φιλελεύθερος νόμος, κάθε ριζοσπαστικὸ πρόγραμμα, μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ σ' αὐτὲς τὶς λέξεις - κατάργηση τῶν νόμων ποὖγιναν βαρετοὶ καὶ στὴν ἴδια τὴ μεσαία τάξη, καὶ ἐπιστροφὴ κι ἐπέκταση σ' ὅλους τοὺς πολῖτες ἐλευθεριῶν ποὺ ὑπῆρχαν στοὺς δήμους τοῦ δωδέκατου αἰώνα. Ἡ κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς, ἡ δίκη ἀπὸ ἐνόρκους γιὰ ὅλα τὰ «ἐγκλήματα» (ὑπῆρχε ἕνα πιὸ φιλελεύθερο ὁρκωτὸ σύστημα στὸν δωδέκατο αἰώνα), ἡ ἐκλογὴ τῶν δικαστῶν, τὸ δικαίωμα νὰ φέρει κανεὶς δημόσιους ἀξιωματούχους σὲ δίκη, ἡ κατάργηση τῶν μόνιμων στρατῶν, ἡ δωρεὰν ἐκπαίδευση, κλπ. κάθε τί ποὺ τονίζεται σὰν ἐφεύρεση τοῦ σύγχρονου φιλελευθερισμοῦ, δὲν εἶναι παρὰ ἐπιστροφὴ στὴν ἐλευθερία, ἡ ὁποία ὑπῆρχε πρὶν ἡ ἐκκλησία κι' ὁ βασιλιᾶς βάλουν χέρι σὲ κάθε ἐκδήλωση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Ἔτσι ἡ προστασία τῆς ἐκμετάλλευσης, ἄμεσα μὲ νόμους πάνω στὴν ἰδιοκτησία, κι' ἔμμεσα μὲ τὴ διατήρηση τοῦ Κράτους, εἶναι καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ οὐσία τῶν σύγχρονων κωδίκων μας, κι' ἡ μοναδικὴ λειτουργία τῆς πολυδάπανης νομοθετικῆς μηχανῆς μας. Ἀλλ' εἶναι καιρὸς ποὺ ἔχουμε πάψει νὰ ἱκανοποιούμαστε μὲ ἁπλὲς φράσεις, καὶ μάθαμε νὰ ἐκτιμοῦμε τὴν πραγματική τους σημασία. Ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος στὴν πρώτη ἐμφάνισή του παρουσιάζονταν σὰν σύνοψη τῶν ἐθίμων ποὖναι χρήσιμα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς κοινωνίας, γίνεται τώρα ἀντιληπτὸς σὰν τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ἕνα ὄργανο γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τῆς κυριαρχίας πάνω στὶς μοχθοῦσες μᾶζες ἀπὸ πλούσια παράσιτα. Σήμερα ἡ πολιτιστικὴ ἀποστολή του εἶναι τελείως ἀνύπαρκτη· δὲν ἔχει παρὰ ἕνα στόχο νὰ ὑποστηρίζει τὴν ἐκμετάλλευση.

Αὐτὰ μᾶς λέει ἡ ἱστορία ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξη τοῦ νόμου. Πάνω στὴ βάση αὐτῆς τῆς ἱστορίας καλούμαστε νὰ τὸν σεβαστοῦμε; Σίγουρα ὄχι. Δὲν ἔχει περισσότερο δικαίωμα στὸ σεβασμὸ ἀπ' ὅτι τὸ κεφάλαιο, ὁ καρπὸς τῆς καταλήστευσης. Καὶ τὸ πρῶτο καθῆκον τῆς ἐπανάστασης θἆναι νὰ βάλει φωτιὰ σ' ὅλους τοὺς ὑπάρχοντες νόμους, ὅπως καὶ σ' ὅλους τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας.

Τὰ ἑκατομμύρια τῶν νόμων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν γιὰ τὴν ρύθμιση τῆς ἀνθρωπότητας, ἐμφανίζονται ὕστερα ἀπὸ ἔρευνα νὰ διαιροῦνται σὲ τρεῖς βασικὲς κατηγορίες: προστασία τῆς ἰδιοκτησίας, προστασία τῶν προσώπων, προστασία τῆς κυβέρνησης. Κι ἀναλύοντας κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς τρεῖς κατηγορίες φτάνουμε στὸ ἴδιο λογικὸ κι' ἀναγκαῖο συμπέρασμα: τ ὸ ἄ χ ρ η σ τ ο κ α ὶ τ ὸ ἐ π ι β λ α β ὲ ς τ ο ῦ ν ό μ ο υ.

Οἱ σοσιαλιστὲς ξέρουν τί σημαίνει προστασία τῆς ἰδιοκτησίας. Οἱ νόμοι πάνω στὴν ἰδιοκτησία δὲν γίνονται γιὰ νὰ ἐγγυηθοῦν εἴτε στὸ ἄτομο εἴτε στὴν κοινωνία τὴν ἀπόλαυση τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας τους. Ἀπεναντίας, γίνονται γιὰ νὰ ληστέψουν ἀπὸ τὸν παραγωγὸ ἕνα μέρος ἀπ' αὐτὸ ποῦχει δημιουργήσει, καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν σ' ὁρισμένους ἄλλους ἀνθρώπους ἐκεῖνο τὸ τμῆμα τοῦ προϊόντος, τὸ ὁποῖο ἔχουν κλέψει εἴτε ἀπὸ τὸν παραγωγὸ εἴτε ἀπὸ τὴν κοινωνία σὰν ὅλο. Ὅταν, γιὰ παράδειγμα, ὁ νόμος καθιερώνει τὸ δικαίωμα τοῦ Κου τάδε σ' ἕνα σπίτι, δὲν καθιερώνει τὸ δικαίωμά του σὲ μιὰ καλύβα ποῦχει κτίσει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἢ σ' ἕνα σπίτι ποῦχει οἰκοδομήσει μὲ τὴν βοήθεια κάποιων φίλων του. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση κανεὶς δὲν θ' ἀμφισβητοῦσε τὸ δικαίωμά του. Ἀπεναντίας, ὁ νόμος καθιερώνει τὸ δικαίωμά του σ' ἕνα σπίτι, τὸ ὁποῖο δ ὲ ν εἶναι προϊὸν τῆς ἐργασίας του· πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιατὶ ἔχει βάλει ἄλλους νὰ τὸ κτίσουν γιὰ λογαριασμό του χωρὶς νὰ τοὺς ἔχει πληρώσει τὴν πλήρη ἀξία τῆς ἐργασίας τους, καὶ κατόπιν γιατὶ αὐτὸ τὸ σπίτι ἀντιπροσωπεύει μιὰ κοινωνικὴ ἀξία, τὴν ὁποία δὲν θὰ μποροῦσε νὰ παραγάγει γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ὁ νόμος καθιερώνει τὸ δικαίωμά του σ' ὅ,τι ἀνήκει στὸν καθένα γενικὰ καὶ σὲ κανένα συγκεκριμένα. Τὸ ἴδιο σπίτι, κτισμένο στὸ μέσον τῆς Σιβηρίας, δὲν θἄχε τὴν ἀξία ποὺ κατέχει σὲ μιὰ μεγάλη πόλη, καί, ὅπως ξέρουμε, αὐτὴ ἡ ἀξία προέρχεται ἀπὸ τὸν μόχθο κάπου πενῆντα γενεῶν ἀνθρώπων ποῦχουν κτίσει τὴν πόλη, τὴν ὀμόρφηναν, τὴν προμήθευσαν μὲ νερὸ καὶ φωταέριο, μ' ὡραίους δρόμους, κολλέγια, θέατρα, καταστήματα, σιδηροδρόμους καὶ λεωφόρους ποὺ ὁδηγοῦν σὲ κάθε κατεύθυνση. Ἔτσι, ἀναγνωρίζοντας τὸ δικαίωμα τοῦ Κου τάδε σ' ἕνα συγκεκριμένο σπίτι στὸ Παρίσι, στὸ Λονδίνο ἢ στὴ Ρουέν, ὁ νόμος ἀποδίδει ἄδικα σ' αὐτὸν ἕνα ὁρισμένο τμῆμα τῆς ἐργασίας τῆς ἀνθρωπότητας ἐν γένει. Κι ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἰδιοποίηση κι ὅλες οἱ ἄλλες μορφὲς ἰ-

διοκτησίας πού φέρουν τόν ἴδιο χαρακτήρα εἶναι μιά κραυγαλέα ἀδικία, χρειάζεται ἕνα ὁλόκληρο ὁπλοστάσιο νόμων κι' ἕνας ὁλόκληρος στρατός στρατιωτῶν, ἀστυνομικῶν καί δικαστῶν γιά νά τήν διατηρήσει ἐνάντια στό αἴσθημα τῆς λογικῆς καί τῆς δικαιοσύνης, πούναι ἔμφυτα στήν ἀνθρωπότητα.

Οἱ μισοί ἀπό τούς νόμους μας - ὁ ἀστικός κώδικας σέ κάθε χώρα - δέν ἐξυπηρετεῖ ἄλλο σκοπό ἀπό τό νά διατηρήσει αὐτή τήν ἰδιοποίηση, αὐτό τό μονοπώλιο, πρός ὄφελος ὁρισμένων ἀτόμων κι ἐνάντια σ' ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα. Τά τρία τέταρτα τῶν ὑποθέσεων πού ἐκδικάζονται ἀπό τά δικαστήρια δέν εἶναι παρά φιλονικίες μεταξύ μονοπωλιστῶν - δύο ληστές πού τσακώνονται γιά τή λεία τους. Καί πάρα πολλοί ἀπό τούς ποινικούς μας νόμους ἔχουν κατά νοῦ τόν ἴδιο στόχο, κι' ὁ σκοπός τους εἶναι νά κρατήσουν τόν ἐργάτη σέ μιά ὑποτακτική θέση ἀπέναντι στόν ἐργοδότη του, κι' ἔτσι νά παράσχουν ἀσφάλεια γιά τήν ἐκμετάλλευση.

Ὡς πρός τήν ἐγγύηση τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του στόν παραγωγό, δέν ὑπάρχουν νόμοι πού ἔστω νά ἐπιχειροῦν τέτοιο πράγμα. Εἶναι τόσο ἁπλό καί φυσικό, τόσο πολύ μέρος τῶν τρόπων κα τῶν ἐθίμων τῆς ἀνθρωπότητας, ὥστε ὁ νόμος δέν τὄχει σκεφτεῖ κἄν. Ἡ ἀνοιχτή ληστεία, μέ τό ξίφος στό χέρι, δέν εἶναι γνώρισμα τῆς ἐποχῆς μας. Οὔτε ἕνας ἐργαζόμενος πάει ποτέ καί φιλονικεῖ γιά τό προϊόν τῆς ἐργασίας του μ' ἕναν ἄλλο. Ἄν ἔχουν μιά διαφορά τήν διευθετοῦν προσεπικαλούμενοι ἕνα τρίτο πρόσωπο, χωρίς νά καταφεύγουν στόν νόμο. Τό μόνο πρόσωπο πού ἀπαιτεῖ ἀπό 'ναν ἄλλο αὐτό ποὖχει παράγει, εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης, πού ἔρχεται καί παίρνει τή μερίδα τοῦ λέοντος. Ὅσο γιά τήν ἀνθρωπότητα ἐν γένει, παντοῦ σέβεται τό δικαίωμα τοῦ καθένα σ' ὅ,τι ἔχει δημιουργήσει, χωρίς τήν παρεμβολή κανενός εἰδικοῦ νόμου.

Καθώς ὅλοι οἱ νόμοι γύρω ἀπό τήν ἰδιοκτησία, οἱ ὁποῖοι ἀπαρτίζουν παχεῖς τόμους κωδίκων κι εἶναι τό καύχημα τῶν νομικῶν μας, δέν ἔχουν ἄλλο στόχο ἀπό τό νά προστατεύσουν τήν ἄδικη ἰδιοποίηση ἀνθρώπινης ἐργασίας ἀπό ὁρισμένους μονοπωλιστές, δέν ὑπάρχει κανένας λόγος γιά τήν ὕπαρξή τους, καί, τήν ἡμέρα τῆς ἐπανάστασης, οἱ κοινωνικοί ἐπαναστάτες εἶναι ὁλοκληρωτικά ἀποφασισμένοι νά βάλουν σ' αὐτούς ἕνα τέρμα. Πράγματι, εἶναι τελείως δικαιολογημένο νά παραδοθοῦν στήν πυρά ὅλοι οἱ νόμοι πού ἀναφέρονται στά λεγόμενα «δι-

καιώματα ἰδιοκτησίας», ὅλες οἱ δικαιοπραξίες, ὅλα τὰ κατάστιχα, μὲ μιὰ λέξη, ὅλα ὅσα συνδέονται μ' ὁποιοδήποτε τρόπο μ' ἕνα θεσμό, τὸν ὁποῖο σύντομα θὰ βλέπουν σὰν στίγμα στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, τόσο ταπεινωτικὸ ὅσο κι' ἡ δουλεία ἢ ἡ δουλοπαροικία τῶν περασμένων αἰώνων.

Οἱ παρατηρήσεις ποὺ μόλις ἔγιναν πάνω στοὺς νόμους ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἰδιοκτησία εἶναι ἐξ ἴσου ἐφαρμόσιμες στὴ δεύτερη κατηγορία νόμων: σ' ἐκείνους ποὺ ἀποσκοποῦν στὴ διατήρηση τῆς κυβέρνησης, δηλαδὴ στὸ συνταγματικὸ δίκαιο.

Τοῦτο πάλι εἶναι ἕνα τέλειο ὁπλοστάσιο νόμων, διαταγμάτων, πράξεων, διαταγῶν ἐν συμβουλίῳ,* καὶ χίλιων - δυὸ ἄλλων, ποὺ ὅλα χρησιμεύουν νὰ προστατεύσουν τὶς διάφορες μορφὲς ἀντιπροσωπευτικῆς κυβέρνησης, ἀνατεθειμένες ἢ ὑφαρπασμένες, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες σφαδάζει ἡ ἀνθρωπότητα. Ξέρουμε πολὺ καλὰ - οἱ ἀναρχικοὶ τὸ ἔχουν πολὺ συχνὰ τονίσει στὴν διηνεκῆ κριτική τους τῶν διάφορων μορφῶν κυβέρνησης - ὅτι ἡ ἀποστολὴ ὅλων τῶν κυβερνήσεων, μοναρχικῶν συνταγματικῶν, ἢ δημοκρατικῶν, εἶναι νὰ προστατεύσουν καὶ νὰ διατηρήσουν μὲ τὴ βία τὰ συμφέροντα τῶν κατεχουσῶν τάξεων, τῆς ἀριστοκρατίας, τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐμπόρων. Ἕνα τρίτο τῶν νόμων μας - καὶ κάθε χώρα ἔχει μερικὲς δεκάδες χιλιάδες ἀπὸ δαύτους - οἱ θεμελιώδεις νόμοι πάνω στοὺς φόρους, τοὺς ἐσωτερικοὺς δασμούς, τὴν ὀργάνωση τῶν ὑπουργικῶν τμημάτων, καὶ τῶν γραφείων τους, τοῦ στρατοῦ, τῆς ἀστυνομίας, τῆς ἐκκλησίας κλπ., δὲν ἔχουν ἄλλο σκοπὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ διατηροῦν καὶ ν' ἀναπτύσσουν τὴν διοικητικὴ μηχανή. Κι αὐτὴ ἡ μηχανὴ χρησιμεύει σχεδὸν ὁλοκληρωτικὰ νὰ προστατεύει τὰ συμφέροντα τῶν κατεχουσῶν τάξεων. Ἀναλύστε ὅλους αὐτοὺς τοὺς νόμους, παρατηρεῖστε τους στὴν πράξη μέρα μὲ τὴν μέρα, καὶ θὰ ἀνακαλύψετε ὅτι κανένας τους δὲν ἀξίζει νὰ διατηρηθεῖ.

Γύρω ἀπὸ τέτοιους νόμους δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρχουν δύο γνῶμες. Ὄχι μόνο οἱ ἀναρχικοί, ἀλλ' ἐπίσης λίγο - πολὺ οἱ ἐπαναστάτες ριζοσπάστες συμφωνοῦν ὅτι ἡ μόνη χρήση τῶν νόμων ποὺ ἀφοροῦν τὴν ὀργάνωση τῆς κυβέρνησης εἶναι νὰ τοὺς ρίξουμε στὴ φωτιά.

---

* Σημ. τοῦ Μετ. — «Orders incouncil»· πρόκειται γιὰ διαταγὲς ποὺ ἐκδίδονται κατόπιν τῆς γνώμης μυστικοῦ συμβουλίου.

Ἡ τρίτη κατηγορία νόμων παραμένει ἀκόμα νὰ ἐξετασθεῖ· ἐκείνη ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν προστασία τοῦ προσώπου καὶ τὴν ἐξιχνίαση καὶ παρεμπόδιση τοῦ «ἐγκλήματος». Αὐτὴ εἶναι ἡ πιὸ σπουδαία γιατὶ συνδέονται μαζί της πολλὲς προκαταλήψεις· γιατί, ἂν τὸ δίκαιο βρίσκει ἕνα ὁρισμένο ποσὸ σεβασμοῦ, αἰτία εἶναι ἡ πεποίθηση ὅτι αὐτὸ τὸ εἶδος δικαίου εἶναι ἀπόλυτα ἀναντικατάστατο γιὰ τὴν διατήρηση τῆς ἀσφάλειας στὶς κοινωνίες μας. Αὐτοὶ εἶναι νόμοι ποὺ ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τὸν πυρῆνα τῶν ἐθίμων ποὺ εἶναι χρήσιμα στὶς ἀνθρώπινες κοινότητες, καὶ τὰ ὁποῖα ἔγιναν ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τοὺς κυβερνῶντες γιὰ νὰ καθαγιάσουν τὴ δική τους κυριαρχία. Ἡ ἐξουσία τῶν ἀρχηγῶν τῶν φυλῶν, τῶν πλούσιων οἰκογενειῶν στὶς πόλεις, καὶ τοῦ βασιλιᾶ, ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὶς δικαστικές τους λειτουργίες, κι' ἀκόμη ὡς τὶς μέρες μας, ὅποτε γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς κυβέρνησης, ἐκεῖνο ποὺ ὑπονοεῖται εἶναι ἡ λειτουργία της σὰν ὕπατου δικαστῆ. «Χωρὶς κυβέρνηση, οἱ ἄνθρωποι θὰ κομμάτιαζαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο», ὑποστηρίζει ὁ ρήτορας τοῦ χωριοῦ. «Ὁ ἀπώτατος σκοπὸς κάθε κυβέρνησης εἶναι νὰ ἐξασφαλίσει δώδεκα ἔντιμους ἐνόρκους σὲ κάθε κατηγορούμενο πρόσωπο», εἶπε ὁ Burke.

Λοιπόν, παρ' ὅλες τὶς προκαταλήψεις ποὺ ὑπάρχουν στὸ παρὸν θέμα, εἶναι καιρὸς οἱ ἀναρχικοὶ νὰ κηρύξουν θαρραλέα αὐτὴ τὴν κατηγορία νόμων ἄχρηστη κι' ἐπιβλαβῆ ὅπως κι ἡ προηγούμενη.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ὡς πρὸς τὰ λεγόμενα «ἐγκλήματα» - προσβολὲς κατὰ προσώπων - εἶναι καλὰ γνωστὸ ὅτι τὰ δύο τρίτα, καὶ συχνὰ τὰ τρία τέταρτα, τέτοιων «ἐγκλημάτων» ὑποκινοῦνται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἀποκτήσει κανεὶς τὴν κατοχὴ τοῦ πλούτου κάποιου ἄλλου. Αὐτὴ ἡ τεράστια κατηγορία τῶν λεγόμενων «ἐγκλημάτων καὶ παραβάσεων» θὰ ἐξαφανιστεῖ τὴν ἡμέρα ποὺ ἡ ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία θὰ πάψει νὰ ὑπάρχει. «Ἀλλά», θὰ λεχθεῖ, «θὰ ὑπάρχουν πάντα κτήνη, τὰ ὁποῖα θὰ βλάψουν τὶς ζωὲς τῶν συμπολιτῶν τους, τὰ ὁποῖα θὰ βάλουν τὰ χέρια τους στὸ μαχαίρι σὲ κάθε φιλονικία, καὶ θὰ ἐκδικηθοῦν τὴ μηδαμινώτερη προσβολὴ μὲ φόνο, ἂν δὲν ὑπάρχουν νόμοι νὰ τοὺς συγκρατήσουν καὶ ποινὲς νὰ τοὺς ἀποτρέψουν». Αὐτὴ ἡ ἐπῳδὸς ἐπαναλαμβάνεται κάθε φορὰ ποὺ τὸ δικαίωμα τῆς κοινωνίας νὰ τ ι μ ω ρ ε ῖ ἀμφισβητεῖται.

Ὡστόσο ὑπάρχει ἕνα γεγονὸς σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ θέμα,

τὸ ὁποῖο σήμερα εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση. Ἡ δριμύτητα τῆς ποινῆς δὲν ἐλαττώνει τὴν ποσότητα τῶν ἐγκλημάτων. Κρεμᾶστε, κι ἂν σᾶς ἀρέσει κομματιᾶστε τοὺς δολοφόνους, κι ὁ ἀριθμὸς τῶν φόνων δὲν θὰ μειωθεῖ οὔτε κατὰ ἕνα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, καταργεῖστε τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου, καὶ δὲν θὰ ὑπάρξει οὔτε ἕνας φόνος παραπάνω· θὰ ὑπάρξουν λιγώτεροι. Οἱ στατιστικὲς τὸ ἀποδείχνουν. Ἀλλ' ἂν ἡ σοδειὰ εἶναι καλή, τὸ ψωμὶ φτηνό, κι ὁ καιρὸς αἶθριος, ὁ ἀριθμὸς τῶν φόνων ἀμέσως μειώνεται. Αὐτὸ πάλι ἀποδείγνεται ἀπὸ τὴν στατιστική. Ἡ ποσότητα τῶν ἐγκλημάτων αὐξάνει καὶ ἐλαττώνεται πάντοτε κατ' ἀναλογία μὲ τὴν τιμὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν κατάσταση τοῦ καιροῦ. Ὄχι ὅτι ὅλοι οἱ φονιάδες παρακινοῦνται ἀπὸ τὴν πεῖνα. Τοῦτο δὲν συμβαίνει. Ἀλλ' ὅταν ἡ σοδειὰ εἶναι καλή, καὶ τὰ ἀγαθὰ βρίσκονται σὲ προσιτὴ τιμή, κι ὅταν ὁ ἥλιος λάμπει, οἱ ἄνθρωποι, πιὸ ἀνάλαφροι στὴ διάθεση καὶ λιγώτερο μίζεροι ἀπὸ συνήθως, δὲν δίνουν διέξοδο σὲ σκοτεινὰ πάθη, καὶ δὲν καρφώνουν τὸ μαχαίρι στὸ στῆθος ἑνὸς συνανθρώπου τους γιὰ ἀσήμαντες ἀφορμές.

Ἐπὶ πλέον, εἶναι ἐπίσης ἕνα πολὺ γνωστὸ γεγονὸς ὅτι ὁ φόβος τῆς τιμωρίας δὲν ἔχει ποτὲ σταματήσει ἔστω κι ἕνα δολοφόνο. Αὐτὸς ποὺ σκοτώνει τὸν γείτονά του ἀπὸ ἐκδίκηση ἢ ἀθλιότητα δὲν σκέφτεται πολὺ γιὰ τὶς συνέπειες· κι ὑπῆρξαν ἐλάχιστοι δολοφόνοι ποὺ δὲν ἦταν ἀκλόνητα πεισμένοι ὅτι θὰ διέφευγαν τὴν δίωξη.

Χωρὶς νὰ μιλήσουμε γιὰ μιὰ κοινωνία, στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος θὰ λαβαίνει καλύτερη ἐκπαίδευση, στὴν ὁποία ἡ ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ἱκανοτήτων του, κι ἡ δυνατότητα νὰ τὶς ἐξασκήσει, θὰ τοῦ προσφέρει τόσες ἀπολαύσεις, ὥστε δὲν θὰ ζητᾶ νὰ τὶς δηλητηριάσει μὲ τύψεις - ἀκόμη καὶ στὴν κοινωνία μας, ἀκόμη καὶ μ' ἐκεῖνα τὰ ζοφερὰ προϊόντα τῆς ἀθλιότητας ποὺ βλέπουμε στὰ καπηλειὰ τῶν μεγάλων πόλεων - τὴν ἡμέρα ποὺ δὲν θὰ ἐπιβάλλεται καμμιὰ ποινὴ στοὺς δολοφόνους, ὁ ἀριθμὸς τῶν φόνων δὲν θ' αὐξηθεῖ οὔτε κατὰ μιὰ περίπτωση. Κι εἶναι ἄκρως πιθανὸ ὅτι, ἀπεναντίας, θὰ μειωθεῖ κατὰ ὅλες ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις ποὺ ὀφείλονται σήμερα σὲ ἐγκληματίες καθ' ἕξιν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποκτηνωθεῖ στὶς φυλακές.

Μᾶς μιλᾶνε συνεχῶς γιὰ τὰ εὐεργετήματα ποὺ συνεπιφέρει ὁ νόμος, καὶ τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα τῶν ποινῶν, ἀλλὰ ἔχουν ποτὲ οἱ ῥήτορες ἐπιχειρήσει νὰ ζυγίσουν τὰ εὐεργετή-

ματα πού ἀποδίδονται στούς νόμους καί τίς ποινές, καί τήν ἐξαχρειωτική ἐπίδραση αὐτῶν τῶν ποινῶν πάνω στήν ἀνθρωπότητα; Ὑπολογίστε μόνο τά κακά πάθη πού ξύπνησαν στήν ἀνθρωπότητα ἀπό τίς θηριώδεις ποινές πού ἐπιβάλλονταν ἄλλοτε στούς δρόμους! Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό σκληρότερο ζῶο πάνω στήν γῆ. Ἀλλά ποιός ὑποβοήθησε κι ἀνέπτυξε τά σκληρά ἔνστικτα πούναι ἄγνωστα ἀκόμη κι ἀνάμεσα στούς πιθήκους, ἄν δέν εἶναι ὁ βασιλιᾶς, ὁ δικαστής, κι οἱ παπάδες, ὁπλισμένοι μέ τόν νόμο, πού 'κοβαν τήν σάρκα κομμάτια, πούβραζαν πίσσα γιά νά τήν χύσουν στίς πληγές, πού ἀποσποῦσαν μέλη, πού συνέτριβαν κόκκαλα, πού πριόνιζαν ἀνθρώπους γιά νά διατηρήσουν τήν ἐξουσία τους; Ὑπολογίστε μονάχα τόν χείμαρρο ἐξαχρείωσης πού ξεχύνεται στήν ἀνθρώπινη κοινωνία μέ τό «κάρφωμα», πού ἐνθαρρύνεται ἀπό τούς δικαστές, πού πληρώνεται ἁδρά ἀπό τίς κυβερνήσεις, ὑπό τό πρόσχημα ὅτι βοηθᾶ στήν ἀνακάλυψη τοῦ «ἐγκλήματος». Πηγαίνετε στίς φυλακές καί μελετεῖστε τί γίνεται ὁ ἄνθρωπος ὅταν στερεῖται τήν ἐλευθερία του καί κλείνεται μ' ἄλλα ἐξαθλιωμένα ὄντα, βουτηγμένος στήν ἐξαχρείωση καί τήν διαφθορά πού ἀναδύεται κι' ἀπό τούς ἴδιους τούς τοίχους τῶν ὑπαρχουσῶν φυλακῶν μας. Θυμηθεῖτε μονάχα ὅτι ὅσο περισσότερο ἀναμορφώνονται οἱ φυλακές, τόσο πιό ἀποκρουστικές γίνονται. Τά ὑποδειγματικά μας σύγχρονα ἀναμορφωτήρια εἶναι ἑκατό φορές πιό φρικτά ἀπό τά μπουντρούμια τοῦ μεσαίωνα. Τελικά, σκεφτεῖτε τί διαφθορά, τί ἐξαχρείωση μυαλοῦ συντηρεῖται ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους ἀπό τήν ἰδέα τῆς ὑπακοῆς, αὐτή τούτη τήν οὐσία τοῦ νόμου· τῆς τιμωρίας· τῆς ἐξουσίας πούχει τό δικαίωμα νά τιμωρεῖ νά κρίνει ἀνεξάρτητα ἀπό τήν συνείδησή μας καί τήν ἐκτίμηση τῶν φίλων μας· τῆς ἀναγκαιότητας γιά δήμιους, δεσμοφύλακες καί πληροφοριοδότες - κοντολογῆς, ἀπ' ὅλες τίς ἰδιότητες τοῦ νόμου καί τῆς ἐξουσίας. Σκεφτεῖτε τα ὅλ' αὐτά, καί σίγουρα θά συμφωνήσετε μαζί μας, ὅτι ὁ νόμος πού ἐπιβάλλει ποινές εἶναι μιά βδελυγμία πού θἄπρεπε νά πάψει νά ὑπάρχει.

Λαοί χωρίς πολιτική ὀργάνωση, κι' ἑπομένως λιγώτερο ἐξαχρειωμένοι ἀπό μᾶς, ἔχουν καταλάβει τέλεια ὅτι ὁ ἄνθρωπος πού ἀποκαλεῖται «ἐγκληματίας» εἶναι ἁπλῶς ἄτυχος· ὅτι τό φάρμακο δέν εἶναι νά τόν μαστιγώσουμε, νά τόν ἁλυσσοδέσουμε, ἤ νά τόν σκοτώσουμε στήν ἀγχόνη ἤ στήν φυλακή, ἀλλά νά τόν βοηθήσουμε μέ τήν πιό ἀδελφική φροντίδα, μέ μετα-

χείριση βασισμένη στὴν ἰσότητα, μὲ τὰ ἤθη τῆς ζωῆς ἀνάμεσα σ' ἔντιμους ἀνθρώπους. Ἐλπίζουμε ὅτι στὴν ἑπόμενη ἐπανάσταση τούτη ἡ κραυγὴ θ' ἀκουστεῖ:

«Κάψτε τὰ ἰκριώματα· γκρεμῖστε τὶς φυλακές· καταργεῖστε τοὺς δικαστές, τοὺς ἀστυνόμους καὶ τοὺς πληροφοριοδότες - τὴν πιὸ βρώμικη ράτσα ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς γῆς· μεταχειριστεῖτε σὰν ἀδερφὸ τὸν ἄνθρωπο ποῦχει ὁδηγηθεῖ ἀπὸ τὸ πάθος νὰ κάνει κακὸ στοὺς συνανθρώπους σας· πάνω ἀπ' ὅλα, ἀφαιρέστε ἀπὸ τὰ χαμερπῆ προϊόντα τῆς ὀκνηρίας τῆς μεσαίας τάξης τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιδείχνουν τὰ βίτσια τους μὲ φανταχτερὰ χρώματα· καὶ νἄστε βέβαιοι ὅτι ἐλάχιστα ἐγκλήματα θ' ἀμαυρώσουν τὴν κοινωνία μας».

Τὰ κύρια στηρίγματα τοῦ ἐγκλήματος εἶναι ὁ παρασιτισμὸς σὲ βάρος ἄλλων, ὁ νόμος κι ἡ ἐξουσία· νόμοι γιὰ τὴν ἰδιοχτησία, νόμοι γιὰ τὴν κυβέρνηση, νόμοι γιὰ ποινὲς καὶ παραβάσεις· καὶ ἐξουσία, ποὺ παίρνει τὸ δικαίωμα νὰ κατασκευάζει αὐτοὺς τοὺς νόμους καὶ νὰ τοὺς ἐφαρμόζει.

Ὄχι πιὰ νόμους! Ὄχι πιὰ δικαστές! Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότητα καὶ ἡ ἔμπρακτη ἀνθρώπινη ἀλληλεγγύη εἶναι τὰ μόνα ἀποτελεσματικὰ ἐμπόδια ποὺ μποροῦμε ν' ἀντιπαραθέσουμε στὰ ἀντικοινωνικὰ ἔνστικτα μερικῶν ἀπὸ μᾶς.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Δημοσιεύθηκε στὴν «La Révolté» *τὸ 1880*

1 ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ

Ὅτι οἱ κυβερνήσεις ποὺ ὑπάρχουν σήμερα θάπρεπε νὰ καταργηθοῦν, ἔτσι ὥστε ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότητα, κι ἡ ἀδελφότητα νὰ μὴν εἶναι πιὰ κενὲς λέξεις ἀλλὰ νὰ γίνουν ζωντανὴ πραγματικότητα, κι ὅτι ὅλες οἱ μορφὲς κυβέρνησης ποὺ δοκιμάστηκαν ὥς τώρα ὑπῆρξαν μόνο ἰσάριθμες μορφὲς καταπίεσης, καὶ θάπρεπε ν' ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ μιὰ νέα μορφὴ κοινωνικῆς ὀργάνωσης - σ' αὐτὸ θὰ συμφωνήσουν ὅλοι ὅσοι ἔχουν μυαλὸ καὶ μιὰ ἰδιοσυγκρασία ἔστω καὶ ἐλάχιστα ἐπαναστατική. Δὲν χρειάζεται κανεὶς νάναι καὶ τόσο πολὺ νεωτεριστὴς γιὰ νὰ φτάσει σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα. Τὰ κακὰ τῶν σημερινῶν κυβερνήσεων κι ἡ ἀδυναμία μεταρρύθμισής τους εἶναι πολὺ πρόδηλα γιὰ νὰ κρυφτοῦν ἀπὸ τὰ μάτια ὁποιουδήποτε λογικοῦ παρατηρητῆ. Κι ὡς πρὸς τὴν ἀνατροπὴ τῶν κυβερνήσεων, εἶναι ἀρκετὰ γνωστὸ ὅτι σ' ὁρισμένες ἐποχὲς αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει χωρὶς πολλὴ δυσκολία. Ὑπάρχουν καιροὶ ποὺ οἱ κυβερνήσεις σωριάζονται σὲ κομμάτια σὰν χάρτινοι πύργοι σχεδὸν ἀπὸ μόνες τους, μπροστὰ στὴν ἀνάσα τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ. Αὐτὸ τὸ εἴδαμε τὸ 1848 καὶ τὸ 1870, καὶ θὰ τὸ ξαναδοῦμε σύντομα.

Τὸ νὰ ρίξουμε μιὰ κυβέρνηση, εἶναι γιὰ τὸν ἐπαναστάτη τῆς μεσαίας τάξης τὸ πᾶν· γιὰ μᾶς εἶναι μόνο ἡ ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ὅταν ἡ κρατικὴ μηχανὴ ξεδοντιαστεῖ, ὅταν ἡ ἱεραρχία τῶν ἀξιωματούχων ἀποδιοργανωθεῖ καὶ δὲν ξέρει πρὸς ποιὰ κατεύθυνση νὰ πάει, κι οἱ στρατιῶτες χάσουν τὴν ἐμπιστοσύνη στοὺς ἀξιωματικούς τους - μ' ἕνα λόγο,

όταν ολόκληρος ό στρατός τών υπερασπιστών του κεφαλαίου κατατροπωθεί - τότε μέγα έργο μας γίνεται ή καταστροφή όλων τών θεσμών, οί όποιοι χρησιμεύουν γιά νά διαιωνίσουν τήν οικονομική καί πολιτική σκλαβιά. Άφού επιτευχθεί ή δυνατότητα τής ελεύθερης δράσης, τί θά κάνουν μετά οί επαναστάτες;

Σ' αυτό τό ερώτημα μόνο οί αναρχικοί δίνουν τήν κατάλληλη απάντηση: «Καμμιά κυβέρνηση! Αναρχία!». Όλοι οί άλλοι λένε: «Επαναστατική κυβέρνηση!», καί διαφέρουν μονάχα ώς πρός τήν μορφή πού δίνεται σ' αυτή τήν κυβέρνηση. Μερικοί συνηγορούν γιά μιά κυβέρνηση εκλεγόμενη μέ καθολική ψηφοφορία στό Κράτος ή στήν κοινότητα· άλλοι συνηγορούν γιά μιά επαναστατική δικτατορία.

«Επαναστατική κυβέρνηση»! Νά δύο λέξεις, πού ήχούν πολύ παράξενα στ' αυτιά εκείνων, οί όποιοι καταλαβαίνουν πραγματικά τί σημαίνει ή κοινωνική επανάσταση, καί τί σημαίνει μιά κυβέρνηση. Οί λέξεις αυτές αναιρούν ή μία τήν άλλη, καταστρέφουν ή μία τήν άλλη. Έχουμε δεί, φυσικά, πολλές δεσποτικές κυβερνήσεις - είναι ή ουσία κάθε κυβέρνησης νά παίρνει τήν πλευρά τής αντίδρασης ενάντια στήν επανάσταση, καί νάχει μιά τάση πρός τόν δεσποτισμό. Άλλά ποτέ δέν έχουμε δεί μιά επαναστατική κυβέρνηση, καί υπάρχουν σοβαροί λόγοι γι' αυτό. Η επανάσταση - σημαίνοντας τήν βίαιη κατεδάφιση τών κατεστημένων μορφών ιδιοκτησίας, τήν καταστροφή καστών, τόν ραγδαίο μετασχηματισμό τών ειλημμένων ιδεών γύρω από τήν ηθική - είναι ακριβώς τό αντίθετο, ή ίδια ή άρνηση τής κυβέρνησης, πούναι συνώνυμη μέ τήν «καθεστηκυία τάξη», τόν συντηρητισμό, τήν διατήρηση τών υπαρχόντων θεσμών, τήν άρνηση τής ελεύθερης πρωτοβουλίας καί τής ατομικής δράσης. Κι όμως συνεχώς ακούμε νά γίνεται λόγος γι' αυτό τόν άσπρο κόρακα, λές κι ή «επαναστατική κυβέρνηση» νάταν τό απλούστερο πράγμα στόν κόσμο, τόσο κοινό καί τόσο καλά γνωστό σ' όλους όπως ή βασιλεία, ή αυτοκρατορία, κι ό παπισμός!

Τό ότι οί λεγόμενοι επαναστάτες τής μεσαίας τάξης κηρύσσουν αυτή τήν ιδέα δέν είναι παράξενο. Ξέρουμε καλά τί εννοούν μέ τήν επανάσταση. Εννοούν μιά επισκευή τής αστικής πολιτείας, τήν κατάληψη από τούς λεγόμενους δημοκράτες τών επικερδών απασχολήσεων πού επιφυλάσσονται σήμερα στούς βοναπαρτικούς καί στούς βασιλικούς. Εννοούν τό πολύ -

πολὺ τὸν χωρισμὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ κράτους, τὴν ἀνεπίστημη στὸ ἑξῆς συμβίωσή τους, τὴν δήμευση τῶν ἀγαθῶν τοῦ κλήρου πρὸς ὄφελος τοῦ κράτους καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τῶν μελλοντικῶν διαχειριστῶν αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν. Ἴσως ἀκόμα ἐννοοῦν τὸ δημοψήφισμα, ἢ κάποιο παρόμοιο πολιτικὸ μηχανισμό. Ἀλλὰ τὸ ὅτι ἐπαναστάτες σοσιαλιστὲς γίνονται ἀπόστολοι μιᾶς τέτοιας ἰδέας, μπορεῖ μονάχα νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὸ νὰ ὑποθέσουμε ἕνα ἀπὸ τὰ δύο: Εἴτε εἶναι δέσμιοι προκαταλήψεων, τὶς ὁποῖες ἔχουν ἀποκτήσει χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν ἀπὸ τὴν φιλολογία, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἀπ' τὴν ἱστορία ποὖναι γραμμένη ἀπὸ αὐτοὺς πρὸς χρήση τῆς μπουρζουαζίας, καὶ ἔχοντας ἐμποτιστεῖ μὲ πνεῦμα δουλοπρέπειας, μ' αὐτὸ τὸ προϊὸν αἰώνων σκλαβιᾶς, ἀδυνατοῦν νὰ φανταστοῦν τὸν ἑαυτό τους ἐλεύθερο· ἢ ἀλλοιῶς δὲν ἐπιθυμοῦν αὐτὴ τὴν ἐπανάσταση, τὴν ὁποία ἔχουν πάντοτε στὰ χείλη τους. Θὰ ἱκανοποιοῦνταν μ' ἕνα ἁπλὸ μπάλωμα τῶν παρόντων θεσμῶν, ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι θὰ ἐξασφάλιζαν τὴν ἐξουσία γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἀφήνοντας στὸ μέλλον ν' ἀποφασίσει τί θάκαναν γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν «τὸ θηρίο» ποὺ ἀποκαλεῖται «λαός». Πᾶνε ἀντίθετα στοὺς σημερινοὺς κυβερνῆτες μὲ μόνο σκοπὸ νὰ πάρουν τὶς θέσεις τους. Μ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους δὲν ἐνδιαφερόμαστε νὰ συζητήσουμε. Θὰ μιλήσουμε μόνο σ' ἐκείνους ποὺ ξεγελιοῦνται παρὰ τὶς καλὲς προθέσεις τους.

Ἂς ἀρχίσουμε μὲ τὴν πρώτη ἀπὸ τὶς μορφὲς «ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης» ποὺ προτείνεται - τὴν ἐκλεγμένη κυβέρνηση.

Ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ βασιλεία μόλις ἔχει ἀνατραπεῖ, ὅτι ὁ στρατὸς τῶν ἀμυντόρων τοῦ κεφαλαίου ἔχει κατατροπωθεῖ· παντοῦ ζύμωση, συζήτηση τῶν δημόσιων ὑποθέσεων, παντοῦ ἐπιθυμία νὰ βαδίσουν μπροστά. Νέες ἰδέες ξεπετάγονται, ἡ ἀναγκαιότητα σπουδαίων μεταβολῶν γίνεται κατανοητή. Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ δράσουμε εἶναι ἀναγκαῖο ν' ἀρχίσουμε χωρὶς ἔλεος τὸ ἔργο τῆς κατεδάφισης γιὰ νὰ προετοιμάσουμε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴ νέα ζωή. Ἀλλὰ τί μᾶς προτείνουν νὰ κάνουμε; νὰ συγκαλέσουμε τὸ λαὸ σ' ἐκλογές, νὰ ἐκλέξουμε ἀμέσως μιὰ κυβέρνηση καὶ νὰ τῆς ἐμπιστευθοῦμε τὸ ἔργο, τὸ ὁποῖο ὅλοι μας, ὁ καθένας μας θάπρεπε ν' ἀναλάβει μὲ δική του πρωτοβουλία!

Αὐτὸ ἔκανε τὸ Παρίσι ὕστερ' ἀπὸ τὴν 18η Μαρτίου 1871. «Δὲν θὰ ξεχάσω ποτέ», μᾶς ἔλεγε ἕνας φίλος, «ἐκεῖνες τὶς θαυμάσιες στιγμὲς τῆς λύτρωσης. Εἶχα κατέβει ἀπὸ τὸ διαμέ-

ρισμά του στὸ Καρτιὲ Λατὲν γιὰ νὰ μπῶ σ' ἐκείνη τὴν τεράστια ὑπαίθρια λέσχη ποὺ γέμιζε τὰ βουλεβάρτα ἀπὸ τό 'να ἄκρο τοῦ Παρισιοῦ ὡς τὸ ἄλλο. Καθένας μιλοῦσε γιὰ τὶς δημόσιες ὑποθέσεις· ὅλως οἱ καθαρὰ προσωπικὲς προκαταλήψεις εἶχαν ξεχαστεῖ· κανεὶς δὲν σκεφτόταν ν' ἀγοράσει ἢ νὰ πουλήσει· ὅλοι αἰσθάνονταν ἕτοιμοι, ψυχῇ καὶ σώματι, νὰ προχωρήσουν πρὸς τὸ μέλλον. Ἀκόμη κι ἄνθρωποι τῆς μεσαίας τάξης, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸν γενικὸ ἐνθουσιασμό, εἶδαν μὲ χαρὰ νὰ τοὺς ἀνοίγεται ἕνας νέος κόσμος. "Αν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ κάνουμε μιὰ κοινωνικὴ ἐπανάσταση, ἔλεγαν, "ἂς τὴν κάνουμε τώρα. Κάντε ὅλα τὰ πράγματα κοινά· εἴμαστε ἕτοιμοι γι' αὐτό". Ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπανάστασης ὑπῆρχαν, ἦταν μόνο ἀπαραίτητο νὰ τὰ ἐνεργοποιήσουμε. Ὅταν γύρισα σπίτι μου τὴ νύχτα ἔλεγα στὸν ἑαυτό μου: "πόσο ὑπέροχη εἶναι ἡ ἀνθρωπότητα τελικά, ἀλλὰ κανεὶς δὲν τὸ ξερε· πάντα εἶχε συκοφαντηθεῖ". Ὕστερα ἦρθαν οἱ ἐκλογές, ὀνομάστηκαν τὰ μέλη τῆς Κομμούνας - καὶ κατόπιν λίγο - λίγο ὁ πυρετὸς τῆς ἀφοσίωσης κι ἡ ἐπιθυμία γιὰ δράση ἐξαφανίστηκαν. Καθένας ἐπέστρεψε στὴν συνηθισμένη δουλειά του, λέγοντας στὸν ἑαυτό του: "Τώρα ἔχουμε μιὰ ἔντιμη κυβέρνηση, ἂς δράσει γιὰ μᾶς". Εἶναι γνωστὸ τί ἐπακολούθησε».

Ἀντὶ νὰ δράσει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀντὶ νὰ βαδίσει ἐμπρὸς ἀντὶ νὰ προχωρήσει πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς νέας τάξης πραγμάτων, ὁ λαός, ἐμπιστευόμενος τοὺς κυβερνῆτες του, τοὺς ἀφήνει τὴν λήψη τῶν πρωτοβουλιῶν. Αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη συνέπεια, τὸ ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν. Ἂς δοῦμε τώρα, τί ἔκαναν αὐτοὶ οἱ κυβερνῆτες ποὺ περιβλήθηκαν μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη ὅλων.

Ποτὲ ἐκλογὲς δὲν ἦταν πιὸ ἐλεύθερες ἀπὸ κεῖνες τοῦ Μαρτίου τοῦ 1871. Οἱ ἴδιοι ἀντίπαλοι τῆς Κομμούνας τὸ παραδέχονται. Ποτὲ ἡ μᾶζα τῶν ἐκλεκτόρων δὲν ἦταν πιὸ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ βάλει στὴν ἐξουσία τοὺς καλλίτερους ἀνθρώπους, ἀνθρώπους τοῦ μέλλοντος, ἀληθινοὺς ἐπαναστάτες. Κι ἔτσι ἔκανε. Ὅλοι οἱ καλὰ γνωστοὶ ἐπαναστάτες ἐκλέχτηκαν μὲ τεράστιες πλειοψηφίες· Γιακωβίνοι, Μπλανκιστές, Διεθνικοί, καὶ οἱ τρεῖς ἐπαναστατικὲς τάσεις ἀντιπροσωπεύονταν στὸ Συμβούλιο τῆς Κομμούνας. Καμμιὰ ἐκλογὴ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ δώσει καλλίτερη κυβέρνηση.

Ἀλλὰ ποιὸ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα; Κλεισμένοι στὸ Δημαρ-

χεῖο, ἐπιφορτισμένοι νὰ ἐνεργήσουν κατὰ τὰ πρότυπα ποὺ καθιερώθηκαν ἀπὸ τὶς προηγούμενες κυβερνήσεις, αὐτοὶ οἱ ἔνθερμοι ἐπαναστάτες, αὐτοὶ οἱ ἀναμορφωτές, κυριεύτηκαν ἀπὸ ἀνικανότητα καὶ στειρότητα. Μ' ὅλη τὴν καλή τους θέληση καὶ τὸ θάρρος τους δὲν ἤξεραν οὔτε κἂν πῶς νὰ ὀργανώσουν τὴν ἄμυνα τοῦ Παρισιοῦ. Βέβαια τώρα κατηγοροῦν γι' αὐτὸ τοὺς ἀνθρώπους, τὰ ἄτομα· ὅμως αἰτία αὐτῆς τῆς ἀποτυχίας δὲν ἦταν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ τὸ σύστημα ποὺ ἐφαρμόστηκε.

Πράγματι, ἡ καθολικὴ ψηφοφορία, ὅταν εἶναι τελείως ἐλεύθερη, μπορεῖ νὰ δώσει τὸ πολὺ - πολὺ μία συνέλευση, ποὺ ν' ἀντιπροσωπεύει τὸν μέσο ὅρο τῶν γνωμῶν, οἱ ὁποῖες τὴν στιγμὴ ἐκείνη ὑποστηρίζονται ἀπὸ τὴν μᾶζα τοῦ λαοῦ κι αὐτὸς ὁ μέσος ὅρος στὶς ἀπαρχὲς τῆς ἐπανάστασης ἔχει μόνο μιὰ ἀσαφῆ ιδέα τοῦ ἔργου ποὺ πρέπει νὰ πραγματοποιηθεῖ, χωρὶς νὰ καταλαβαίνει καθόλου πῶς θάπρεπε νὰ τὰ ἀναλάβει. Ὤ, ἂν ὁ ὄγκος τοῦ ἔθνους, τῆς κοινότητας, μποροῦσε νὰ συμφωνήσει πρὶν ἀπὸ τὸ κίνημα τί εἶναι ἀναγκαῖο νὰ γίνη μόλις ἀνατραπεῖ ἡ κυβέρνηση! Ἂν αὐτὸ τὸ ὄνειρο τῶν οὐτοπιστῶν τῆς πολυθρόνας μποροῦσε νὰ πραγματοποιηθεῖ, ποτὲ δὲν θάχαμε αἱματηρὲς ἐπαναστάσεις. Ἀφοῦ θὰ ἐκφραζόταν ἡ θέληση τῆς τεράστιας πλειονότητας τοῦ ἔθνους, οἱ ὑπόλοιποι θὰ ὑποβάλλονταν σ' αὐτὴν εὐχαρίστως. Ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν γίνονται ἔτσι. Ἡ ἐπανάσταση ξεσπάει πολὺ πρὶν ἐπέλθει μιὰ γενικὴ συνεννόηση, κι αὐτοὶ ποὔχουν μιὰ σαφῆ ἰδέα γιὰ τὸ τί θὰ μποροῦσε νὰ γίνει τὴν ἑπόμενη μέρα εἶναι μόνο μιὰ μικρὴ μειοψηφία. Ἡ μεγάλη μᾶζα τοῦ λαοῦ ἔχει μόνο μιὰ γενικὴ ἰδέα τοῦ στόχου ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ πραγματοποιήσει, χωρὶς νὰ ξέρει καὶ πολὺ πῶς νὰ προχωρήσει πρὸς τὸν στόχο, καὶ χωρὶς νἄχει καὶ πολλὴ ἐμπιστοσύνη στὴν κατεύθυνση ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσει. Ἡ πρακτικὴ λύση δὲν θὰ βρεθεῖ, δὲν θὰ γίνει σαφής, ὥς ὅτου ἡ ἀλλαγὴ θἄχει ἀρχίσει ἤδη. Θἄναι τὸ προϊὸν τῆς ἴδιας τῆς ἐπανάστασης, τοῦ λαοῦ ἐν δράσει - ἢ ἀλλοιῶς δὲν θἄναι τίποτα, γιατὶ τὸ μυαλὸ μερικῶν ἀτόμων εἶναι τελείως ἀνίκανο νὰ βρεῖ λύσεις ποὺ μποροῦν νὰ πηγάσουν μόνο ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ.

Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάσταση, ἡ ὁποία ἀντανακλᾶται στὸ σῶμα ποὔχει ἐκλεγεῖ μὲ καθολικὴ ψηφοφορία, ἀκόμη κι ὅταν δὲν ἔχει τὰ ἐλαττώματα ποὔναι ἐγγενῆ στὶς ἀντιπροσωπευτικὲς κυβερνήσεις ἐν γένει. Οἱ ἐλάχιστοι ἄνθρωποι ποὺ ἀντιπροσωπεύ-

σουν τὴν ἐπαναστατικὴ ἰδέα τῆς ἐποχῆς βρίσκονται πνιγμένοι ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ἐπαναστατικῶν σχολῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς ὑπάρχουσας ἀνάγκης πραγμάτων.

Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ θἄταν τόσο ἀπαραίτητοι ἀνάμεσα στὸν λαό, ἰδιαίτερα τὶς ἡμέρες τῆς ἐπανάστασης, γιὰ νὰ διασπείρουν τὶς ἰδέες τους, γιὰ νὰ θέσουν τὴ μᾶζα σὲ κίνηση, γιὰ νὰ κατεδαφίσουν τοὺς θεσμοὺς τοῦ παρελθόντος, βρίσκονται κλεισμένοι σὲ μιὰ αἴθουσα, συζητώντας μάταια πῶς ν' ἀποσπάσουν παραχωρήσεις ἀπὸ τοὺς μετριοπαθεῖς, καὶ πῶς νὰ μεταπείσουν τοὺς ἐχθρούς τους, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ὑπάρχει ἕνας μονάχα τρόπος γιὰ νὰ ὁδηγηθοῦν στὴν ἀποδοχὴ τῆς νέας ἰδέας - νὰ μπεῖ αὐτὴ σ' ἐφαρμογή. Ἡ κυβέρνηση γίνεται ἕνα κοινοβούλιο μ' ὅλα τὰ ἐλαττώματα ἑνὸς ἀστικοῦ κοινοβουλίου. Μακριὰ ἀπὸ τὸ νάναι μιὰ «ἐπαναστατική» κυβέρνηση, γίνεται τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο στὴν ἐπανάσταση, καὶ τελικὰ ὁ λαὸς βρίσκεται στὴν ἀνάγκη νὰ τὴν βγάλει ἀπὸ τὴν μέση, ν' ἀποπέμψει ἐκείνους ποὺ μόλις χθὲς εἶχε ἀνακηρύξει ἐκλεκτούς του.

'Αλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι εὔκολο νὰ γίνει. Ἡ νέα κυβέρνηση, ἡ ὁποία ἔχει σπεύσει νὰ ὀργανώσει μιὰ νέα διοίκηση γιὰ νὰ ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχία της καὶ νὰ ὑπακούεται, δὲν ἐννοεῖ νὰ ἐνδώσει τόσο εὔκολα. Καταπιασμένη μὲ τὴν διατήρηση τῆς ἐξουσίας της, προσκολλᾶται σ' αὐτὴ μ' ὅλη τὴν ἐνεργητικότητα ἑνὸς θεσμοῦ ποὺ δὲν εἶχε ἀκόμη καιρὸ νὰ πέσει σὲ γεροντικὴ παρακμή. 'Αποφασίζει ν' ἀντιμετωπίσει τὴν βία μὲ τὴν βία, κι ὑπάρχει τότε μόνο ἕνα μέσο νὰ τὴν ἀνατρέψει ὁ λαός: νὰ πάρει τὰ ὅπλα, νὰ κάνει ἄλλη μιὰ ἐπανάσταση γιὰ ν' ἀποπέμψει ἐκείνους στοὺς ὁποίους εἶχε ἐναποθέσει τὶς ἐλπίδες του.

Τότε βλέπουμε τὴν ἐπανάσταση διαιρεμένη ἐνάντια στὸν ἑαυτό της! 'Αφοῦ ἔχασε πολύτιμο καιρὸ στὶς καθυστερήσεις, χάνει τώρα δύναμη σ' ἀδελφοκτόνες διαιρέσεις μεταξὺ τῶν φίλων τῆς νέας κυβέρνησης κι ἐκείνων ποὺ βλέπουν τὴν ἀναγκαιότητα τῆς διάλυσής της. Κι ὅλ' αὐτὰ συμβαίνουν γιατὶ δὲν ἔχει κατανοηθεῖ ὅτι μιὰ νέα ζωὴ ἀπαιτεῖ νέες μορφές· ὅτι δὲν εἶναι μὲ τὴν προσκόλληση σὲ παλιὲς μορφὲς ποὺ μιὰ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ. Ὅλ' αὐτὰ γιατὶ δὲν **ἔχει κατανοηθεῖ** τὸ ἀσυμβίβαστο ἐπανάστασης καὶ κυβέρνησης, γιατὶ δὲν ἔχει ἀναγνωριστεῖ ὅτι ἡ μία εἶναι, κάτω ἀπ' ὁποιαδήποτε μορφὴ κι ἂν παρουσιάζεται, ἡ ἄρνηση τῆς ἄλλης

κι ὅτι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀναρχία δὲν ὑπάρχει ἐπανάσταση.

Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἄλλη μορφὴ «ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης» ποὺ τόσο συχνὰ ἐκθειάζεται - τὴν ἐπαναστατικὴ δικτατορία.

ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

II

Οἱ κίνδυνοι στοὺς ὁποίους ἐκτίθεται μιὰ ἐπανάσταση ὅταν ἀφεθεῖ νὰ ἐλεγχθεῖ ἀπὸ μιὰ ἐκλεγμένη κυβέρνηση εἶναι τόσο πρόδηλοι ὥστε μιὰ ὁλόκληρη σχολὴ ἐπαναστατῶν ἀποκηρύσσει ὁλοκληρωτικὰ αὐτὴ τὴν ἰδέα. Καταλαβαίνουν ὅτι εἶναι ἀδύνατο γιὰ ἕνα λαὸ σ' ἐξέγερση νὰ δώσει στὸν ἑαυτό του, μέσω τῶν ἐκλογῶν, ἄλλη κυβέρνηση ἐκτὸς ἀπὸ μία ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ παρελθόν, καὶ ἡ ὁποία θἄναι σὰν σιδερένια παπούτσια στὰ πόδια τοῦ λαοῦ, πάνω ἀπ' ὅλα ὅταν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐκείνη ἡ τεράστια ἀναγέννηση, οἰκονομική, πολιτική, κι ἠθική, ποὺ ἐννοοῦμε μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση.

Ἀρνοῦνται λοιπὸν τὴν ἰδέα μιᾶς «νόμιμης» κυβέρνησης, τοὐλάχιστο στὴν διάρκεια τῆς περιόδου ποὺ εἶναι ἐξέγερση ἐνάντια στὴν νομιμότητα, καὶ συνηγοροῦν γιὰ μιὰ «ἐπαναστατικὴ δικτατορία».

«Τὸ κόμμα», λένε, «τὸ ὁποῖο θἄχει ἀνατρέψει τὴν κυβέρνηση, θὰ πάρει διὰ τῆς βίας τὴν θέση της. Θὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία καὶ θὰ προχωρήσει κατὰ ἐπαναστατικὸ τρόπο. Θὰ πάρει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα ποὖναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐξέγερσης. Θὰ καταργήσει τοὺς παληοὺς θεσμούς· θὰ ὀργανώσει τὴν ἄμυνα τῆς χώρας. Ὡς πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν θ' ἀναγνωρίσουν τὴν ἐξουσία της, ἡ καρμανιόλα θὰ τοὺς συγυρίσει, εἴτε ἀνήκουν στὸν λαὸ εἴτε στὴν μεσαία τάξη, ἂν ἀρνοῦνται νὰ ὑπακούσουν στὶς διαταγὲς ποὖναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐπανάστασης». Ἡ καρμανιόλα ἀκόμα ἐν δράσει; κοιτᾶξτε πῶς σκέφτονται αὐτοὶ οἱ ἐκκολαπτόμενοι Ροβεσπιέροι, ποὺ δὲν ξέρουν ἀπὸ τὸ μεγάλο ἔπος τοῦ περασμένου αἰῶνα παρὰ τὴν περίοδο τῆς παραχμῆς του, ἄνθρωποι ποὺ δὲν ἔχουν μάθει τίποτα γι' αὐτὸ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν εἰσαγγελέων στὰ δικαστήρια τῆς Δημοκρατίας.

Γιὰ μᾶς τοὺς ἀναρχικοὺς ἡ δικτατορία ἑνὸς ἀτόμου ἢ ἑ-

νὸς κόμματος (στὸ βάθος τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πράγμα) ἔχει χαρακτηριστικὰ ὁριστικά. Ξέρουμε ὅτι μιὰ κοινωνικὴ ἐπανάσταση δὲν κατευθύνεται ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο ἢ μιὰ ὁμάδα. Ξέρουμε ὅτι ἐπανάσταση καὶ κυβέρνηση εἶναι ἀσυμβίβαστα. Ἡ μία πρέπει νὰ καταστρέψει τὴν ἄλλη ἀδιάφορα ποιὸ ὄνομα δίνεται στὴν κυβέρνηση - δικτατορία, βασιλεία, εἴτε κοινοβούλιο. Ξέρουμε ὅτι αὐτὸ ποὺ δίνει δύναμη κι ἀλήθεια στὸ ρεῦμα μας περιέχεται σ' αὐτὴ τὴ φόρμουλα: «Τίποτα καλὸ ἢ μὲ διάρκεια δὲν μπορεῖ νὰ γίνη παρεκτὸς ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη πρωτοβουλία τοῦ λαοῦ, καὶ κάθε ἐξουσία τείνει νὰ τὴν καταστρέψει». Νά γιατὶ ἄριστοι ἀπὸ μᾶς, ἂν οἱ ἰδέες τους δὲν περνοῦσαν μέσα ἀπὸ τὸ χωνευτήρι τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος πριτοῦ τεθοῦν σ' ἐφαρμογή, καὶ γινόντουσαν κύριοι αὐτῆς τῆς φοβερῆς μηχανῆς, τῆς κυβέρνησης, ποὺ θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ δροῦν κατὰ βούληση, θὰ γινόντουσαν μέσα σὲ μιὰ ἑβδομάδα ἄξιοι μόνο γιὰ τὴν ἀγχόνη. Ξέρουμε ποὺ ὁδηγεῖ κάθε δικτατορία, ἀκόμη κι ἡ πιὸ καλοπροαίρετη: στὸν θάνατο τῆς ἐπανάστασης. Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς δικτατορίας δὲν εἶναι ποτὲ περισσότερο ἀπὸ ἕνα ἀρρωστημένο προϊὸν τῆς κυβερνητικῆς φετιχολατρείας, ἡ ὁποία, σὰν τὴν θρησκευτικὴ φετιχολατρεία, ἔχει πάντα χρησιμεύσει γιὰ νὰ διαιωνίσει τὴ σκλαβιά.

Ἀλλὰ δὲν ἀπευθυνόμαστε τώρα σ' ἀναρχικούς. Μιλᾶμε σ' αὐτοὺς τοὺς κυβερνητικοὺς ἐπαναστάτες, οἱ ὁποῖοι, παραπλανημένοι ἀπὸ τὶς προκαταλήψεις τῆς ἐκπαίδευσής τους, σφάλλουν καλοπροαίρετα καὶ ζητᾶνε νὰ συζητήσουν τὸ θέμα. Καὶ θὰ τοὺς μιλήσουμε τοποθετώντας γιὰ λίγο τὸν ἑαυτό μας, ἀπὸ τὴ δική τους σκοπιά.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, μιὰ γενικὴ παρατήρηση: ἐκεῖνοι ποὺ κηρύσσουν τὴν δικτατορία δὲν ἀντιλαμβάνονται συνήθως ὅτι ὑποστηρίζοντας αὐτὴ τὴν προκατάληψη προετοιμάζουν μονάχοι τὸν δρόμο γιὰ κείνους ποὺ ἀργότερα θὰ τοὺς κόψουν τὸ λαιμό. Ὑπάρχει, ὅμως, μιὰ φράση τοῦ Ροβεσπιέρου ποὺ οἱ θαυμαστές του θἄκαναν καλὰ νὰ θυμοῦνται. Δὲν ἀρνιόταν τὴν δικτατορία κατ' ἀρχήν. «Πρόσεχε ὅμως», ἀπάντησε ἀπότομα στὸν Μαντάρ, ὅταν τοῦ μίλησε γι' αὐτήν, «δικτάτορας θὰ γίνει ὁ Μπρισσό!» Μάλιστα, ὁ Μπρισσό, ὁ πονηρὸς Γιρονδῖνος, ὁ θανάσιμος ἐχθρὸς τῶν ἰσοπεδωτικῶν τάσεων τοῦ λαοῦ, ὁ λυσσαλέος ἀμύντορας τῆς ἰδιοκτησίας (μολονότι κάποτε τὴν εἶχε ἀποκαλέσει κλοπή), ὁ Μπρισσὸ ποὺ θἄκλεινε ἐν ψυχρῷ στὴν φυλακὴ

τὸν Ἐμπέρ, τὸν Μαρά, κι ὅλους τοὺς μετριοπαθεῖς Γιακωβίνους.

Αὐτὸ εἰπώθηκε στὰ 1792! Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἡ Γαλλία ἦταν ἤδη τρία χρόνια σ' ἐπανάσταση! Στὴν πραγματικότητα, ἡ βασιλεία δὲν ὑπῆρχε πιὰ ἁπλῶς περίμενε τὴ χαριστικὴ βολή. Τὸ φεουδαρχικὸ καθεστὼς εἶχε οὐσιαστικὰ καταργηθεῖ. Κι ὅμως ἀκόμη καὶ σ' αὐτὸ τὸν καιρό, ὅταν τὰ κύματα τῆς ἐπανάστασης κυλοῦσαν ἀνεμπόδιστα, ἦταν ἀκόμη ὁ ἀντεπαναστάτης Μπρισσό, ποὖχε τὶς μεγαλύτερες πιθανότητες νὰ γίνει δικτάτορας! Καὶ ποιὸς θὰ τὶς εἶχε πρωτύτερα, στὰ 1789; Ὁ Μιραμπὼ ἦταν ὁ ἄνθρωπος ποὺ θ' ἀναγνωριζόταν σὰν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κυβέρνησης! Ὁ ἄνθρωπος ποὖχανε παζάρια μὲ τὸν βασιλῃᾶ γιὰ νὰ τοῦ πουλήσει τὴν εὐγλωττία του - αὐτὸς ἦταν ὁ ἄνθρωπος ποὺ θὰ ρίχνονταν στὴν ἐξουσία ἐκεῖνο τὸν καιρό, ἂν ὁ ἐξεγερμένος λαὸς δὲν ἐπέβαλλε τὴν κυριαρχία του, ὑποβασταζόμενη μὲ τὰ δόρατά του, κι ἂν δὲν εἶχε προχωρήσει μὲ τὰ τετελεσμένα γεγονότα τῆς ἐξέγερσης στὴν ὕπαιθρο, κάνοντας ἔτσι ἀνεδαφικὴ κάθε κυβέρνηση συγκροτούμενη στὸ Παρίσι ἢ στοὺς νομούς.

Ἀλλ' ἡ κυβερνητικὴ προκατάληψη τυφλώνει τόσο ὁλοκληρωτικὰ ἐκείνους ποὺ μιλοῦν γιὰ δικτατορία, ὥστε προτιμοῦν τὴ δικτατορία ἑνὸς νέου Μπρισσὸ ἢ ἑνὸς Ναπολέοντα ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἰδέας νὰ δώσουν ἕνα ἄλλο ἀφεντικὸ στοὺς ἀνθρώπους ποὺ σπᾶνε τὶς ἁλυσίδες τῆς σκλαβιᾶς τους!

Οἱ μυστικὲς ἑταιρεῖες τῆς ἐποχῆς τῆς παλινόρθωσης καὶ τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ στὴν διατήρηση αὐτῆς τῆς προκατάληψης τῆς δικτατορίας. Οἱ ἀστοὶ δημοκράτες τοῦ καιροῦ, βοηθούμενοι ἀπὸ τοὺς ἐργάτες, ἔκαναν μιὰ μακριὰ σειρὰ συνωμοσιῶν, μὲ στόχο τὴν ἀνατροπὴ τῆς βασιλείας καὶ τὴν ἀνακήρυξη τῆς Δημοκρατίας. Μὴ καταλαβαίνοντας τὴν βαθειὰ ἀλλαγὴ ποὖπρεπε νὰ πραγματοποιηθεῖ στὴν Γαλλία προτοῦ μπορέσει νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ ἔστω κι ἕνα δημοκρατικὸ καθεστώς, φαντάζονταν ὅτι διὰ μέσου μιᾶς ἐκτεταμένης συνωμοσίας θ' ἀνέτρεπαν κάποια μέρα τὴν βασιλεία, θὰ καταλάμβαναν τὴν ἐξουσία καὶ θ' ἀνακήρυσσαν τὴν Δημοκρατία. Γιὰ περισσότερα ἀπὸ τριάντα χρόνια αὐτὲς οἱ μυστικὲς ἑταιρεῖες δὲν ἔπαψαν ποτὲ νὰ δουλεύουν μὲ ἀπεριόριστη ἀφοσίωση, μὲ ἡρωϊκὸ θάρρος κι ἐπιμονή. Ἂν ἡ Δημοκρατία προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐξέγερση τοῦ 1848, ἦταν χάρη σ' αὐτὲς τὶς ἑ-

ταιρεῖες, καὶ χάρη στὴν προπαγάνδα μὲ τὴν πράξη ποὔκαναν γιὰ τριάντα χρόνια. Χωρὶς τὶς εὐγενεῖς τους προσπάθειες ἡ Δημοκρατία θἆταν ἀδύνατη.

Ὁ σκοπὸς ποὔχαν κατὰ νοῦ ἦταν νὰ καταλάβουν οἱ ἴδιες τὴν ἐξουσία καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσουν μιὰ ρεπουμπλικανικὴ δικτατορία. Ἀλλά, φυσικά, ποτὲ δὲν πέτυχαν, ὅπως πάντα, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν φύση τῶν πραγμάτων, μιὰ συνωμοσία δὲν μποροῦσε ν' ἀνατρέψει τὴν βασιλεία. Οἱ συνωμότες εἶχαν πράγματι προπαρασκευάσει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν πτώση της. Εἶχαν διασπείρει πλατειὰ τὴν δημοκρατικὴ ἰδέα· οἱ μάρτυρές τους τὴν εἶχαν κάνει ἰδεῶδες τοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ἡ τελικὴ προσπάθεια, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε ὁριστικὰ τὸν βασιληᾶ τῆς μπουρζουαζίας, ἦταν πολὺ μεγαλύτερη κι ἰσχυρότερη ἀπ' ὁποιαδήποτε θὰ μποροῦσε νὰ προέλθει ἀπὸ μιὰ μυστικὴ ἑταιρεία· ἦρθε ἀπὸ τὴ μᾶζα τοῦ λαοῦ.

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι γνωστό. Ἡ παράταξη ποὺ εἶχε προετοιμάσει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν πτώση τῆς βασιλείας βρέθηκε παραμερισμένη ἀπὸ τὰ σκαλιὰ τοῦ Κυβερνητικοῦ Μεγάρου. Ἄλλοι, πολὺ προνοητικοὶ γιὰ νὰ διατρέξουν τὸν κίνδυνο τῆς συνωμοσίας, ἀλλὰ καλλίτερα γνωστοί, κι ἐπίσης πιὸ μετριοπαθεῖς, ἄνθρωποι ποὺ καιροφυλακτοῦσαν γιὰ τὴν εὐκαιρία τῆς κατάληψης τῆς ἐξουσίας, πῆραν τὴ θέση ποὺ οἱ συνωμότες ἤλπιζαν νὰ κατακτήσουν μὲ τὴν λόγχη. Δημοσιογράφοι, δικηγόροι, καλοὶ ὁμιλητὲς ποὺ δούλευαν σκληρὰ γιὰ ν' ἀποκτήσουν ὄνομα ἐνῶ οἱ ἀληθινοὶ δημοκράτες χάλκευαν ὅπλα ἢ ἐξέπνεαν στὴν φυλακή, κατέλαβαν τὴν ἐξουσία. Μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, ἤδη καλὰ γνωστοί, ζητωκραυγάστηκαν ἀπὸ τοὺς ἀργόσχολους· ἄλλοι σπρώχτηκαν μπροστὰ κι ἔγιναν ἀποδεκτοὶ γιατὶ τ' ὄνομά τους δὲν ἀντιπροσώπευε τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ἕνα πρόγραμμα συμφωνίας μὲ τὸν καθένα.

Ἂς μὴ μᾶς ποῦν ὅτι αὐτὸ συνέβη λόγω τῆς ἔλλειψης πρακτικοῦ πνεύματος στὴν παράταξη τῆς δράσης, κι ὅτι ἄλλοι θἄναι σὲ θέση νὰ πετύχουν περισσότερα στὸ μέλλον. Ὄχι, χίλιες φορὲς ὄχι! Εἶναι νόμος τόσο ἄτεγκτος ὅπως κι ἐκεῖνος ποὺ κυβερνᾶ τὴν κίνηση τῶν ἀστέρων, ὅτι ἡ παράταξη τῆς δράσης θὰ παραμεριστεῖ, καὶ οἱ δολοπλόκοι καὶ ρήτορες θὰ καταλάβουν τὴν ἐξουσία. Εἶναι καλλίτερα γνωστοὶ στὴν μεγάλη μᾶζα ποὺ κάνει τὴν τελικὴ προσπάθεια. Παίρνουν περισσότερους ψήφους, γιατὶ μὲ ψηφοδέλτια ἢ χωρὶς αὐτά, μὲ ζητωκραυγὲς ἢ μὲ τὴν

κάλπη, στὸ βάθος εἶναι πάντα ἕνα εἶδος σιωπηρῆς ἐκλογῆς, ἡ ὁποία γίνεται σὲ τέτοιες περιπτώσεις μὲ ζητωκραυγές. Ἐπευφημοῦνται ἀπὸ τὸν καθένα, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἐπανάστασης, ποὺ προτιμοῦν νὰ προωθήσουν μηδενικά, κι ἔτσι μὲ τὶς ζητωκραυγὲς γίνονται ἀποδεκτοὶ σὰν κυβερνῆτες ἄνθρωποι ποὺ στὴν πραγματικότητα εἶναι εἴτε ἐχθροὶ τοῦ κινήματος εἴτε ἀδιάφοροι πρὸς αὐτό.

Ὁ ἄνθρωπος ποὺ περισσότερο ἀπὸ ὁποιονδήποτε ἄλλο ἦταν ἡ ἐνσάρκωση αὐτοῦ τοῦ συστήματος συνωμοσία,* ὁ ἄνθρωπος ποὺ πλήρωσε τὴν ἀφοσίωσή του σ' αὐτὸ τὸ σύστημα μὲ μιὰ ζωὴ ποὺ ξόδεψε στὴν φυλακή, τὴν παραμονὴ τοῦ θανάτου του πρόφερε αὐτὲς τὶς λέξεις, ποὺ ἀπὸ μόνες τους ἀποτελοῦν ὁλόκληρο πρόγραμμα: «Οὔτε Θεὸ οὔτε Ἀφέντη!».

Η ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ

III

Τὸ νὰ φανταζόμαστε ὅτι μιὰ κυβέρνηση μπορεῖ ν' ἀνατραπεῖ ἀπὸ μιὰ μυστικὴ ἑταιρεία, κι ὅτι αὐτὴ ἡ μυστικὴ ἑταιρεία μπορεῖ νὰ πάρει τὴν θέση της, εἶναι ἕνα σφάλμα, στὸ ὁποῖο ἔχουν πέσει ὅλες οἱ ἐπαναστατικὲς ὀργανώσεις ποὖδαν τὸ φῶς στοὺς κόλπους τῆς δημοκρατικῆς μεσαίας τάξης ἀπὸ τὸ 1820. Κι ὅμως ἀφθονοῦν τὰ γεγονότα ποὺ ἀποδείχνουν τὸ μέγεθος αὐτοῦ τοῦ σφάλματος. Τί ἀποφοσίωση, τί αὐταπάρνηση, τί ἐπιμονὴ ἔδειξαν οἱ δημοκρατικὲς μυστικὲς ἑταιρεῖες τοῦ κόμματος τῆς Νέας Ἰταλίας! Κι ὅμως ὅλο αὐτὸ τὸ τεράστιο ἔργο, ὅλες αὐτὲς οἱ θυσίες ποὔγιναν ἀπὸ τὴν νεολαία τῆς Ἰταλίας, μπροστὰ στὶς ὁποῖες ἀκόμη κι ἐκεῖνες τῆς Ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας ὠχριοῦν, ὅλα τὰ πτώματα ποὺ ἐπισωρεύτηκαν στὰ ὑπόγεια τῶν Αὐστριακῶν φρουρίων, ὅλες οἱ ζωὲς ποὺ ἔσβησαν κάτω ἀπὸ τὸ μαχαίρι καὶ τὶς σφαῖρες τῶν δημίων - ὅλ' αὐτὰ ἔφεραν τελικὰ στὴν ἐξουσία τὴν πονηρή, ληστρικὴ μεσαία τάξη καὶ τὴν βασιλεία!

Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴ Ρωσία. Εἶναι δύσκολο νὰ βρεθεῖ στὴν ἱστορία μιὰ μυστικὴ ὀργάνωση ποὺ μὲ τὰ ἴδια πενιχρὰ

* Σημ. τοῦ Μετ. — Ἐννοεῖ τὸν Αὔγουστο Μπλανκί (1805 - 1881).

μέσα νὰ πέτυχε ἐξίσου τεράστια ἀποτελέσματα ὅπως ἡ ρωσική νεολαία, μιὰ μυστικὴ ὀργάνωση ποὺ νὰ ἔδειξε τέτοια ἐνεργητικότητα καὶ δραστηριότητα ὅπως ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπή. Ἡ ὀργάνωση τῆς ρωσικῆς νεολαίας κλόνισε αὐτὸ τὸν κολοσσὸ ποὺ φαινόταν ἄτρωτος, τὸν τσαρισμό, κι' ἔκανε τὴν αὐταρχικὴ κυβέρνηση ἀνέφικτη στὸ ἑξῆς γιὰ τὴ Ρωσία. Κι' ὅμως, πόσο ἀφελεῖς εἶναι αὐτοὶ ποὺ πιστεύουν ὅτι ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ θὰ γίνει κύριος τῆς ἐξουσίας τὴ μέρα ποὺ τὸ στέμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ΄ θὰ γκρεμιστεῖ! Ἄλλοι ἄνθρωποι, οἱ «συνετοί», ποὺ πάσχιζαν νὰ ἀποκτήσουν ὄνομα τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ ἐπαναστάτες ἔσκαβαν τὰ λαγούμια τους ἢ ἔλειωναν στὴ Σιβηρία, ἄλλοι ἄνθρωποι, οἱ δολοπλόκοι, οἱ ρήτορες, οἱ συγγραφεῖς, ποὺ χύνουν κατὰ καιροὺς ἕνα κροκοδείλιο δάκρυ πάνω στοὺς τάφους τῶν ἡρώων καὶ περνιοῦνται γιὰ φίλοι τοῦ λαοῦ - νὰ ποιοὶ θὰ καταλάβουν τὴ χηρεύουσα θέση τῆς κυβέρνησης καὶ θὰ φωνάξουν «Πίσω!» στοὺς «ἀγνώστους» ποὺ θὰ ἔχουν προετοιμάσει τὴν ἐπανάσταση.

Εἶναι ἀναπόφευκτο, δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἀλλοιῶς. Γιατὶ δὲν εἶναι οἱ μυστικὲς ἑταιρεῖες οὔτε ἀκόμη οἱ ἐπαναστατικὲς ὀργανώσεις ποὺ μποροῦν νὰ δώσουν τὴν χαριστικὴ βολὴ στὶς κυβερνήσεις. Ἡ λειτουργία τους, ἡ ἱστορικὴ ἀποστολή τους, εἶναι νὰ προετοιμάσουν τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν ἐπανάσταση, καὶ τότε, ὅταν τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων προετοιμαστοῦν κι οἱ ἐξωτερικὲς περιστάσεις εἶναι εὐνοϊκές, καταφέρεται τὸ τελικὸ κτύπημα, ὄχι ἀπὸ τὴν ὁμάδα ποὺ ἄρχισε τὸ κίνημα, ἀλλ' ἀπὸ τὴν μᾶζα τοῦ λαοῦ, ὁλοκληρωτικὰ ἔξω ἀπὸ τὴν ἑταιρεία.

Στὶς 31 Αὐγούστου τοῦ 1870 τὸ Παρίσι ἐκώφευσε στὶς ἐκκλήσεις τοῦ Μπλανκί. Τέσσερις μέρες ἀργότερα διακηρύσσει τὴν πτώση τῆς κυβέρνησης· ἀλλὰ τότε οἱ Μπλανκιστὲς δὲν ἦσαν πιὰ οἱ ὑποκινητὲς τοῦ κινήματος. Ἦταν ὁ λαός, τὰ ἑκατομμύρια, ποὺ ἐκθρόνησαν τὸν Λουδοβίκο Βοναπάρτη καὶ ζητωκραύγασαν τοὺς ἀγύρτες, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἠχοῦσαν στ' αὐτιά τους γιὰ δύο χρόνια. Ὅταν ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἕτοιμη νὰ ἐκραγεῖ, ὅταν τὸ κίνημα μυρίζει στὴν ἀτμόσφαιρα, ὅταν ἡ ἐπιτυχία του εἶναι ἤδη βέβαιη, τότε χιλιάδες νέοι ἄνθρωποι, πάνω στοὺς ὁποίους ἡ ὀργάνωση ποτὲ δὲν ἄσκησε ὁποιαδήποτε ἄμεση ἐπίδραση, ἔρχονται κι' ἑνώνονται μὲ τὸ κίνημα σὰν ἁρπακτικὰ πουλιὰ ποὺ ἔρχονται στὸ πεδίο τῆς μάχης

γιὰ νὰ τραφοῦν μὲ τὰ θύματα. Αὐτοὶ βοηθοῦν νὰ γίνει ἡ τελικὴ προσπάθεια· ἀλλὰ δὲν εἶναι στὶς τάξεις τῶν εἰλικρινῶν κι ἀσυμβίβαστων ἐπαναστατῶν, εἶναι ἀνάμεσα στοὺς ἐπιφανεῖς καιροσκόπους ποὺ ψάχνουν γιὰ ἡγέτες, τόσο πολὺ εἶναι διαποτισμένοι ἀπὸ τὴν ἰδέα ὅτι ἕνας ἀρχηγὸς εἶναι ἀναγκαῖος. Οἱ συνωμότες, οἱ ὁποῖοι ἐξακολουθοῦν νὰ διακατέχονται ἀπὸ τὴν προκατάληψη μιᾶς δικτατορίας, δουλεύουν λοιπὸν ἀσυνείδητα γιὰ νὰ βάλουν στὴν ἐξουσία τοὺς ἴδιους τοὺς ἐχθροὺς τους.

Ἀλλ' ἂν ὅλα αὐτὰ ποὺ μόλις ἔχουμε πεῖ εἶναι ἀλήθεια σχετικὰ μὲ τὶς πολιτικὲς ἐπαναστάσεις, ἢ μᾶλλον ταραχές, εἶναι πολὺ περισσότερο ἀλήθεια σχετικὰ μὲ τὴν ἐπανάσταση ποὺ ἐπιθυμοῦμε - τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Τὸ ν' ἀφήσουμε ὁποιαδήποτε κυβέρνηση νὰ ἐγκατασταθεῖ, μιὰ ἰσχυρὴ κι ἀναγνωρισμένη δύναμη, εἶναι σὰν νὰ παραλύουμε τὸ ἔργο τῆς ἐπανάστασης ἐξαρχῆς. Τὸ καλὸ ποὺ θἄκανε αὐτὴ ἡ κυβέρνηση εἶναι μηδαμινό, καὶ τὸ κακὸ τεράστιο.

Τί ἐννοοῦμε μὲ τὴν ἐπανάσταση; Ὄχι ἁπλῶς μιὰ ἀλλαγὴ κυβερνητῶν. Εἶναι ἡ κατάληψη ἀπὸ τὸν λαὸ ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου. Εἶναι ἡ κατάργηση ὅλων τῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὣς τώρα ἐμποδίσει τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας. Μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ τεράστια ἐπανάσταση μὲ διατάγματα μιᾶς κυβέρνησης; Εἴδαμε στὸν προηγούμενο αἰῶνα τὸν πολωνὸ ἐπαναστάτη δικτάτορα Κοσιοῦσκο* νὰ διατάσσει τὴν κατάργηση τῆς προσωπικῆς δουλείας, κι ὅμως ἡ δουλεία συνέχιζε νὰ ὑπάρχει γιὰ ὀγδόντα χρόνια ὕστερα ἀπ' αὐτὸ τὸ διάταγμα. Ἔχουμε δεῖ τὴ Συμβατική, τὴν παντοδύναμη Συμβατική, τὴν τρομερὴ Συμβατικὴ ὅπως τὴν ἀποκαλοῦν οἱ θαυμαστές της, νὰ διατάσσει τὴν ἴση κατανομὴ κατὰ κεφαλὴ ὅλων τῶν κοινοτικῶν γαιῶν ποὺ ξαναπάρθηκαν ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς. Ὅπως τόσα ἄλλα, αὐτὸ τὸ διάταγμα παρέμεινε νεκρὸ γράμμα, γιατὶ γιὰ νὰ ὑλοποιηθεῖ ἦταν ἀπαραίτητο οἱ προλετάριοι τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν νὰ κάνουν μιὰ ὁλοκληρωτικὰ νέα ἐπανάσταση, καὶ οἱ ἐπαναστάσεις, δὲν γίνονται μὲ τὴν δύναμη τῶν διαταγμάτων. Γιὰ νὰ γίνει ἡ κατάληψη τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου τετελεσμένο γεγονός, εἶναι ἀναγκαῖο ὁ λαὸς νἄχει

* Σημ. τοῦ Μετ. — Ὁ Κοσιοῦσκο (1746 - 1817) ἔγινε δικτάτορας τῆς Πολωνίας τὸ 1794.

τὰ χέρια του ἐλεύθερα, ν' ἀποτινάξει τὴν σκλαβιά, στὴν ὁποία ἔχει τόσο πολὺ ἐθιστεῖ, νὰ δράσει σύμφωνα μὲ τὴν θέλησή του, καὶ νὰ βαδίσει μπροστὰ χωρὶς νὰ περιμένει διαταγὲς ἀπὸ κανένα. Καὶ εἶναι αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖο μιὰ δικτατορία θὰ ἐμπόδιζε ὁσοδήποτε καλοπροαίρετη κι ἂν ἦταν, ἐνῶ θἄταν ἀνίκανη νὰ προωθήσει καὶ στὸν πιὸ ἐλάχιστο βαθμὸ τὴν πορεία τῆς ἐπανάστασης.

Ἀλλ' ἂν ἡ κυβέρνηση, ἔστω κι ἂν εἶναι μιὰ ἰδεώδης ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση, δὲν δημιουργεῖ καμμιὰ νέα δύναμη καὶ εἶναι ὁπωσδήποτε ἄχρηστη στὸ ἔργο τῆς κατεδάφισης ποὺ θέλουμε νὰ πραγματοποιήσουμε, ἀκόμη λιγώτερο μποροῦμε νὰ βασιστοῦμε σ' αὐτὴ γιὰ τὸ ἔργο τῆς ἀναδιοργάνωσης, τὸ ὁποῖο πρέπει ν' ἀκολουθήσει ἐκεῖνο τῆς κατεδάφισης. Ἡ οἰκονομικὴ ἀλλαγή, ἡ ὁποία θὰ προκύψει ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση, θἄναι τόσο τεράστια καὶ τόσο βαθειά, πρέπει ν' ἀλλάξει τόσο ὅλες τὶς σχέσεις ποὺ βασίζονται σήμερα στὴν ἰδιοκτησία καὶ τὴν ἀνταλλαγή, ὥστε εἶναι ἀδύνατο γιὰ ἕνα ἢ γιὰ μερικὰ ἄτομα νὰ ἐπεξεργαστοῦν τὶς διάφορες κοινωνικὲς μορφὲς ποὺ πρέπει νὰ ξεπηδήσουν στὴν κοινωνία τοῦ μέλλοντος. Αὐτὴ ἡ ἐπεξεργασία τῶν νέων κοινωνικῶν μορφῶν μπορεῖ μόνο νὰ γίνει ἀπὸ τὴν συλλογικὴ ἐργασία τῶν μαζῶν. Γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουμε τὴν τεράστια ποικιλία συνθηκῶν κι ἀναγκῶν ποὺ θὰ ξεπηδήσουν μόλις καταργηθεῖ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, εἶναι ἀναγκαῖο νἄχουμε τὴν συλλογικὴ εὐκαμψία πνεύματος ὅλου τοῦ λαοῦ. Κάθε ἐξουσία ἐξωτερικὴ πρὸς αὐτὸν θἆναι ἐμπόδιο, καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ πηγὴ διαφωνίας καὶ μίσους.

Εἶναι καιρὸς ν' ἀφήσουμε αὐτὴ τὴν αὐταπάτη, ποὺ τόσο συχνὰ ἔχει ἀποδειχτεῖ ἐσφαλμένη καὶ ἔχει τόσο ἀκριβὰ πληρωθεῖ, τῆς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης. Εἶναι καιρὸς νὰ παραδεχτοῦμε, μιὰ γιὰ πάντα, αὐτὸ τὸ πολιτικὸ ἀξίωμα, ὅτι μιὰ κυβέρνηση δὲν μπορεῖ νἄναι ἐπαναστατική. Μᾶς μιλᾶνε γιὰ τὴν Συμβατική, ἀλλ' ἂς μὴ ξεχνοῦμε ὅτι τὰ λίγα μέτρα ποὺ πάρθηκαν ἀπὸ τὴν Συμβατικὴ καὶ εἶχαν ἔστω καὶ λίγο ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα, ἦταν μόνο ἐπικύρωση τῆς δράσης ποὺ ἐπιτελέστηκε ἀπὸ τὸν λαό, ὁ ὁποῖος ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἀψηφοῦσε ὅλες τὶς κυβερνήσεις. Ὅπως εἶπε ὁ Βικτὸρ Οὐγκὼ μὲ τὸ παραστατικὸ ὕφος του, ὁ Δαντὸν ἔσπρωχνε τὸν Ροβεσπιέρο, ὁ Μαρὰ ἐπιτηροῦσε κι ἔσπρωχνε τὸν Δαντόν, κι ὁ Μαρὰ ὁ ἴδιος

σπρωχνόταν ἀπὸ τὸν Σιμουρντέν,* αὐτὴ τὴν προσωποποίηση τῶν λεσχῶν τῶν «λυσσασμένων» καὶ τῶν ἐπαναστατῶν. Ὅπως ὅλες οἱ κυβερνήσεις ποὺ προηγήθηκαν καὶ τὴν ἀκολούθησαν, ἡ Συμβατικὴ ἦταν μόνο ἕνα ἐμπόδιο στὴν δράση τοῦ λαοῦ.

Τὰ γεγονότα ποὺ μᾶς διδάσκει ἡ ἱστορία εἶναι τόσο εὔγλωττα σ' αὐτὸ τὸ θέμα, τὸ ἀδύνατο μιᾶς ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης, καὶ ἡ βλαβερότητα αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζεται ἔτσι εἶναι τόσο πρόδηλα, ὥστε θὰ φαινόταν δύσκολο νὰ ἐξηγήσουμε τὸ πεῖσμα μὲ τὸ ὁποῖο μιὰ ὁρισμένη σχολὴ ποὺ αὐτοαποκαλεῖται σοσιαλιστικὴ διατηρεῖ τὴν ἰδέα μιᾶς κυβέρνησης. Ἀλλ' ἡ ἐξήγηση εἶναι πολὺ ἁπλῆ. Εἶναι ὅτι οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς τῆς σχολῆς, μολονότι θέλουν νὰ λέγονται σοσιαλιστές, ἔχουν μιὰ τελείως διαφορετικὴ ἀντίληψη τῆς ἐπανάστασης ἀπὸ μᾶς. Γι' αὐτούς, ὅπως γιὰ ὅλους τοὺς ριζοσπάστες τῆς μεσαίας τάξης, ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση εἶναι μᾶλλον μιὰ ὑπόθεση τοῦ μέλλοντος, ἡ ὁποία σήμερα δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ πολύ. Αὐτὸ ποὺ ὀνειρεύονται στὶς ἐσώτερες σκέψεις τους, μολονότι δὲν τολμοῦν νὰ τὸ ὁμολογήσουν, εἶναι κάτι τελείως διαφορετικό. Εἶναι ἡ ἐγκατάσταση μιᾶς κυβέρνησης σὰν ἐκείνη τῆς Ἑλβετίας ἢ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ποὺ κάνει μερικὲς ἀπόπειρες ἀπαλλοτρίωσης, πρὸς ὄφελος τοῦ Κράτους, αὐτοῦ ποὺ ἀποκαλοῦν «δημόσιες ὑπηρεσίες». Εἶναι κάτι σὰν τὸ ἰδεῶδες τοῦ Βίσμαρκ ἢ τοῦ προέδρου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Εἶναι ἕνας συμβιβασμὸς ποὺ γίνεται προκαταβολικὰ μεταξὺ τῶν σοσιαλιστικῶν βλέψεων τῶν μαζῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς μεσαίας τάξης. Θὰ ἤθελαν βέβαια οἱ σοσιαλιστὲς αὐτοὶ τὴν πλήρη ἀπαλλοτρίωση, ἔτσι μᾶς διαβεβαιώνουν ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὸ θάρρος νὰ τὴν ἐπιχειρήσουν· ἔτσι τὴν ἐναποθέτουν στὸν ἑπόμενο αἰῶνα, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν μάχη ἔρχονται σὲ συμβιβασμὸ μὲ τὸν ἐχθρό.

Ἐμεῖς ὅμως ποὺ βλέπουμε ὅτι πλησιάζει ἡ στιγμὴ γιὰ τὸ θανάσιμο πλῆγμα ἐναντίον τῆς μπουρζουαζίας, ὅτι δὲν εἶναι μακρινὴ ἡ μέρα ποὺ ὁ λαὸς θὰ μπορέσει νὰ πάρει στὴν κατοχή του τὸν κοινωνικὸ πλοῦτο καὶ νὰ ἐξουδετερώσει τὴν τάξη τῶν ἐκμεταλλευτῶν - ἐμεῖς δὲν μποροῦμε νὰ ἔχουμε δισταγμούς. Θὰ ριχτοῦμε ψυχῇ καὶ σώματι στὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Κι ἐπειδὴ σ' αὐτὸ τὸ δρόμο ἡ ὁποιαδήποτε κυβέρνηση εἶναι

* Σημ. τοῦ Μετ. — Ἥρωας τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Οὐγκὼ «1793».

ἐμπόδιο, θὰ ἐξουδετερώσουμε, θὰ σαρώσουμε τοὺς φιλόδοξους ποὺ θὰ θελήσουν νὰ ἐπιβληθοῦν πάνω μας καὶ νὰ κυβερνήσουν τὰ πεπρωμένα μας.

Ὄχι πιὰ κυβερνήσεις! Τόπο στὸ λαό, στὴν Ἀναρχία!

ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ

*Δημοσιεύθηκε στὴν «*ENGYCLOPEDIA BRITANNICA*» τὸ 1905*

Ἀ ν α ρ χ ι σ μ ὸ ς (ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ α ν - , καὶ ἀ ρ χ ή, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἐξουσία), εἶναι τὸ ὄνομα ποὺ δίνεται σὲ μιὰ ἀρχὴ ἢ θεωρία ζωῆς καὶ συμπεριφορᾶς, ὑπὸ τὴν ὁποία ἡ κοινωνία νοεῖται χωρὶς κυβέρνηση - ἡ ἁρμονία σὲ μιὰ τέτοια κοινωνία ἐπιτυγχάνεται, ὄχι μὲ τὴν ὑποταγὴ στὸν νόμο, ἢ μὲ τὴν ὑπακοὴ σ' ὁποιαδήποτε ἐξουσία, ἀλλ' ἀπὸ τὶς ἐλεύθερες συμφωνίες ποὺ συνάπτονται μεταξὺ τῶν διάφορων ὁμάδων, ἐδαφικῶν κι ἐπαγγελματικῶν, ποὺ συγκροτοῦνται ἐλεύθερα γιὰ τὴν παραγωγὴ καὶ τὴν κατανάλωση, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῆς ἄπειρης ποικιλίας τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν ἑνὸς πολιτισμένου ὄντος.

Σὲ μιὰ κοινωνία ἀναπτυσσόμενη πάνω σ' αὐτὲς τὶς γραμμές, οἱ ἐθελοντικὲς ἑνώσεις, οἱ ὁποῖες ἤδη ἀπὸ τώρα ἀρχίζουν νὰ καλύπτουν ὅλα τὰ πεδία τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας θἄπαιρναν ἀκόμα μεγαλύτερη ἔκταση, οὕτως ὥστε νὰ ὑποκαταστήσουν τὸ Κράτος σ' ὅλες τὶς λειτουργίες του. Θ' ἀντιπροσώπευαν ἕνα συνυφασμένο δικτύωμα, συντιθέμενο ἀπὸ μιὰ ἄπειρη ποικιλία ὁμάδων κι ὁμοσπονδιῶν ὅλων τῶν μεγεθῶν καὶ βαθμῶν, τοπικῶν, περιφερειακῶν, ἐθνικῶν καὶ διεθνῶν - παροδικῶν ἢ λίγο ἢ πολὺ μόνιμων - γιὰ ὅλους τοὺς δυνατοὺς σκοπούς: παραγωγή, κατανάλωση κι ἀνταλλαγή, ἐπικοινωνίες, ὑγιειονομικοὶ διακανονισμοί, ἐκπαίδευση, ἀμοιβαία προστασία, ἄμυνα τοῦ ἐδάφους, κι οὕτω καθ' ἑξῆς· καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, γιὰ τὴν ἱκανοποίηση ἑνὸς ὁλοένα αὐξανόμενου ἀριθμοῦ ἐπιστημονικῶν, καλλιτεχνικῶν, λογοτεχνικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναγκῶν.

Ἐπὶ πλέον, μιὰ τέτοια κοινωνία δὲν θ' ἀντιπροσώπευε

τίποτα τὸ ἀμετάβλητο. Ἀπεναντίας - ὅπως φαίνεται στὴν ὀργανικὴ ζωὴ ἐν γένει - ἡ ἁρμονία θ' ἀπέρρεε (ὑποστηρίζεται) ἀπὸ μιὰ ὁλοένα μεταβαλλόμενη προσαρμογὴ κι ἀναπροσαρμογὴ τῆς ἰσορροπίας, μεταξὺ τῆς πληθώρας τῶν δυνάμεων κι ἐπιρροῶν, κι αὐτὴ ἡ προσαρμογὴ θἄταν εὐκολώτερο νὰ ἐπιτευχθεῖ καθὼς καμμιὰ ἀπὸ τὶς δυνάμεις δὲν θ' ἀπολάμβανε εἰδικῆς προστασίας ἀπὸ ἕνα Κράτος.

Ἐάν, ὑποστηρίζεται, ἡ κοινωνία ὀργανωνόταν πάνω σ' αὐτὲς τὶς ἀρχές, ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ περιοριζόταν στὴν ἐλεύθερη ἄσκηση τῶν δυνάμεών του στὴν παραγωγικὴ ἐργασία, ἀπὸ ἕνα καπιταλιστικὸ μονοπώλιο, διατηρούμενο ἀπὸ τὸ Κράτος· οὔτε θὰ περιορίζοταν στὴν ἄσκηση τῆς θελησής του ἀπὸ τὸν φόβο τῆς τιμωρίας, ἢ ἀπὸ τὴν ὑπακοὴ σὲ ἄτομα ἢ μεταφυσικὲς ὀντότητες, ποὺ καὶ τὰ δύο ὁδηγοῦν σὲ ἀτονία τῆς πρωτοβουλίας καὶ δουλικότητα τοῦ μυαλοῦ. Θὰ ὁδηγοῦνταν στὶς πράξεις του ἀπὸ τὴν δική του νόηση, ἡ ὁποία ἀναγκαστικὰ θὰ ἔφερνε τὸ ἀποτύπωμα μιᾶς ἐλεύθερης δράσης κι ἀντίδρασης μεταξὺ τοῦ δικοῦ του ἐγὼ καὶ τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τοῦ περιβάλλοντός του. Ὁ ἄνθρωπος ἔτσι θὰ μποροῦσε νὰ πετύχει τὴν πλήρη ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ἱκανοτήτων του, διανοητικῶν, καλλιτεχνικῶν κι ἠθικῶν, χωρὶς νὰ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν ὑπερεργασία γιὰ τοὺς μονοπωλιστές, ἢ ἀπὸ τὴν δουλικότητα καὶ τὴν ἀδράνεια μυαλοῦ τῆς μεγάλης πλειοψηφίας. Θἄταν ἑπομένως ἱκανὸς νὰ φτάσει στὴν πλήρη ἀ τ ο μ ι κ ο π ο ί η σ η, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατὴ οὔτε ὑπὸ τὸ παρὸν σύστημα τοῦ ἀ τ ο μ ι κ ι σ μ ο ῦ οὔτε ὑπὸ ὁποιοδήποτε σύστημα Κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ μέσα στὸ λεγόμενο V o l k s - S t a a t (λαϊκὸ Κράτος).

Οἱ ἀναρχικοὶ συγγραφεῖς θεωροῦν ἐπὶ πλέον, ὅτι ἡ ἀντίληψή τους δὲν εἶναι Οὐτοπία, κατασκευασμένη πάνω σὲ μιὰ a p r i o r i μέθοδο, ἀφοῦ μερικὲς ἐπιθυμίες πάρθηκαν σὰν ἀξιώματα. Ἀντλεῖται, ὑποστηρίζουν, ἀπὸ μιὰ ἀ ν ά λ υ σ η τ ῶ ν τ ά σ ε ω ν ποὺ εἶναι ἤδη ἐν δράσει, ἔστω κι ἂν ὁ κρατικὸς σοσιαλισμὸς μπορεῖ νὰ βρίσκει μιὰ παροδικὴ εὔνοια στοὺς μεταρρυθμιστές. Ἡ πρόοδος τῆς σύγχρονης τεχνικῆς, ἡ ὁποία ἁπλοποιεῖ θαυμαστὰ τὴν παραγωγὴ ὅλων τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴν ζωή· τὸ ἀνδρούμενο πνεῦμα ἀνεξαρτησίας, κι ἡ ραγδαία διάδοση τῆς ἐλεύθερης πρωτοβουλίας καὶ τῆς ἐλεύθερης νόησης σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς δραστηριότη-

τας - περιλαμβανομένων κι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι πρῶτα θεωροῦνταν σὰν ἡ ἰδιαίτερη μέριμνα τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους - ἐνισχύουν σταθερὰ τὴν τάση τῆς μὴ - κυβέρνησης.

Ὡς πρὸς τὶς οἰκονομικές τους ἀντιλήψεις, οἱ ἀναρχικοί, ἀπὸ κοινοῦ μ' ὅλους τοὺς σοσιαλιστές, τῶν ὁποίων συνιστοῦν τὴν ἀριστερὴ πτέρυγα, ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ τώρα ἐπικρατοῦν σύστημα ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στὴν γῆ, κι ἡ καπιταλιστική μας παραγωγὴ γιὰ χάρη τοῦ κέρδους, ἀντιπροσωπεύουν ἕνα μονοπώλιο τὸ ὁποῖο ἔρχεται σ' ἀντίθεση καὶ μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς δικαιοσύνης καὶ μὲ τὶς ἐπιταγὲς τῆς ὠφελιμότητας. Εἶναι τὸ κύριο ἐμπόδιο τὸ ὁποῖο παρακωλύει τὶς ἐπιτυχίες τῆς σύγχρονης τεχνικῆς ἀπὸ τὸ νὰ τεθοῦν στὴν ὑπηρεσία ὅλων, οὕτως ὥστε νὰ παράγουν τὴν γενικὴ εὐημερία. Οἱ ἀναρχικοὶ θεωροῦν τὸ σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας καὶ τὴν καπιταλιστικὴ παραγωγὴ σὰν ἐξ ὁλοκλήρου ἐμπόδια στὴν πρόοδο. Ἀλλὰ δείχνουν ἐπίσης ὅτι τὸ Κράτος ἦταν, καὶ συνεχίζει νἆναι, τὸ κύριο ὄργανο ποὺ ἐπιτρέπει στοὺς λίγους νὰ μονοπωλοῦν τὴν γῆ, καὶ στοὺς καπιταλιστὲς νὰ ἰδιοποιοῦνται γιὰ τοὺς ἑαυτούς τους ἕνα τελείως δυσανάλογο μερίδιο τοῦ ἐτήσια συσσωρευόμενου πλεονάσματος τῆς παραγωγῆς. Συνακόλουθα, ἐνῶ μάχονται τὴν παροῦσα μονοπώληση τῆς γῆς, καὶ τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα στὸ σύνολό του, οἱ ἀναρχικοί, μάχονται μὲ τὴν ἴδια ἐνεργητικότητα τὸ Κράτος σὰν τὸ κύριο στήριγμα αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Ὄχι αὐτὴ ἢ ἐκείνη τὴν εἰδικὴ μορφή του, ἀλλὰ τὸ Κράτος σὰν τέτοιο, εἴτε εἶναι μοναρχία εἴτε ἀκόμη δημοκρατία κυβερνούμενη μέσω τοῦ δ η μ ο ψ η φ ί σ μ α τ ο ς.

Ἡ Κρατικὴ ὀργάνωση, ὄντας πάντα, καὶ στὴν ἀρχαία καὶ στὴν σύγχρονη ἱστορία, (Μακεδονικὴ αὐτοκρατορία, Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, σύγχρονα Εὐρωπαϊκὰ κράτη, ποὺ φύτρωσαν πάνω στὰ ἐρείπια τῶν αὐτόνομων πόλεων), τὸ ὄργανο γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση μονοπωλίων πρὸς ὄφελος τῶν κυρίαρχων μειοψηφιῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ ἐργαστεῖ γιὰ τὴν καταστροφὴ αὐτῶν τῶν μονοπωλίων. Οἱ ἀναρχικοὶ θεωροῦν, ἑπομένως, ὅτι τὸ νὰ μεταφέρουμε στὸ Κράτος ὅλους τοὺς κύριους πόρους τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς - τὴ γῆ, τὰ ὀρυχεῖα, τοὺς σιδηροδρόμους, τὶς τράπεζες, τὴν ἀσφάλεια κι οὕτω καθ' ἑξῆς - καθὼς καὶ τὴν διαχείριση ὅλων τῶν κύριων κλάδων τῆς βιομηχανίας, ἐπιπροσθέτως πρὸς ὅλες τὶς λειτουργίες τὶς

ἤδη συσσωρευμένες στὰ χέρια του (ἐκπαίδευση, θρησκεῖες ὑποστηριζόμενες ἀπὸ τὸ κράτος, ἄμυνα τοῦ ἐδάφους κλπ.) θὰ σήμαινε τὴν δημιουργία ἑνὸς νέου ὀργάνου τυρανίας. Ὁ κρατικὸς καπιταλισμὸς θ' αὔξαινε μονάχα τὶς δυνάμεις τῆς γραφειοχρατίας καὶ τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀληθινὴ πρόοδος κεῖται στὴν κατεύθυνση τῆς ἀποκέντρωσης, ἐ δ α φ ι κ ῆ ς καὶ λ ε ι τ ο υ ρ γ ι κ ῆ ς, στὴν ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος τῆς τοπικῆς καὶ προσωπικῆς πρωτοβουλίας, καὶ τῆς ἐλεύθερης ὁμοσπονδίας ἀπὸ τὸ ἁπλὸ στὸ σύνθετο, ἀντὶ γιὰ τὴν παροῦσα ἱεραρχία ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια.

Ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς περισσότερους σοσιαλιστές, οἱ ἀναρχικοὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι, ὅπως κάθε ἐξέλιξη στὴ φύση, ἡ ἀργὴ ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας ἀκολουθεῖται ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ἀπὸ περιόδους ἐπιταχυνόμενης ἐξέλιξης, τὶς ὁποῖες ἀποκαλοῦμε ἐπαναστάσεις καὶ νομίζουν ὅτι ἡ ἐποχὴ τῶν ἐπαναστάσεων δὲν ἔκλεισε - ἀκόμα. Περίοδοι ραγδαίων ἀλλαγῶν θ' ἀκολουθήσουν τὶς περιόδους ἀργῆς ἐξέλιξης, κι αὐτὲς τὶς περιόδους πρέπει νὰ ἐκμεταλλευθοῦμε - ὄχι γιὰ ν' αὐξήσουμε καὶ νὰ διευθύνουμε τὶς δυνάμεις τοῦ Κράτους, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὶς ἐλαττώσουμε, μέσω τῆς ὀργάνωσης σὲ κάθε δῆμο ἢ κοινότητα τῶν τοπικῶν ὁμάδων τῶν παραγωγῶν καὶ καταναλωτῶν, καθὼς ἐπίσης τῶν περιφερειακῶν, καὶ τελικὰ τῶν διεθνῶν ὁμοσπονδιῶν αὐτῶν τῶν ὁμάδων.

Βάσει τῶν παραπάνω ἀρχῶν οἱ ἀναρχικοὶ ἀρνοῦνται νὰ ἀποτελέσουν μέρος τῆς παρούσας κρατικῆς ὀργάνωσης καὶ νὰ τὴν ὑποστηρίξουν μεταγγίζοντας νέο αἷμα σ' αὐτήν. Δὲν ζητοῦν νὰ συγκροτήσουν, καὶ καλοῦν τοὺς ἐργάτες νὰ μὴ συγκροτήσουν, πολιτικὰ κόμματα στὰ κοινοβούλια. Ἀντίστοιχα, ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης τῶν Ἐργατῶν τὸ 1864 - 1866, ἔχουν προσπαθήσει νὰ προωθήσουν τὶς ἰδέες τους ἀπ' εὐθείας ἀνάμεσα στὶς ἐργατικὲς ὀργανώσεις καὶ παροτρύνουν αὐτὲς τὶς ἑνώσεις σ' ἄμεση πάλη ἐνάντια στὸ κεφάλαιο χωρὶς νὰ ἐναποθέτουν τὶς ἐλπίδες τους στὴν κοινοβουλευτικὴ νομοθεσία.

Ἡ ἀντίληψη τῆς κοινωνίας ποὺ μόλις σκιαγραφήθηκε, κι ἡ τάση ἡ ὁποία εἶναι ἡ δυναμικὴ της ἔκφραση, ὑπῆρχε ἀνέ-

καθεν στὸ ἀνθρώπινο γένος, σὲ ἀντίθετη πρὸς τὴν κυριαρχοῦσα ἱεραρχικὴ ἀντίληψη καὶ τάση - πότε ἡ μιὰ καὶ πότε ἡ ἄλλη παίρνοντας τὴν προτεραιότητα στὶς διάφορες περιόδους τῆς ἱστορίας. Στὴν πρώτη τάση χρωστᾶμε τὴν ἀνάπτυξη, ἀπὸ τὶς μᾶζες τὶς ἴδιες, ἐκείνων τῶν θεσμῶν, - τῆς φυλῆς, τῆς κοινότητας τοῦ χωριοῦ, τῆς συντεχνίας, τῆς ἐλεύθερης μεσαιωνικῆς πόλης - μέσω τῶν ὁποίων οἱ μᾶζες ἀντιστάθηκαν στὶς ἐπιθέσεις τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν διψασμένων γιὰ ἐξουσία μειοψηφιῶν. Ἡ ἴδια τάση ἐκδηλώθηκε μὲ μεγάλη ἐνεργητικότητα στὰ μεγάλα θρησκευτικὰ κινήματα τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, ἰδιαίτερα στὰ πρώϊμα κινήματα τῆς μεταρρύθμισης καὶ τῶν προδρόμων της. Ταυτόχρονα βρίσκει ὁλοφάνερα ἔκφραση στὰ γραπτὰ μερικῶν στοχαστῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λάο - Τσέ, ἂν καί, λόγω τῆς μὴ - ἀκαδημαϊκῆς καὶ λαϊκῆς καταγωγῆς της, ἔβρισκε φυσικὰ λιγώτερη συμπάθεια ἀπὸ τὴν ἀντίθετη τάση.

Ὅπως ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ἄντλερ στὸ «Geschiehte des Socialismus und Communismus», ὁ Ἀρίστιππος (γύρω στὰ 430 π.Χ.), ἕνας ἀπὸ τοὺς ἱδρυτὲς τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς, ἤδη δίδασκε ὅτι οἱ σοφοὶ δὲν πρέπει νὰ ἐκχωροῦν τὴν ἐλευθερία τους στὸ Κράτος, καὶ σ' ἀπάντηση σ' ἕνα ἐρώτημα ἀπὸ τὸν Σωκράτη εἶπε ὅτι δὲν ἐπιθυμοῦσε ν' ἀνήκει οὔτε στὴν κυβερνῶσα οὔτε στὴν κυβερνώμενη τάξη. Μιὰ τέτοια στάση, πάντως, φαίνεται πὼς ὑπαγορεύονταν ἁπλῶς ἀπὸ μιὰ Ἐπικούρεια στάση ἀπέναντι στὴν ζωὴ τῶν μαζῶν.

Ὁ καλύτερος ἐκφραστὴς τῆς ἀναρχικῆς φιλοσοφίας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἦταν ὁ Ζήνων (342 - 267 ἢ 270 π.Χ.) ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, ὁ ὁποῖος ἀντιπαράθετε σαφῶς τὴν ἀντίληψή του μιᾶς ἐλεύθερης κοινωνίας χωρὶς κυβέρνηση στὸ Κράτος - Οὐτοπία τοῦ Πλάτωνα. Ἀποκήρυσσε τὴν παντοδυναμία τοῦ Κράτους, τὴν παρέμβαση κι ἐποπτεία του, καὶ διακήρυσσε τὴν κυριαρχία τοῦ ἠθικοῦ νόμου τοῦ ἀτόμου - παρατηρώντας ἤδη ὅτι, ἐνῶ τὸ ἀναγκαῖο ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸν ἐγωϊσμό, ἡ φύση ἔχει προμηθεύσει ἕνα διορθωτικὸ ἐφοδιάζοντας τὸν ἄνθρωπο μ' ἕνα ἄλλο ἔνστικτο, ἐκεῖνο τῆς κοινωνικότητας. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι γίνουν ἀρκετὰ λογικοὶ ὥστε ν' ἀκολουθήσουν τὰ φυσικὰ ἐνστικτά τους, θὰ ἑνωθοῦν πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ

θὰ συγκροτήσουν τὸν «Κόσμο». Δὲν θἄχουν ἀνάγκη ἀπὸ δικαστήρια ἢ ἀστυνομία, δὲν θἄχουν ναοὺς καὶ δημόσια λατρεία, καὶ δὲν θὰ χρησιμοποιοῦν χρῆμα - ἐλεύθερες δωρεὲς θὰ πάρουν τὴν θέση τῶν ἀνταλλαγῶν. Δυστυχῶς, τὰ γραφτὰ τοῦ Ζήνωνα δὲν ἔφτασαν ὥς ἐμᾶς κι εἶναι μόνο γνωστὰ ἀπὸ ἀποσπασματικὲς παραπομπές. Ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ λεκτικό του εἶναι παρόμοιο μὲ τὸ λεκτικὸ ποὺ χρησιμοποιεῖται σήμερα, δείχνει πόσο βαθιὰ εἶναι ριζωμένη ἡ τάση τῆς ἀνθρώπινης φύσης, τῆς ὁποίας ἦταν ἐκφραστής.

Στοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους βρίσκουμε τὶς ἴδιες ἀπόψεις πάνω στὸ Κράτος νὰ ἐκφράζονται ἀπὸ τὸν σημαίνοντα ἐπίσκοπο τῆς Ἄλμπα, τὸν Μάρκο Τζιρόλαμο Βίντα, στὸν πρῶτο διάλογό του «De dignitate reipublicae». (βλ. Φ. Καῦάλλι, στὸ «Men dell' Instituto Vento, XIII ἔρ. Ε. Νύς. «Ἔρευνες στὴν Ἱστορία τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης»). Ἀλλὰ εἶναι ἰδιαίτερα στὰ διάφορα πρώϊμα χριστιανικὰ κινήματα, ἀρχίζοντας μὲ τὸν ἔνατο αἰῶνα στὴν Ἀρμενία, καὶ στὰ κηρύγματα τῶν πρώτων Οὐσσιτῶν, συγκεκριμένα τοῦ Κοτζέκι, καὶ τῶν πρώτων Ἀναβαπτιστῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Χὰνς Ντὲνκ (πρβλ. Κέλλερ,«Ein Apostel der Wiedertäufer») ποὺ βρίσκει κανεὶς νὰ ἐκφάζονται ρητὰ οἱ ἴδιες ἰδέες - δίνοντας ἰδιαίτερη ἔμφαση φυσικὰ στὶς ἠθικὲς πλευρές τους.

Ὁ Ραμπελαί, καὶ ὁ Φενελόν, στὶς Οὐτοπίες τους, ἔχουν ἐκφράσει παρόμοιες ἰδέες, οἱ ὁποῖες ἦταν ἐπίσης συνήθεις τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἀνάμεσα στοὺς Γάλλους Ἐγκυκλοπαιδιστές, ὅπως μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἀπὸ μερικὰ κομμάτια ποὺ συναντιῶνται περιστασιακὰ στὰ γραφτὰ τοῦ Ρουσσώ, ἀπὸ τὸν Πρόλογο τοῦ Ντιντερὸ στὸ «Ταξίδι» τοῦ Μπουγκαινβὶλλ κι οὕτω καθ' ἑξῆς. Ὅμως, κατὰ πᾶσα πιθανότητα τέτοιες ἰδέες δὲν θὰ μποροῦσαν ν' ἀναπτυχθοῦν τότε, ἐξ αἰτίας τῆς αὐστηρῆς λογοκρισίας τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας.

Αὐτὲς οἱ ἰδέες βρῆκαν τὴν ἔκφρασή τους ἀργότερα στὴ διάρκεια τῆς μεγάλης Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἐνῶ οἱ Γιακωβίνοι ἔχαναν τὸ πᾶν γιὰ νὰ συγκεντρώσουν τὰ πάντα στὰ χέρια τῆς κυβέρνησης, φαίνεται τώρα, ἀπὸ πρόσφατα δημοσιευμένα ντοκουμέντα, ὅτι οἱ μᾶζες τοῦ λαοῦ, στοὺς δήμους καὶ στοὺς «τομεῖς», πραγματοποίησαν ἀξιόλογο δημιουργικὸ ἔργο.

Πήραν στὰ χέρια τους τὴν ἐκλογὴ τῶν δικαστῶν, τὴν ὀργάνωση τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ καὶ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ στρατοῦ, καθὼς ἐπίσης, στὶς μεγάλες πόλεις, τὴν ἐξεύρεση δουλειᾶς γιὰ τοὺς ἀνέργους τὴν διαχείριση τῆς κοινωνικῆς ἀγαθοεργίας, κι οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἀκόμη προσπάθησαν νὰ ὀργανώσουν μιὰ ἄμεση ἀλληλογραφία μεταξὺ τῶν 36.000 κοινοτήτων τῆς Γαλλίας μέσω ἑνὸς εἰδικοῦ γραφείου, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐθνοσυνέλευση (πρβλ. Σ. Λακρουά, «Ἡ δραστηριότητα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ»).

Ἦταν ὁ Γκόντουϊν, στὸ ἔργο τοῦ «Enquiry concerning Political Justice»(«Πραγματεία περὶ τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης» 2 τόμ. 1793), ὁ ὁποῖος πρῶτος διατύπωσε τὶς πολιτικὲς κι οἰκονομικὲς ἀντιλήψεις τοῦ ἀναρχισμοῦ, ἔστω κι' ἂν δὲν ἔδωσε αὐτὸ τὸ ὄνομα στὶς ἰδέες ποὺ ἀνάπτυξε στὸ ἀξιοσημείωτο ἔργο του. Οἱ νόμοι, ἔγραψε, δὲν εἶναι προϊὸν τῆς σοφίας τῶν προγόνων μας: εἶναι τὸ προϊὸν τῶν λαθῶν τους, τῆς δειλίας τους καὶ τῆς φιλοδοξίας τους. Τὸ φάρμακο ποὺ προσφέρουν εἶναι χειρότερο ἀπὸ τὰ κακὰ ποὺ προτίθενται νὰ θεραπεύσουν. Ἐάν, καὶ μόνο ἐάν, ὅλοι οἱ νόμοι καὶ τὰ δικαστήρια καταργοῦνταν, κι οἱ ἀποφάσεις στὶς προκύπτουσες διαφορὲς ἀφήνονταν σὲ λογικοὺς ἀνθρώπους ἐκλεγμένους γι' αὐτὸ τὸν σκοπό, θ' ἀναπτυσσόταν βαθμιαῖα ἡ πραγματικὴ δικαιοσύνη. Ὡς πρὸς τὸ Κράτος, ὁ Γκόντουϊν ἀξίωσε εἰλικρινὰ τὴν κατάργησή του. Μιὰ κοινωνία, ἔγραφε, μπορεῖ κάλλιστα νὰ ὑπάρχει χωρὶς κυβέρνηση: μόνο ποὺ οἱ κοινότητες θἄπρεπε νἄναι μικρὲς καὶ τελείως αὐτόνομες. Μιλώντας γιὰ τὴν ἰδιοκτησία, δήλωνε ὅτι τὰ δικαιώματα τοῦ καθενὸς «σὲ κάθε ἀγαθὸ ἱκανὸ νὰ συνεισφέρει στὴν εὐημερία ἑνὸς ἀνθρώπινου ὄντος» πρέπει νὰ ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν δικαιοσύνη μονάχα: τὸ ἀγαθὸ πρέπει νὰ πάει «σὲ κεῖνον ποὺ τὄχει περισσότερο ἀνάγκη». Τὸ συμπέρασμά του ἦταν ὁ κομμουνισμός. Ὁ Γκόντουϊν, ὅμως, δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ διατηρήσει τὶς πεποιθήσεις του. Ἔγραψε ἀργότερα ξανὰ ὁλόκληρο τὸ κεφάλαιό του γιὰ τὴν ἰδιοκτησία καὶ μετρίασε τὶς κομμουνιστικές του ἀπόψεις στὴν δεύτερη ἔκδοση τῆς «Πολιτικῆς Δικαιοσύνης» (1796).

Ὁ Προυντὸν ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ χρησιμοποίησε, στὰ 1840 («Τί εἶναι ἡ ἰδιοκτησία», πρῶτο ὑπόμνημα), τὸ ὄνομα τῆς ἀναρχίας γιὰ τὴν χωρὶς κυβέρνηση κατάσταση τῆς κοινωνίας. Τὸ ὄνομα «ἀναρχικοί» εἶχε ἀποδοθεῖ ἀόριστα στὴ διάρκεια

τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἀπὸ τοὺς Γιρονδίνους σ' ἐκείνους τοὺς ἐπαναστάτες, οἱ ὁποῖοι δὲν θεωροῦσαν ὅτι τὸ ἔργο τῆς Ἐπανάστασης εἶχε ὁλοκληρωθεῖ μὲ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Λουδοβίκου 16ου, κι ἐπέμεναν στὴν λήψη μιᾶς σειρᾶς οἰκονομικῶν μέτρων (τὴν κατάργηση τῶν φεουδαρχικῶν δικαιωμάτων χωρὶς ἀποζημίωση, τὴν ἐπιστροφὴ στὶς κοινότητες τῶν χωριῶν τῶν κοινοτικῶν γαιῶν ποὺ χαν περιφραχθεῖ ἀπὸ τὸ 1669, τὸν περιορισμὸ τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας σὲ 120 στρέμματα, τὴν προοδευτικὴ φορολογία τοῦ εἰσοδήματος, τὴν ἐθνικὴ ὀργάνωση τῶν ἀνταλλαγῶν πάνω σὲ βάση δίκαιης ἀξίας, ἡ ὁποία ἤδη εἶχε ἀρχίσει νὰ πραγματοποιεῖται, κι οὕτω καθ' ἑξῆς).

Τώρα ὁ Προυντόν, συνηγοροῦσε γιὰ μιὰ κοινωνία χωρὶς κυβέρνηση, καὶ χρησιμοποίησε τὴν λέξη ἀναρχία γιὰ νὰ τὴν περιγράψει. Ὁ Προυντὸν ἀποκήρυσσε ὅπως εἶναι γνωστό, ὅλα τὰ σχήματα κομμουνισμοῦ, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα τὸ ἀνθρώπινο γένος θὰ ὁδηγοῦνταν σὲ κομμουνιστικὰ μοναστήρια ἢ στρατῶνες, καθὼς ἐπίσης ὅλα τὰ σχήματα κρατικοῦ ἢ κρατικὰ βοηθούμενου σοσιαλισμοῦ, γιὰ τὰ ὁποῖα συνηγοροῦσε ὁ Λουΐ Μπλὰν κι οἱ κολλεκτιβιστές. Ὅταν διακήρυξε στὸ πρῶτο ὑπόμνημά του γιὰ τὴν ἰδιοκτησία ὅτι ἡ «ἰδιοκτησία εἶναι κλοπή», ἐννοοῦσε μόνο τὴν ἰδιοκτησία στὴν παροῦσα της (σύμφωνα μὲ τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο) ἔννοια τοῦ «δικαιώματος χρήσης καὶ κατάχρησης» στὰ δικαιώματα ἰδιοκτησίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, νοούμενα μὲ τὴν περιορισμένη ἔννοια τῆς κατοχῆς, εἶδε τὴν καλύτερη προστασία ἐνάντια στὶς ἐπιθέσεις τοῦ Κράτους. Ταυτόχρονα δὲν ἐπιθυμοῦσε ν' ἀπαλλοτριώσει βίαια τοὺς σημερινοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς, τῶν κατοικιῶν, τῶν ὀρυχείων, τῶν ἐργοστασίων, κλπ. Προτιμοῦσε νὰ φτάσει στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα καθιστώντας τὸ κεφάλαιο ἀνίκανο νὰ ἀποφέρει κέρδος· κι' αὐτὸ πρότεινε νὰ ἐπιτευχθεῖ μέσω μιᾶς ἐθνικῆς τράπεζας, βασιζόμενης στὴν ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη ὅλων ἐκείνων ποὺ μετέχουν στὴν παραγωγή, οἱ ὁποῖοι θὰ συμφωνοῦσαν ν' ἀνταλλάσσουν ἀνάμεσά τους τὰ προϊόντα τους σὲ ἀξία κόστους, μέσω κουπονιῶν ἐργασίας ποὺ θ' ἀντιπροσώπευαν τὶς ὧρες ἐργασίας τὶς ἀπαραίτητες γιὰ τὴν παραγωγὴ κάθε δεδομένου ἐμπορεύματος. Κάτω ἀπὸ ἕνα τέτοιο σύστημα, τὸ ὁποῖο ὁ Προυντὸν ἀποχαλοῦσε «Μουτουαλισμό», ὅλες οἱ ἀνταλλαγὲς ὑπηρεσιῶν θὰ ἦταν αὐστηρὰ ἰσάξιες. Ἐκτὸς αὐ-

τοῦ, μιὰ τέτοια τράπεζα θἄταν ἱκανὴ νὰ δανείζει χρῆμα χωρὶς τόκο, παίρνοντας μόνο κάπου 1 τοῖς ἑκατό, ἢ καὶ λιγώτερο, γιὰ νὰ καλύψει τὸ κόστος διοίκησης. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔτσι ὁ καθένας θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ δανειστεῖ τὸ χρῆμα ποὺ θὰ ἀπαιτοῦνταν γιὰ ν' ἀγοράσει ἕνα σπίτι κανεὶς δὲν θὰ συμφωνοῦσε νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ πληρώνει ἕνα ἐτήσιο μίσθωμα γιὰ τὴν χρήση του. Μιὰ γενικὴ «κοινωνικὴ ἐκκαθάριση» θὰ γινόταν ἔτσι εὔκολη, χωρὶς ἀπαλλοτρίωση. Τὸ ἴδιο ἴσχυε γιὰ τὰ ὀρυχεῖα, τοὺς σιδηροδρόμους, τὰ ἐργοστάσια κι οὕτω καθ' ἑξῆς.

Σὲ μιὰ κοινωνία αὐτοῦ τοῦ τύπου τὸ Κράτος θἄταν ἄχρηστο. Οἱ κύριες σχέσεις μεταξὺ τῶν πολιτῶν θὰ βασίζονται στὴν ἐλεύθερη συμφωνία καὶ θὰ διακανονίζονται ἀπὸ ἁπλὲς λογιστικὲς τηρήσεις. Οἱ διαφορὲς θὰ διευθετοῦνταν μὲ διαιτησία. Μιὰ διαπεραστικὴ κριτικὴ τοῦ Κράτους κι ὅλων τῶν δυνατῶν μορφῶν κυβέρνησης καὶ μιὰ βαθιὰ θεώρηση ὅλων τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, εἶναι τὰ γνωστὰ σ' ὅλους χαρακτηριστικὰ τοῦ ἔργου τοῦ Προυντόν.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Γαλλικὸς «μουτουαλισμὸς» εἶχε πρόδρομό του στὴν Ἀγγλία, τὸν Οὐΐλλιαμ Τόμπσον, ὁ ὁποῖος ἄρχισε μὲ τὸν «μουτουαλισμὸ» προτοῦ γίνει κομμουνιστής, καὶ τοὺς ὀπαδούς του Τζὼν Γκρέϊ («A Lecture on Human Happiness, 1825»· «The Social Sustem, 1831) καὶ Τζ. Φ. Μπρέϊ («Labour's Wrongs and Labour's Remedy, 1839). Εἶχε ἐπίσης τὸν πρόδρομό του στὴν Ἀμερική. Ὁ Τζοσία Οὐώρρεν, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε τὸ 1798 (πρβλ. W. Bailie, «Josian Warren, The First American Anarchist», Βοστώνη 1900), κι ἀνῆκε στὴν «Νέα Ἁρμονία» τοῦ Ὄουεν, θεωροῦσε ὅτι ἡ ἀποτυχία αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος ὀφείλονταν βασικὰ στὴν καταπίεση τῆς ἀτομικότητας καὶ τὴν ἔλλειψη πρωτοβουλίας κι εὐθύνης. Αὐτὲς οἱ ἐλλείψεις, δίδαξε, ἦταν ἐγγενεῖς σὲ κάθε σχῆμα βασιζόμενο πάνω στὴν ἐξουσία καὶ τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν. Συνηγόρησε λοιπὸν ὑπὲρ τῆς πλήρους ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Στὰ 1827 ἄνοιξε στὸ Σινσινάτι ἕνα μικρὸ ἐπαρχιακὸ κατάστημα, τὸ ὁποῖο ἦταν τὸ πρῶτο «Equity Store» καὶ τὸ ὁποῖο ὁ λαὸς ἀποκαλοῦσε «Time Store» γιατὶ στηρίζονταν στὴν ἀνταλλαγὴ ἐργασίας ὥρα μὲ ὥρα σὲ ὅλα τὰ εἴδη προϊόντων. «Κόστος - τὸ ὅριο τῆς

τιμῆς» καὶ συνακόλουθα «κανένα κέρδος», ἦταν τὸ ἔμβλημα αὐτοῦ τοῦ καταστήματος, κι ἀργότερα τοῦ «Equity Village του, μιᾶς ἀγροτικῆς κοινότητας ποὺ ἵδρυσε κοντὰ στὴν Νέα Ὑόρκη καὶ ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει στὰ 1865. Τὸ «House of Equity» τοῦ Κέηθ στὴν Βοστώνη, ποὺ ἱδρύθηκε τὸ 1855, εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτο.

Ἐνῶ οἱ οἰκονομικὲς ἰδέες τοῦ Προυντόν, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἀμοιβαία πίστη, βρῆκαν ὑποστηρικτὲς κι ἀκόμη πρακτικὴ ἐφαρμογὴ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἡ πολιτική του ἀντίληψη τῆς ἀναρχίας βρῆκε μικρὴ ἀπήχηση στὴν Γαλλία, ὅπου κυριαρχοῦσε ὁ χριστιανικὸς σοσιαλισμὸς τοῦ Λαμεναὶ καὶ τῶν Φουριεριστῶν καὶ ὁ κρατικὸς σοσιαλισμὸς τοῦ Λουὶ Μπλὰν καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Σαὶν - Σιμόν. Αὐτὲς οἱ ἰδέες βρῆκαν, πάντως, κάποια παροδικὴ ὑποστήριξη ἀνάμεσα στοὺς Χεγκελιανοὺς τῆς ἀριστερᾶς, τὸν Μωϋσῆ Ess στὰ 1843 καὶ τὸν Κὰρλ Γκροὺν στὰ 1845, οἱ ὁποῖοι συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τοῦ ἀναρχισμοῦ. Ἐξ ἄλλου, ὁ αὐταρχικὸς κομμουνισμὸς τοῦ Βίλχελμ Βέϊτλιγκ ἔδοσε ὤθηση σὲ ἀντιπολίτευση ἀνάμεσα στοὺς Ἑλβετοὺς ἐργάτες, τὴν ὁποία ἐξέφρασε ὁ Βίλχελμ Μὰρρ στὴ δεκαετία τοῦ 1840.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ ἀτομικιστικὸς ἀναρχισμὸς βρῆκε, ἐπίσης στὴν Γερμανία, τὴν πληρέστερη ἔκφρασή του στὸν Μὰξ Στίρνερ (Κάσπαρ Σμίτ), τοῦ ὁποίου τὰ ἀξιόλογα ἔργα «Ὁ Μοναδικὸς καὶ τὸ Δικό του» κι' ἄρθρα γραμμένα γιὰ τὴν «Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου») παρέμεναν τελείως παραμελημένα ὡς ὅτου ἀνασύρθηκαν στὴν ἐπιφάνεια ἀπὸ τὸν Τζῶν Χένρυ Μακέϋ.

Ὁ καθηγητὴς Β. Μπάς, σὲ μιὰ ἀξιόλογη εἰσαγωγὴ στὸ ἐνδιαφέρον ἔργον του «Ὁ ἀναρχικὸς ἀτομικισμός: Μὰξ Στίρνερ» (1904), ἔδειξε πῶς ἡ ἀνάπτυξη τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸν Κὰντ στὸν Χέγκελ, καὶ τὸ «ἀπόλυτο» τοῦ Σέλλιγκ καὶ τὸ Geist (Πνεῦμα τοῦ Χέγκελ, ἀναγκαστικὰ προκάλεσαν, ὅταν ἄρχισε ἡ ἀντι - Χεγκελιανὴ ἐξέγερση, τὴν κήρυξη τοῦ ἴδιου «ἀπόλυτου» στὸ στρατόπεδο τῶν ἀνταρτῶν. Αὐτὸ ἔχανε ὁ Στίρνερ, ὁ ὁποῖος συνηγοροῦσε, ὄχι μόνο γιὰ μιὰ πλήρη ἐξέγερση ἐνάντια στὸ Κράτος κι ἐνάντια στὴ δουλεία, τὴν ὁποία ὁ αὐταρχικὸς κομμουνισμὸς ἤθελε, νὰ ἐπιβάλλει πάνω στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἐπίσης γιὰ τὴν πλήρη ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου ἀπ' ὅλα τὰ κοινωνικὰ κι ἠθικὰ δεσμὰ - τὴν ἀποκατάσταση τοῦ «Ἐγώ», τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἀτόμου, πλή-

ρη «ἀμοραλισμό» καὶ τὴν «ἕνωση τῶν ἐγωϊστῶν». Τὸ τελικὸ συμπέρασμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀτομικοῦ ἀναρχισμοῦ δείχτηκε ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Μπάς: ὁ σκοπὸς κάθε ἀνώτερου πολιτισμοῦ δὲν εἶναι νὰ ἐπιτρέψει σ' ὅ λ α τὰ μέλη τῆς κοινότητας ν' ἀναπτυχθοῦν κατὰ ἕνα φυσιολογικὸ τρόπο, ἀλλὰ νὰ ἐπιτρέψει σὲ μερικὰ πιὸ προικισμένα ἄτομα νὰ «ἀναπτυχθοῦν πλήρως», ἀκόμη καὶ σὲ βάρος τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς ἴδιας τῆς ὕπαρξης τῆς μάζας τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἐπιστροφὴ στὸν πιὸ κοινὸ ἀτομικισμό, τὸν ὑποστηριζόμενο ἀπ' ὅλες τὶς ὑποτιθέμενες ἀνώτερες μειονότητες, στὶς ὁποῖες στὴν πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει τὸ Κράτος καὶ τὰ ὑπόλοιπα ποὺ αὐτοὶ οἱ ἰδεαλιστὲς πολεμοῦν. Ὁ ἀτομικισμός τους πηγαίνει τόσο μακριὰ ὥστε νὰ τελειώνει σ' ἄρνηση τοῦ ἰδίου τοῦ σημείου ἐκκίνησής τους - γιὰ νὰ μὴν ποῦμε τίποτα γιὰ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀτόμου νὰ πετύχει μιὰ πραγματικὰ πλήρη ἀνάπτυξη σὲ συνθῆκες καταπίεσης τῶν μαζῶν ἀπὸ τὶς «ὅμορφες ἀριστοκρατίες». Ἡ ἀνάπτυξή του θὰ παρέμενε μονόπλευρη. Νὰ γιατί αὐτὴ ἡ κατεύθυνση σκέψης, παρὰ τὴν ἀναμφίβολα ὀρθὴ καὶ χρήσιμη συνηγορία ὑπὲρ τῆς πλήρους ἀνάπτυξης κάθε ἀτομικότητας, βρίσκει ἀνταπόκριση μόνο σὲ περιορισμένους καλλιτεχνικοὺς καὶ λογοτεχνικοὺς κύκλους.

Μιὰ γενικὴ ὕφεση στὴν προπαγάνδα ὅλων τῶν τάσεων τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀκολούθησε, ὅπως εἶναι γνωστό, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἧττα τῶν ἐξέγερσης τῶν Παρισινῶν ἐργατῶν τὸν Ἰούνιο τοῦ 1848 καὶ τὴν πτώση τῆς Δημοκρατίας. Ὅλος ὁ σοσιαλιστικὸς τύπος φιμώθηκε στὴν διάρκεια τῆς περιόδου τῆς ἀντίδρασης, ἡ ὁποία διάρκεσε εἴκοσι ὁλόκληρα χρόνια. Μολαταῦτα, ἀκόμη κι ἡ ἀναρχικὴ σκέψη ἄρχισε νὰ κάνει κάποια πρόοδο, συγκεκριμένα στὰ γραπτὰ τοῦ Μπελεγκαρὶκ (Coeurderoy) κι' ἰδιαίτερα τοῦ Ζοζὲφ Ντεζὰκ (Les Lazaréennes, L' Humanisphère, μιὰ ἀναρχικὴ - κομμουνιστικὴ Οὐτοπία ποὺ ἀνακαλύφθηκε καὶ δημοσιεύτηκε πρόσφατα). Τὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα ἀναζωογονήθηκε μόνο ὕστερα ἀπὸ τὸ 1864, ὅταν μερικοὶ Γάλλοι ἐργάτες, ὅλοι μουτουαλιστές, ποὺ συναντήθηκαν στὸ Λονδῖνο, στὴν διάρκεια τῆς Παγκόσμιας Ἔκθεσης, μὲ Ἄγγλους ὀπαδοὺς τοῦ Ρόμπερτ Ὄουεν, ἵδρυσαν τὴν

Διεθνή Ένωση τῶν Ἐργατῶν. Αὐτὴ ἡ ἕνωση ἀναπτύχθηκε πολὺ ραγδαία υἱοθέτησε πολιτικὴ ἄμεσης οἰκονομικῆς πάλης ἐνάντια στὸν καπιταλισμό, χωρὶς ἀνάμιξη στὴν πολιτική, κοινοβουλευτικὴ ζύμωση, κι αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἀκολουθήθηκε μέχρι τὸ 1871. Ὅμως, μετὰ τὸν Γαλλο - Γερμανικὸ πόλεμο, ὅταν ἡ Διεθνὴς Ἕνωση ἀπαγορεύτηκε στὴ Γαλλία ὕστερα ἀπὸ τὸ ξεσήκωμα τῆς κομμούνας, οἱ Γερμανοὶ ἐργάτες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν πάρει τὸ δικαίωμα τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας τῶν ἀντρῶν γιὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ νεοσύστατου αὐτοκρατορικοῦ Κοινοβουλίου, ἐπέμεναν στὴν τροποποίηση τῆς τακτικῆς τῆς Διεθνοῦς, κι ἄρχισαν νὰ οἰκοδομοῦν ἕνα σοσιαλδημοκρατικὸ πολιτικὸ κόμμα. Αὐτὸ σύντομα ὁδήγησε σὲ διάσπαση τῆς Ἑνώσης τῶν Ἐργατῶν, κι οἱ Λατινικὲς Ὁμοσπονδίες, ἡ Ἱσπανική, ἡ Ἰταλική, ἡ Βελγικὴ κι ἡ Γιουρασινή, (ἡ Γαλλία δὲν μποροῦσε νὰ ἀντιπροσωπευτεῖ), συγκρότησαν μεταξύ τους μιὰ ὁμοσπονδιακὴ ἕνωση, ἡ ὁποία ξέκοψε παντελῶς ἀπὸ τὸ Μαρξιστικὸ γενικὸ συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς. Μέσα σ' αὐτὲς τὶς ὁμοσπονδίες ἀναπτύχθηκε τότε αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ σὰν σύγχρονος ἀναρχισμός. Ὕστερ' ἀπὸ τὴν χρήση γιὰ κάμποσο καιρὸ τῶν ὀνομάτων «φεντεραλιστὲς» κι «ἀντιεξουσιαστές», τὸ ὄνομα «ἀναρχικοί», τὸ ὁποῖο οἱ ἀντίπαλοί τους ἐπέμεναν νὰ τοὺς ἀποδίδουν, ἐπικράτησε καὶ τελικὰ θριάμβευσε.

Ὁ Μπακούνιν σύντομα ἔγινε πρωτοστάτης ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς Λατινικὲς ὁμοσπονδίες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἀναρχισμοῦ πράγμα ποὺ ἔκανε σ' ἕνα ἀριθμὸ γραπτῶν, φυλλαδίων καὶ γραμμάτων. Ἀπαίτησε τὴν πλήρη καταστροφὴ τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖο - ἔγραψε - εἶναι προϊὸν τῆς θρησκείας, ἀνήκει σ' ἕνα κατώτερο στάδιο πολιτισμοῦ, ἀντιπροσωπεύει τὴν ἄρνηση τῆς ἐλευθερίας καὶ καταστρέφει ἀκόμη καὶ κεῖνο ποὺ ἀναλαμβάνει νὰ κάνει γιὰ τὴν γενικὴ εὐημερία. Τὸ Κράτος ἦταν ἕνα ἱστορικὰ ἀναγκαῖο κακό, ἀλλὰ ἡ πλήρης ἐξαφάνισή του θἄναι, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ἐξ ἴσου ἀναγκαία. Ἀποκηρύσσοντας κάθε νομοθεσία, ἔστω καὶ ὅταν πηγάζει ἀπὸ καθολικὴ ψηφοφορία, ὁ Μπακούνιν ἀξίωσε γιὰ κάθε ἔθνος, κάθε περιοχὴ καὶ κάθε κομμούνα, πλήρη αὐτονομία, ὅσο δὲν εἶναι μιὰ ἀπειλὴ γιὰ τοὺς γείτονές του, καὶ πλήρη ἀνεξαρτησία τοῦ ἀτόμου, προσθέτοντας ὅτι γίνεται κανεὶς πραγματικὰ ἐλεύθερος μόνο ὅταν, καὶ στὸ μέτρο,

πού, όλοι οί άλλοι είναι έλεύθεροι. Οί έλεύθερες όμοσπονδίες τών κομμουνών θά συγκροτοῦσαν τά έλεύθερα έθνη.

Ὡς πρός τίς οἰκονομικές του ἀντιλήψεις, ὁ Μπακούνιν χαρακτήριζε τόν ἑαυτό του, ὅπως καί οἱ φεντεραλιστές σύντροφοί του τῆς Διεθνοῦς, σάν «κολλεκτιβιστή ἀναρχικό» - ὄχι μέ τήν ἔννοια τοῦ Βιντάλ καί τοῦ Πεκέρ στή δεκαετία τοῦ 1840, ἤ τῶν σύγχρονων σοσιαλδημοκρατῶν ὀπαδῶν τους, ἀλλά γιά νά ἐκφράσει μιά κατάσταση πραγμάτων στήν ὁποία ὅλα τά ἀναγκαῖα γιά τήν παραγωγή, κατέχονται ἀπό κοινοῦ ἀπό τίς ὁμάδες ἐργασίας καί τίς ἐλεύθερες κοινότητες, ἐνῶ οἱ τρόποι ἀνταμοιβῆς τῆς ἐργασίας, κομμουνιστικοί ἤ ἄλλοι, θά κανονίζονταν ἀπό κάθε ὁμάδα γιά τόν ἑαυτό της. Ἡ κοινωνική ἐπανάσταση, ἡ προσέγγιση τῆς ὁποίας προφητεύοταν ἐκείνη τήν ἐποχή ἀπ' ὅλους τούς σοσιαλιστές, θά ταν τό μέσο γιά νά ρθουν στήν ζωή οἱ νέες συνθῆκες.

Ἡ Γιουρασινή, ἡ Ἱσπανική, καί ἡ Ἰταλική ὁμοσπονδία, πού ἦταν τμήματα τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης τῶν Ἐργατῶν, καθώς ἐπίσης ἡ Γαλλική, ἡ Γερμανική, καί ἡ Ἀμερικανική ἀναρχική ὁμάδα, ἦταν γιά τά ἑπόμενα χρόνια τά κύρια κέντρα ἀναρχικῆς σκέψης καί προπαγάνδας. Ἀπεῖχαν ἀπό ὁποιαδήποτε συμμετοχή στήν κοινοβουλευτική πολιτική, καί πάντα βρίσκονταν σέ στενή ἐπαφή μέ τίς ἐργατικές ὀργανώσεις. Ὅμως, στό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ 1880 καί στά πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1890, ὅταν ἡ ἐπίδραση τῶν ἀναρχικῶν ἄρχισε νά γίνεται αἰσθητή στίς ἀπεργίες, στίς διαδηλώσεις γιά τήν Πρωτομαγιά, ὅπου προώθησαν τήν ἰδέα τῆς γενικῆς ἀπεργίας γιά τό ὀχτάωρο, καί στήν ἀντιμιλιταριστική προπαγάνδα στόν στρατό, ἄρχισαν βίαιες διώξεις ἐναντίον τους, ἰδιαίτερα στίς Λατινικές χῶρες (περιλαμβανομένου καί τοῦ συστηματικοῦ βασανισμοῦ στό Φρούριο τῆς Βαρκελώνης) καί στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες (ἐκτέλεση τῶν 5 ἀναρχικῶν τοῦ Σικάγου τό 1887). Ἐνάντια σ' αὐτές τίς διώξεις οἱ ἀναρχικοί ἀπάντησαν μέ πράξεις βίας, οἱ ὁποῖες μέ τή σειρά τους ἀκολουθήθηκαν ἀπό νέες ἐκτελέσεις καί νέες πράξεις ἐκδίκησης ἀπό τά κάτω. Αὐτό δημιούργησε στό πολύ κοινό τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ βία εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀναρχισμοῦ, μιά ἄποψη πού ἀποκηρύχτηκε ἀπό τούς ὑποστηρικτές του, οἱ ὁποῖοι ἀπέδειξαν ὅτι στήν πραγματικότητα στή βία καταφεύγουν ὅλα τά

κήματα πού ἡ ἀνοικτή τους δράση ἐμποδίζεται ἀπό τήν καταστολή καί πού μία ἔκτακτη νομοθεσία τά θέτει ἐκτός νόμου.

Ὁ ἀναρχισμός συνέχισε ν' ἀναπτύσσεται, μερικά πρός τήν κατεύθυνση τοῦ Προυντονικοῦ «μουτουαλισμοῦ» ἀλλά κυρίως σάν κομμουνιστικός ἀναρχισμός, στίς ὁποῖες μιά τρίτη κατεύθυνση, ὁ χριστιανικός ἀναρχισμός, προστέθηκε ἀπό τόν Λέον Τολστόϊ, καί μιά τέταρτη, ἡ ὁποία θά μποροῦσε νά ἀποκληθεῖ λογοτεχνικός ἀναρχισμός, ἄρχισε ἀνάμεσα σέ μερικούς σύγχρονους συγγραφεῖς.

Οἱ ἰδέες τοῦ Προυντόν ἰδιαίτερα ὅσο ἀφορᾶ τήν ἀμοιβαία πίστη, ἀντίστοιχες μ' ἐκεῖνες τοῦ Τζοσία Οὐῶρρεν, βρῆκαν μιά σημαντική ἀνταπόκριση στίς 'Ηνωμένες Πολιτεῖες, δημιουργώντας ὁλόκληρη σχολή, τῆς ὁποίας οἱ κύριοι συγγραφεῖς εἶναι ὁ Στέφεν Πέρλ Ἄντριους, ὁ Οὐΐλλιαμ Γκρήν, ὁ Λαϊσάντερ Σποῦνερ (ὁ ὁποῖος ἄρχισε νά γράφει τό 1850 καί τοῦ ὁποίου τό ἀνολοκλήρωτο ἔργο «Φυσικός Νόμος» ὑποσχόταν πολλά) κι ἀρκετοί ἄλλοι, τῶν ὁποίων τά ὀνόματα μποροῦν νά βρεθοῦν στή «Βιβλιογραφία τῆς 'Αναρχίας» τοῦ Νετλώ.

Ἐξέχουσα θέση ἀνάμεσα στούς ἀτομικιστές ἀναρχικούς στήν 'Αμερική καταλήφθηκε ἀπό τόν Μπέντζαμιν Ρ. Τάκερ, τοῦ ὁποίου τό περιοδικό «Ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α» ξεκίνησε στά 1881 καί τοῦ ὁποίου οἱ ἀντιλήψεις εἶναι συνδυασμός ἐκείνων τοῦ Προυντόν μ' ἐκεῖνες τοῦ Χέρμπερτ Σπένσερ. Ξεκινώντας ἀπό τήν θέση ὅτι οἱ ἀναρχικοί εἶναι ἐγωϊστές, μέ τήν κυριολεκτική ἔννοια τοῦ ὅρου, κι ὅτι κάθε ὁμάδα ἀτόμων, εἴτε πρόκειται γιά ἕνα μυστικό σύνδεσμο μερικῶν προσώπων, εἴτε γιά τό Κογκρέσσο τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν, ἔχει τό δικαίωμα νά καταπιέζει ὁλόκληρο τό ἀνθρώπινο γένος, ἐφόσον βέβαια ἔχει τήν δύναμη νά τό κάνει· ὅτι ἡ ἴση ἐλευθερία γιά ὅλους κι' ἡ ἀπόλυτη ἰσότητα θά ἔπρεπε νάναι κανόνας, κι ὅτι τό «κοίταξε τήν δουλειά σου» εἶναι ὁ μοναδικός ἠθικός νόμος τοῦ ἀναρχισμοῦ, ὁ Τάκερ προχωρεῖ ν' ἀποδείξει ὅτι μιά γενική καί ὁλοκληρωτική ἐφαρμογή αὐτῶν τῶν ἀρχῶν θἄταν εὐεργετική καί δέν θά δημιουργοῦσε κανένα κίνδυνο, γιατί οἱ δυνάμεις κάθε ἀτόμου θά περιορίζονταν ἀπό τήν ἄσκηση τῶν ἴσων δικαιωμάτων ὅλων τῶν ἄλλων. Ἔδειξε παραπέρα (ἀκολουθώντας τόν Σπένσερ) τήν διαφορά πού ὑπάρχει μεταξύ τῆς καταπάτησης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἄλλου καί τῆς ἀντίστασης σέ μιά τέτοια καταπάτηση, μεταξύ ἐξουσιασμοῦ κι ἄμυνας: τό

πρῶτο εἶναι ἐξ ἴσου καταδικαστέο, εἴτε πρόκειται γιὰ καταπάτηση ἑνὸς ἀτόμου ἀπὸ ἕναν ἐγκληματία ἢ γιὰ καταπάτηση ὅλων τῶν ἄλλων ἀπὸ ἕναν, ἢ τοῦ ἑνὸς ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους· ἐνῶ ἡ ἀντίσταση στὴν καταπάτηση εἶναι ἀμυντικὴ κι ἀναγκαία. Γιὰ τὴν αὐτο - ἄμυνά τους, ὁ πολίτης κι ἡ ὁμάδα ἔχουν τὸ δικαίωμα σ' ὁποιαδήποτε βία, περιλαμβανόμενης καὶ τῆς ἔσχατης ποινῆς. Ἡ βία δικαιολογεῖται ἐπίσης γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ καθήκοντος τῆς τήρησης μιᾶς συμφωνίας. Ὁ Τάκερ ἔτσι ἀκολουθεῖ τὸν Σπένσερ καί, ὅπως αὐτός, ἀνοίγει (κατὰ τὴν γνώμη τοῦ παρόντος συγγραφέα) τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἐπανεγκατάσταση ὑπὸ τὸν τίτλο τῆς «ἄμυνας» ὅλων τῶν λειτουργιῶν τοῦ κράτους. Ἡ κριτική του γιὰ τὸ σημερινὸ Κράτος εἶναι πολὺ βαθυστόχαστη, κι ἡ ὑπεράσπισή του τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου πολὺ ἀποφασιστική. Ὅσον ἀφορᾶ τὶς οἰκονομικὲς ἀπόψεις του, ὁ Τάκερ ἀκολουθεῖ τὸν Προυντόν.

Ὁ ἀτομικιστικὸς ἀναρχισμὸς τῶν Ἀμερικανῶν Προυντονικῶν βρίσκει, πάντως, ἐλάχιστη συμπάθεια ἀνάμεσα στὶς ἐργαζόμενες μᾶζες. Ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἐπαγγέλλονται - εἶναι κυρίως «διανοούμενοι» - σύντομα διαπιστώνουν ὅτι ἡ ἀ τ ο μ ι κ ο π ο ί η σ η τὴν ὁποία τόσο πολὺ ἐκθειάζουν δὲν εἶναι ἐπιτεύξιμη μὲ ἀτομικὲς προσπάθειες, κι εἴτε ἐγκαταλείπουν τὶς τάξεις τῶν ἀναρχικῶν κι ὁδηγοῦνται στὸν φιλελεύθερο ἀτομικισμὸ τῶν κλασσικῶν οἰκονομολόγων, εἴτε ἐφυσηχάζουν σ' ἕνα εἶδος Ἐπικούρειου ἀμοραλισμοῦ, ἢ μιὰ θεωρία τοῦ ὑπερανθρώπου, παρόμοια μ' ἐκείνη τοῦ Στίρνερ καὶ τοῦ Νίτσε. Ὁ μεγάλος ὄγκος τῶν Ἀναρχικῶν ἐργατῶν προτιμᾶ τὶς ἀναρχοκομμουνιστικὲς ἰδέες, οἱ ὁποῖες ἐξελίχτηκαν βαθμιαία μέσα ἀπὸ τὸν ἀναρχικὸ κολλεκτιβισμὸ τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης τῶν Ἐργατῶν. Σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἀνήκουν - γιὰ νὰ ὀνομάσουμε μόνο τοὺς πιὸ γνωστοὺς ἐκφραστὲς τοῦ ἀναρχισμοῦ - ὁ Ἐλιζὲ Ρεκλύ, ὁ Ζὰν Γκράβ, ὁ Σεμπαστιὲν Φώρ, ὁ Ἐμὶλ Πουζὲ στὴ Γαλλία ὁ Ἐνρίκο Μαλατέστα κι ὁ Κοβέλλι στὴν Ἰταλία· ὁ Ρ. Μέλλα, ὁ Ἀ. Λορέντζο καὶ οἱ συνήθως ἄγνωστοι συγγραφεῖς τῶν πολλῶν ἔξοχων μανιφέστων στὴν Ἱσπανία· ὁ Γιόχαν Μόστ ἀνάμεσα στοὺς Γερμανούς· ὁ Σπάϊς, ὁ Πάρσους κι οἱ ὁμοϊδεάτες τους στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, κι οὕτω καθ' ἑξῆς· ἐνῶ ὁ Ντομέλα Νιουβενχούϊς καταλαμβάνει μιὰ ἐνδιάμεση θέση στὴν Ὁλλανδία. Τὰ κύρια ἀναρχικὰ ἔντυπα, τὰ ὁποῖα δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸ 1880 ἐπίσης ἀνήκουν στὴν ἴδια κατεύθυνση· ἐνῶ

ἕνας ἀριθμὸς ἀναρχικῶν αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης ἔχει συνδεθεῖ μὲ τὸ ἀποκαλούμενο συνδικαλιστικὸ κίνημα-τὸ Γαλλικὸ ὄνομα γιὰ τὸ μὴ - πολιτικὸ ἐργατικὸ κίνημα, ποὖναι ἀφιερωμένο στὴν ἄμεση πάλη μὲ τὸν καπιταλισμό, καὶ τὸ ὁποῖο ἔγινε τόσο σημαντικὸ στὴν Εὐρώπη.

Σὰν ἕνας ποὺ ἀνήκει στὴν ἀναρχικὴ - κομμουνιστικὴ κατεύθυνση, ὁ παρὼν συγγραφέας γιὰ πολλὰ χρόνια προσπάθησε ν' ἀναπτύξει τὶς ἀκόλουθες ἰδέες: νὰ δείξει τὴν στενή, λογικὴ σύνδεση ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ ἀναρχισμοῦ· νὰ θέσει τὸν ἀναρχισμὸ σ' ἐπιστημονικὴ βάση μὲ τὴν σπουδὴ τῶν τάσεων οἱ ὁποῖες εἶναι ἐμφανεῖς τώρα στὴν κοινωνία καὶ μποροῦν νὰ δείξουν τὴν παραπέρα ἐξέλιξή της· καὶ νὰ ἐπεξεργαστεῖ τὶς βάσεις τῆς ἀναρχικῆς ἠθικῆς. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ ἀναρχισμοῦ, ἦταν στόχος τοῦ Κροπότκιν ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ κομμουνισμὸς - τουλάχιστον μερικὰ - ἔχει περισσότερες πιθανότητες νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ ἀπὸ τὸν κολλεκτιβισμό, ἰδιαίτερα σὲ κομμοῦνες ποὺ παίρνουν τὴν πρωτοπορία, κι ὅτι ὁ ἐλεύθερος, ἤ ἀναρχικὸς κομμουνισμὸς εἶναι ἡ μόνη μορφὴ κομμουνισμοῦ που ἔχει πιθανότητα νὰ γίνει ἀποδεκτὴ στὶς πολιτισμένες κοινωνίες· κομμουνισμὸς κι ἀναρχία εἶναι ἑπομένως δύο ὅροι τῆς ἐξέλιξης, οἱ ὁποῖοι συμπληρώνουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, ὁ ἕνας κάνοντας τὸν ἄλλο ἐφικτό, κι ἀποδεκτό. Προσπάθησε, ἐπὶ πλέον, νὰ δείξει πώς, στὴν διάρκεια μιᾶς ἐπαναστατικῆς περιόδου, μιὰ μεγάλη πόλη - ἐὰν οἱ κάτοικοί της ἔχουν ἀποδεχτεῖ τὴν ἰδέα - θὰ μποροῦσε νὰ ὀργανωθεῖ πάνω στὶς γραμμὲς τοῦ ἐλεύθερου κομμουνισμοῦ· ἡ πόλη ἐγγυώμενη σὲ κάθε κάτοικο σπίτι, τροφὴ κι ἐνδυμασία σ' ἔκταση ἀντίστοιχη μὲ τὴν ἄνεση ποὺ τώρα εἶναι προσιτὴ μόνο στὴν μεσαία τάξη, σ' ἀντάλλαγμα γιὰ δουλειὰ μισῆς ἡμέρας ἢ πέντε ὡρῶν· καὶ πὼς ὅλα ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ θεωροῦνται πολυτέλειες θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν κτῆμα τοῦ καθενός, ἂν συνδεθεῖ γιὰ τὸ ἄλλο μισὸ της ἡμέρας μὲ ὅλα τὰ εἴδη τῶν ἐλεύθερων ἑνώσεων ποὺ θὰ ἐπιδιώκουν ὅλους τοὺς δυνατοὺς σκοποὺς - ἐκπαιδευτικούς, λογοτεχνικούς, ἐπιστημονικούς, καλλιτεχνικούς, σπὸρ κι οὕτω καθ' ἑξῆς. Γιὰ ν' ἀποδείξει τὸν πρῶτο ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰσχυρισμούς, ἀνάλυσε τὶς δυνατότητες τῆς ἀγροτικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἐργασίας, καὶ τὶς δύο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πνευματικὴ ἐργασία. Καὶ γιὰ νὰ φωτίσει τοὺς κύριους παράγοντες τῆς ἀνθρώπινης

ἐξέλιξης, ἀνάλυσε τὸν ρόλο ποὺ παίζουν στὴν ἱστορία οἱ λαϊκοὶ δημιουργικοὶ φορεῖς τῆς ἀμοιβαίας βοήθειας, καθὼς καὶ τὸν ἱστορικὸ ρόλο τοῦ Κράτους.

Χωρὶς νὰ ὀνομάσει τὸν ἑαυτό του ἀναρχικό, ὁ Λέον Τολστόϊ, σὰν τοὺς προκατόχους του στὰ λαϊκὰ θρησκευτικὰ κινήματα τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰώνα, τὸν Κοτζέκι, τὸν Ντένκ καὶ πολλοὺς ἄλλους, πῆρε τὴν ἀναρχικὴ θέση ὅσον ἀφορᾶ τὸ Κράτος καὶ τὰ δικαιώματα ἰδιοκτησίας, συνάγοντας τὰ συμπεράσματά του ἀπὸ τὸ γενικὸ πνεῦμα τῶν κυρηγμάτων τοῦ Χριστοῦ κι ἀπὸ τὶς ἀναγκαῖες ἐπιταγὲς τῆς λογικῆς. Μ' ὅλη τὴν δύναμη τοῦ ταλέντου του ἔκανε (ἰδιαίτερα στὸ «The Kingdom of cod in Yourselves») μιὰ καταλυτικὴ κριτικὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Κράτους καὶ τοῦ νόμου στὸ σύνολό τους, κι' ἰδιαίτερα τῶν σημερινῶν νόμων γιὰ τὴν ἰδιοκτησία. Περιγράφει τὸ Κράτος σὰν τὴν κυριαρχία τῶν ἀχρείων, μὲ τὴ βοήθεια τῆς κτηνώδους βίας. Οἱ ληστές, λέει, εἶναι πολὺ λιγώτερο ἐπικίνδυνοι ἀπὸ μιὰ καλὰ ὀργανωμένη κυβέρνηση. Κάνει μιὰ βαθυστόχαστη κριτικὴ τῶν προλήψεων, οἱ ὁποῖες εἶναι τώρα συνήθεις ἀναφορικὰ μὲ τὰ εὐεργετήματα ποὺ ἀπολαμβάνουν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, τὸ Κράτος καὶ τὴν ὑπάρχουσα κατανομὴ τῆς ἰδιοκτησίας· κι ἀπὸ τὰ κηρύγματα τοῦ Χριστοῦ συνάγει τὸν κανόνα τῆς μὴ - ἀντίστασης καὶ τὴν ἀπόλυτη καταδίκη ὅλων τῶν πολέμων. Τὰ θρησκευτικά του ἐπιχειρήματα εἶναι ὅμως, τόσο καλὰ συνδυασμένα μ' ἐπιχειρήματα δανεισμένα ἀπὸ μιὰ ψύχραιμη παρατήρηση τῶν σημερινῶν δεινῶν, ὥστε τὰ ἀναρχικὰ κομμάτια τῶν ἔργων του ἀγγίζουν τὸν θρησκευόμενο καὶ τὸν μὴ θρησκευόμενο ἀναγνώστη ἐξ ἴσου.

Θἄταν ἀδύνατο νὰ παρουσιάσουμε ἐδῶ, σὲ σκιαγραφία, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ τῆς ἀναρχικὲς ἰδέες τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ἐπίδραση τὴν ὁποία οἱ ἐλευθεριακὲς (libertarian) ἰδέες τῶν καλύτερων συγχρόνων συγγραφέων ἄσκησαν πάνω στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀναρχισμοῦ. Θἄπρεπε κανεὶς νὰ συμβουλευτεῖ τοὺς δέκα μεγάλους τόμους τοῦ «Φιλολογικοῦ Παραρτήματος» τῆς ἐφημερίδας «La Révolte» κι ἀργότερα τὸ «Temps Nouveaux», τὸ ὁποῖο περιέχει ἀνατυπώσεις ἀπὸ τὰ ἔργα ἑκατοντάδων συγχρόνων συγγραφέων ποὺ ἐκφράζουν ἀναρχικὲς ἰδέες, γιὰ νὰ διαπιστώσει πό-

το στενὰ ὁ ἀναρχισμὸς συνδέεται μ' ὅλα τὰ πνευματικὰ ρεύματα τῶν χρόνων μας.

Ἡ «Ἐλευθερία» τοῦ Τ.Σ. Μίλλ, τὸ «Ἄτομο ἐναντίον τοῦ Κράτους» τοῦ Σπένσερ, τὸ «Ἠθικὴ δίχως ὑποχρέωση οὔτε τιμωρία» τοῦ Μὰρκ Γκυγιώ, τὸ «Ἠθική, Τέχνη καὶ θρησκεία» τοῦ Φουγιέ, τὰ ἔργα τοῦ Μουλτατούλι (Ἐ. Ντοῦδες Ντέκερ), τὸ «Τέχνη καὶ Ἐπανάσταση» τοῦ Ρίτσαρντ Βάγκνερ, τὰ ἔργα τοῦ Νίτσε, τοῦ Ἔμερσον, τοῦ Λόϋντ Γκάρισον, τοῦ Τορώ, τοῦ Ἀλεξάντρ Χέρτζεν, τοῦ Ἔντουαρντ Κάρπεντερ κι' οὕτω καθ' ἑξῆς· καὶ στὸν τομέα τῆς λογοτεχνίας τὰ δράματα τοῦ Ἴψεν, ἡ ποίηση τοῦ Οὐώλτ Οὐΐτμαν, τὸ «Πόλεμος καὶ Εἰρήνη» τοῦ Τολστόϊ, τὸ «Παρίσι» καὶ ἡ «Ἐργασία» τοῦ Ζολά, τὰ τελευταῖα ἔργα τοῦ Μερεζκόφσκυ, καὶ μιὰ ἀτέλειωτη σειρὰ ἔργων λιγώτερο γνωστῶν συγγραφέων - εἶναι γεμάτα ἰδέες, οἱ ὁποῖες δείχνουν πόσο στενὰ ὁ ἀναρχισμὸς συνυφαίνεται μὲ τὸ ἔργο ποὺ πραγματοποιεῖται στὴν σύγχρονη σκέψη πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ Κράτους καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ.

ΑΝΑΡΧΙΚΟΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

Δημοσιεύθηκε τὸ 1887

Ὁ ἀναρχισμός, τὸ μὴ - κυβερνητικὸ σύστημα σοσιαλισμοῦ, ἔχει διπλῆ προέλευση. Εἶναι ὁλαστάρι τῶν δύο μεγάλων ρευμάτων τῆς σκέψης στὸ οἰκονομικὸ καὶ πολιτικὸ πεδίο, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὸν 19ο αἰῶνα, καὶ ἰδιαίτερα τὸ δεύτερο μέρος του. Ἀπὸ κοινοῦ μ' ὅλους τοὺς σοσιαλιστές, οἱ ἀναρχικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία τῆς γῆς, τοῦ κεφαλαίου, καὶ τῶν μηχανημάτων εἶναι ξεπερασμένη· ὅτι εἶναι καταδικασμένη νὰ ἐξαφανισθεῖ· κι ὅτι ὅλα τὰ προαπαιτούμενα γιὰ τὴν παραγωγὴ πρέπει νὰ γίνουν καὶ θὰ γίνουν κοινὴ ἰδιοκτησία τῆς κοινωνίας, καὶ θὰ τὰ διαχειρίζονται ἀπὸ κοινοῦ οἱ παραγωγοὶ τοῦ πλούτου. Καὶ μαζὶ μὲ τοὺς πιὸ προχωρημένους ἀντιπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ ριζοσπαστισμοῦ, ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ ἰδεῶδες τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας εἶναι μιὰ κατάσταση πραγμάτων ὅπου οἱ λειτουργίες τῆς κυβέρνησης μειώνεται στὸ ἐλάχιστο, καὶ τὸ ἄτομο ἐπανακτᾶ τὴν πλήρη του ἐλευθερία πρωτοβουλίας καὶ δράσης γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει, μέσω ἐλεύθερων ὁμάδων κι ὁμοσπονδιῶν - ἐλεύθερα συγκροτούμενων - ὅλες τὶς ἄπειρα ποικίλλουσες ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος.

Ὅσον ἀφορᾶ τὸν σοσιαλισμό, οἱ περισσότεροι ἀναρχικοὶ φτάνουν στὸ ἔσχατό του συμπέρασμα, δηλαδὴ στὴν πλήρη ἄρνηση τοῦ συστήματος τῆς μισθωτῆς ἐργασίας καὶ στὸν κομμουνισμό. Καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση, δίνοντας μιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη στὸ μέρος τοῦ ριζοσπαστικοῦ προγράμματος ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, φτάνουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τελικὸς στόχος τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ μείωση τῶν λειτουργιῶν τῆς κυβέρνησης στὸ μ η δ έ ν - δηλαδὴ μιὰ κοινω-

νία χωρὶς κυβέρνηση, ἡ ἀν - αρχία. Οἱ ἀναρχικοὶ ὑποστηρίζουν, ἐπὶ πλέον, ὅτι αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ὀργάνωσης, δὲν πρέπει νὰ τὸ ἐναποθέσουν σὲ μελλοντικοὺς αἰῶνες, ἀλλὰ ὅτι μονάχα ἐκεῖνες οἱ μεταβολὲς στὴν κοινωνική μας ὀργάνωση, οἱ ὁποῖες εἶναι σὲ συμφωνία μὲ τὸ παραπάνω διπλὸ ἰδεῶδες καὶ συνιστοῦν προσέγγιση σ' αὐτό, θἄχουν πιθανότητα ζωῆς καὶ θἆναι εὐεργετικὲς γιὰ τὴν κοινότητα.

Ὡς πρὸς τὴν μέθοδο ποὺ ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὸν ἀναρχικὸ στοχαστή, διαφέρει ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ 'κείνη ποὺ ἀκολουθεῖται ἀπὸ τοὺς οὐτοπιστές. Ὁ ἀναρχικὸς στοχαστὴς δὲν καταφεύγει σὲ μεταφυσικὲς ἀντιλήψεις (ὅπως τὰ «φυσικὰ δικαιώματα», τὰ «καθήκοντα τοῦ Κράτους» κι οὕτω καθ' ἑξῆς) γιὰ νὰ ἐγκαθιδρύσει ὅ,τι εἶναι, κατὰ τὴν γνώμη του, οἱ ἄριστες συνθῆκες γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς μέγιστης εὐτυχίας τῆς ἀνθρωπότητας. Ἀκολουθεῖ, ἀπεναντίας, τὴν πορεία ποὺ χαράσσεται ἀπὸ τὴν σύγχρονη φιλοσοφία τῆς ἐξέλιξης. Μελετᾶ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία ὅπως εἶναι τώρα κι ὅπως ἦταν στὸ παρελθόν· καὶ χωρὶς νὰ προικίζει εἴτε τὴν ἀνθρωπότητα σὰν ὅλο, εἴτε τὰ χωριστὰ ἄτομα, μ' ἀνώτερες ἰδιότητες τὶς ὁποῖες δὲν ἔχουν, ἁπλῶς θεωρεῖ τὴν κοινωνία σὰν σύνολο ὀργανισμῶν ποὺ προσπαθοῦν νὰ βροῦν τοὺς ἄριστους τρόπους συνδυασμοῦ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀτόμου μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς συνεργασίας γιὰ τὴν εὐημερία τοῦ εἴδους. Σπουδάζει τὴν κοινωνία καὶ προσπαθεῖ ν' ἀνακαλύψει τὶς τάσεις της, παρελθοῦσες καὶ παροῦσες, τὶς ἀναπτυσσόμενες ἀνάγκες της, διανοητικὲς κι οἰκονομικές, καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες του ἁπλῶς δείχνει σὲ ποιὰ κατεύθυνση τείνει ἡ ἐξέλιξη. Κάνει διάκριση μεταξὺ τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν καὶ τάσεων τῶν ἀνθρώπινων συνόλων καὶ τῶν περιστάσεων (ἔλλειψη γνώσης, μεταναστεύσεις, πόλεμοι, κατακτήσεις), οἱ ὁποῖες ἔχουν παρεμποδίσει αὐτὲς τὶς τάσεις ἀπὸ τὸ νὰ ἱκανοποιηθοῦν. Καὶ συμπεραίνει ὅτι οἱ δύο πλέον ἐξέχουσες, ἂν καὶ συχνὰ ἀσυνείδητες, τάσεις μέσα στὴν ἱστορία μας ἦταν: πρῶτο, μιὰ τάση πρὸς τὴν ἐνοποίηση τῆς ἐργασίας γιὰ τὴν παραγωγὴ ὅλου τοῦ πλούτου ἀπὸ κοινοῦ, ὥστε τελικὰ νὰ γίνεται ἀδύνατο νὰ ξεχωρίσουμε τὸ μέρος τῆς κοινῆς παραγωγῆς ποὺ ὀφείλεται στὸ ξεχωριστὸ ἄτομο· καὶ δεύτερο, μιὰ τάση πρὸς τὴν πληρέστερη ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου στὴν ἐπιδίωξη ὅλων τῶν σκοπῶν, εὐεργετικῶν καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὴν κοινωνία ἐν γένει. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀναρχικοῦ εἶναι

λοιπὸν μιὰ ἁπλῆ σύνοψη αὐτοῦ ποῦ θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἡ ἑπόμενη φάση τῆς ἐξέλιξης. Δὲν εἶναι πιὰ ζήτημα πίστης· εἶναι θέμα γιὰ ἐπιστημονικὴ συζήτηση.

Πράγματι, ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἡ ραγδαία διάδοση τῶν σοσιαλιστικῶν ἀπόψεων ἀνάμεσα στὶς ἐργαζόμενες τάξεις. Πῶς θὰ μποροῦσε νἆναι ἀλλοιῶς; Ἔχουμε γίνει μάρτυρες μιᾶς χωρὶς προηγούμενο αἰφνίδιας αὔξησης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεών μας ποὺ κατάληξε σὲ μιὰ συσσώρευση πλούτου, ἡ ὁποία ἔχει ὑπερβεῖ καὶ τὶς πιὸ αἰσιόδοξες προοπτικές. Ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τοῦ συστήματος τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, αὐτὴ ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου - ὀφειλόμενη στὶς συνδυασμένες προσπάθειες ἀνθρώπων τῆς ἐπιστήμης, διαχειριστῶν καθὼς καὶ ἐργατῶν - ἔχει καταλήξει μονάχα σὲ μιὰ χωρὶς προηγούμενο συσσώρευση τοῦ πλούσιου στὰ χέρια τῶν ἰδιοκτητῶν κεφαλαίου· ἐνῶ μιὰ αὔξηση τῆς μιζέριας γιὰ τὴν μεγάλη πλειοψηφία, καὶ μία ἀνασφάλεια ζωῆς γιὰ ὅλους, ὑπῆρξε ὁ κλῆρος τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἀνειδίκευτοι ἐργάτες, σὲ συνεχῆ ἀναζήτηση ἐργασίας, πέφτουν σ' ἀνήκουστη ἔνδεια. Κι ἀκόμη κι οἱ πιὸ καλοπληρωμένοι τεχνῖτες καὶ εἰδικευμένοι ἐργάτες ἐργάζονται ὑπὸ τὴν συνεχῆ ἀπειλὴ νὰ ριχτοῦν, μὲ τὴν σειρά τους, στὶς ἴδιες συνθῆκες μὲ τοὺς ἀνειδίκευτους φτωχούς, σὰν συνέπεια κάποιας ἀπὸ τὶς συνεχεῖς κι ἀναπόφευκτες διακυμάνσεις τῆς βιομηχανίας, ἑνὸς καπρίτσιου τοῦ κεφαλαίου.

Τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ σύγχρονου ἑκατομμυριούχου, ὁ ὁποῖος διασπαθίζει τὸ προϊὸν τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας σὲ μιὰ λαίμαργη καὶ μάταιη πολυτέλεια, καὶ τοῦ φτωχοῦ, ὑποβιβασμένου σὲ μιὰ ἄθλια καὶ ἀνασφαλῆ ὕπαρξη, γίνεται ὅλο καὶ πλατύτερο, ἔτσι ὥστε νὰ διαλύει τὴν ἴδια τὴν ἑνότητα τῆς κοινωνίας - τὴν ἁρμονία τῆς ζωῆς της - καὶ νὰ διακυβεύσει τὴν πρόοδο τῆς παραπέρα ἀνάπτυξής της.

Ταυτόχρονα, οἱ ἐργάτες τείνουν ὅλο καὶ λιγώτερο ν' ἀποδέχονται ὑπομονετικὰ αὐτὴ τὴν διαίρεση τῆς κοινωνίας, καθὼς οἱ ἴδιοι ἀποκτοῦν ὅλο καὶ μεγαλύτερη συνείδηση τῆς πλουτοπαραγωγικῆς δύναμης τῆς σύγχρονης βιομηχανίας, τοῦ ρόλου ποὺ παίζει ἡ ἐργασία στὴν παραγωγὴ τοῦ πλούτου, καὶ τῶν ἱκανοτήτων τῆς ὀργάνωσης. Στὴν ἀναλογία ποὺ ὅλες οἱ τάξεις τῆς κοινότητας παίρνουν πιὸ ἐνεργὸ μέρος στὶς δημόσιες ὑποθέσεις, κι ἡ γνώση διαδίδεται στὶς μᾶζες, ἡ λαχτάρα τους γιὰ

ἰσότητα γίνεται ἰσχυρότερη, καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τους γιὰ κοινωνικὴ ἀναδιοργάνωση γίνονται ὅλο καὶ πιὸ ἤχυρές. Δὲν μποροῦν πιὰ ν' ἀγνοηθοῦν. Ὁ ἐργάτης ἀπαιτεῖ τὸ μερίδιό του στὴν διαχείριση τῆς παραγωγῆς κι ἀπαιτεῖ ὄχι μονάχα κάποια πρόσθετη εὐημερία, ἀλλὰ τὰ πλήρη δικαιώματά του στὶς ὑψηλότερες ἀπολαύσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Αὐτὲς οἱ ἀπαιτήσεις, οἱ ὁποῖες προηγουμένως ἐκφράζονται μόνο ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ ἀναμορφωτή, ἀρχίζουν τώρα νὰ προβάλλονται ἀπὸ μιὰ καθημερινὰ αὐξάνουσα μερίδα ἐκείνων ποὺ ἐργάζονται στὸ ἐργοστάσιο ἢ καλλιεργοῦν τὴ γῆ. Καὶ τόσο συμφωνοῦν μὲ τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα δικαιοσύνης, ὥστε βρίσκουν ὑποστήριξη σὲ μιὰ καθημερινὰ αὐξάνουσα μειονότητα ἀνάμεσα στὶς ἴδιες τὶς προνομιοῦχες τάξεις. Ὁ σοσιαλισμὸς γίνεται ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ δέκατου ἔνατου αἰῶνα· κι οὔτε ὁ καταναγκασμὸς οὔτε οἱ ψευτο - μεταρυθμίσεις μποροῦν νὰ σταματήσουν τὴν παραπέρα ἀνάπτυξή της.

Πολλὴ ἐλπίδα ἐναποτέθηκε, φυσικά, στὴν ἐπέκταση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων στὶς ἐργαζόμενες τάξεις. Ἀλλ' αὐτὲς οἱ παραχωρήσεις, ἀνυποστήρικτες καθὼς εἶναι ἀπὸ ἀντίστοιχες μεταβολὲς στὶς οἰκονομικὲς σχέσεις, ἀποδείχτηκαν ἀπάτες. Δὲν βελτίωσαν αἰσθητὰ τὶς συνθῆκες τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν ἐργαζομένων. Γι' αὐτό, τὸ σύνθημα τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι: «Οἰκονομικὴ ἐλευθερία σὰν ἡ μόνη ἀσφαλὴς βάση γιὰ πολιτικὴ ἐλευθερία». Κι ὅσο τὸ σημερινὸ σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, μὲ ὅλες του τὶς ὀλέθριες συνέπειες, παραμένει ἀνάλλαχτο, τὸ σοσιαλιστικὸ σύνθημα θὰ συνεχίζει νὰ ἐμπνέει τοὺς ἐργάτες. Ὁ σοσιαλισμὸς θὰ συνεχίσει ν' ἀναπτύσσεται ὥς ὅτου πραγματοποιήσει τὸν σκοπό του.

Πλάϊ - πλάϊ μ' αὐτὸ τὸ μεγάλο κίνημα σκέψης στὰ οἱ κονομικὰ ζητήματα, προχωρεῖ ἕνα παρόμοιο κίνημα σχετικὰ μὲ τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση, καὶ τὶς λειτουργίες τῆς κυβέρνησης. Ἡ κυβέρνηση ὑποβλήθηκε στὴν ἴδια κριτικὴ ὅπως καὶ τὸ κεφάλαιο. Ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ριζοσπάστες εἶδαν στὴν καθολικὴ ψηφοφορία καὶ τοὺς δημοκρατικοὺς θεσμοὺς τὴν τελευταία λέξη τῆς πολιτικῆς σοφίας, ἕνα παραπέρα βῆμα ἔγινε ἀπὸ τοὺς λίγους. Οἱ ἴδιες λειτουργίες τῆς κυβέρνησης καὶ τοῦ Κράτους, καθὼς ἐπίσης οἱ σχέσεις τους μὲ τὸ ἄτομο, ὑποβλήθηκαν σὲ ὀξύτερη καὶ βαθύτερη κριτική. Ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ κυβέρνηση ἔχει δοκιμα-

στεῖ πειραματικὰ σ' ἕνα εὐρὺ πεδίο, καὶ οἱ ἐλλείψεις της ἔγιναν ὅλο καὶ πιὸ καταφανεῖς. Ἔγινε φανερὸ ὅτι αὐτὲς οἱ ἐλλείψεις δὲν εἶναι τυχαῖες ἀλλ' ἐγγενεῖς στὸ σύστημα τὸ ἴδιο. Τὸ κοινοβούλιο κι ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία του ἀποδείχτηκαν ἀνίκανα νὰ παρακολουθήσουν ὅλες τὶς ἀναρίθμητες ὑποθέσεις τῆς κοινότητας καὶ νὰ συμφιλιώσουν τὰ ποικίλλοντα καὶ πολὺ συχνὰ ἀντιμαχόμενα συμφέροντα τῶν διάφορων μερίδων τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ ἐκλογὲς ἀποδείχτηκαν ἀνίκανες νὰ βροῦν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ μποροῦσαν ν' ἀντιπροσωπεύσουν ἕνα ἔθνος καὶ νὰ διαχειριστοῦν, ἔξω ἀπὸ κομματικὸ πνεῦμα, τὶς ὑποθέσεις σχετικὰ μὲ τὶς ὁποῖες ὑποχρεώνονται νὰ νομοθετήσουν. Αὐτὲς οἱ ἐλλείψεις γίνονται τόσο χτυπητὲς ὥστε οἱ ἴδιες οἱ ἀρχὲς τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος κριτικαρίστηκαν κι ἡ ὀρθότητά τους ἀμφισβητήθηκε.

Ἐξ ἄλλου, οἱ κίνδυνοι μιᾶς συγκεντρωτικῆς κυβέρνησης ἔγιναν ἀκόμη περισσότερο καταφανεῖς ὅταν οἱ σοσιαλιστὲς βγῆκαν στὸ προσκήνιο καὶ ζήτησαν μιὰ παραπέρα αὔξηση τῶν ἐξουσιῶν τῆς κυβέρνησης, ἐμπιστευόμενοι σ' αὐτὴν τὴν διαχείρηση τοῦ τεράστιου πεδίου ποὺ καλύπτεται τώρα ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων. Διατυπώθηκε τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο μιὰ κυβέρνηση ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν διαχείριση τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου δὲν θὰ γινόταν μόνιμος κίνδυνος γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν εἰρήνη, καὶ κατὰ πόσο ἀκόμη θἄταν ἱκανὴ νὰ εἶναι καλὸς διαχειριστής.

Οἱ σοσιαλιστὲς τοῦ πρώτου μέρους αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα δὲν διαπίστωσαν πλήρως τὶς τεράστιες δυσκολίες τοῦ προβλήματος. Πεπεισμένοι ὅπως ἦταν γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῶν οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων, οἱ περισσότεροί τους δὲν πῆραν ὑπ' ὄψη τὴν ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας γιὰ τὸ ἄτομο. Κι εἴδαμε κοινωνικοὺς μεταρρυθμιστὲς ἕτοιμους νὰ ὑποβάλλουν τὴν κοινωνία σ' ὁποιοδήποτε εἶδος θεοκρατίας, ἢ δικτατορίας γιὰ νὰ ἐπιτύχουν μεταρρυθμίσεις πρὸς τὴ σοσιαλιστικὴ κατεύθυνση. Γιαυτὸ εἴδαμε στὴν Ἀγγλία καθὼς καὶ στὴν ἠπειρωτικὴ εὐρώπη τὴν διαίρεση τῶν ἀνθρώπων μὲ προχωρημένες γνῶμες σὲ πολιτικοὺς ριζοσπάστες καὶ σοσιαλιστὲς—οἱ πρῶτοι χυττοῦν μὲ δυσπιστία τοὺς δεύτερους καὶ βλέπουν σ' αὐτοὺς ἕνα κίνδυνο γιὰ τὶς πολιτικὲς ἐλευθερίες, οἱ ὁποῖες κερδήθηκαν ἀπὸ τὰ πολιτισμένα ἔθνη ὕστερ' ἀπὸ μιὰ μακρόχρονη σειρὰ ἀγώνων. Κι ἀκόμη καὶ τώρα, ὅταν οἱ σοσιαλιστὲς σ' ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη

ἔχουν γίνει πολιτικὰ κόμματα, κι ἐπαγγέλλονται τὴν δημοκρατικὴ πίστη, παραμένει ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς ἀμερόληπτους ἀνθρώπους ἕνας καλὰ θεμελιωμένος φόβος τοῦ Volksstaat ἢ «λαϊκοῦ κράτους» σὰν μεγάλον κίνδυνον γιὰ τὴν ἐλευθερία, ὅπως ὁποιαδήποτε μορφὴ ἀπολυταρχίας, ἂν ἡ κυβέρνησή του ἦταν ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν διαχείριση ὅλης τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης περιλαμβανομένης τῆς παραγωγῆς καὶ διανομῆς τοῦ πλούτου.

Ἡ πρόσφατη ἐξέλιξη, ὅμως, προετοίμασε τὸν δρόμο γιὰ νὰ δειχτεῖ ἡ ἀναγκαιότητα καὶ δυνατότητα μιᾶς ὑψηλότερης μορφῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ἐγγυᾶται οἰκονομικὴ ἐλευθερία χωρὶς νὰ ὑποβιβάζει, τὸ ἄτομο στὸν ρόλο τοῦ σκλάβου τοῦ Κράτους. Οἱ ἀπαρχὲς τῆς κυβέρνησης μελετήθηκαν προσεκτικά, κι ἀφοῦ ὅλες οἱ μεταφυσικὲς ἀντιλήψεις ὡς πρὸ τὴν θεία ἢ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου καταγωγή της παραμερίστηκαν, ἔγινε φανερὸ ὅτι ἀνάμεσά μας εἶναι σχετικὰ πρόσφατης προέλευσης, κι ὅτι οἱ ἐξουσίες της αὐξάνονταν στὴν ἀναλογία ποὺ ἡ διαίρεση τῆς κοινωνίας σὲ προνομιοῦχες καὶ μὴ προνομιοῦχες τάξεις ἀναπτύχθηκε στὴν πορεία τῶν αἰώνων. Ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ κυβέρνηση ὑποβιβάστηκε στὴν πραγματική της ἀξία - ἐκείνη ἑνὸς ὀργάνου, τὸ ὁποῖο πρόσφερε ὑπηρεσίες στὴν πάλη ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία, ἀλλ' ὄχι ἑνὸς ἰδεώδους ἐλεύθερης πολιτικῆς ὀργάνωσης. Ὡς πρὸς τὸ σύστημα φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖο εἶδε στὸ Κράτος ἕναν ἀρχηγέτη τῆς προόδου, κλονίστηκε ὅλο καὶ πιὸ πολὺ καθὼς ἔγινε φανερὸ ὅτι ἡ πρόοδος εἶναι πιὸ ἀποτελεσματικὴ ὅταν δὲν ἐλέγχεται ἀπὸ καμμιὰ κρατικὴ παρέμβαση. Ἔγινε ἔτσι προφανὲς ὅτι μιὰ παραπέρα πρόοδος στὴν κοινωνικὴ ζωὴ δὲν βρίσκεται στὴν κατεύθυνση μιᾶς παραπέρα συγκέντρωσης δύναμης καὶ ρυθμιστικῶν λειτουργιῶν στὰ χέρια ἑνὸς κυβερνῶντος σώματος, ἀλλὰ στὴν κατεύθυνση τῆς ἀποκέντρωσης, καὶ ἐδαφικῆς καὶ λειτουργικῆς - σὲ μιὰ ὑποδιαίρεση τῶν δημόσιων λειτουργιῶν σχετικὰ καὶ μὲ τὴ σφαίρα δράσης τους καὶ μὲ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν· ἡ πρόοδος βρίσκεται στὴν κατεύθυνση τῆς ἐγκατάλειψης στὴν πρωτοβουλία ἐλεύθερα συγκροτούμενων ὁμάδων, ὅλων ἐκείνων τῶν λειτουργιῶν, οἱ ὁποῖες τώρα θεωροῦνται σὰν λειτουργίες τῆς κυβέρνησης

Αὐτὸ τὸ ρεῦμα σκέψης βρῆκε τὴν ἔκφρασή του ὄχι ἁπλῶς στὴν λογοτεχνία, ἀλλ' ἐπίσης σὲ περιορισμένη ἔκταση στὴ

ζωή. Τὸ ξεσήκωμα τῆς Παρισινῆς Κομμούνας, ποὺ ἀκολουθήθηκε ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς Κομμούνας τῆς Καρθαγένης - ἕνα κίνημα, τοῦ ὁποίου ὁ ἱστορικὸς ἀντίκτυπος φαίνεται νάχει τελείως παραβλεφτεῖ - ἄνοιξε μιὰ νέα σελίδα τῆς ἱστορίας. Ἐὰν ἀναλύσουμε ὄχι μονάχα αὐτὸ τὸ κίνημα καθ' αὐτό, ἀλλ' ἐπίσης τὴν ἐντύπωση ποὺ ἄφησε στὰ πνεύματα καθὼς καὶ τὶς τάσεις ποὺ ἐκδηλώθηκαν στὴν διάρκεια τῆς ἐπανάστασης, τῆς Κομμούνας, πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε σ' αὐτὸ μιὰ ἔνδειξη ποὺ δείχνει ὅτι στὸ μέλλον τὰ ἀνθρώπινα σύνολα ποὺ εἶναι περισσότερο προχωρημένα στὴν κοινωνικὴ τους ἀνάπτυξη, θὰ δοκιμάσουν νὰ ξεκινήσουν μιὰ ἀνεξάρτητη ζωή· κι ὅτι θὰ προσπαθήσουν νὰ προσυλητίσουν τὰ πιὸ καθυστερημένα μέρη ἑνὸς ἔθνους μὲ τὸ παράδειγμα, ἀντὶ νὰ ἐπιβάλλουν τὶς γνῶμες τους μὲ τὸν νόμο καὶ τὴν βία ἢ νὰ ὑποβληθοῦν στὸν κανόνα τῆς πλειοψηφίας, ὁ ὁποῖος εἶναι πάντοτε ἕνας κανόνας τῆς μετριότητας. Ταυτόχρονα, ἡ ἀποτυχία τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς κυβέρνησης μέσα στὴν Κομμούνα τὴν ἴδια, ἀπόδειξε ὅτι ἡ αὐτοκυβέρνηση κι ἡ αὐτο - διοίκηση πρέπει νὰ μεταφερθοῦν πιὸ πέρα ἀπὸ μιὰ ἁπλῶς ἐδαφικὴ ἔννοια. Γιὰ νὰ γίνουν ἀποτελεσματικὲς πρέπει νὰ μεταφερθοῦν στὶς ποικίλες λειτουργίες τῆς ζωῆς μέσα στὴ κοινότητα. Ἕνας ἁπλῶς ἐδαφικὸς περιορισμὸς τῆς σφαίρας δράσης τῆς κυβέρνησης δὲν θὰ ὠφελήσει - ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ κυβέρνηση ὄντας ἐξ ἴσου ἀνεπαρκὴς σὲ μιὰ πόλη ὅσο εἶναι καὶ σ' ἕνα ἔθνος. Ἡ ζωὴ ἔδωσε ἔτσι μιὰ παραπέρα σκοπιὰ σ' ὄφελος τῆς θεωρίας τῆς μὴ - κυβέρνησης, καὶ μιὰ νέα ὤθηση στὴν ἀναρχικὴ σκέψη.

Οἱ ἀναρχικοὶ ἀναγνωρίζουν τὴν ὀρθότητα καὶ τῶν δύο παραπάνω τάσεων πρὸς τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία, καὶ βλέπουν σ' αὐτὲς δύο διαφορετικὲς ἐκδηλώσεις τῆς ἴδιας ἀνάγκης γιὰ ἰσότητα, ἡ ὁποία συνιστᾶ τὴν οὐσία ὅλων τῶν ἀγώνων ποὺ μνημονεύονται ἀπὸ τὴν ἱστορία. Γι' αὐτό, ἀπὸ κοινοῦ μ' ὅλους τοὺς σοσιαλιστές, ὁ ἀναρχικὸς λέει στὸν πολιτικὸ μεταρρυθμιστή: «Καμμία οὐσιώδης μεταρρύθμιση πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς πολιτικῆς ἰσότητας καὶ κανένας περιορισμὸς τῶν ἐξουσιῶν τῆς κυβέρνησης δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ὅσο ἡ κοινωνία χωρίζεται σὲ δύο ἐχθρικὰ στρατόπεδα, κι ὁ ἐργάτης παραμένει, οἰκονομικὰ μιλώντας, σκλάβος τοῦ ἐργοδότη του. Ἀλλὰ καὶ στὸν κρατικὸ σοσιαλιστὴ λέμε ἐπίσης: «Δὲν μπορεῖτε νὰ τροποποιήσετε τὶς συνθῆκες ἰδιοκτησίας χωρὶς ταυτό-

χρονα νὰ τροποποιήσετε βαθιὰ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση. Πρέπει νὰ περιορίσετε τὶς ἐξουσίες τῆς κυβέρνησης καὶ ν' ἀπαρνηθεῖτε τὴν κοινοβουλευτικὴ κυριαρχία. Σὲ κάθε νέα οἰκονομικὴ φάση τῆς ζωῆς ἀντιστοιχεῖ μιὰ νέα πολιτικὴ φάση. Ἡ ἀπόλυτη μοναρχία ἀντιστοιχεῖ στὸ σύστημα τῆς δουλοπαροικίας. Ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία ἀντιστοιχεῖ στὴν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, ὅμως, πρόκειται γιὰ ταξικὴ κυριαρχία. Ἀλλὰ σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ διάκριση μεταξὺ καπιταλιστῆ κι ἐργαζόμενου ἔχει ἐξαφανιστεῖ, δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη γιὰ μιὰ τέτοια κυβέρνηση· θἆταν ἀναχρονισμὸς καὶ ἐμπόδιο. Οἱ ἐλεύθεροι ἐργάτες θὰ ἀπαιτοῦσαν ἐλεύθερη ὀργάνωση, κι αὐτὸ δὲν μπορεῖ νἄχει ἄλλη βάση ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη συμφωνία καὶ τὴν ἐλεύθερη συνεργασία χωρὶς νὰ θυσιάζει τὴν αὐτονομία τοῦ ἀτόμου στὴν ἀσφυκτικὴ παρέμβαση τοῦ Κράτους. Τὸ σύστημα τοῦ μὴ - καπιταλισμοῦ ὑποδηλώνει τὸ σύστημα τῆς μὴ - κυβέρνησης».

Ἐπιδιώκοντας ἔτσι τὴν χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὶς καταπιεστικὲς δυνάμεις τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῆς κυβέρνησης ταυτόχρονα, τὸ σύστημα τοῦ ἀναρχισμοῦ γίνεται μιὰ σύνθεση τῶν δυὸ πανίσχυρων ρευμάτων σκέψης, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὸν αἰῶνα μας.

Φτάνοντας σ' αὐτὰ τὰ συμπεράσματα ὁ ἀναρχισμὸς ἀποδείχνει ὅτι εἶναι σ' ἁρμονία μὲ τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα ἔφτασε ἡ φιλοσοφία τῆς ἐξέλιξης. Φέρνοντας στὸ φῶς τὴν πλαστικότητα τῆς ὀργάνωσης, ἡ φιλοσοφία τῆς ἐξέλιξης ἔχει δείξει τὴν θαυμαστὴ προσαρμοστικότητα τῶν ὀργανισμῶν στὶς συνθῆκες ζωῆς, καὶ τὴν ἀπορρέουσα ἀνάπτυξη τέτοιων ἱκανοτήτων ποὺ κάνουν πληρέστερη τὴν ἐναρμόνιση τοῦ ζωϊκοῦ συνόλου μὲ τὸ περιβάλλον του καθὼς καὶ τὴν ἐναρμόνιση καθενὸς ἀπὸ τὰ συστατικὰ μέρη τοῦ συνόλου μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐλεύθερης συνεργασίας. Μᾶς ἔχει ἐξοικειώσει μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι μέσα σ' ὁλόκληρη τὴν ὀργανικὴ φύση, οἱ ἱκανότητες γιὰ ζωὴ ἀπὸ κοινοῦ ἀναπτύσσονται στὴν ἀναλογία ποὺ ἡ ἔνταξη τῶν ὀργανισμῶν σὲ σύνθετα σύνολα γίνεται ὅλο καὶ πιὸ πλήρης· καὶ μᾶς ἔχει ἐπιβάλει ἔτσι τὴν γνώμη ποὺ ἤδη ἐκφράστηκε ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς μοραλιστὲς ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα τελειοποίησης τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Μᾶς ἔχει δείξει ὅτι, στὴν μακριὰ διαδρομὴ τῆς πάλης γιὰ τὴν ὕπαρξη, οἱ «καλύτερα προσαρμοσμένοι» ἀποδείχνονται πὼς εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ συνδυάζουν τὴν

διανοητική γνώση μὲ τὴν γνώση τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν παραγωγὴ τοῦ πλούτου, κι ὄχι ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι τώρα οἱ πλουσιώτεροι γιατὶ αὐτοί, ἢ οἱ πρόγονοί τους, ὑπῆρξαν στιγμιαία οἱ ἰσχυρότεροι.

Δείχνοντας ὅτι ἡ «πάλη γιὰ τὴν ὕπαρξη» πρέπει νὰ νοηθεῖ ὄχι ἁπλῶς στὴν περιορισμένη ἔννοια τῆς πάλης μεταξὺ ἀτόμων γιὰ τὰ μέσα συντήρησης, ἀλλὰ στὴν πλατύτερη ἔννοιά της τῆς προσαρμογῆς ὅλων τῶν ἀτόμων τοῦ εἴδους στὶς καλύτερες συνθῆκες γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ εἴδους, καθὼς καὶ γιὰ τὸ μέγιστο δυνατὸ ποσὸ ζωῆς κι εὐτυχίας γιὰ τὸν καθένα καὶ γιὰ ὅλους, μᾶς ἐπέτρεψε νὰ συναγάγουμε τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ συνήθειες τῆς ἀνθρωπότητας. Μᾶς ἔδειξε τὸν ἀπειροελάχιστο ρόλο ποὺ παίζει τὸ νομοθετημένο δίκαιο στὴν ἠθικὴ ἐξέλιξη, καὶ τὸν τεράστιο ρόλο ποὺ παίζει ἡ φυσικὴ ἀνάπτυξη τῶν ἀλτρουϊστικῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσονται μόλις οἱ συνθῆκες ζωῆς εὐνοήσουν τὴν ἀνάπτυξή τους. Ἔτσι ἐνίσχυσε τὴν γνώμη τῶν κοινωνικῶν ἀναμορφωτῶν ὡς πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς τροποποίησης τῶν συνθηκῶν ζωῆς γιὰ τὴν βελτίωση τοῦ ἀνθρώπου, ἀντὶ τῆς προσπάθειας νὰ βελτιώσουμε τὴν ἀνθρώπινη φύση μὲ ἠθικὰ κηρύγματα ἐνῶ ἡ ζωὴ ἐργάζεται πρὸς ἀντίθετη κατεύθυνση. Τελικά, σπουδάζοντας τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία ἀπὸ τὴν βιολογικὴ σκοπιὰ θεώρησης, ὁδηγήθηκε στὰ συμπεράσματα, στὰ ὁποῖα ἔφτασαν οἱ ἀναρχικοὶ ἀπὸ τὴν σπουδὴ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν σημερινῶν τάσεων ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ παραπέρα πρόοδος βρίσκεται στὴν κατεύθυνση τῆς κοινωνικοποίησης τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἑνοποιημένης ἐργασίας ποὺ συνδυάζεται μὲ τὴν πληρέστατη δυνατὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου.

Ἔχει συμβεῖ στὴν μακριὰ διαδρομὴ τῶν αἰώνων ὅτι κάθε τί, τὸ ὁποῖο ἐπιτρέπει τοὺς ἀνθρώπους ν' αὐξήσουν τὴν παραγωγή τους, ἢ ἔστω νὰ τὴν συνεχίσουν, τὸ ἰδιοποιήθηκαν οἱ λίγοι. Ἡ γῆ, ἡ ὁποία ἀντλεῖ τὴν ἀξία της ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι ἀναγκαία σ' ἕνα συνεχῶς αὐξανόμενο πληθυσμό, ἀνήκει στοὺς λίγους, οἱ ὁποῖοι μπορεῖ νὰ ἐμποδίσουν τὴν κοινότητα ἀπὸ τὸ νὰ τὴν καλλιεργήσει. Τὰ ἀνθρακωρυχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν τὸν μόχθο γενεῶν, καὶ τὰ ὁποῖα ἐπίσης ἀντλοῦν τὴν ἀξία του ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῶν κατασκευαστῶν καὶ τῶν σιδηροδρόμων, ἀπὸ τὸ τεράστιο ἐμπόριο ποὺ πραγματοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ, ἀνήκουν πάλι στοὺς λί-

γους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀκόμη τὸ δικαίωμα νὰ σταματήσουν τὴν ἐξόρυξη τοῦ ἄνθρακα ἂν διαλέξουν νὰ δώσουν μιὰ ἄλλη χρήση στὸ κεφάλαιο τους. Ἡ κορδελομηχανή, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει στὸ σημερινό της στάδιο τελειοποίησης τὸ ἔργο τριῶν γενεῶν ὑφαντουργῶν τοῦ Λανκασάϊρ, ἀνήκει ἐπίσης στοὺς λίγους· κι ἂν οἱ ἔγγονοί τοῦ ἴδιου τοῦ ὑφαντουργοῦ ὁ ὁποῖος ἐφεῦρε τὴν πρώτη κορδελομηχανὴ ἀξίωναν τὸ δικαίωμά τους νὰ βάλουν μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς μηχανὲς σὲ λειτουργία, θὰ τοὺς ἔλεγαν: «Κάτω τὰ χέρια! αὐτὴ ἡ μηχανὴ δὲν ἀνήκει σὲ σᾶς!». Οἱ σιδηρόδρομοι, οἱ ὁποῖοι θἆταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄχρηστοι σωροὶ ἀπὸ σίδερο ἂν δὲν ἦταν ὁ σημερινὸς πυκνὸς πληθυσμός, ἡ βιομηχανία του, τὸ ἐμπόριό του κι ἡ μετακίνησή του, ἀνήκουν ἐπίσης στοὺς λίγους - σὲ λίγους μετόχους, οἱ ὁποῖοι μπορεῖ οὔτε νὰ ξέρουν κἂν ποῦ βρίσκεται ὁ σιδηρόδρομος ποὺ τοὺς ἀποφέρει ἕνα ἐτήσιο εἰσόδημα μεγαλύτερο κι ἀπὸ ἐκεῖνο ἑνὸς μεσαιωνικοῦ βασιλιᾶ. Κι ἂν τὰ παιδιὰ ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων ποὺ πέθαναν κατὰ ἑκατοντάδες σκάβοντας τὰ τοῦνελ μαζεύονταν καὶ πήγαιναν - πλῆθος ρακένδυττο καὶ πεινασμένο - νὰ ζητήσουν ψωμὶ ἢ δουλειὰ ἀπὸ τοὺς μετόχους, θὰ συναντοῦσαν ξιφολόγχες καὶ σφαῖρες.

Ποιὸς εἶναι ὁ σοφιστὴς ποὺ θὰ τολμήσει νὰ πεῖ ὅτι μιὰ τέτοια ὀργάνωση εἶναι δίκαιη; Ἀλλὰ ὅ,τι εἶναι ἄδικο δὲν μπορεῖ νἆναι εὐεργετικὸ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος· καὶ *δὲν εἶναι*. Σὰν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς τερατώδους ὀργάνωσης, ὁ γυιὸς ἑνὸς ἐργάτη, ὅταν εἶναι ἱκανὸς νὰ δουλέψει, δὲν βρίσκει γῆ νὰ καλλιεργήσει, μηχανὴ γιὰ νὰ τὴν θέσει σὲ λειτουργία, ἐκτὸς ἂν συμφωνεῖ νὰ πουλήσει τὴν ἐργασία του γιὰ ἕνα ποσὸ κατώτερο ἀπὸ τὴν ἀξία της. Ὁ πατέρας κι ὁ παπποῦς του ἔχουν συμβάλλει στὴν ἀποξήρανση τοῦ χωραφιοῦ ἢ στὴν ἀνέγερση τοῦ ἐργοστασίου ὣς τὴν πλήρη ἔκταση τῶν ἱκανοτήτων τους, - καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ κάνει περισσότερα - ἀλλ' αὐτὸς ἔρχεται στὸν κόσμο πιὸ ἀπόκληρος κι ἀπὸ ἕναν ἄγριο. Ἂν καταφύγει στὴν γεωργία, θὰ τοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ καλλιεργήσει ἕνα κομμάτι γῆς, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ δώσει μέρος τοῦ προϊόντος του στὸν γαιοκτήμονα. Ἂν καταφύγει στὴν βιομηχανία, θὰ τοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἐργαστεῖ, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι ἀπὸ τὰ τριάντα σελίνια ποὺ βγάζει παράγει, δέκα σελίνια ἢ καὶ περισσότερα θὰ τσεπωθοῦν ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη τῆς μηχανῆς. Ξεσπωνίζουμε ἐνάντια στοὺς φεουδάρχες βαρώνους, οἱ ὁποῖοι δὲν

.πέτρεπαν σὲ κανένα νὰ κατοικήσει στὴν γῆ παρὰ μόνο ἂν πλήρωνε τὸ ἕνα τέταρτο τῆς συγκομιδῆς στὸν κύριο τοῦ φέουδου, ἀλλὰ συνεχίζουμε νὰ κάνουμε τὸ ἴδιο - ἐπεκτείνουμε τὸ σύστημά τους. Οἱ μορφὲς ἔχουν ἀλλάξει, ἀλλ' ἡ οὐσία παραμένει ἡ ἴδια. Κι ὁ ἐργάτης εἶναι ἀναγκασμένος ν' ἀποδεχτεῖ τὶς φεουδαρχικὲς συνθῆκες τὶς ὁποῖες ἀποκαλοῦμε «ἐλεύθερο συμβόλαιο» γιατὶ πουθενὰ δὲν θὰ βρεῖ καλύτερες συνθῆκες, τὸ πᾶν ἔχει ἰδιοποιηθεῖ ἀπὸ κάποιον, ὁ ἐργάτης πρέπει ν' ἀποδεχτεῖ τὸ παζάρι, ἢ νὰ λιμοκτονήσει.

Ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἡ παραγωγή μας παίρνει στραβὸ δρόμο. Δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς κοινότητας· ὁ μοναδικός της στόχος εἶναι ν' αὐξήσει τὰ κέρδη τοῦ καπιταλιστῆ. Κι ἔχουμε σὰν συνέπεια τὶς συνεχεῖς διακυμάνσεις τῆς βιομηχανίας· ἡ κρίση ἐπέρχεται περιοδικὰ σχεδὸν κάθε δέκα χρόνια, καὶ πετάει ἔξω ἀπ' τὴ δουλειά τους μερικὲς δεκάδες χιλιάδες ἀνθρώπων ποὺ ὁδηγοῦνται σὲ πλήρη ἀθλιότητα, καὶ ποὺ τὰ παιδιά τους μεγαλώνουν στὸ δρόμο, ἕτοιμα νὰ γίνουν τρόφιμοι τῆς φυλακῆς καὶ τοῦ οἴκου ἐργασίας. Οἱ ἐργάτες εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἀγοράσουν μὲ τοὺς μισθούς τους τὰ πλούτη ποὺ παράγουν, κι ἔτσι ἡ βιομηχανία πρέπει νὰ ψάξει γι' ἀγορὲς κάπου ἀλλοῦ, ἀνάμεσα στὶς μεσαῖες τάξεις ἄλλων ἐθνῶν. Πρέπει νὰ βρεῖ ἀγορές, στὴν Ἀνατολή, στὴν Ἀφρική, ὁπουδήποτε· πρέπει ν' αὐξήσει, μὲ τὸ ἐμπόριο, τὸν ἀριθμὸ τῶν δουλοπαροίκων της στὴν Αἴγυπτο, στὴν Ἰνδία, στὸ Κογκό. Ἀλλὰ παντοῦ βρίσκει ἀνταγωνιστὲς τὰ ἄλλα ἔθνη, τὰ ὁποῖα μπαίνουν ραγδαία στὴν ἴδια γραμμὴ βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης. Καὶ πόλεμοι, συνεχεῖς πόλεμοι, πρέπει νὰ δοθοῦν γιὰ τὴν ἡγεμονία στὴν παγκόσμια ἀγορὰ - πόλεμοι γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἀνατολῆς, πόλεμοι γιὰ τὴν κυριαρχία τῶν θαλασσῶν, πόλεμοι γιὰ τὸ δικαίωμα ἐπιβολῆς μεγάλων δασμῶν στὰ ξένα ἐμπορεύματα. Ὁ κρότος τῶν Εὐρωπαϊκῶν πυροβόλων ποτὲ δὲν παύει. Ὁλόκληρες γενιὲς σφάζονται ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό. Καὶ ξοδεύεται στοὺς ἐξοπλισμοὺς τὸ ἕνα τρίτο τῶν ἐσόδων τῶν Κρατῶν μας - ἔσοδα ποὺ μαζεύονται, ὁ φτωχὸς ξέρει μὲ πόσες δυσκολίες.

Καὶ τελικά, ἡ ἀδικία τῆς κατανομῆς τοῦ πλούτου ἀσκεῖ τὴν πιὸ ἀξιοθρήνητη ἐπίδραση πάνω στὴν ἠθική μας. Οἱ ἀρχές μας τῆς ἠθικῆς λένε: «Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Ἀλλὰ ἂς ἀφήσουμε ἕνα παιδὶ ν' ἀκολουθήσει αὐτὴ τὴν

ἀρχὴ καὶ νὰ βγάλει τὸ σακκάκι του γιὰ νὰ τὸ δώσει σ' ἕνα φτωχὸ ποὺ τρέμει, κι ἡ μητέρα του ἀμέσως θὰ τοῦ πεῖ ὅτι ποτὲ δὲν πρέπει νὰ ἀντιλαμβάνεται τὶς ἠθικὲς ἀρχὲς στὴν ἄμεση ἔννοιά τους. Ἂν ζήσει σύμφωνα μ' αὐτές, θὰ περπατήσει ξυπόλυτο, χωρὶς ν' ἀνακουφίσει τὴν ἀθλιότητα γύρω του! Ἡ ἠθικὴ εἶναι καλὴ στὰ χείλη, ὄχι στὶς πράξεις. Οἱ ἱεροκήρυκές μας λένε. «Ὅποιος ἐργάζεται, προσεύχεται», καὶ καθένας προσπαθεῖ νὰ κάνει τοὺς ἄλλους νὰ δουλεύουν γι' αὐτόν. Λένε «Ποτὲ μὴν πεῖς ψέμματα!», κι ἡ πολιτικὴ εἶναι ἕνα μεγάλο ψέμμα. Καὶ συνηθίζουμε τοὺς ἑαυτούς μας καὶ τὰ παιδιά μας νὰ ζοῦν κάτω ἀπ' αὐτή, τὴν διπρόσωπη ἠθική, ποὺ εἶναι καθαρὴ ὑποκρισία καὶ νὰ συμφιλιώνουν τὴν διπροσωπία τους μὲ σοφιστεία. Ὑποκρισία καὶ σοφιστεία γίνονται ἡ ἴδια ἡ βάση τῆς ζωῆς μας. Ἀλλὰ ἡ κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει κάτω ἀπὸ τέτοια ἠθική. Δὲν μπορεῖ νὰ πάει ἔτσι: πρέπει νὰ ἀλλάξει καὶ θὰ ἀλλάξει.

Τὸ ζήτημα λοιπὸν δὲν εἶναι πιὰ ἁπλὸ ζήτημα ψωμιοῦ. Καλύπτει τὸ ὅλο πεδίο τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας. Ἀλλὰ ἔχει στὴν βάση του ἕνα ζήτημα κοινωνικῆς οἰκονομίας, καὶ συμπεραίνουμε: Τὰ μέσα παραγωγῆς κι ἱκανοποίησης ὅλων τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας, ἔχοντας δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὶς κοινὲς προσπάθειες ὅλων, πρέπει νὰ τεθοῦν στὴν διάθεση ὅλων. Ἡ ἰδιωτικὴ οἰκειοποίηση τῶν ἀπαιτούμενων γιὰ τὴν παραγωγὴ δὲν εἶναι οὔτε δίκαιη οὔτε εὐεργετική. Ὅλοι πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν στὴν ἴδια βάση σὰν ἄνθρωποι ποὺ ἀπὸ κοινοῦ παράγουν καὶ ἀπολαμβάνουν τὸν πλοῦτο. Αὐτὸ θἆναι ὁ μοναδικὸς δρόμος γιὰ νὰ βγεῖ ἡ κοινωνία ἀπὸ τὶς ὀλέθριες συνθῆκες, οἱ ὁποῖες ἔχουν δημιουργηθεῖ ἀπὸ αἰῶνες πολέμων καὶ καταπίεσης. Αὐτὸ θἆναι ἡ μοναδικὴ ἐγγύηση γιὰ τὴν παραπέρα πρόοδο πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἰσότητας καὶ τῆς ἐλευθερίας, τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν πάντα ὁ πραγματικός, ἂν καὶ ἀδιατύπωτος στόχος τῆς ἀνθρωπότητας.

Η ΑΝΑΡΧΙΑ

Δημοσιεύθηκε τὸν 'Ιούνιο τοῦ 1896

Πολίτισσες καὶ Πολίτες,

Δίστασα ἀρκετὰ προτοῦ ἀποφασίσω νὰ καταπιαστῶ μὲ τὴ φιλοσοφία καὶ τὸ ἰδανικὸ τῆς 'Αναρχίας. Κι' αὐτό, γιατὶ ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν πὼς ἡ 'Αναρχία δὲν εἶναι παρὰ ἕνας σωρὸς ὀπτασίες γιὰ τὸ μέλλον καὶ μιὰ ἀσυνείδητη ροπὴ πρὸς τὴν ἐξόντωση ὅλου τοῦ τωρινοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀκόμα πάρα πολλοί. Γιὰ νὰ καθαρίσει λοιπὸν τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὶς προλήψεις τῆς διαπαιδαγώγησής μας θὰ χρειαζόταν ἴσως νὰ ἐμπλακῶ σὲ ἐπιχειρηματολογίες ποὺ δύσκολα χωρᾶνε στὰ πλαίσια μιᾶς διάλεξης. Μήπως ἐδῶ καὶ δύο ἢ τρία μόνο χρόνια ὁ παρισινὸς τύπος δὲν ὑποστήριζε πὼς ἡ μόνη φιλοσοφία τοῦ ἀναρχικοῦ εἶναι ἡ καταστροφή, τὸ μόνο ἐπιχείρημά του ἡ βία;

Παρ' ὅλα αὐτά, τελευταῖα ἔγινε τόσο πολὺ λόγος γιὰ τοὺς ἀναρχικοὺς ὥστε ἀρκετοὶ κατάληξαν νὰ διαβάζουν καὶ νὰ συζητοῦν τὶς ἀντιλήψεις μας. Μερικὲς φορὲς μάλιστα ἔχαναν τὸν κόπο τοῦ συλλογισμοῦ, καὶ τότε τουλάχιστον κάτι ἔχουμε κερδίσει. Δέχονται πρόθυμα πὼς ὁ ἀναρχικὸς ἔχει, ἕνα ἰδανικό· τὸ βρίσκουν μάλιστα πολὺ ὡραῖο, ἀλλὰ ἀπρόσιτο γιὰ μιὰ κοινωνία ποὺ δὲν ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ ἐκλεκτούς.

Μὰ δὲν θὰ ἦταν πολὺ φιλόδοξο ἀπὸ μέρους μου νὰ μιλήσω γιὰ μιὰ φιλοσοφία πού, κατὰ τὰ λεγόμενα τῶν ἐπικριτῶν μας, δὲν περιέχει παρὰ ὠχροὺς ὁραματισμοὺς γιὰ ἕνα μακρινὸ μέλλον; Μπορεῖ ἡ 'Αναρχία νὰ ἰσχυρίζεται πὼς ἔχει μιὰ φιλοσοφία ὅταν ἀρνοῦνται κάτι τέτοιο στὸ σοσιαλισμό;

Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἐρώτημα θὰ προσπαθήσω νὰ ἀπαντήσω, μὲ ὅλη τὴ σαφήνεια καὶ καθαρότητα ποὺ μοῦ εἶναι δυνατή, καὶ παρακαλώντας σας προκαταβολικὰ νὰ μὲ συγχωρήσετε ἂν σᾶς ἐπαναλάβω ἕνα ἢ δυὸ παραδείγματα ποὺ ἤδη ἀ-

νάφερα σὲ μιὰ διάλεξή μου στὸ Λονδῖνο, ἀλλὰ ποὺ θεωρῶ χρήσιμα γιὰ μιὰ καλύτερη κατανόηση τῆς ἔννοιας τοῦ ὅρου «φιλοσοφία τῆς Ἀναρχίας».

Δὲν θὰ σᾶς κακοφανεῖ βέβαια ἂν δανειστῶ ἐξαρχῆς μερικὰ στοιχειώδη παραδείγματα ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Ὄχι γιὰ νὰ καταλήξω ἐπαγωγικὰ στὶς κοινωνικές μας ἰδέες - κάθε ἄλλο! Ἀλλὰ ἁπλῶς γιὰ νὰ δείξω καλύτερα ὁρισμένες σχέσεις, ποὺ γίνονται εὐχολώτερα ἀντιληπτὲς στὰ φαινόμενα τὰ παρατηρημένα ἀπὸ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, παρὰ ζητώντας παραδείγματα μόνο στὰ τόσο περίπλοκα γεγονότα τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν.

Λοιπόν, ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐντυπωσιάζει περισσότερο στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες αὐτὴ τὴ στιγμή, εἶναι ἡ βαθειὰ τροποποίηση ποὺ ἔχει ὑποστεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ τρόπος τους νὰ ἀντιλαμβάνονται τὰ πράγματα τοῦ Σύμπαντος καὶ νὰ τὰ ἑρμηνεύουν.

Παλαιότερα, θὰ τὸ ξέρετε, ὁ ἄνθρωπος φανταζόταν τὴ Γῆ τοποθετημένη στὸ κέντρο τοῦ Σύμπαντος. Ὁ Ἥλιος, ἡ Σελήνη, οἱ πλανῆτες φαίνονταν νὰ περιστρέφονται γύρω της, κι' αὐτὴ ἡ σφαίρα, κατοικημένη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀντιπροσώπευε στὰ μάτια του τὸ κέντρο τῆς δημιουργίας. Αὐτὸς ὁ ἴδιος - ὑπέρτερο ὄν πάνω στὸν πλανήτη του - ἦταν ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ δημιουργοῦ. Ὁ Ἥλιος, ἡ Σελήνη, τὰ ἄστρα ἦταν πλασμένα γι' αὐτόν· σ' αὐτὸν στρεφόταν ὅλη ἡ προσοχὴ ἑνὸς θεοῦ ποὺ ἐπαγρυπνοῦσε καὶ στὴν πιὸ παραμικρή του πράξη, σταματοῦσε γιὰ χάρη του τὴν πορεία τοῦ Ἡλίου, κολυμποῦσε στὰ σύννεφα, ἐξαπολύοντας τὶς μπόρες ἢ τοὺς κεραυνούς του πάνω στοὺς ἀγροὺς καὶ στὶς πολιτεῖες γιὰ νὰ ἀνταμείψει τὶς ἀρετὲς ἢ νὰ τιμωρήσει τὰ ἐγκλήματα τῶν κατοίκων. Γιὰ χιλιάδες χρόνια τέτοια ἦταν ἡ ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸ Σύμπαν.

Σᾶς εἶναι ὅμως γνωστὸ πόσο ριζικὰ μεταβλήθηκαν στὸν 16ο αἰώνα οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν τοῦ ἀποδείχθηκε πώς, κάθε ἄλλο παρὰ κέντρο τοῦ Σύμπαντος, ἡ Γῆ δὲν εἶναι παρὰ κόκκος ἄμμου στὸ ἡλιακὸ σύστημα - ἁπλῶς ἕνας βόλος πολὺ μικρότερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους πλανῆτες· πὼς κι ὁ ἴδιος ὁ Ἥλιος, ἄστρο τεράστιο σὲ σύγκριση μὲ τὴ μικρή μας Γῆ, δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ἄστρο ἀνάμεσα στ' ἀναρίθμητα ἄλλα ποὺ βλέπουμε νὰ λάμπουν στὸν οὐρανό, νὰ συνωθοῦνται στὸ Γαλαξία.

Πόσο μικρὸς φανερώθηκε ὁ ἄνθρωπος μπροστὰ σ᾽ αὐτὴ τὴ δ.-χως ὅρια ἀπεραντωσύνη, πόσο γελοῖες φάνηκαν οἱ ἀξιώσεις του! Ὅλη ἡ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς, ὅλες οἱ κοινωνικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις αἰσθάνθηκαν τὸ ἀντίκτυπο αὐτῆς τῆς μεταβολῆς τῶν κοσμογονικῶν ἰδεῶν. Ἀπὸ τότε μόνο χρονολογοῦνται οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, ποὺ ἡ τωρινή τους ἀνάπτυξη μᾶς κάνει τόσο περήφανους.

Ἀλλὰ μιὰ βαθύτερη καὶ πολὺ σημαντικώτερη μεταβολὴ τείνει νὰ πραγματοποιηθεῖ στὸ σύνολο τῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἡ Ἀναρχία, ὅπως θὰ δεῖτε, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπὸ τὶς πολλαπλὲς ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. Δὲν εἶναι παρὰ ἕνας ἀπὸ τοὺς κλάδους τῆς νέας προαναγγελλόμενης φιλοσοφίας.

Πάρτε ὁποιοδήποτε σύγγραμα ἀστρονομίας τοῦ τέλους τοῦ περασμένου αἰώνα (18ου) ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ δικοῦ μας. Δὲν θὰ βρεῖτε πιά, περιττὸ νὰ τὸ ποῦμε, τὸν μικρό μας πλανήτη στὸ κέντρο τοῦ Σύμπαντος. Ἀλλὰ θὰ συναντήσετε σὲ κάθε βῆμα τὴν ἰδέα ἑνὸς τεράστιου κεντρικοῦ ἄστρου - τοῦ Ἥλιου - ποὺ μὲ τὴν ἰσχυρὴ ἕλξη του κυβερνάει τὸν πλανητικό μας κόσμο. Ἀπὸ τὸ κεντρικὸ αὐτὸ ἄστρο ἀκτινοβολάει μιὰ δύναμη ποὺ καθοδηγεῖ τὴν πορεία τῶν δορυφόρων καὶ διατηρεῖ τὴν ἁρμονία τοῦ συστήματος. Ἔχοντας βγεῖ ἀπὸ ἕνα κεντρικὸ συσπείρωμα, οἱ πλανῆτες δὲν εἶναι παρά, κατὰ κάποιο τρόπο, τὰ βλαστάρια του. Στὸ συσπείρωμα αὐτὸ ὀφείλουν τὴ γένεσή τους· στὸ ἀκτινοβόλο ἄστρο, ποὺ ἀκόμα τὸ ἀντιπροσωπεύει, ὀφείλουν τὰ πάντα: τὸ ρυθμὸ τῶν κινήσεών τους, τὶς σοφὰ διαγραμμένες τροχιές τους, τὴ ζωὴ ποὺ τοὺς ἐμψυχώνει καὶ στολίζει τὴν ἐπιφάνειά τους. Καὶ ὅταν ὁποιαδήποτε ἀνωμαλία διαταράξει τὴν πορεία τους καὶ τοὺς βγάλει ἀπὸ τὴν τροχιά τους, τὸ κεντρικὸ ἄστρο ἐπαναφέρει τὴν τάξη τοῦ συστήματος, ἐξασφαλίζει καὶ διαιωνίζει τὴν ὕπαρξή του.

Κι᾽ αὐτὴ ὅμως ἡ ἀντίληψη ξεπερνιέται, ὅπως εἶχε ξεπεραστεῖ καὶ ἡ ἄλλη. Ἀφοῦ πρῶτα εἶχε στρέψει ὅλη τὴν προσοχή του στὸν Ἥλιο καὶ τοὺς μεγάλους πλανῆτες, ὁ ἀστρονόμος καταγίνεται τώρα στὴ μελέτη τῶν ἀπείρως μικρῶν ποὺ κατοικοῦν στὸ Σύμπαν. Καὶ ἀνακαλύπτει πὼς τὰ μεταξὺ τῶν πλανητῶν καὶ τῶν ἄστρων διαστήματα εἶναι κατοικημένα κι αὐλακώνονται πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις ἀπὸ μικρὰ σμήνη ὕλης, ἀόρατα, ἀπειροελάχιστα ἂν τὰ ἐξετάσουμε χώρια, παντο-

δύναμα ὅμως ἐξαιτίας τοῦ ἀριθμοῦ τους. Μεταξὺ τῶν ὄγκων αὐτῶν μερικοὶ εἶναι ἀκόμα ἀρκετὰ μεγάλοι, ὅπως ὁ κομήτης ποὺ μόλις πρὶν λίγο καιρὸ τρομοκρατοῦσε τὴν Ἱσπανία· ἄλλοι ζυγίζουν μετὰ βίας λίγα γραμμάρια ἢ ἑκατοστὰ τοῦ γραμμαρίου, ἐνῶ γύρω τους αἰωροῦνται νέφη σωματιδίων, συνήθως ἀόρατα μὲ γυμνὸ μάτι, ποὺ γεμίζουν τὸ διάστημα.

Καὶ αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ νέφη σωματιδίων, τὰ ἀπειροελάχιστα, ποὺ διασχίζουν τὸ χῶρο πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις μὲ ἰλιγγιώδη ταχύτητα, ποὺ ἀλληλοσυγκρούονται, συσπειρώνονται καὶ ξανασκορπίζονται χωρὶς ἀνάπαυλα - αὐτὰ ἔχει κατὰ νοῦ ὁ ἀστρονόμος σήμερα ὅταν ζητάει νὰ ἐξηγήσει τὴν καταγωγὴ τοῦ συστήματός μας, τοῦ Ἥλιου, τῶν πλανητῶν καὶ τῶν δορυφόρων, τὶς κινήσεις ποὺ ζωογονοῦν τὰ διάφορα μέρη του, καθὼς καὶ τὴν ἁρμονία τοῦ συνόλου τους. Ἀκόμα ἕνα βῆμα, καὶ σὲ λίγο ἡ παγκόσμια ἕλξη δὲν θἄναι κι αὐτὴ παρὰ συνιστῶσα ὅλων τῶν ἄτακτων κι ἀσυνάρτητων κινήσεων αὐτῶν τῶν ἀπειροελαχίστων - ταλαντεύσεις ἀτόμων πρὸς ὅλες τὶς δυνατὲς διευθύνσεις.

Ἔτσι τὸ κέντρο, ἡ ἀρχὴ τῆς δύναμης, ἔχοντας μιὰ φορὰ μεταφερθεῖ ἀπὸ τὴ Γῆ στὸν Ἥλιο, βρίσκεται τώρα διασκορπισμένο, διασπαρμένο: εἶναι παντοῦ καὶ πουθενά. Μαζὶ μὲ τὸν ἀστρονόμο, ἀντιλαμβανόμαστε πὼς τὰ ἡλιακὰ συστήματα δὲν εἶναι παρὰ ἔργο τῶν ἀπειροελαχίστων, πὼς ἡ δύναμη ποὺ τὴν πιστεύαμε νὰ κυβερνάει τὸ σύστημα δὲν εἶναι ἴσως κι ἡ ἴδια παρὰ συνιστῶσα τῶν συγκρούσεων αὐτῶν τῶν ἀπειροελαχίστων: πὼς ἡ ἁρμονία τῶν ἀστρικῶν συστημάτων εἶναι ἁρμονία μόνο γιατὶ εἶναι προσαρμογή, συνιστῶσα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀναρίθμητων κινήσεων ποὺ ἀλληλοπροσθέτονται, ἀλληλοσυμπληρώνονται, ἐξισορροποῦνται ἀναμεταξύ τους.

Ὅλη ἡ ὄψη τοῦ Σύμπαντος ἀλλάζει μὲ τὴ νέα αὐτὴ ἀντίληψη. Ἡ ἰδέα τῆς δύναμης ποὺ διευθύνει τὸν κόσμο, τοῦ προϋπάρχοντος νόμου, τῆς προσχεδιασμένης ἁρμονίας, καταρρέει - παραχωρώντας τὴ θέση της σ' ἐκείνη τὴν ἁρμονία ποὺ κάποτε εἶχε διακρίνει ὁ Φουριὲ καὶ ποὺ δὲν εἶναι παρὰ συνιστῶσα τῶν ἀναρίθμητων σμηνῶν ὑλικῶν σωματιδίων, ποὺ προχωράει τὸ καθένα μπροστά του καὶ ἀλληλοδιατηροῦνται σὲ ἰσορροπία.

Καὶ μήπως μόνο ἡ ἀστρονομία ὑφίσταται αὐτὴ τὴν ἀλλαγή; Ὄχι! Ἡ ἴδια μεταβολὴ πραγματοποιεῖται στὴ φιλοσο-

φία δλων ἀνεξαίρετα τῶν ἐπιστημῶν· ἐκείνων πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴ φύση καθὼς κι' ἐκείνων πού ἀσχολοῦνται μὲ τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις.

Στὴ Φυσικὴ οἱ ὀντότητες: θερμότητα, μαγνητισμός, ἠλεκτρισμός, ἐξαφανίζονται. Ὅταν ὁ φυσικὸς μιλάει σήμερα γιὰ ἕνα σῶμα θερμαινόμενο ἢ ἠλεκτρισμένο, δὲν τὸ βλέπει πιὰ σὰν ἄψυχη μάζα ὅπου ἔρχεται νὰ προστεθεῖ μιὰ ἄγνωστη δύναμη. Προσπαθεῖ νὰ διακρίνει μέσα σ' αὐτὸ τὸ σῶμα, καὶ στὸ χῶρο πού τὸ περιβάλλει, τὴν πορεία, τὶς δονήσεις τῶν ἀπειροελαχίστων ἀτόμων πού προχωρᾶνε πρὸς ὅλες τὶς διευθύνσεις, δονοῦνται, κινοῦνται, ζοῦν, καὶ μὲ τὶς δονήσεις τους, τὶς συγκρούσεις τους, τὴ ζωή τους, παράγουν τὰ φαινόμενα τῆς θερμότητας, τοῦ φωτός, τοῦ μαγνητισμοῦ ἢ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ.

Στὶς ἐπιστῆμες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ὀργανικὴ ζωή, ἡ ἔννοια τοῦ εἴδους καὶ τῶν παραλλαγῶν του σβύνει καὶ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀτόμου. Ὁ βοτανολόγος καὶ ὁ ζωολόγος μελετοῦν τὸ ἄτομο - τὴ ζωή του, τὴν προσαρμογή του στὸ περιβάλλον. Τὰ εἴδη θὰ γεννηθοῦν ἀπὸ τὶς μεταβολὲς πού παράγονται σ' αὐτὸ μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς ξηρασίας ἢ τῆς ὑγρασίας, τῆς ζέστης ἢ τοῦ κρύου, τῆς ἀφθονίας ἢ τῆς φτώχιας στὴ διατροφή, τῆς μεγαλύτερης ἢ μικρότερης εὐαισθησίας του στὰ ἐρεθίσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος· καὶ οἱ παραλλαγὲς τοῦ εἴδους δὲν εἶναι πιὰ γιὰ τὸν βιολόγο παρὰ συνιστῶσες, ἀθροίσματα μεταβολῶν πού πραγματοποιήθηκαν σὲ κάθε ἄτομο χωριστά. Τὸ εἶδος θᾶναι ὅ,τι θᾶναι καὶ τὰ ἄτομα, πού τὸ καθένα τους ὑφίσταται τὶς ἀναρίθμητες ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος ὅπου ζεῖ καὶ ἀποκρίνεται σ' αὐτὲς μὲ τὸ δικό του τρόπο.

Κι' ὅταν ὁ φυσιολόγος μιλάει γιὰ τὴ ζωὴ ἑνὸς φυτοῦ ἢ ἑνὸς ζώου, βλέπει σ' αὐτὸ μᾶλλον ἕνα συσπείρωμα, μιὰ ἀποικία ἑκατομμυρίων ξέχωρων ἀτόμων, παρὰ μιὰ προσωπικότητα ἑνιαία καὶ ἀδιαίρετη. Σᾶς μιλάει γιὰ μιὰ ὁμοσπονδία ὀργάνων πεπτικῶν, αἰσθησιακῶν, νευρικῶν κλπ., πού εἶναι ὅλα στενὰ δεμένα μεταξύ τους, ὑπόκεινται ὅλα στὸ ἀντίκτυπο τῆς εὐεξίας ἢ καχεξίας καθενὸς ἀπ' αὐτά, ἀλλὰ ζοῦνε τὸ καθένα τὴ δική του ζωή. Κάθε ὄργανο, κάθε τμῆμα ὀργάνου, ἀποτελεῖται κι αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του ἀπὸ ἀνεξάρτητα κύτταρα πού συνενώνονται γιὰ νὰ ἀγωνιστοῦν ἐνάντια στὶς δυσμενεῖς γιὰ τὴν

ὕπαρξή τους συνθῆκες. Τὸ ἄτομο εἶναι ἕνας ὁλόκληρος κόσμος ὁμοσπονδιῶν, εἶναι ἀπὸ μόνο του ἕνα Σύμπαν!

Καὶ στὸν κόσμο αὐτό, ὁ φυσιολόγος βλέπει τὰ αὐτόνομα κύτταρα τοῦ αἵματος, τῶν ἱστῶν, τῶν νευρικῶν κέντρων· διακρίνει τὰ δισεκατομμύρια τῶν λευκῶν σωματιδίων - τὰ φαγοκύτταρα - ποὺ συγκεντρώνονται στὰ μέρη τοῦ σώματος τὰ μολυσμένα ἀπὸ μικρόβια γιὰ νὰ δώσουν μάχη κατὰ τῶν εἰσβολέων. Κι ἀκόμα περισσότερο: σὲ κάθε μικροσκοπικὸ κύτταρο, ἀνακαλύπτει σήμερα ὁ φυσιολόγος ἕνα κόσμο ἀπὸ αὐτόνομα στοιχεῖα, ποὺ τὸ καθένα ζεῖ τὴ δική του ζωή, ἀναζητάει ἀπὸ μόνο του τὴν εὐεξία, καὶ τὴν πετυχαίνει μέσω τῆς σύνδεσης καὶ συνεργασίας μὲ τὰ ἄλλα. Μὲ δυὸ λόγια, κάθε ἄτομο εἶναι ἕνας κόσμος ὀργάνων, κάθε ὄργανο εἶναι ἕνα κόσμος κυττάρων, κάθε κύτταρο εἶναι ἕνας κόσμος ἀπειροελαχίστων· καὶ στὸν περίπλοκο αὐτὸ κόσμο, ἡ εὐεξία τοῦ συνόλου ἐξαρτᾶται ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴν εὐεξία ὕλης.

Μιὰ ὁλόκληρη ἐπανάσταση πραγματοποιεῖται λοιπὸν στὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς.

Ἀλλὰ κυρίως στὴν ψυχολογία ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ ὁδηγεῖ σὲ συμπεράσματα μὲ τὴ μεγαλύτερη σημασία.

Μέχρι πρὶν λίγο, ὁ ψυχολόγος ἀντιλαμβανόταν τὸν ἄνθρωπο σὰν ἕν ἀκέραιο, ἕνα καὶ ἀδιαίρετο. Πιστὸς στὴ θρησκευτικὴ παράδοση, ἀρέσκονταν νὰ κατατάσσει τοὺς ἀνθρώπους σὲ καλοὺς καὶ κακούς, ἔξυπνους καὶ κουτούς, ἐγωϊστὲς καὶ ἀλτρουϊστές. Ἀκόμα καὶ στοὺς ὑλιστὲς τοῦ 18ου αἰώνα ἐξακολουθοῦσε νὰ διατηρεῖται ἡ ἰδέα μιᾶς ψυχῆς, μιᾶς ὀντότητας ἀδιαίρετης.

Τί θὰ σκεφτόμασταν ὅμως σήμερα γιὰ ἕνα ψυχολόγο ποὺ θὰ μιλοῦσε ἀκόμα τέτοια γλῶσσα; Ὁ ψυχολόγος τῶν ἡμερῶν μας βλέπει στὸν ἄνθρωπο ἕνα πλῆθος ξέχωρων ἰδιοτήτων, ροπῶν αὐτόνομων, ἴσων ἀναμεταξύ τους, ποὺ λειτουργοῦν ἀνεξάρτητα ἡ κάθε μιά, ποὺ ἰσορροποῦνται καὶ ἀντιμάχονται χωρὶς ἀνάπαυλα. Ἂν ἐξεταστεῖ στὸ σύνολό του, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πιὰ γιὰ τὸν ψυχολόγο παρὰ μιὰ συνιστῶσα, διαρκῶς μεταβαλλόμενη, ὅλων αὐτῶν τῶν ποικίλων ἰδιοτήτων, ὅλων τῶν αὐτόνομων ροπῶν τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων καὶ νευρικῶν κέντρων. Ὅλες εἶναι δεμένες ἀναμεταξύ τους, ἔτσι ὥστε νὰ ἐπιδρᾶ ἡ κάθε μιὰ πάνω σ' ὅλες τὶς ἄλλες, ἀλλὰ ζοῦν ἡ κάθε

μιὰ τὴ δική τους ξέχωρη ζωή, χωρὶς νὰ εἶναι ὑποταγμένες σ' ἕνα κεντρικὸ ὄργανο - στὴν ψυχή.

Χωρὶς νὰ ἐπεκταθῶ σὲ περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπετε λοιπὸν πὼς μιὰ βαθειὰ μεταβολὴ πραγματοποιεῖται σήμερα στὸ σύνολο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὄχι πὼς προχωρᾶνε τὴν ἀνάλυσή τους σὲ λεπτομέρειες ποὺ πρωτύτερα εἶχαν ἀμελήσει. Ὄχι! Τὰ γεγονότα δὲν εἶναι καθόλου νέα, ἀλλὰ ὁ τρόπος ποὺ τὰ ἀντιλαμβανόμαστε ἐξελίσσεται· κι ἂν χρειαζότανε μὲ λίγο λόγια νὰ χαρακτηρίσουμε αὐτὴ τὴν τάση, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι, ἐνῶ ἄλλοτε ἡ ἐπιστήμη ἀφοσιωνόταν στὴ μελέτη τῶν μεγάλων ἀποτελεσμάτων καὶ τῶν μεγάλων συνόλων (τῶν ὁλοκληρωμάτων, θἄλεγε ὁ μαθηματικός), σήμερα στρέφεται κυρίως στὴ μελέτη τῶν ἀπείρως μικρῶν, τῶν ἀτόμων ποὺ συνθέτουν αὐτὰ τὰ σύνολα, καταλήγοντας νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἀτομικότητά τους, καὶ ταυτόχρονα τὴ στενή τους συνύφανση.

Ὅσο γιὰ τὴν ἁρμονία ποὺ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀνακαλύπτει στὴ φύση, καὶ ποὺ στὸ βάθος δὲν εἶναι παρὰ διαπίστωση μιᾶς κάποιας σταθερότητας τῶν φαινομένων, ὁ σύγχρονος ἐπιστήμονας τὴν ἀναγνωρίζει βέβαια σήμερα περισσότερο παρὰ ποτέ. Ὅμως δὲν ἐπιδιώκει νὰ τὴν ἐξηγήσει σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπενέργειας νόμων προσχεδιασμένων, προκαθορισμένων ἀπὸ κάποια νοητικὴ θέληση.

Ἐκεῖνο ποὺ ὀνομαζόταν «φυσικὸς νόμος» δὲν εἶναι πιὰ παρὰ συσχέτιση, διαπιστωμένη ἀπὸ ἐμᾶς, μεταξὺ μερικῶν φαινομένων, κι ἔτσι κάθε φυσικὸς «νόμος» παίρνει ἕνα χαρακτήρα αἰτιότητας ὑπὸ ὅρους: δηλαδή, ἐὰν κάποιο φαινόμενο παραχθεῖ κάτω σὲ ὁρισμένες συνθῆκες, θὰ ἐπακολουθήσει ἐκεῖνο τὸ φαινόμενο. Κανεὶς νόμος δὲν τοποθετεῖται ἔξω ἀπὸ τὸ φαινόμενο: κάθε φαινόμενο κυβερνάει ἐκεῖνο ποὺ τὸ διαδέχεται, καὶ ὄχι ὁ νόμος.

Τίποτα προσχεδιασμένο δὲν ὑπάρχει σ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε ἁρμονία τῆς φύσης. Τὸ τυχαῖο τῶν συγκρούσεων καὶ τῶν συναντήσεων, ἀρκεῖ γιὰ νὰ φέρει τὴν ἁρμονία. Τὸ τάδε φαινόμενο θὰ διαρκέσει αἰῶνες, ἐπειδὴ ἡ προσαρμογή, ἡ ἰσορρόπηση ποὺ ἀντιπροσωπεύει, χρειάστηκε αἰῶνες γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ· ἀντίθετα, τὸ ἄλλο θὰ διαρκέσει μόνο μιὰ στιγμή, ἂν αὐτὴ ἡ μορφὴ πρόσκαιρης ἰσορροπίας δημιουργήθηκε σὲ μιὰ

στιγμή. Ἂν οἱ πλανῆτες τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος δὲν ἀλληλοσυγκρούονται καὶ δὲν ἀλληλοκαταστρέφονται κάθε μέρα, ἂν διατηροῦνται γιὰ ἑκατομμύρια αἰῶνες, ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἀντιπροσωπεύουν μιὰ ἰσορροπία ποὺ χρειάστηκε ἑκατομμύρια αἰῶνες γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ, σὰν συνιστῶσα ἑκατομμυρίων τυφλῶν δυνάμεων. Ἂν οἱ ἤπειροι δὲν καταστρέφονται συνεχῶς ἀπὸ ἡφαιστειακοὺς σεισμούς, ὁ λόγος εἶναι ὅτι χρειάστηκαν χιλιάδες καὶ χιλιάδες αἰῶνες γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν μόριο πρὸς μόριο καὶ νὰ πάρουν τὴν τωρινή τους μορφή. Ἀλλὰ ἡ ἀστραπὴ διαρκεῖ μόνο μιὰ στιγμή, γιατὶ ἀντιπροσωπεύει μιὰ στιγμιαία ἀνατροπὴ τῆς ἰσορροπίας, μιὰ φευγαλέα ἀνακατάταξη τῶν δυνάμεων.

Ἡ ἁρμονία ἐμφανίζεται λοιπὸν σὰν πρόσκαιρη ἰσορροπία, δημιουργημένη μεταξὺ ὅλων τῶν δυνάμεων, σὰν προσωρινὴ προσαρμογή· καὶ ἡ ἰσορροπία αὐτὴ θὰ διαρκέσει μόνο μὲ τὸν ὅρο νὰ τροποποιεῖται ἀδιάκοπα, νὰ ἀντιπροσωπεύει κάθε στιγμὴ τὴ συνιστῶσα ὅλων τῶν ἀντίρροπων δυνάμεων. Καὶ μιὰ μόνο ἀπ' αὐτὲς τὶς δυνάμεις ἂν παρεμποδιστεῖ γιὰ λίγο στὴν ἐνέργειά της, ἡ ἁρμονία θὰ ἐξαφανιστεῖ. Ἡ δύναμη αὐτὴ θὰ συσσωρεύσει τὴν ἐπενέργειά της, θὰ ἐκδηλωθεῖ ἀναγκαστικά, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀσκήσει τὴν ἐπίδρασή της, καὶ ἂν ἄλλες δυνάμεις τὴν ἐμποδίζουν νὰ ἐκδηλωθεῖ, αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς θὰ ἐκμηδενιστεῖ· τελικὰ θὰ ἀνατρέψει τὴν ἰσορροπία, θὰ διασπάσει τὴν ἁρμονία, γιὰ νὰ ξαναβρεῖ μιὰ νέα θέση ἰσορροπίας καὶ νὰ ἐργαστεῖ γιὰ μιὰ νέα προσαρμογή. Ἔτσι συμβαίνει μὲ τὴν ἔκρηξη ἑνὸς ἡφαιστείου, ποὺ ἡ φυλακισμένη δύναμή του συντρίβει τελικὰ τὶς πετρωμένες λάβες ποὺ τὸ ἐμπόδιζαν νὰ ξερνάει ἀέρια, λάβες καὶ στάχτες φλογισμένες. Ἔτσι συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ἐπαναστάσεις.

Μιὰ ἀνάλογη μεταβολὴ πραγματοποιεῖται ταυτόχρονα καὶ στὶς ἐπιστῆμες ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸν ἄνθρωπο.

Ἔτσι βλέπουμε πὼς ἡ ἱστορία, ἐνῶ πρηγουμένως ἦταν ἱστορία τῶν βασιλέων, τείνει νὰ γίνει ἱστορία τῶν λαῶν, καὶ στὴ συνέχεια μελέτη τῶν ἀτόμων. Ὁ ἱστορικὸς θέλει νὰ γνωρίζει πῶς τὰ μέλη τοῦ τάδε ἔθνους ζοῦσαν τὴν τάδε ἐποχή, ποιὲς ἦταν οἱ πεποιθήσεις τους καὶ ποιὰ τὰ μέσα συντήρησής τους, ποιὸ κοινωνικὸ ἰδεῶδες διαγραφόταν μπροστά τους καὶ ποιὰ μέσα εἶχαν γιὰ τὴν πραγματοποίησή του. Καὶ ἐκτιμών-

τας τὴ δράση ὅλων αὐτῶν τῶν δυνάμεων, ποὺ ἄλλοτε ἔμεναν παραμελημένες, θὰ ἑρμηνεύσει τὰ μεγάλα ἱστορικὰ φαινόμενα.

Τὸ ἴδιο κι ὁ πιστήμονας ποὺ μελετάει τὰ νομικά, δὲν ἀρκεῖται στὴ μελέτη τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου κώδικα. Ὅπως κι ὁ ἐθνολόγος, θέλει νὰ γνωρίσει τὴ γένεση τῶν θεσμῶν ποὺ διαδέχθηκαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον· παρακολουθεῖ τὴν ἐξέλιξή τους διὰ μέσου τῶν ἐποχῶν, καὶ στὴ μελέτη του αὐτὴ δίνει πολὺ λιγώτερο βάρος στὸ γραπτὸ νόμο ἀπ' ὅ,τι στὶς τοπικὲς συνήθειες, στὸ «ἐθιμικὸ δίκαιο», ὅπου ἐκφράστηκε σὲ κάθε ἐποχὴ ἡ δημιουργικὴ εὐφυΐα τῶν ἄγνωστων μαζῶν. Μιὰ ἐπιστήμη ὁλότελα καινούργια διαμορφώνεται μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα, καὶ ὑπόσχεται νὰ ἀνατρέψει τὶς κατεστημένες ἀντιλήψεις ποὺ μάθαμε στὸ σχολεῖο, καταλήγοντας νὰ ἑρμηνεύσει τὴν Ἱστορία ὅπως ἑρμηνεύουν οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες τὰ φαινόμενα τῆς Φύσης.

Τέλος ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, ποὺ στὶς ἀπαρχές της ἦταν μελέτη πάνω στὸν πλοῦτο τῶν ἐθνῶν, γίνεται σήμερα μελέτη, πάνω στὸν πλοῦτο τῶν ἀτόμων. Ἐνδιαφέρεται λιγώτερο νὰ γνωρίζει ἂν τὸ τάδε ἔθνος ἔχει ἢ ὄχι μεγάλο ἐξωτερικὸ ἐμπόριο· θέλει νὰ βεβαιώνεται ἂν τὸ ψωμὶ δὲν λείπει ἀπὸ τὴν καλύβα τοῦ χωρικοῦ ἢ τοῦ ἐργάτη. Χτυπάει ὅλες τὶς πόρτες - τοῦ παλατιοῦ ὅπως καὶ τῆς τρώγλης - καὶ ρωτάει τὸν πλούσιο καθὼς καὶ τὸν φτωχό: «μέχρι ποιὸ σημεῖο ἱκανοποιοῦνται οἱ ἀνάγκες σας γιὰ τὰ στοιχειώδη τῆς ζωῆς καὶ γιὰ πολυτέλεια;» Κι ἐπειδὴ διαπιστώνει ὅτι οἱ πιὸ ἐπιτακτικὲς βιοτικὲς ἀνάγκες δὲν ἱκανοποιοῦνται στὰ ἐννέα δέκατα τῆς ἀνθρωπότητας, θέτει στὸν ἑαυτό της τὸ ἐρώτημα ποὺ θὰ ἔθετε ἕνας φυσιολόγος σχετικὰ μ' ἕνα φυτὸ ἢ ζῶο: «Ποιὰ εἶναι τὰ μέσα γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν ὅλων τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸ μικρότερο δυνατὸ ξόδεμα δυνάμεων; Πῶς μιὰ κοινωνία μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσει στὸν καθένα, κι ἑπομένως σὲ ὅλους, τὸ μεγαλύτερο ποσὸ ἱκανοποίησης καὶ εὐτυχίας;» Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἐξελίσσεται ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη· κι ἀφοῦ γιὰ πολὺ καιρὸ δὲν ἦταν παρὰ ἁπλῆ διαπίστωση φαινομένων ποὺ ἑρμηνεύονταν σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντα τῶν πλούσιων μειοψηφιῶν, τείνει τώρα νὰ γίνει (ἢ μᾶλλον ἐπεξεργάζεται τὰ στοιχεῖα τὰ ἀπαραίτητα γιὰ νὰ γίνει) ἐπιστήμη μὲ τὴν πραγματικὴ ἔννοια τῆς λέξης - μιὰ φυσιολογία τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν.

Ἐνῶ στὶς ἐπιστῆμες διαμορφώνεται λοιπὸν μιὰ νέα γενι-

κή ἀντίληψη, μιὰ νέα φιλοσοφία, βλέπουμε ταυτόχρονα νὰ διαμορφώνεται καὶ μιὰ νέα ἀντίληψη γιὰ τὴν κοινωνία, ὁλότελα διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ἐπικράτησαν μέχρι τώρα. Μὲ τὸ ὄνομα Ἀναρχία, ξεπροβάλλει μιὰ νέα ἑρμηνεία τῆς περασμένης καὶ τωρινῆς ζωῆς τῶν κοινωνιῶν, καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ μιὰ πρόβλεψη γιὰ τὸ μέλλον, ποὺ καὶ οἱ δυὸ γίνονται νοητὲς μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ὅπως ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴ φύση ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω. Ἡ Ἀναρχία παρουσιάζεται ἔτσι σὰν ἀναπόσπαστο μέρος τῆς νέας φιλοσοφίας, καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἀναρχικὸς ἔχει τόσο πολλὰ σημεῖα ἐπαφῆς μὲ τοὺς μεγαλύτερους στοχαστὲς καὶ ποιητὲς τῶν ἡμερῶν μας.

Πράγματι, εἶναι βέβαιο πὼς ὅσο τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὶς ἰδέες ποὺ τοῦ ἐπιβάλανε οἱ προνομιοῦχες μειονότητες τῶν παπάδων, τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, τῶν δικαστῶν, μὲ σκοπὸ νὰ ἑδραιώσουν τὴν κυριαρχία τους, καθὼς καὶ σοφοὶ πληρωμένοι γιὰ νὰ τὴ διαιωνίσουν - στὸ μέτρο αὐτὸ ξεπροβάλλει μιὰ ἀντίληψη γιὰ τὴν κοινωνία, ὅπου δὲν ὑπάρχει πιὰ θέση γιὰ τέτοιες κυρίαρχες μειονότητες. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ ἡ κοινωνία, παίρνοντας στὴν κατοχή της ὅλο τὸ κοινωνικὸ κεφάλαιο τὸ συσσωρευμένο χάρη στὴν ἐργασία τῶν προηγούμενων γενεῶν, ὀργανώνεται γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσει πρὸς τὸ συμφέρον ὅλων καὶ ἀνασυντάσσεται χωρὶς νὰ ξαναδημιουργήσει τὴν ἐξουσία μειονοτήτων. Περιλαμβάνει στοὺς κόλπους της μιὰ ἀναρίθμητη ποικιλία ἀτομικῶν ἱκανοτήτων, ἰδιοσυγκρασιῶν, κλίσεων· κανέναν δὲν ἀποκλείει. Ἡ πάλη καὶ ἡ διαμάχη τῆς εἶναι μάλιστα εὐπρόσδεκτες, γιατὶ γνωρίζει πὼς οἱ ἐποχὲς διαμάχης, ὅταν αὐτὴ ρυθμίζεται ἐλεύθερα χωρὶς νὰ πέφτει στὸ ἕνα μέρος τῆς ζυγαριᾶς τὸ βάρος μιᾶς κατεστημένης ἐξουσίας, εἶναι οἱ ἐποχὲς τῆς μεγαλύτερης ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης εὐφυΐας. Ἀναγνωρίζοντας ἔμπρακτα πὼς ὅλα τὰ μέλη της ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα σ' ὅλα τὰ πλούτη ποὺ συσσωρεύτηκαν στὸ παρελθόν, δὲν γνωρίζει πιὰ καμμιὰ διαίρεση μεταξὺ ἐκμεταλλευομένων καὶ ἐκμεταλλευτῶν, κυβερνωμένων καὶ κυβερνητῶν, ἐξουσιαζομένων καὶ ἐξουσιαστῶν, καὶ ζητάει νὰ ἐγκαταστήσει στοὺς κόλπους της μιὰ ἁρμονικὴ ἰσορροπία, ὄχι ὑποτάσσοντας

ὅλα τὰ μέλη της σὲ μιὰ ἐξουσία ποὺ δῆθεν ἀντιπροσωπεύει τὴν κοινωνία, ὄχι ἐπιδιώκοντας νὰ καθιερώσει τὴν ὁμοιομορφία, ἀλλὰ προσκαλώντας ὅλους τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη, στὴν ἐλεύθερη πρωτοβουλία, στὴν ἐλεύθερη δραστηριότητα, στὴν ἐλεύθερη ἕνωση.

Μιὰ τέτοια κοινωνία ἐπιδιώκει τὴν πιὸ πλήρη ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητας, συνδυασμένη μὲ τὴν ὑψηλότερη ἀνάπτυξη τῆς ἐθελοντικῆς ἕνωσης μὲ ὅλες τὶς μορφές, σὲ ὅλους τοὺς δυνατοὺς βαθμούς, γιὰ ὅλους τοὺς σκοποὺς ποὺ μπορεῖ νὰ φανταστεῖ κανείς: ἕνωση διαρκῶς μεταβαλλόμενη, ποὺ νἄχει μέσα της τὰ στοιχεῖα τῆς διάρκειάς της, καὶ νὰ παίρνει κάθε στιγμὴ τὶς μορφὲς ποὺ ἀνταποκρίνονται καλύτερα στὶς πολλαπλὲς ἐπιθυμίες ὅλων. Μιὰ κοινωνία, τέλος, ὅπου οἱ προκαθορισμένες μορφές, οἱ ἀποκρυσταλλωμένες ἀπὸ τὸ νόμο, προκαλοῦν ἀπέχθεια· μιὰ κοινωνία ποὺ ἐπιζητάει τὴν ἁρμονία στὴν ἰσορροπία, διαρκῶς μεταβαλλόμενη καὶ φευγαλέα, ἀνάμεσα στὸ πλῆθος τῶν κάθε λογῆς δυνάμεων καὶ ἐπιδράσεων, ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν πορεία τους καί, ἀκριβῶς χάρη στὴν ἐλευθερία τους νὰ ἐκδηλώνονται καὶ νὰ ἀντισταθμίζονται, μποροῦν νὰ προκαλοῦν τὶς εὐνοϊκὲς γιὰ τὸν ἑαυτό τους ἐνέργειες ὅταν βαδίζουν πρὸς τὴν πρόοδο.

Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι βέβαια καινούργια. Ἀπεναντίας, ὅταν ἀναλύουμε τὴν ἱστορία τῶν λαϊκῶν θεσμῶν - τοῦ γένους, τῆς κοινότητας, τοῦ χωριοῦ, τῆς ἐπαγγελματικῆς ἕνωσης, τῆς «συντεχνίας», κι' ἀκόμα τῆς ἀστικῆς κοινότητας τοῦ Μεσαίωνα στὶς ἀπαρχές της - ξαναβρίσκουμε τὴν ἴδια λαϊκὴ τάση νὰ συγκροτηθεῖ ἡ κοινωνία σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἰδέα, μιὰ τάση ποὺ ἐξ ἄλλου πάντα ἐμποδίστηκε ἀπὸ τὶς κυρίαρχες μειονότητες. Ὅλα τὰ λαϊκὰ κινήματα εἶχαν λίγο ὡς πολὺ αὐτὴ τὴ σφραγίδα, καὶ στοὺς ἀναβαπτιστὲς καὶ τοὺς προδρόμους τους βρίσκουμε τὶς ἴδιες ἰδέες ξεκάθαρα ἐκφρασμένες, παρὰ τὴ θρησκευτικὴ γλῶσσα ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε. Δυστυχῶς, ὡς τὰ τέλη τοῦ περασμένου (18ου) αἰώνα, τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ ἦταν λεκιασμένο ἀπὸ ἕνα θεοκρατικὸ πνεῦμα καὶ μόνο στὶς ἡμέρες μας ἐμφανίζεται, ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ σπάργανα, σὰν μιὰ ἀντίληψη τῆς κοινωνίας ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

Μόνο σήμερα τὸ κοινωνικὸ ἰδεῶδες, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο

κανείς δὲν πρέπει νὰ κυβερνιέται παρὰ ἀπὸ τὴ δική του μονάχα θέληση (ποὺ φυσικὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν κοινωνικῶν ἐπιδράσεων ποὺ ὑφίσταται ὁ καθένας), θεμελιώνεται ταυτόχρονα ἀπὸ τὴν οἰκονομική, πολιτικὴ καὶ ἠθική του ἄποψη, καὶ παρουσιάζεται στηριγμένο πάνω στὴν ἀναγκαιότητα τοῦ κομμουνισμοῦ, ποὺ τὴν ἔχει ἐπιβάλει στὶς σύγχρονες κοινωνίες μας ὁ κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὸς χαρακτήρας τῆς τωρινῆς παραγωγῆς μας.

Πράγματι, ξέρουμε πολὺ καλὰ σήμερα πὼς εἶναι ματαιοπονία νὰ μιλᾶμε γιὰ ἐλευθερία ὅσο ὑπάρχει ἡ οἰκονομικὴ σκλαβιά.

«Μὴ μιλᾶτε γιὰ ἐλευθερία - ἡ φτώχεια εἶναι σκλαβιά!», αὐτὴ δὲν εἶναι πιὰ φράση χωρὶς ἀντίκρυσμα: ἔχει διεισδύσει στὶς ἰδέες τῶν μεγάλων ἐργατικῶν μαζῶν, εἰσχωρεῖ σ' ὅλη τὴ φιλολογία τῆς ἐποχῆς, παρασύρει κι ἐκείνους ἀκόμα ποὺ ζοῦν ἀπὸ τὴ φτώχεια τῶν ἄλλων καὶ τοὺς ξεκόβει τὴν αὐθάδεια μὲ τὴν ὁποία ἄλλοτε ἐπιβεβαίωναν τὰ δικαιώματά τους στὴν ἐκμετάλλευση.

Ὅτι ἡ τωρινὴ μορφὴ ἰδιοποίησης τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ διαρκέσει - νὰ κάτι ποὺ ἤδη βρίσκει σύμφωνους ἑκατομμύρια σοσιαλιστὲς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Κι οἱ ἴδιοι οἱ καπιταλιστὲς αἰσθάνονται ὅτι αὐτὴ ἀρχίζει νὰ καταρρέει, καὶ δὲν τολμοῦν πιὰ νὰ τὴν ὑπερασπίζονται μὲ τὴν ἀλλοτινή τους αὐτοπεποίθηση. Ἡ μόνη τους ἄμυνα περιορίζεται κατὰ βάθος στὸ νὰ μᾶς λένε: «Δὲν ἔχετε ἐπινοήσει τίποτα καλύτερο!». Τοὺς εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀρνηθοῦν τὶς ὀλέθριες συνέπειες τῶν τωρινῶν μορφῶν ἰδιοκτησίας. Ἀσκοῦν τὰ δικαιώματα ἰδιοκτησίας τους, ὅσο τοὺς ἀφήνεται ἡ εὐχέρεια νὰ τὸ κάνουν, δίχως ὅμως νὰ ζητᾶνε νὰ τὰ στηρίξουν σὲ μιὰ ἰδέα.

Εὔκολα τὸ καταλαβαίνει κανεὶς αὐτό.

Δεῖτε γιὰ παράδειγμα τὴν πόλη τούτη, τὸ Παρίσι - δημιούργημα τόσων αἰώνων, προϊὸν τῆς εὐφυΐας ἑνὸς ὁλόκληρου ἔθνους, ἀποτέλεσμα τοῦ μόχθου εἴκοσι ἢ τριάντα γενεῶν. Πῶς νὰ ὑποστηριχθεῖ στὸν κάτοικο τῆς πόλης αὐτῆς, ποὺ ἐργάζεται κάθε μέρα γιὰ νὰ τὴν ὀμορφήνει, νὰ τὴν ἐξυγιάνει, νὰ τὴν ἐφοδιάσει μὲ ἀγαθά, νὰ τὴ στολίσει μὲ ἀριστουργήματα τῆς ἀνθρώπινης εὐφυΐας, νὰ τὴν κάνει κέντρο σκέψης καὶ τέχνης -

πῶς νὰ ὑποστηριχθεῖ σ' αὐτόν, τὸν δημιουργὸ ὅλων τούτων, πὼς τὰ σωστὰ παλάτια ποὺ στολίζουν τοὺς δρόμους τοῦ Παρισιοῦ ἀνήκουν δίκαια σ' ἐκείνους ποὺ εἶναι σήμερα νόμιμοι ἰδιοκτῆτες τους, ἐνῶ ἐμεῖς ὅλοι τοὺς δίνουμε τὴν ἀξία ποὺ ἔχουν ἐφόσον δίχως ἐμᾶς οὔτε κἂν θὰ ὑπῆρχαν;

Ἕνας τέτοιος μύθος μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ γιὰ κάμποσο καιρὸ χάρη στὴν ἐπιδεξιότητα ἐκείνων ποὺ διαπαιδαγωγοῦν τὸ λαό. Οἱ μεγάλες ἐργατικὲς μάζες μπορεῖ οὔτε κἂν νὰ τὸν συλλογίζονται. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως ποὺ μιὰ μειονότητα σκεπτόμενων ἀνθρώπων ἀνακινεῖ τὸ ζήτημα καὶ τὸ θέτει μπροστὰ σὲ ὅλους, δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀπάντηση. Ὁ λαϊκὸς νοῦς ἀποκρίνεται: «εἶναι σφετεριστὲς αὐτοὶ ποὺ κατέχουν τὰ πλούτη!»

Παρόμοια, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πείσουν τὸν ἀγρότη ὅτι αὐτὴ ἡ γῆ ἀνήκει στὸ νόμιμο ἰδιοκτήτη της, φεουδάρχη ἢ ἀστό, τὴ στιγμὴ ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς πεῖ τὴν ἱστορία κάθε κομματιοῦ γῆς σὲ ἀκτίνα δέκα μιλίων; Κυρίως πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν πείσουν ὅτι εἶναι ὠφέλιμο γιὰ τὸ ἔθνος νὰ κρατάει ἕνας κύριος τάδε τὴ γῆ αὐτὴ γιὰ πάρκο του, τὴ στιγμὴ ποὺ τόσοι ἀγρότες στὰ περίχωρα δὲν ζητοῦν παρὰ νὰ τὴν καλλιεργήσουν;

Τέλος πῶς νὰ πεισθεῖ ὁ ἐργάτης κάποιου ἐργοστασίου ἢ ὁ ἀνθρακωρύχος κάποιου ὀρυχείου ὅτι τὸ ἐργοστάσιο καὶ τὸ ὀρυχεῖο ἀνήκουν δίκαια στοὺς τωρινοὺς ἰδιοκτῆτες τους, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ἐργάτης κι ὁ ἀνθρακωρύχος ἀρχίζουν νὰ διακρίνουν ξεκάθαρα στὰ Παναμαϊκὰ ζητήματα, στὴ διαμόρφωση τῶν τιμῶν καὶ στοὺς σιδηροδρόμους, γαλλικοὺς εἴτε τούρκικους, τὴ λεηλασία τῆς χώρας καὶ τὴ νόμιμη κλεψιά, ποὺ πάνω τους θεμελιώνεται ἡ μεγάλη ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανικὴ ἰδιοκτησία;

Στὴν πραγματικότητα οἱ μάζες ποτὲ δὲν πίστεψαν τὶς σοφιστεῖες ποὺ δίδασκαν οἱ οἰκονομολόγοι - καὶ τὶς δίδασκαν μᾶλλον γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὰ δικαιώματα τῶν ἐκμεταλλευτῶν παρὰ γιὰ νὰ προσηλυτίσουν τοὺς ἐκμεταλλευομένους! Τσακισμένοι ἀπὸ τὴ μιζέρια, μὴ βρίσκοντας κανένα στήριγμα στὶς εὔπορες τάξεις, ὁ ἀγρότης καὶ ὁ ἐργάτης ἁπλῶς ἄφησαν τὰ πράγματα νὰ τραβοῦν τὸ δρόμο τους, ἀρχούμενοι νὰ ἐπιβεβαιώνουν πότε - πότε τὰ δικαιώματά τους μὲ ξεσηκωμούς. Κι ἂν κάποιος ἐργάτης τῆς πόλης μπόρεσε γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ

πιστέψει ὅτι θὰ ἔφτανε ἡμέρα ποὺ ἡ προσωπικὴ ἰδιοποίηση τοῦ κεφαλαίου θὰ ὠφελοῦσε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, μὲ τὸ σχηματισμὸ ἑνὸς ἀποθέματος πλούτου ποὺ ὁ καθένας θὰ προσκαλοῦνταν στὴ διανομή του, ἡ αὐταπάτη αὐτὴ ἔσβησε ὅπως καὶ τόσες ἄλλες. Ὁ ἐργάτης ἀντιλαμβάνεται πῶς ἀπόκληρος ἦταν καὶ ἀπόκληρος παραμένει· ὅτι γιὰ νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὰ ἀφεντικά του καὶ τὸ ἐλάχιστο μέρος τοῦ πλούτου ποὺ δημιούργησε μὲ τὸ δικό του μόχθο, πρέπει νὰ καταφύγει στὴν ἀπεργία ἢ στὴν ἐξέγερση, δηλαδὴ νὰ ἐπιβάλει στὸν ἑαυτό του τὰ δεινὰ τῆς πείνας καὶ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ φυλάκιση, ἂν δὲν ἐκτεθεῖ στὶς αὐτοκρατορικές, βασιλικὲς ἢ δημοκρατικὲς τουφεκιές.

Ἀλλὰ κι ἕνα ἄλλο ἀκόμα βαθύτερο κακὸ τοῦ τωρινοῦ συστήματος γίνεται ὁλοένα πιὸ φανερό. Στὸ καθεστὼς τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοποίησης ὅλα ὅσα χρησιμεύουν γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν παραγωγὴ - τὸ ἔδαφος, ἡ κατοικία, ἡ τροφὴ καὶ τὸ ἐργαλεῖο - περνοῦν στὰ χέρια τῶν λίγων καὶ μετὰ αὐτοὶ ἐμποδίζουν διαρκῶς νὰ παραχθοῦν τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν καλοζωΐα ὅλων. Ὁ ἐργαζόμενος νοιώθει ἀόριστα πῶς ἡ τωρινὴ τεχνικὴ μας δύναμη θὰ μποροῦσε νὰ ἐξασφαλίσει σὲ ὅλους ἕνα ὑψηλὸ ἐπίπεδο εὐημερίας, ἀλλὰ ταυτόχρονα βλέπει πῶς τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα καὶ τὸ Κράτος ἐμποδίζουν μὲ χίλιους τρόπους τὴν κατάκτηση αὐτῆς τῆς εὐημερίας.

Ὄχι μόνο δὲν παράγουμε περισσότερα ἀπ' ὅσα χρειάζονται γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ μιὰ στοιχειώδης ὑλικὴ εὐημερία, ἀλλὰ δὲν παράγουμε οὔτε κἂν ἀρκετά. Ὁ ἀγρότης, ὅταν κοιτάζει μὲ πόθο τὰ πάρκα καὶ τοὺς κήπους τῶν ἀρχιληστῶν τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν «παναμιστῶν», ποὺ τριγύρω φρουροῦνται ἀπὸ τὸν δικαστὴ καὶ τὸν χωροφύλακα τὸ καταλαβαίνει αὐτὸ τὸ πράγμα, ἀφοῦ ὀνειρεύεται νὰ τὰ σκεπάσει μὲ σοδειὲς ποὺ θὰ φέρναμε - τὸ ξέρει - τὴν ἀφθονία στὰ χωριά, ἐκεῖ ποὺ σήμερα τρέφονται μὲ ψωμὶ μόλις βρεγμένο σὲ νερόκρασο.

Ὁ ἀνθρακωρύχος ὅταν, τρεῖς φορὲς τὴν ἑβδομάδα, ἀναγκάζεται νὰ γυροφέρνει ἄπραγος, σκέφτεται τοὺς τόννους κάρβουνο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ βγάλει καὶ ποὺ λείπει ἀπ' ὅλα τὰ φτωχὰ σπίτια.

Ὁ ἐργάτης, ὅταν τὸ ἐργοστάσιό του παύει νὰ λειτουργεῖ καὶ τρέχει στοὺς δρόμους ψάχνοντας γιὰ δουλειά, βλέπει τοὺς

οἰκοδόμους νὰ εἶναι κι αὐτοὶ ἄνεργοι τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ ἕνα πέμπτο τοῦ παρισινοῦ πληθυσμοῦ κατοικεῖ σὲ ἀνθυγιεινὲς τρῶγλες· βλέπει τοὺς παπουτσῆδες νὰ παραπονιοῦνται γιὰ ἀναδουλειὰ τὴ στιγμὴ ποὺ τόσοι ἄνθρωποι μένουν ξυπόλητοι - καὶ οὕτω καθεξῆς.

Πράγματι, ἂν μερικοὶ οἰκονομολόγοι ἀρέσκονται νὰ κάνουν πραγματεῖες γιὰ τὴν ὑπερπαραγωγὴ κι ἂν ἐξηγοῦν μ' αὐτὴ κάθε βιομηχανικὴ κρίση, θὰ βρισκόντουσαν ὅμως σὲ ἀμηχανία ὅταν θὰ τοὺς προκαλούσαμε νὰ μᾶς ποῦν ἔστω κι ἕνα εἶδος ποὺ ἡ Γαλλία παράγει σὲ ποσότητες μεγαλύτερες ἀπ' ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ. Σίγουρα δὲν εἶναι τὸ σιτάρι: ἡ χώρα εἶναι ἀναγκασμένη νὰ κάνει εἰσαγωγὲς σιταριοῦ. Οὔτε βέβαια τὸ κρασί: οἱ ἀγρότες πολὺ λίγο πίνουν καὶ τὸ ἀντικαθιστοῦν μὲ νεροκρασο, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς τῶν πόλεων ὑποχρεώνεται νὰ ἀρκεστεῖ σὲ ἀμφίβολα μίγματα. Οὔτε φυσικὰ τὰ σπίτια: ἑκατομμύρια ζοῦν ἀκόμα σὲ καλύβες μὲ ἕνα ἢ δύο ἀνοίγματα. Οὔτε καὶ τὰ βιβλία, καλὰ ἢ κακά, ποὺ εἶναι ἀκόμα εἶδος πολυτελείας γιὰ τὸ χωριό. Ἕνα μόνο εἶδος παράγεται σὲ ποσότητες πολὺ μεγαλύτερες ἀπ' ὅσο χρειάζεται: τὰ τρωκτικὰ τοῦ δημόσιου προϋπολογισμοῦ· ἀλλὰ τὸ ἐμπόρευμα αὐτὸ δὲν ἔχει βρεῖ θέση στὰ μαθήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας παρ' ὅλο ποὺ ἔχει ὅλα τὰ προσόντα γι' αὐτὸ ἐφόσον πουλιέται πάντα στὸν πλειοδότη.

Ἐκεῖνο ποὺ ὁ οἰκονομολόγος ὀνομάζει ὑπερπαραγωγὴ δὲν εἶναι λοιπὸν παρὰ μιὰ παραγωγὴ ποὺ ὑπερβαίνει τὴν ἀγοραστικὴ δύναμη τῶν ἐργαζομένων, ἀφοῦ οἱ τελευταῖοι ἔχουν βυθιστεῖ στὴ φτώχεια ἀπὸ τὸ Κεφάλαιο καὶ τὸ Κράτος. Κι αὐτὸ τὸ εἶδος ὑπερπαραγωγῆς παραμένει ἀναπόφευκτο χαρακτηριστικὸ τῆς τωρινῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, γιατὶ - ὁ Προυντὸν τὄχε πεῖ ξεκάθαρα - οἱ ἐργαζόμενοι δὲν μποροῦν νὰ ἀγοράζουν μὲ τοὺς μισθούς τους αὐτὰ ποὺ παράγουν καὶ ταυτόχρονα νὰ καλοτρέφουν τὰ σμήνη τῶν παρασίτων ποὺ ζοῦν στὴ ράχη τους.

Ἡ οὐσία τοῦ τωρινοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος εἶναι πὼς ὁ ἐργάτης δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ ἀπολαύσει τὴν εὐημερία ποὺ παράγει καὶ πὼς ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων ποὺ ζοῦν εἰς βάρος του διαρκῶς θὰ αὐξάνεται. Ὅσο πιὸ ἀναπτυγμένη βιομηχανικὰ εἶναι μιὰ χώρα, τόσο μεγαλύτερος εἶναι αὐτὸς ὁ ἀριθμός. Κι ἐπίσης ἀναγκαστικὰ ἡ βιομηχανία κατευθύνεται, καὶ δὲν

μπορεῖ παρὰ νὰ κατευθύνεται, ὄχι πρὸς ὅ,τι λείπει γιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες ὅλων, ἀλλὰ πρὸς ὅ,τι τὴν κάθε στιγμὴ φέρνει μεγαλύτερα κέρδη, κέρδη πρόσκαιρα καὶ γιὰ τοὺς λίγους. Ἀναπόφευκτα ἡ ἀφθονία τῶν μὲν θὰ θεμελιώνεται πάνω στὴ φτώχεια τῶν δέ, καὶ ἡ μιζέρια τῶν πολλῶν θὰ πρέπει νὰ διατηρηθεῖ μὲ κάθε μέσο, γιὰ νὰ ὑπάρχουν χέρια ποὺ νὰ πουλιῶνται γιὰ ἕνα μόνο μέρος ἐκείνου ποὺ μποροῦν νὰ παράγουν· χωρὶς αὐτὸ εἶναι ἀδύνατη ἡ ἰδιωτικὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου!

Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ γνωρίσματα τοῦ οἰκονομικοῦ μιας συστήματος ἀποτελοῦν τὴν ἴδια τὴν οὐσία του. Χωρὶς αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει· γιατί ποιὸς θὰ πουλοῦσε τὴν ἐργασιακή του δύναμη γιὰ λιγώτερο ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ προσφέρει, ἂν δὲν ἐξαναγκαζόταν ἀπὸ τὸ φόβητρο τῆς πείνας; Καὶ τὰ θεμελιώδη αὐτὰ γνωρίσματα τοῦ συστήματος ἀποτελοῦν ταυτόχρονα καὶ τὴν πιὸ βαρειὰ καταδίκη του.

Ὅσο ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία ἦταν οἱ πρωτοπόροι τῆς βιομηχανίας ἀνάμεσα σὲ χῶρες καθυστερημένες στὴν τεχνικὴ ἀνάπτυξη, κι ὅσο μποροῦσαν νὰ πουλᾶνε στοὺς γείτονές τους τὸ μαλλί, τὸ βαμβάκι καὶ τὸ μετάξι τους, τὸ σίδερο καὶ τὶς μηχανές τους, καθὼς καὶ μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ εἰδῶν πολυτελείας, σὲ τιμὲς ποὺ τοὺς ἐπιτρέπανε νὰ πλουτίζουν εἰς βάρος τῆς πελατείας τους - ὁ ἐργάτης μποροῦσε νὰ παρηγοριέται μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ τὸν καλοῦσαν κι αὐτὸν νὰ πάρει ἕνα μερίδιο, ὁλοένα μεγαλύτερο, ἀπὸ τὰ λάφυρα. Ὅμως οἱ συνθῆκες αὐτὲς ἐξαφανίζονται. Τὰ ἔθνη τὰ καθυστερημένα πρὶν τριάντα χρόνια ἄρχισαν κι αὐτὰ νὰ γίνονται μεγάλοι παραγωγοὶ βαμβακιοῦ, μαλλιοῦ, μεταξιοῦ, μηχανῶν καὶ εἰδῶν πολυτελείας. Σὲ ὁρισμένους κλάδους τῆς βιομηχανίας ἔχουν πάρει τὸ προβάδισμα καί, ὄχι μόνο ἀντιμάχονται τὰ πρωτότοκα ἀδέρφια τους στὸ μακρινὸ ἐμπόριο, ἀλλὰ ἔχουν κιόλας ἀρχίσει νὰ τὰ ἀνταγωνίζονται στὶς ἴδιες τους τὶς ἐσωτερικὲς ἀγορές. Μέσα σὲ λίγα χρόνια ἡ Γερμανία, ἡ Ἑλβετία, ἡ Ἰταλία, οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἡ Ρωσία καὶ ἡ Ἰαπωνία ἔγιναν χῶρες μεγάλης βιομηχανίας. Τὸ Μεξικό, ἡ Ἰνδία, ἀκόμα κι ἡ Σερβία, ἀκολουθοῦν κι αὐτὲς ἀσθμαίνοντας - καὶ τί θὰ γίνει ὅταν ὁ Κινέζος ἀρχίσει νὰ μιμεῖται τὸν Γιαπωνέζο παράγοντας κι αὐτὸς γιὰ τὴν παγκόσμια ἀγορά;

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι οἱ βιομηχανικὲς κρίσεις, ποὺ ἡ συχνότητα κι ἡ διάρκειά τους ὁλοένα αὐξάνονται, ἔγιναν σὲ πολλὲς βιομηχανίες χρόνια κατάσταση. Παρόμοια, ὁ πόλεμος γιὰ τὶς ἀγορὲς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἀφρικῆς εἶναι ἀπὸ χρόνια στὴν ἡμερήσια διάταξη: ἐδῶ καὶ εἰκοσιπέντε χρόνια ἡ δαμόκλεια σπάθη τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολέμου κρέμεται πάνω ἀπὸ τὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης. Κι' ἂν ὁ πόλεμος αὐτὸς δὲν ἔχει ξεσπάσει ἀκόμα, ἡ κυριώτερη αἰτία εἶναι ἴσως ὅτι οἱ ὑψηλοὶ χρηματιστικοὶ κύκλοι θεωροῦν σύμφορο νὰ χρεώνονται τὰ Κράτη ὁλοένα περισσότερο. Ἀλλὰ τὴν ἡμέρα ποὺ οἱ μεγάλες τράπεζες θὰ κρίνουν πιὸ σύμφορο νὰ ξεσπάσει ὁ πόλεμος, τὰ ἀνθρώπινα κοπάδια θὰ ἐξαπολυθοῦν ἐναντίον ἄλλων κοπαδιῶν καὶ θὰ ἀλληλοσφαγοῦν γιὰ νὰ κανονίσουν τοὺς λογαριασμοὺς τῶν οἰκονομικῶν ἀφεντῶν τοῦ κόσμου.

Ὅλα ἔχουν τὴ λογική τους ἀλληλουχία, ὅλα συνυφαίνονται στὸ τωρινὸ οἰκονομικὸ σύστημα, κι ὅλα συντρέχουν γιὰ νὰ γίνει ἀναπότρεπτη ἡ πτώση τοῦ βιομηχανικοῦ κι ἐμπορικοῦ συστήματος ποὺ μᾶς κυβερνάει. Ἡ διάρκειά του δὲν εἶναι παρὰ ζήτημα χρόνου, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν ἀπαριθμήσει μὲ χρόνια καὶ ὄχι πιὰ μὲ αἰῶνες. Ζήτημα χρόνου - καὶ ἐπιθετικῆς ἐνεργητικότητας ἀπὸ μέρους μας! Οἱ ὀκνοὶ δὲν κάνουν τὴν ἱστορία - τὴν ὑφίστανται!

Τέτοια εἶναι λοιπὸν τὰ αἴτια ποὺ σ' ὅλα τὰ πολιτισμένα ἔθνη συγκροτοῦνται τόσο εὔρωστες μειονότητες, καὶ ζητᾶνε μεγαλόφωνα νὰ ἐπιστραφοῦν στὴν κοινότητα ὅλα τὰ πλούτη ποὺ συσσωρεύθηκαν μὲ τὴν ἐργασία τῶν προηγούμενων γενεῶν. Ἡ κατοχὴ τοῦ ἐδάφους, τῶν ὀρυχείων, τῶν ἐργοστασίων, τῶν κατοικιῶν καὶ τῶν μεταφορικῶν μέσων ἀπὸ τὴν κοινότητα, ἀποτελεῖ ἤδη τὸ σύνθημα τῶν ἐπιβλητικῶν αὐτῶν ὁμάδων, καὶ ἡ καταστολὴ - τὸ προσφιλὲς ὅπλο τῶν πλουσίων καὶ τῶν ἰσχυρῶν - εἶναι πιὰ ἀδύναμη γιὰ νὰ σταματήσει τὴ θριαμβευτικὴ πορεία τῶν ἐξεγερμένων πνευμάτων. Καὶ ἂν ἑκατομμύρια ἐργαζόμενοι δὲν σηκώνονται ἀκόμα στὸ πόδι γιὰ νὰ ἀποσπάσουν μὲ τὴ βία τὴ γῆ καὶ τὸ ἐργοστάσιο ἀπὸ τοὺς σφετεριστές - νὰ εἶστε βέβαιοι πὼς δὲν φταίει μιὰ ἔλλειψη τέτοιας ἐπιθυμίας. Ἁπλῶς, γιὰ νὰ τὸ κάνουν, περιμένουν εὐνοϊκὲς περιστάσεις - μιὰ στιγμὴ σὰν ἐκείνη ποὺ παρουσιάστηκε τὸ 1848, ὁπότε νὰ μπορέσουν νὰ ὁρμήσουν γιὰ τὴν κατεδάφιση τοῦ τωρινοῦ καθε-

στῶτος, μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ ὑποστηριχτοῦν ἀπὸ ἕνα διεθνὲς κίνημα.

Ἡ στιγμὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀργήσει, γιατὶ ἀπὸ τότε ποὺ ἡ Διεθνὴς Ἕνωση τῶν Ἐργαζομένων τσακίστηκε ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις τὸ 1872 - κυρίως ἀπὸ τότε - ἔκανε τεράστιες προόδους, τέτοιες ποὺ κι οἱ φλογεροὶ ὀπαδοί της συχνὰ δὲν καταννοοῦν τὴ σημασία τους. Εἶναι πραγματικὰ ἐγκαθιδρυμένη στὶς ἰδέες, στὰ αἰσθήματα, στὴν ἐποκατάσταση ἀδιάκοπων σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς ἐπαναστατημένους. Τὴν πολεμᾶνε βέβαια οἱ πλουτοκρατίες, ἡ γαλλική, ἡ ἀγγλική, ἡ ἰταλική, ἡ γερμανική. Σ' ὁποιαδήποτε στιγμὴ μποροῦν μάλιστα νὰ ὁδηγήσουν τοὺς λαοὺς στὴν ἀλληλοσφαγή. Νὰ εἶστε ὅμως βέβαιοι πὼς τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ γίνει στὴ Γαλλία ἡ κομμουνιστικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση, ἡ Γαλλία θὰ ξαναβρεῖ τὶς παλιὲς συμπάθειες ἀπὸ τοὺς λαοὺς ὅλου τοῦ κόσμου, ἀκόμα κι ἀπὸ τὸν γερμανικό, τὸν ἰταλικὸ καὶ τὸν ἀγγλικό. Κι ὅταν ἡ Γερμανία, ποὺ (τὸ λέμε παρενθετικὰ) βρίσκεται πιὸ κοντὰ σὲ μιὰ ἐπανάσταση ἀπ' ὅ,τι συνήθως πιστεύεται, ὑψώσει τὴ σημαία - γιακωβίνικη δυστυχῶς - αὐτῆς τῆς ἐπανάστασης, ὅταν ριχτεῖ σ' αὐτὴν μὲ ὅλη τὴ θέρμη τῆς νεότητας καὶ τῆς ἀνοδικῆς περιόδου ποὺ τώρα διανύει, θὰ βρεῖ ἀπὸ τούτη τὴν πλευρὰ τοῦ Ρήνου ὅλη τὴ συμπάθεια κι ὅλη τὴν ὑποστήριξη ἑνὸς λαοῦ ποὺ ἀγαπάει τοὺς τολμηροὺς ἐπαναστάτες καὶ μισεῖ τὴν ἀλαζονεία τῆς πλουτοκρατίας.

Διάφορες αἰτίες ἀργοπόρησαν ὡς τώρα τὴν ἔκρηξη τῆς ἀναπόφευκτης αὐτῆς ἐπανάστασης. Ἡ ἀβεβαιότητα τῶν διεθνῶν σχέσεων ἔχει ἀναμφίβολα παίξει κι αὐτὴ τὸ ρόλο της. Ἀλλὰ μοῦ φαίνεται πὼς ὑπάρχει μιὰ ἄλλη, πιὸ βαθειὰ αἰτία, καὶ σ' αὐτὴν θὰ ἤθελα νὰ στρέψω τὴν προσοχή σας. Πραγματοποιεῖται - πολλὲς ἐνδείξεις μᾶς κάνουν νὰ τὸ πιστεύουμε - ἀκόμα κι ἀνάμεσα στοὺς σοσιαλιστὲς μιὰ βαθειὰ μεταμόρφωση τῶν ἰδεῶν, παρόμοια μ' ἐκείνη ποὺ σκιαγράφησα στὴν ἀρχὴ τῆς διάλεξης αὐτῆς μιλώντας γενικὰ γιὰ τὶς ἐπιστῆμες. Καὶ ἡ ἀβεβαιότητα τῶν σοσιαλιστῶν σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας ποὺ ἐπιθυμοῦν, παραλύει ὡς ἕνα σημεῖο τὴν ἐνεργητικότητά τους. Στὰ πρῶτα του βήματα, στὴ δεκαετία τοῦ 1840, ὁ σοσιαλισμὸς παρουσιάστηκε σὰν κομμουνισμός, σὰν δημοκρατικὴ πολιτεία ἑνιαία καὶ ἀδιαίρετη, σὰν δικτατο-

ρία καὶ κυβερνητικὸς γιακωβινισμός, ὅλα αὐτὰ ἐφαρμοσμένα στὸ οἰκονομικὸ πεδίο. Τέτοιο ἦταν τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐποχῆς. Θρῆσκος εἴτε ἄθρησκος, ὁ σοσιαλιστὴς κείνων τῶν καιρῶν ἦταν ἕτοιμος νὰ ὑποταχθεῖ σὲ ὁποιαδήποτε ἰσχυρὴ κυβέρνηση, ἀκόμα καὶ στὴν αὐτοκρατορία, ἂν μόνο ἡ κυβέρνηση αὐτὴ ἀναδιοργάνωνε τὶς οἰκονομικὲς σχέσεις πρὸς ὄφελος τοῦ ἐργαζομένου.

Μιὰ βαθειὰ ἐπανάσταση πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τότε, στοὺς λατινικοὺς κυρίως λαοὺς καὶ στὴν Ἀγγλία. Ὁ κυβερνητικὸς κομμουνισμός, ὅπως καὶ ὁ θεοκρατικὸς κομμουνισμός, προκαλεῖ ἀπέχθεια στοὺς ἐργαζομένους. Καὶ ἡ ἀπέχθεια αὐτὴ ἔκανε νὰ ξεπροβάλει στὴ Διεθνῆ μιὰ νέα ἀντίληψη, ἡ θεωρία, ὁ κολλεκτιβισμός. Ἡ θεωρία αὐτὴ στὶς ἀπαρχές της σήμαινε: συλλογικὴ κατοχὴ τῶν ὀργάνων τῆς ἐργασίας (χωρὶς νὰ συμπεριλαμβάνονται σ' αὐτὰ τὰ ἀπαραίτητα γιὰ συντήρηση) καὶ δικαίωμα κάθε ὁμάδας νὰ δέχεται γιὰ τὰ μέλη της ὁποιο τρόπο ἀνταμοιβῆς θὰ τῆς ἄρεσε, κομμουνιστικὸ εἴτε ἀτομικό. Σιγὰ - σιγὰ ὅμως τὸ σύστημα αὐτὸ μεταμορφώνεται σ' ἕνα εἶδος συμβιβασμοῦ μεταξὺ τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τῆς ἀτομικῆς ἀνταμοιβῆς τοῦ συστήματος τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Σήμερα ὁ κολλεκτιβιστὴς ζητάει νὰ γίνουν κοινὴ ἰδιοκτησία ὅλα ὅσα χρησιμεύουν γιὰ τὴν παραγωγή, ἀλλὰ ταυτόχρονα νὰ ἀνταμείβεται ὁ καθένας ἀτομικά, μὲ κουπόνια ἐργασίας, ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ὡρῶν ποὺ ἔχει ἀφιερώσει στὴν παραγωγή. Μὲ τὰ κουπόνια αὐτὰ θὰ μπορεῖ νὰ ἀγοράζει στὰ κοινωνικὰ καταστήματα ὁποιοδήποτε ἐμπόρευμα στὴν τιμὴ κόστους, ποὺ θὰ ὑπολογίζεται κι αὐτὴ σὲ ὧρες ἐργασίας.

Ἂν ὅμως ἀναλύσετε προσεκτικὰ τὴν ἰδέα αὐτή, θὰ συμφωνήσετε πὼς ἡ οὐσία της, ὅπως τὴ συνοψίζει ἕνας σύντροφός μας, καταλήγει στὰ ἀκόλουθα:

Μερικὸς κομμουνισμὸς ὡς πρὸς τὴν κατοχὴ τῶν μέσων ἐργασίας **καὶ ἐκπαίδευσης**· ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν ἀτόμων **καὶ τῶν ὁμάδων** γιὰ τὸ ψωμί, τὴν κατοικία, τὸ ρουχισμό. **Ἀτομικισμὸς** ὡς πρὸς τὰ ἔργα τῆς σκέψης καὶ τῆς τέχνης. **Καὶ κοινωνικὴ πρόνοια** γιὰ τὰ παιδιά, τοὺς ἄρρωστους τοὺς ἡλικιωμένους.

Μὲ δυὸ λόγια - ὁ ἀγώνας γιὰ τὰ μέσα συντήρησης μετριασμένος ἀπὸ τὴ φιλανθρωπία. Πάντα στὶς δόξες του τὸ χριστιανικὸ ρητό: «Πληγῶστε πρῶτα γιὰ νὰ γιατρέψετε κατό-

πιν!». Καὶ πάντα ἡ πόρτα ἀνοιχτὴ στὴν ἀνάκριση, γιὰ νὰ μάθουμε ἂν εἶθε ὁ ἄνθρωπος ποὺ πρέπει νὰ τὸν ἀφήσουμε νὰ ἀγωνίζεται ἢ ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἡ Αὐτοῦ Ὑψηλότης τὸ Κράτος πρέπει νὰ βοηθήσει.

Ἡ ἰδέα εἶναι ὅπως ξέρετε παλιά. Χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Ρόμπερτ Ὄουεν. Ὁ Προυντὸν τὴν ὑποστήριξε τὸ 1848. Σήμερα τὴν ἔχουν χρίσει «ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμό».

Πρέπει πάντως νὰ εἰπωθεῖ πὼς αὐτὸ τὸ σύστημα φαίνεται νὰ ἔχει μικρὴ ἐπίδραση στὴ σκέψη τῶν μαζῶν: θᾶλεγε κανεὶς πὼς διαισθάνονται τὰ ἐλαττώματά του, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε τὸ ἀδύνατο τῆς ἐφαρμογῆς του.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου ποὺ ἀφιερώνεται σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε ἐργασία δὲν δίνει τὸ μέτρο τῆς κοινωνικῆς χρησιμότητας τοῦ ἔργου ποὺ ἔχει συντελεσθεῖ· καὶ οἱ θεωρίες τῆς ἀξίας, ποὺ ἀπὸ τὸν Ἄνταμ Σμὶθ ὡς τὸν Μὰρξ θέλησαν νὰ τὶς βασίσουν μόνο στὸ κόστος τῆς παραγωγῆς, ὑπολογισμένο σὲ ἐργασία, δὲν μπόρεσαν νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὑπάρχει ἀνταλλαγή, ἡ ἀξία ἑνὸς ἀντικειμένου γίνεται ἕνα μέγεθος περίπλοκο, ποὺ ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὸ βαθμὸ ἱκανοποίησης ποὺ προσφέρει στὶς ἀνάγκες - στὶς ἀνάγκες ὄχι τοῦ ἀτόμου, ὅπως ἔλεγαν ἄλλοτε μερικοὶ οἰκονομολόγοι, ἀλλὰ ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας, παρμένης στὸ σύνολό της. Ἡ ἀξία εἶναι γεγονὸς κοινωνικό. Ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀνταλλαγῆς, ἔχει διπλῆ ὄψη: τὴν πλευρὰ κόπος καὶ τὴν πλευρὰ ἱκανοποίηση, καὶ τὶς δυὸ ἀντιληπτὲς στὴν κοινωνική τους κι ὄχι στὴν ἀτομικὴ προοπτική.

Ἐξ ἄλλου, ὅταν ἀναλύουμε τὰ δεινὰ τοῦ τωρινοῦ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, ἀντιλαμβανόμαστε - κι ὁ ἐργαζόμενος τὸ ξέρει πολὺ καλὰ - πὼς ἡ οὐσία τους βρίσκεται στὸν ἀπροκάλυπτο ἐξαναγκασμὸ τοῦ ἐργαζόμενου νὰ πουλήσει τὴν ἐργασιακή του δύναμη. Μὴν ἔχοντας τὰ μέσα νὰ ζήσει οὔτε γιὰ δεκαπέντε ἡμέρες, τοποθετημένος ἀπὸ τὸ Κράτος σὲ πλήρη ἀδυναμία νὰ χρησιμοποιήσει τὶς δικές του δυνάμεις χωρὶς νὰ τὶς πουλήσει σὲ κάποιον, ὁ ἐργαζόμενος πουλάει τὸν ἑαυτό του σ' ἐκεῖνον ποὺ ὑπόσχεται νὰ τοῦ δώσει δουλειά· παραιτεῖται ἀπὸ τὰ ὠφελήματα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ φέρει ἡ δουλειά του, ἐγκαταλείπει στὸν ἐργοδότη τὴ μερίδα τοῦ λέοντος ἀπὸ τὰ προϊόντα ποὺ θὰ παράγει, ἀπαρνιέται ὥς καὶ τὴν ἴδια τὴν

ἐλευθερία του, παραιτεῖται ἀπὸ τὸ δικαίωμα νὰ κάνει ἀκουστὴ τὴ γνώμη του γιὰ τὴ χρησιμότητα ἐκείνου ποὺ θὰ παράγει καὶ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ θὰ τὸ παράγει.

Ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου δὲν ἀπορρέει λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἀπορροφᾶ ὑπεραξία, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα ποὺ ἐκβιάζει τὸν ἐργαζόμενο νὰ πουλήσει τὴν ἐργασιακή του δύναμη - ἔχοντας ἀπὸ τὰ πρὶν τὴ βεβαιότητα πὼς δὲν θὰ πάρει ὅλα ὅσα θὰ παράγει αὐτὴ ἡ δύναμη, πὼς θὰ ζημιωθοῦν τὰ συμφέροντά του, πὼς θὰ γίνει κατώτερος ἀπὸ τὸν ἀγοραστή. Χωρὶς αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις, ὁ καπιταλιστὴς ποτὲ δὲν θὰ ζητοῦσε νὰ τὴν ἀγοράσει. Κατὰ συνέπεια, γιὰ νὰ ἀλλάξουμε τὸ σύστημα αὐτό, πρέπει νὰ τὸ χτυπήσουμε στὴν οὐσία του, στὴν πηγή του - στὴν ἀγορὰ καὶ τὴν πώληση. Ὄχι στὰ ἀποτελέσματά του.

Οἱ ἐργαζόμενοι ἔχουν μιὰ ἀόριστη διαίσθηση γι' αὐτά, καὶ τοὺς ἀκοῦμε νὰ λένε ὁλοένα συχνότερα πὼς τίποτα δὲν θὰ γίνει ἂν ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση δὲν ἀρχίσει ἀπὸ τὴ διανομὴ τῶν προϊόντων, ἂν δὲν ἐξασφαλίσει σὲ ὅλους τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴ συντήρηση - δηλαδὴ τὴν κατοικία, τὴν τροφή, τὸ ντύσιμο. Καὶ ξέρουμε πὼς αὐτὸ εἶναι ὁλότελα ἐφικτὸ μὲ τὰ ἰσχυρὰ μέσα παραγωγῆς ποὺ ἔχουμε τώρα στὴ διάθεσή μας. Ἂν παρέμενε μισθωτός, ὁ ἐργαζόμενος θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι σκλάβος ἐκείνου στὸν ὁποῖο θὰ ὑποχρεωνόταν νὰ πουλάει τὴ δύναμή του - ἄσχετα ἂν ὁ ἀγοραστὴς αὐτὸς θὰ ἦταν ἰδιώτης ἢ τὸ Κράτος.

Ὁ λαϊκὸς νοῦς - τὸ ἄθροισμα τοῦτο ἀπὸ χιλιάδες γνῶμες ποὺ γυροφέρνουν στὰ ἀνθρώπινα μυαλὰ - αἰσθάνεται ἐπίσης πώς, ἂν τὸ Κράτος ἐπρόκειτο νὰ ἀντικαταστήσει τὸν ἐργοδότη στὸ ρόλο τοῦ ἀγοραστῆ καὶ ἐπόπτη τῆς ἐργασιακῆς δύναμης, αὐτὸ θὰ σήμαινε ἄλλη μιὰ ἐπαίσχυντη τυραννία. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ δὲν ἀναπτύσσει ἀφηρημένους συλλογισμούς, σκέφτεται συγκεκριμένα, καὶ γι' αὐτὸ αἰσθάνεται πὼς ἡ ἀφηρημένη ἔννοια «Κράτος» θὰ ἐμφανιζόταν σ' αὐτὸν μὲ τὴ μορφὴ πλήθους ὑπαλλήλων, στρατολογημένων ἀνάμεσα στοὺς σύντρόφους του τοῦ ἐργοστασίου ἢ τοῦ ἐργαστηριοῦ, καὶ εἶναι ἀπὸ τώρα σὲ θέση νὰ τοὺς ἀξιολογήσει: ἐξαίρετοι σύντροφοι σήμερα, θὰ γινόντουσαν ἀνυπόφοροι διευθυντὲς αὔριο. Κι ἔτσι ἀναζητάει τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση ποὺ θὰ ἐξαφανίσει τὰ σημερινὰ δεινὰ χωρὶς νὰ δημιουργήσει νέα.

Νὰ γιατὶ ὁ κολλεκτιβισμὸς ποτὲ δὲν ἐνθουσίασε τὶς μάζες, ποὺ ἐπιστρέφουν συνεχῶς στὸν κομμουνισμὸ - ἀλλὰ σ' ἕναν κομμουνισμὸ ὁλοένα πιὸ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὴ θεοκρατία καὶ τὸν γιακωβίνικο ἐξουσιαστισμὸ τῆς δεκαετίας τοῦ 1840, σ' ἕναν κομμουνισμὸ ἐλεύθερο, ἀναρχικό.

Θὰ πῶ μάλιστα καὶ κάτι παραπάνω. Στρέφοντας ἀδιάκοπα τὴ σκέψη σὲ ὅσα εἴδαμε τὴν τελευταία εἰκοσιπενταετία στὸ εὐρωπαϊκὸ κοινωνικὸ κίνημα, δὲν μπορῶ νὰ μὴ συμπεράνω πὼς ὁ εὐρωπαϊκὸς σοσιαλισμὸς ἀναγκαστικὰ ὠθεῖται νὰ κάνει ἕνα βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἀντιεξουσιαστικοῦ κομμουνισμοῦ· καὶ πώς, ὅσο δὲν γίνεται τὸ βῆμα αὐτό, ἡ ἀβεβαιότητα ποὺ ὅπως προανάφερα κυριεύει τὴ λαϊκὴ σκέψη θὰ παραλύει τὶς προσπάθειες τῆς σοσιαλιστικῆς προπαγάνδας.

Ὁ σοσιαλισμὸς μοῦ φαίνεται πὼς ὠθεῖται, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δύναμη τῶν πραγμάτων, νὰ παραδεχθεῖ πὼς τὸ πρῶτο ἔργο τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὑλικὴ ἐξασφάλιση τῆς ὕπαρξης ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινότητας.

Καὶ μάλιστα ὁδηγεῖται νὰ κάνει ἕνα ἀκόμα βῆμα. Ὑποχρεώνεται νὰ ἀναγνωρίσει πὼς ἡ ἐξασφάλιση αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ ἀπὸ τὸ Κράτος, ἀλλὰ τελείως ἔξω ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ χωρὶς τὴν ἐπέμβασή του.

Ὅτι μιὰ κοινωνία, ξαναπαίρνοντας στὴν κατοχή της ὅλα τὰ πλούτη ποὺ ἔχουν συσσωρευτεῖ στοὺς κόλπους της, θὰ μποροῦσε πλουσιοπάροχα νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀφθονία γιὰ ὅλους, μὲ ἀντάλλαγμα 4 ἢ 5 ὧρες τὴν ἡμέρα ἐργασίας πραγματικῆς καὶ χειρωναχτικῆς στὴν παραγωγὴ - πάνω σ' αὐτὸ ὑπάρχει ὁμοφωνία ὅλων ὅσων σκεφτήκανε τὸ ζήτημα. Ἂν ὁ καθένας ἀπὸ παιδὶ μάθαινε νὰ γνωρίζει ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ ψωμὶ ποὺ τρώει, τὸ σπίτι ποὺ κάθεται, τὸ βιβλίο ποὺ διαβάζει καὶ οὕτω καθεξῆς, κι ἂν ὁ καθένας συνήθιζε νὰ συμπληρώνει τὴν ἐργασία τοῦ νοῦ μὲ τὴν ἐργασία τῶν χεριῶν σὲ κάποιο κλάδο τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς - τότε ἡ κοινωνία θὰ μποροῦσε εὔκολα νὰ φέρει σὲ πέρας τὸ ἔργο της αὐτό, χωρὶς νὰ λογαριάσουμε τὶς ἁπλοποιήσεις τῆς παραγωγῆς ποὺ μᾶς ἐπιφυλάσσει ἕνα μέλλον λίγο ὣς πολὺ κοντινό.

Πράγματι, ἀρκεῖ νὰ σκεφτοῦμε γιὰ λίγο τὴν ἀνήκουστη, τὴν ἀφάνταστη σπατάλη ἀνθρώπινων δυνάμεων ποὺ γίνεται

σήμερα, γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τί μπορεῖ νὰ παράγει μιὰ πολιτισμένη κοινωνία, μὲ τὸ μικρὸ ποσὸ ἐργασίας τοῦ καθένα, καὶ τί μεγαλειώδη ἔργα, σήμερα ἀδιανόητα, θὰ μποροῦσε νὰ πραγματοποιήσει. Δυστυχῶς, ἡ μεταφυσικὴ ποὺ ἀποκαλεῖται πολιτικὴ οἰκονομία δὲν ἀσχολήθηκε ποτὲ μὲ ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία της - τὴν ἐ ξ ο ι κ ο ν ό μ η σ η δυνάμεων.

Δὲν ὑπάρχει πιὰ καμμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴ δυνατότητα τοῦ πλούτου σὲ μιὰ κομμουνιστικὴ κοινωνία, μὲ τὰ μέσα παραγωγῆς ποὺ ἤδη ἔχουμε στὴ διάθεσή μας. Οἱ ἀμφιβολίες προβάλλουν ὅταν τίθεται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο μιὰ τέτοια κοινωνία μπορεῖ νὰ ὑπάρξει χωρὶς ὁ ἄνθρωπος, σὲ ὅλες του τὶς ἐνέργειες, νὰ εἶναι ὑποταγμένος στὸν ἔλεγχο τοῦ Κράτους· ἀμφιβολίες μήπως, γιὰ νὰ φτάσουμε στὴν εὐημερία, οἱ εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ θυσιάσουν τὶς λιγοστὲς προσωπικὲς ἐλευθερίες ποὺ ξανακατακτήσανε αὐτὸ τὸν αἰώνα μὲ τόσες θυσίες.

Ἕνα μέρος τῶν σοσιαλιστῶν βεβαιώνει πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ φτάσουμε σ' ἕνα τέτοιο ἀποτέλεσμα χωρὶς νὰ θυσιάσουμε τὴν λευθερία μας στὸ βωμὸ τοῦ Κράτους. Τὸ ἄλλο μέρος, ὅπου ἀνήκουμε κι ἐμεῖς, ἰσχυρίζεται ἀντίθετα πὼς μόνο μὲ τὴν κατάργηση τοῦ Κράτους, μὲ τὴν κατάκτηση τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, μὲ τὶς ἀπόλυτα ἐλεύθερες ἑνώσεις καὶ ὁμοσπονδοποιήσεις, μποροῦμε νὰ φτάσουμε στὸν κομμουνισμὸ - στὴν κοινὴ κατοχὴ τῆς κοινωνικῆς μας κληρονομιᾶς καὶ στὴν ἀπὸ κοινοῦ παραγωγὴ κάθε πλούτου.

Ἐδῶ βρίσκεται τὸ ζήτημα ποὺ τούτη τὴ στιγμὴ ἔχει προτεραιότητα ἀπέναντι σ' ὅλα τὰ ἄλλα, καὶ ποὺ ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὸ λύσει ἂν δὲν θέλει νὰ δεῖ ὅλες τοὺ τὶς προσπάθειες νὰ πηγαίνουν χαμένες καὶ ὅλη του τὴν μελλοντικὴ ἀνάπτυξη νὰ παραλύει.

Ἂς τὸ ἀναλύσουμε λοιπὸν μὲ ὅλη τὴν προσοχὴ ποὺ τοῦ ἀξίζει.

Ἂν κάθε ἐπαναστάτης θελήσει νὰ ἐπαναφέρει στὴ μνήμη τὰ πρῶτα του βήματα, χωρὶς ἀμφιβολία θὰ θυμηθεῖ τὸ πλῆθος τῶν προλήψεων ποὺ ξύπνησαν μέσα του, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ ἔφτασε νὰ σκεφτεῖ πὼς ἡ κατάργηση τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, ἡ κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοποίησης τοῦ ἐδά-

φους καὶ τῶν κεφαλαίων, γίνεται ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα.

Τὸ ἴδιο πράγμα νοιώθει καὶ σήμερα ἐκεῖνος ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἀκούει πὼς ἡ κατάργηση τοῦ Κράτους, τῶν νόμων του, ὁλόκληρου τοῦ συστήματός του διαχείρισης, ἐξουσίασης καὶ συγκεντροποίησης, γίνεται κι αὐτὴ ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα· πὼς ἡ κατάργηση τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος χωρὶς τὴν κατάργηση τοῦ Κράτους εἶναι ἀνέφικτη. Ὅλη ἡ διαπαιδαγώγησή μας - χαμωμένη, σημειῶστε το καλά, ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ Κράτος γιὰ τὸ συμφέρον τους - ἐπαναστατεῖ ἐναντίον μιᾶς τέτοιας ἀντίληψης.

Ἄραγε μποροῦμε ἀπ' αὐτὸ νὰ συμπεράνουμε πὼς δὲν εἶναι τόσο σωστή; Θὰ πρέπει τὸ Κράτος νὰ μείνει ἄθικτο ἀπὸ τὸ ὁλοκαύτωμα τῶν προλήψεων ποὺ ἤδη κάναμε γιὰ τὴ χειραφέτησή μας;

Δὲν ἔχω πρόθεση νὰ κάνω ἐδῶ τὴν κριτικὴ τοῦ Κράτους, ποὺ τόσες φορὲς ἔχει γίνει καὶ ξαναγίνει, καὶ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναβάλω γιὰ μιὰ ἄλλη διάλεξη τὴν ἀνάλυση τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τοῦ Κράτους. Μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις θὰ μᾶς εἶναι ἀρκετὲς γιὰ τώρα.

Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὶς ἀπαρχὲς ἔχει ζήσει πάντα σὲ κοινωνίες, τὸ Κράτος δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπὸ τὶς μορφὲς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καὶ μάλιστα ἀρκετὰ πρόσφατη γιὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς μας κοινωνίες. Ὁ ἄνθρωπος ἔζησε χιλιάδες χρόνια πρὶν δημιουργηθοῦν τὰ πρῶτα Κράτη· ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Ρώμη ὑπῆρχαν πολλοὺς αἰῶνες πρὶν φτάσουν στὴ Μακεδονικὴ καὶ στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία καί, γιὰ μᾶς τοὺς σύγχρονους εὐρωπαίους, τὰ Κράτη χρονολογοῦνται μόλις ἀπὸ τὸν 16ο αἰώνα. Τότε μονάχα ὁλοκληρώθηκε ἡ ἧττα τῶν ἐλεύθερων κοινοτήτων καὶ κατόρθωσε νὰ συστηθεῖ αὐτὴ ἡ ἀμοιβαία ἐγγύηση μεταξὺ στρατιωτικῆς, δικαστικῆς, γαιοκτητικῆς καὶ καπιταλιστικῆς ἐξουσίας, ποὺ ὀνομάζεται «Κράτος».

Μόνο τὸν 16ο αἰώνα δόθηκε τὸ θανάσιμο πλῆγμα στὶς ἰδέες τῆς τοπικῆς ἀνεξαρτησίας, τῆς ἐλεύθερης ἕνωσης καὶ ὀργάνωσης τῆς ὁμοσπονδίας κάθε βαθμοῦ μεταξὺ κυρίαρχων ὁμάδων, ποὺ εἶχαν στὰ χέρια τους ὅλες ἐκεῖνες τὶς λειτουργίες ποὺ σήμερα εἶναι μονοπωλημένες ἀπὸ τὸ Κράτος. Μόνο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ συμμαχία μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς νεογέννητης βασιλικῆς ἐξουσίας ἔδωσε τέλος σ' αὐτὴ τὴν ὀργάνωση, τὴ βασισμένη στὴν ὁμοσπονδιακὴ ἀρχή, ποὺ ὑπῆρχε ἀπὸ

τὸν 9ο μέχρι τὸν 15ο αἰώνα καὶ δημιούργησε στὴν Εὐρώπη τὴ μεγάλη περίοδο τῶν ἐλεύθερων πόλεων τοῦ Μεσαίωνα (τὸν χαρακτήρα αὐτῶν τῶν πόλεων πολὺ σωστὰ διαισθάνθηκαν ὁ Σισμοντὶ καὶ ὁ Αὔγουστος Τιερρύ, ποὺ δυστυχῶς ἐλάχιστα διαβάζονται στὶς μέρες μας).

Εἶναι γνωστὰ τὰ μέσα ποὺ μεταχειρίστηκε αὐτὴ ἡ συμμαχία τοῦ γαιοκτήμονα, τοῦ κληρικοῦ, τοῦ ἔμπορου, τοῦ δικαστῆ, τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ τοῦ βασιλιᾶ, γιὰ νὰ ἑδραιώσει τὴν κυριαρχία της. Ἀφάνισε ὅλες τὶς λίγο ὡς πολὺ ἐλεύθερες ἑνώσεις τῆς ἐποχῆς: κοινότητες χωρικῶν, συντεχνίες, ἐπαγγελματικοὶ σύνδεσμοι, ἀδελφότητες, συνομωτίες τοῦ Μεσαίωνα. Ἀπαλλοτρίωσε τὶς κοινοτικὲς γαῖες καὶ τὰ πλούτη τῶν συντεχνιῶν. Ἀπογόρευσε ἀπόλυτα καὶ ἄγρια κάθε λογῆς ἐλεύθερη συνεννόηση μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ σφαγή, ὁ τροχὸς τῶν βασανιστηρίων, ἡ ἀγχόνη, τὸ ξίφος καὶ ἡ φωτιά, εἶναι τὰ μέσα ποὺ ἐπιστρέψανε στὴν Ἐκκλησία καὶ στὸ Κράτος νὰ ἐγκαθιδρύσουν τὴν κυριαρχία τους - μὲ τέτοιους τρόπους κατόρθωσαν στὸ ἑξῆς νὰ κυβερνοῦν ἀνομοιογενῆ πλήθη ὑπηκόων, ποὺ δὲν εἶχαν πιὰ καμμιὰ ἄμεση σύνδεση ἀναμεταξύ τους.

Μόνο στὴν ἐποχή μας, ἐδῶ καὶ εἴκοσι μόλις χρόνια, ἀρχίζουμε νὰ ξανακατακτοῦμε μὲ τὸν ἀγώνα, μὲ τὴν ἐξέγερση, μερικὰ ψιχία τοῦ δικαιώματος συνένωσης, ποὺ ἐλεύθερα τὸ ἀσκοῦσαν οἱ τεχνίτες κι οἱ καλλιεργητὲς τῆς γῆς σ' ὅλο τὸ Μεσαίωνα.

Καὶ ποιὰ εἶναι ἡ τάση ποὺ ἤδη κυριαρχεῖ στὴ ζωὴ τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν; Δὲν εἶναι ἡ τάση τῆς συνένωσης, τῆς συνεργασίας τῆς δημιουργίας χιλιάδων ἐλεύθερων ἑνώσεων γιὰ τὴν ἱκανοποίηση ὅλων τῶν πολλαπλῶν ἀναγκῶν τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου;

Ἡ Εὐρώπη πράγματι ἔχει γεμίσει ἀπὸ ἐθελοντικὲς ἑνώσεις γιὰ τὴ μελέτη, γιὰ τὴ μόρφωση, γιὰ τὴ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο, γιὰ τὴν ἐπιστήμη, τὴν τέχνη καὶ τὴ λογοτεχνία, γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση καὶ τὴν ἀντίσταση ἐναντίον της, γιὰ τὴν ψυχαγωγία καὶ τὴ σοβαρὴ ἐργασία, γιὰ τὴν ἀπόλαυση καὶ τὴν αὐταπάρνηση, γιὰ κάθε τι ποὺ ἀποτελεῖ τὴ ζωὴ τῆς δρώσας καὶ σκεπτόμενης ὕπαρξης. Βλέπουμε νὰ φυτρώνουν οἱ ἑνώσεις αὐτὲς σ' ὅλες τὶς γωνιὲς κάθε τομέα: τοῦ πολιτικοῦ, οἰκονομικοῦ, καλλιτεχνικοῦ, πνευματικοῦ. Ἄλλες δὲν ζοῦν παρὰ ὅσο

ζοῦν τὰ ρόδα, ἄλλες ἔχουν ἤδη συμπληρώσει δεκαετίες ζωῆς, κι ὅλες τους ἐπιζητοῦν, διατηρώντας τὴν ἀνεξαρτησία κάθε ὁμάδας, κύκλου, κλάδου ἢ τμήματος, νὰ ὁμοσπονδοποιηθοῦν, νὰ συνενωθοῦν, πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα καθὼς καὶ μέσα σὲ κάθε ἔθνος, νὰ καλύψουν ὅλη τὴ ζωὴ τοῦ πολιτισμένου κόσμου μ' ἕνα δίχτυ ποὺ νήματά του διασταυρώνονται καὶ περιπλέκονται. Ὁ ἀριθμός τους φτάνει πιὰ σὲ δεκάδες χιλιάδες, μὲ εκατομμύρια μέλη· μὰ ἔχουν ἄραγε περάσει πενήντα χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἐκκλησία ἄρχισαν νὰ ἀνέχονται μερικὲς - μόλις καὶ μετὰ βίας μερικές;

Παντοῦ οἱ ἑνώσεις αὐτὲς παρεμβαίνουν ἤδη στὶς λειτουργίες τοῦ Κράτους καὶ ἐπιζητοῦν νὰ ἀντικαταστήσουν τὴ δράση τοῦ συγκεντρωτικοῦ Κράτους μὲ τὴν ἐλεύθερη κι ἐθελοντική δράση. Στὴν Ἀγγλία βλέπουμε νὰ ξεφυτρώνουν ἑταιρεῖες ἀσφάλισης ἐναντίον τῆς κλοπῆς· ἑνώσεις ἐθελοντῶν γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς ἐπικράτειας, ἑνώσεις γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν ἀκτῶν, ποὺ τὸ Κράτος προσπαθεῖ φυσικὰ νὰ τὶς καθυποτάξει καὶ νὰ τὶς μετατρέψει σὲ ὄργανα τῆς κυριαρχίας του, ἀλλὰ ποὺ ἡ ἀρχική τους ἰδέα ἦταν νὰ παρακάμψουν τὸ Κράτος. Ἂν δὲν συναντοῦσαν τὴν πεισματικὴ ἀντίσταση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους, οἱ ἐλεύθερες ἑνώσεις θὰ εἶχαν ἤδη κατακτήσει γιὰ λογαριασμὸ τῆς ἐθελοντικῆς δραστηριότητας τὸν τεράστιο τομέα τῆς ἐκπαίδευσης. Καὶ παρ' ὅλες τὶς δυσκολίες, ἔχουν ἤδη ἀρχίσει νὰ εἰσβάλλουν σ' αὐτὸ τὸν τομέα καὶ νὰ κάνουν αἰσθητὴ τὴν ἐπιρροή τους.

Ὅταν διαπιστώνουμε τὶς προόδους ποὺ γίνονται πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, παρὰ τὴ θέληση κι ἐναντίον τοῦ Κράτους, ποὺ ἐπιμένει νὰ διατηρήσει τὴν ἡγεμονία του τὴν κατακτημένη στοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνες· ὅταν βλέπουμε πῶς ἡ ἐθελοντικὴ ἕνωση εἰσχώρησε παντοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξή της σταματιέται μόνο ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ Κράτους, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναγνωρίσουμε μιὰ ἰσχυρὴ τάση, μιὰ λανθάνουσα δύναμη τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Κι ἔχουμε κάθε δικαίωμα νὰ ἀναρωτηθοῦμε: «Ἂν σὲ πέντε, δέκα ἢ εἴκοσι χρόνια - λίγη σημασία ἔχει - οἱ ἐξεγερμένοι ἐργαζόμενοι κατορθώσουν νὰ συντρίψουν αὐτὴ τὴ συμμαχία τῆς ἀμοιβαίας ἐγγύησης μεταξὺ ἰδιοκτητῶν, τραπεζιτῶν, παπάδων, δικαστῶν καὶ στρατιωτῶν· ἂν ὁ λαὸς γίνει κύριος τῆς τύχης του γιὰ λίγους μῆνες καὶ πάρει στὰ χέρια του τὰ πλούτη ποὺ ὁ ἴδιος δημιούργησε καὶ

ποὺ δικαιωματικὰ τοῦ ἀνήκουν - ἄραγε θὰ ἐπιζητήσει τότε νὰ ξανασυγκροτήσει αὐτὸ τὸ χαρκίνωμα, τὸ Κράτος; Ἢ ἀντίθετα θὰ ἐπιζητήσει νὰ αὐτοοργανωθεῖ ἀπὸ τὸ ἁπλὸ στὸ σύνθετο, μὲ βάση τὴν ἀμοιβαία συμφωνία καὶ τὶς ἀπείρως ποικίλλουσες καὶ διαρκῶς μεταβαλλόμενες ἀνάγκες κάθε τόπου, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν κατοχή του σ' αὐτὰ τὰ πλούτη, γιὰ νὰ ἐγγυηθεῖ ἀμοιβαῖα τὴ ζωὴ τοῦ καθένα καὶ γιὰ νὰ παράγει ὅ,τι θὰ κριθεῖ ἀναγκαῖο γιὰ τὴ ζωή;»

Θὰ ἀκολουθήσει τὴν ἐπικρατοῦσα τάση τοῦ αἰώνα, ἢ θὰ βαδίσει ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν τάση καὶ θὰ ζητήσει νὰ ξανασυγκροτήσει τὴν κατεδαφισμένη ἐξουσία;

Ὁ μορφωμένος ἄνθρωπος - ὁ «πολιτισμένος» ὅπως ἔλεγε περιφρονητικὰ ὁ Φουριὲ - ἐξοργίζεται στὴν ἰδέα πὼς ἡ κοινωνία μας θὰ μποροῦσε μιὰ μέρα νὰ βρεθεῖ δίχως δικαστές, δίχως χωροφύλακες, δίχως δεσμοφύλακες...

Ἀλλά, στ' ἀλήθεια, τοὺς ἔχετε ἄραγε τόση ἀνάγκη ὅσο σᾶς λένε στὰ βιβλία - σὲ βιβλία γραμμένα, σημειῶστε το καλά, ἀπὸ ἐπιστήμονες, ποὺ συνήθως ξέρουν καλὰ τί ἔχει γραφεῖ ἀπὸ ἄλλους προγενεστέρους τους ἀλλὰ ἀγνοοῦν τελείως τὸ λαὸ καὶ τὴν καθημερινή του ζωή;

Ἂν μποροῦμε ἄφοβα νὰ περπατᾶμε, ὄχι μόνο στοὺς δρόμους τοῦ Παρισιοῦ, ὅπου εἶναι μηρμυγκιὲς οἱ ἀστυνομικοί, ἀλλὰ καὶ στοὺς δρόμους τῆς ὑπαίθρου ὅπου σπανίζουν οἱ διαβάτες - ἄραγε στὴν ἀστυνομία ὀφείλουμε αὐτὴ τὴν ἀσφάλεια; Ἢ μᾶλλον στὴν ἔλλειψη ἀνθρώπων ποὺ νἄχουν σκοπὸ νὰ μᾶς σκοτώσουν ἢ νὰ μᾶς ληστέψουν; Δὲν μιλάω βέβαια γιὰ ἐκεῖνον ποὺ κρατάει πάνω του ἑκατομμύρια. Αὐτὸς - μιὰ πρόσφατη δίκη μᾶς τὸ δείχνει - ληστεύεται γρήγορα, καὶ κατὰ προτίμηση σὲ μέρη ὅπου ὑπάρχουν τόσοι ἀστυνομικοὶ ὅσα καὶ φανάρια. Ὄχι· ἀναφέρομαι στὸν ἄνθρωπο ποὺ φοβᾶται γιὰ τὴ ζωή του κι ὄχι γιὰ ἕνα πορτοφόλι γεμάτο ἀπὸ ἀδικοαποχτημένο χρῆμα. Οἱ φόβοι του εἶναι βάσιμοι;

Ἄλλωστε ἡ ἐμπειρία δὲν μᾶς ἀπέδειξε πρόσφατα ὅτι ὁ Τζὰκ ὁ Ἀντεροβγάλτης ἔκανε τὰ κατορθώματά του μπροστὰ στὰ μάτια τῆς ἀστυνομίας τοῦ Λονδίνου - μιᾶς ἀπὸ τὶς πιὸ δραστήριες - κι ὅτι δὲν σταμάτησε τὰ ἐγκλήματά του, παρὰ μόνο ὅταν ὁ ἴδιος ὁ πληθυσμὸς τοῦ Οὐάϊττσάπελ βάλθηκε νὰ τὸν κυνηγήσει;

Καὶ στὶς καθημερινὲς σχέσεις μὲ τοὺς συμπολίτες μας, πιστεύετε πὼς εἶναι πράγματι οἱ δικαστές, οἱ δεσμοφύλακες καὶ οἱ χωροφύλακες ἐκεῖνοι ποὺ ἐμποδίζουν τὶς ἀντικοινωνικὲς πράξεις νὰ πληθαίνουν; Ὁ δικαστής, πάντα του θηριώδης ἔφοσον εἶναι μανιακὸς τοῦ νόμου, ὁ καταδότης, ὁ χαφιές, ὁ ἀστυνομικός, ὅλος αὐτὸς ὁ σκοτεινὸς κόσμος ποὺ βόσκει γύρω ἀπὸ τὰ κτίρια τὰ ἀπατηλὰ ὀνομασμένα «Μέγαρα τῆς Δικαιοσύνης» - ὅλοι αὐτοὶ δὲν ξερνᾶνε πάνω στὴν κοινωνία χείμαρρους ἐξαχρείωσης; Παρακολουθεῖστε τὶς δίκες, ρίχτε μιὰ ματιὰ πίσω ἀπὸ τὰ παρασκήνια, προχωρεῖστε τὴν ἀνάλυση πέρα ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ πρόσοψη, καὶ θὰ νοιώσετε ἀηδία.

Ἡ φυλακὴ ποὺ σκοτώνει στὸν ἄνθρωπο κάθε θέληση καὶ δύναμη χαρακτῆρα, ποὺ περικλείει στοὺς τοίχους της περισσότερα ἐλαττώματα ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου, δὲν ἦταν πάντα τὸ πανεπιστήμιο τοῦ ἐγκλήματος; Ἡ αἴθουσα τοῦ δικαστηρίου δὲν εἶναι ἕνα σχολεῖο θηριωδίας; Καὶ οὕτω καθεξῆς...

Συχνὰ μᾶς λένε πὼς ὅταν ζητᾶμε τὴν κατάργηση τοῦ Κράτους κι ὅλων τῶν ὀργάνων του, ὀνειρευόμαστε μιὰ κοινωνία μὲ ἀνθρώπους καλύτερους ἀπ' ὅ,τι εἶναι στὴν πραγματικότητα. Ὄχι, χίλιες φορὲς ὄχι! Ἐκεῖνο ποὺ ζητᾶμε εἶναι νὰ μὴν κάνουν μὲ τέτοιους θεσμοὺς τοὺς ἀνθρώπους χειρότερους ἀπ' ὅ,τι εἶναι!

Μιὰ μέρα ἕνας διάσημος γερμανὸς οἰκονομολόγος, ὁ Ihering, θέλησε νὰ συνοψίσει τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τῆς ζωῆς του γράφοντας μιὰ πραγματεία, ὅπου σκόπευε νὰ ἀναλύσει τοὺς παράγοντες ποὺ μέσα στὴν κοινωνία διατηροῦν τὴν κοινωνικὴ ζωή. «Ὁ σκοπὸς εἰς τὸ Δίκαιον» («Der Zweck im Rechte»), αὐτὸς εἶναι ὁ τίτλος τοῦ συγγράμματός του ποὺ δικαιολογημένα βρῆκε μεγάλη ἐκτίμηση.

Ὁ συγγραφέας ἔκανε ἕνα ἀναλυτικὸ προσχέδιο τῆς πραγματείας αὐτῆς, ὅπου ἀνέλυε μὲ πολλὴ ἐμβρίθεια τοὺς δύο ἐξαναγκαστικοὺς παράγοντες: τὴ μισθωτὴ ἐργασία καὶ τὶς ἄλλες μορφὲς καταναγκασμοῦ ποὺ εἶναι καταχωρημένες στὸ νόμο. Στὸ τέλος τοῦ ἔργου του κράτησε δυὸ μόνο παραγράφους γιὰ νὰ ἀναφέρει τοὺς δύο μὴ ἐξαναγκαστικοὺς παράγοντες, ποὺ δὲν τοὺς ἔδινε, ὅπως καὶ κάθε νομικὸς βέβαια, παρὰ μέτρια

σημασία: τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος καὶ τὸ αἴσθημα τῆς συμπάθειας.

Ὅμως τί συνέβη; Ὅσο προχωροῦσε στὴν ἀνάλυση τῶν ἐξαναγκαστικῶν παραγόντων, διαπίστωνε τὴν ἀνεπάρκειά τους. Τοὺς ἀφιέρωσε ἕναν ὁλόκληρο τόμο διεξοδικῆς ἀνάλυσης καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν... νὰ μικρύνει τὴ σημασία τους. Ὅταν ἄρχισε τὶς δύο τελευταῖες παραγράφους, ὅταν βάλθηκε νὰ σκεφτεῖ γιὰ τοὺς μὴ - ἐξαναγκαστικοὺς παράγοντες τῆς διατήρησης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἐν γένει, ἀντιλήφθηκε τὴν τεράστια, πρωταρχικὴ σημασία τους· ἀναγκάστηκε νὰ γράψει ἕναν δεύτερο τόμο, δυὸ φορὲς μεγαλύτερο ἀπὸ τὸν πρῶτο, γιὰ τοὺς δύο αὐτοὺς παράγοντες, τὴ θεληματικὴ αὐτοσυγκράτηση καὶ τὴν ἀμοιβαία ὑποστήριξη - καὶ πάλι, δὲν ἀνάλυσε παρὰ ἕνα ἐλάχιστο μέρος τους, τὰ ὅσα ἀπορρέουν ἀπὸ τὶς προσωπικὲς συμπάθειες, καὶ μόλις ἄγγιξε τὸ θέμα τῆς ἐλεύθερης συνεννόησης ποὺ προκύπτει ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς.

Πάψτε λοιπὸν νὰ ἐπαναλαμβάνετε τὶς φόρμουλες ποὺ μάθατε στὸ σχολεῖο, συλλογιστεῖτε αὐτὲς τὶς ἰδέες καὶ θὰ σᾶς συμβεῖ ὅ,τι συνέβη στὸν Ihering: θὰ ἀναγνωρίσετε τὴν ἐλάχιστη σημασία τοῦ καταναγκασμοῦ σὲ σχέση μὲ τοὺς παράγοντες τῆς θεληματικῆς συναίνεσης μέσα στὴν κοινωνία.

Κι ἂν ἐπὶ πλέον, ἀκολουθώντας τὴν παλιὰ συμβουλὴ τοῦ Μπένθαμ, βαλθεῖτε νὰ συλλογιστεῖτε τὶς ὀλέθριες συνέπειες - ἄμεσες καὶ κυρίως ἔμμεσες - τοῦ νόμιμου καταναγκασμοῦ, τότε θὰ μισήσετε, ὅπως ὁ Τολστόϊ, ὅπως ἐμεῖς, αὐτὴ τὴ χρήση τῆς βίας καὶ θὰ καταλήξετε νὰ πεῖτε ὅτι ἡ κοινωνία ἔχει χίλιους ἄλλους τρόπους, πολὺ πιὸ ἀποτελεσματικούς, γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὶς ἀντικοινωνικὲς πράξεις· καὶ ἂν σήμερα τοὺς παραμελεῖ, εἶναι γιατὶ ἡ διαπαιδαγώγησή της, ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους, ἡ δειλία της, ἡ πνευματική της νωθρότητα, τὴν ἐμποδίζουν νὰ κοιτάξει μὲ διαύγεια αὐτὰ τὰ ζητήματα. Ὅταν τὸ παιδάκι κάνει μιὰ μικροαταξία, εἶναι βέβαια πολὺ βολικὸ νὰ τὸ τιμωρήσουμε: ἔτσι παύει κάθε συζήτηση! Δὲν εἶναι ἐπίσης πολὺ εὔκολο νὰ ἀποκεφαλίσουμε ἕναν ἄνθρωπο; Καὶ μάλιστα ὅταν ἔχουμε δήμιο πληρωμένο μὲ τὸ χρόνο; Αὐτὸ μᾶς βγάζει ἀπὸ τὸν κόπο νὰ συλλογιστοῦμε τὶς αἰτίες τῶν ἐγκλημάτων.

Συχνὰ ὑποστηρίζεται πὼς οἱ ἀναρχικοὶ ζοῦνε σ' ἕνα κό-

σμο ἀπὸ ὄνειρα γιὰ τὸ μέλλον καὶ δὲν βλέπουν τὰ πράγματα τοῦ παρόντος. Κι ὅμως τὰ βλέπουμε, καὶ ἴσως πάρα πολύ, μὲ τὰ ἀληθινά τους χρώματα, καὶ γι' αὐτὸ μπαίνουμε μὲ τὸ τσεκούρι μέσα στὸ δάσος τῶν ἐξουσιαστικῶν προλήψεων ποὺ φυλακίζουν τὸ πνεῦμα.

Κάθε ἄλλο παρὰ ζοῦμε σ' ἕνα κόσμο ἀπὸ ὀπτασίες καὶ φανταζόμαστε τοὺς ἀνθρώπους καλύτερους ἀπ' ὅ,τι εἶναι· ἀντίθετα, τοὺς βλέπουμε ὅπως ἀκριβῶς εἶναι καὶ γι' αὐτὸ ἰσχυριζόμαστε πὼς κι ὁ καλύτερος ἄνθρωπος γίνεται ἀναγκαστικὰ κακὸς μὲ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, καὶ πὼς ἡ θεωρία τῆς «ἰσορρόπησης τῶν ἐξουσιῶν» καὶ τοῦ «ἐλέγχου τῶν ἀρχῶν» εἶναι ὁλότελα ὑποκριτική, καμωμένη ἀπὸ τοὺς κατόχους τῆς ἐξουσίας γιὰ νὰ κάνουν τὸν «κυρίαρχο λαό», ποὺ τόσο τὸν περιφρονοῦν, νὰ πιστέψει πὼς τάχα αὐτὸς κυβερνάει. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς γνωρίζουμε τοὺς ἀνθρώπους, λέμε σ' ἐκείνους ποὺ φαντάζονται πὼς δίχως αὐτοὺς οἱ ἄνθρωποι θὰ ἀλληλοσπαραζόντουσαν: «Σκέφτεστε σὰν ἐκεῖνο τὸν βασιλιὰ ποὺ ὅταν ὑποχρεώθηκε νὰ πάει στὰ σύνορα φώναζε: "Τί θὰ ἀπογίνουν οἱ φτωχοί μου ὑπήκοοι χωρὶς ἐμένα;"».

Ὤ!, ἂν οἱ ἄνθρωποι ἦταν τὰ ἀνώτερα ἐκεῖνα ὄντα γιὰ τὰ ὁποῖα ἀρέσκονται νὰ μᾶς μιλᾶνε οἱ οὐτοπιστὲς τῆς ἐξουσίας, ἂν μπορούσαμε νὰ κλείσουμε τὰ μάτια μπροστὰ στὴν πραγματικότητα καὶ νὰ ζήσουμε, ὅπως κι αὐτοί, σ' ἕνα κόσμο ἀπὸ αὐταπάτες γιὰ τὴ δῆθεν ἀνωτερότητα ἐκείνων ποὺ θεωροῦν τοὺς ἑαυτούς τους προορισμένους γιὰ τὴν ἐξουσία, θὰ μπορούσαμε ἴσως τότε νὰ τοὺς μιμηθοῦμε. Θὰ πιστεύαμε στὶς ἀρετὲς τῶν κυβερνώντων.

Μὲ ἐνάρετους ἀφέντες, τί κίνδυνο θὰ μποροῦσε νὰ παρουσιάζει ἡ σκλαβιά; Θυμόσαστε τὸν δουλοκτήτη ποὺ τόσα μᾶς λέγανε γι' αὐτὸν πρὶν τριάντα μόλις χρόνια; Δὲν ὑποστηρίζανε πὼς δείχνει πατρικὴ στοργὴ γιὰ τοὺς σκλάβους του; Μονάχα αὐτὸς μποροῦσε νὰ ἐμποδίσει τούτους τοὺς τεμπέληδες, τοὺς ἀκαμάτηδες, τὰ ἀπρονόητα παιδιὰ νὰ πεθάνουν τῆς πείνας. Αὐτός, νὰ συνθλίψει τοὺς σκλάβους του κάτω ἀπ' τὸ βάρος τῆς δουλειᾶς ἢ νὰ τοὺς σακατέψει ἀπ' τὰ χτυπήματα! Πῶς θὰ μποροῦσε νὰ τὸ κάνει, ἀφοῦ τὸ ἄμεσο συμφέρον του ἦταν νὰ τοὺς καλοταΐζει, νὰ τοὺς φροντίζει, νὰ τοὺς μεταχειρίζεται σὰν παιδιά του! Μήπως ἄλλωστε ὁ «νόμος» δὲν ἐπαγρυπνοῦσε γιὰ νὰ τιμωρήσει καὶ τὴν παραμικρὴ παρεκτροπὴ τοῦ κάθε

ἀφέντη, πού θὰ ξεχνοῦσε τὰ καθήκοντά του; Πόσες φορὲς δὲν μᾶς τὰ εἶπαν αὐτά! Ὅμως ἡ πραγματικότητα ἦταν τέτοια πού, γυρνώντας ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴ Βραζιλία, ὁ Κάρολος Δαρβίνος ἔνοιωθε νὰ τὸν κυνηγᾶνε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ οἱ κραυγὲς ἀγωνίας τῶν σακατεμένων σκλάβων, τὰ ἀναφυλλητὰ τῶν γυναικῶν πού θρηνοῦσαν, ἔχοντας τὰ δάχτυλά τους σφιγμένα στὶς χειροπέδες.

Ἂν οἱ κύριοι πού βρίσκονται στὴν ἐξουσία ἦταν πράγματι αὐτὰ τὰ ὄντα μὲ τὴν ἀνώτερη νοημοσύνη καὶ τὴν ἀφοσίωση στὸ κοινὸ καλό, ὅπως θέλουν νὰ μᾶς τοὺς παρουσιάζουν οἱ ραψωδοὶ τῆς ἐξουσίας - τί ὄμορφη κυβερνητικὴ καὶ ἐργοδοτικὴ οὐτοπία θὰ μπορούσαμε τότε νὰ κατασκευάσουμε! Ὁ ἐργοδότης δὲν θἄταν ποτὲ τύραννος τοῦ ἐργάτη, ἀλλὰ πατέρας του! Τὸ ἐργοστάσιο θὰ ἦταν τόπος τέρψης καὶ ποτὲ οἱ ἐργατικοὶ πληθυσμοὶ δὲν θἄταν καταδικασμένοι στὸ σωματικὸ μαρασμό. Τὸ Κράτος δὲν θὰ δηλητηρίαζε τοὺς ἐργάτες του φτιάχνοντας τὰ σπίρτα μὲ ἄσπρο φώσφορο, πού εἶναι τόσο εὔκολο νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸ κόκκινο φώσφορο. Ὁ δικαστὴς δὲν θἄχε τὴ θηριωδία νὰ καταδικάσει τὴ γυναίκα καὶ τὰ παιδιὰ ἐκείνου πού στέλνει στὴ φυλακὴ νὰ ὑποφέρουν χρόνια πείνας καὶ μιζέριας καὶ νὰ πεθάνουν μιὰ μέρα ἀπὸ ἀναιμία· ποτὲ ἕνας εἰσαγγελέας δὲν θὰ ζητοῦσε τὸ κεφάλι ἑνὸς κατηγορούμενου μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ κάνει ἐπίδειξη τοῦ ρητορικοῦ ταλέντου του, καὶ πουθενὰ δὲν θὰ βρισκόταν δήμιος γιὰ νὰ ἐκτελέσει τὶς ἀποφάσεις πού οἱ δικαστὲς δὲν ἔχουν τὸ κουράγιο νὰ ἐκτελέσουν μόνοι τους. Τί λέω! Δὲν θὰ βρισκόντουσαν ποτὲ ἀρκετοὶ Πλούταρχοι νὰ ἱστορήσουν τὶς ἀρετὲς τῶν βουλευτῶν πού θὰ ἔνοιωθαν φρίκη γιὰ τὰ τσέκ! Τὰ κάτεργα τοῦ Μπιριμπὶ θὰ γινόντουσαν ἀποκλειστικὸ φυτώριο ἀρετῶν καὶ οἱ μόνιμοι στρατοὶ θὰ ἦταν ἡ χαρὰ κάθε πολίτη, ἐφόσον οἱ στρατιῶτες θὰ ἔπαιρναν τὸ ντουφέκι μόνο γιὰ νὰ παρελάσουν μπροστὰ στὰ καλὰ παιδάκια καὶ γιὰ νὰ βάλουνε μπουκέτα ἀπὸ λουλούδια στὴν ἄκρη τῆς ξιφολόγχης!

Ὤ!, τί ὡραία οὐτοπία, τί ὄμορφο χριστουγεννιάτικο ὄνειρο μποροῦμε νὰ σχαρώσουμε, ἂν δεχτοῦμε πὼς οἱ κυβερνῆτες ἀντιπροσωπεύουν μιὰ ἀνώτερη κάστα πού δὲν γνωρίζει παρὰ λάχιστα ἢ καθόλου τὶς ἀδυναμίες τῶν κοινῶν θνητῶν! Θὰ ἀρκοῦσε τότε νὰ καθιερώσουμε ἕναν ἱεραρχικὸ ἔλεγχο τῶν κυβερνητῶν ἀναμεταξύ τους, νὰ τοὺς ἐπιτρέψουμε νὰ ἀνταλλά-

ξουν καμμιὰ πενηνταριὰ διοικητικὰ ἔγγραφα ὅταν ὁ ἄνεμος θὰ ξεριζώσει κάποιο δέντρο στὸ δημόσιο δρόμο. Ἤ, τὸ πολύ, θὰ βάζαμε νὰ τοὺς ἐκτιμήσει αὐτὴ ἡ μάζα τῶν θνητῶν πού, προικισμένοι μὲ ὅλα τὰ ἐλαττώματα στὶς ἀναμεταξύ τους σχέσεις, θὰ γινόντουσαν ἡ ἴδια ἡ πεμπτουσία τῆς σοφίας ὅταν θὰ ἐπρόκειτο νὰ διαλέξουν ἀφέντες.

Ὅλη ἡ ἐπιστήμη τῆς διακυβέρνησης, ἐπινοημένη ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐξουσιαστές, εἶναι γεμάτη ἀπ' αὐτὲς τὶς οὐτοπίες. Ἀλλὰ μεῖς ἔχουμε ἀρκετὴ γνώση τῶν ἀνθρώπων ὥστε νὰ μὴν ὀνειρευόμαστε τέτοια πράγματα. Δὲν ἔχουμε δύο μέτρα καὶ δύο σταθμὰ γιὰ τὶς ἀρετὲς τῶν κυβερνώντων καὶ τῶν κυβερνωμένων· γνωρίζουμε πῶς κι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δὲν εἴμαστε δίχως ἐλαττώματα καὶ πῶς οἱ καλύτεροί μας γρήγορα θὰ διαφθείρονταν ἂν εἶχαν στὰ χέρια τους τὴν ἐξουσία. Τοὺς ἀνθρώπους τοὺς βλέπουμε ὅπως ἀκριβῶς εἶναι - γι' αὐτὸ μισοῦμε τὴ διακυβέρνηση ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο καὶ ἐργαζόμαστε μὲ ὅλες μας τὶς δυνάμεις, ἴσως μάλιστα ὄχι ἀρκετά, γιὰ νὰ τῆς βάλουμε τέλος.

Ὅμως δὲν φτάνει τὸ γκρέμισμα. Πρέπει νὰ ξέρεις καὶ νὰ χτίσεις, κι ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν εἶχε σκεφτεῖ ἀρκετὰ πάνω σ' αὐτὸ ὁ λαὸς ξεγελάστηκε σ' ὅλες τὶς ἐπαναστάσεις του. Ἀφοῦ πρῶτα εἶχε γκρεμίσει, ἐγκατέλειπε τὴ φροντίδα τῆς ἀνοικοδόμησης στοὺς ἀστούς, ποὺ αὐτοὶ εἶχαν μιὰ ἀντίληψη λίγο ὡς πολὺ ξάστερη γιὰ τὸ τί θέλανε νὰ πραγματοποιήσουν, καὶ ποὺ τότε ξανασυγκροτοῦσαν τὴν ἐξουσία πρὸς τὸ συμφέρον τους.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ Ἀναρχία, ὅταν ἐργάζεται γιὰ τὸ γκρέμισμα τῆς ἐξουσίας σ' ὅλες τὶς ὄψεις της, ὅταν ζητάει τὴν κατάργηση τῶν νόμων καὶ τοῦ μηχανισμοῦ ποὺ τοὺς ἐπιβάλλει, ὅταν ἀρνεῖται κάθε ἱεραρχικὴ ὀργάνωση καὶ κηρύσσει τὴν ἐλεύθερη συνεννόηση, ἐργάζεται ταυτόχρονα γιὰ τὴ διατήρηση καὶ τὴ διεύρυνση τοῦ πολύτιμου πυρήνα τῶν ἐθίμων κοινωνικότητας, ποὺ χωρὶς αὐτὰ καμμιὰ ἀνθρώπινη ἢ ζωϊκὴ κοινωνία δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιβιώσει. Μονάχα, ἀντὶ νὰ ζητάει τὴ διατήρηση τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν ἐθίμων ἀπὸ τὴν ἐξουσία μερικῶν, τὴ ζητάει ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη δράση ὅλων.

Οἱ κομμουνιστικοὶ θεσμοὶ καὶ τὰ κομμουνιστικὰ ἔθιμα ἐπιβάλλονται στὴν κοινωνία, ὄχι μόνο σὰν διέξοδος ἀπὸ τὶς οἰ-

κονομικὲς δυσκολίες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ διατήρηση καὶ ἀνάπτυξη τῶν ἐθίμων κοινωνικότητας, ποὺ φέρνουν τοὺς ἀνθρώπους σὲ ἐπαφὴ ἀναμεταξύ τους καὶ δημιουργοῦν ἀνάμεσά τους σχέσεις ποὺ κάνουν τὸ συμφέρον τοῦ καθένα συμφέρον ὅλων καὶ τοὺς ἑνώνουν ἀντὶ νὰ τοὺς χωρίζουν.

Πράγματι, ὅταν ἀναρωτιόμαστε μὲ ποιὰ μέσα ἕνα ὁρισμένο ἠθικὸ ἐπίπεδο μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ σὲ μιὰ ἀνθρώπινη ἢ ζωϊκὴ κοινωνία, δὲν μποροῦμε νὰ διακρίνουμε παρὰ μόνο τρία: τὴν καταστολὴ τῶν ἀντικοινωνικῶν πράξεων, τὴν ἠθικὴ διαπαιδαγώγηση καὶ τὴν ἴδια τὴν πρακτικὴ τῆς ἀμοιβαίας ὑποστήριξης. Κι ἐπειδὴ ἔχουν ἐφαρμοστεῖ καὶ τὰ τρία, μποροῦμε νὰ τὰ κρίνουμε ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἀποτελέσματά τους.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀδυναμία τῆς καταστολῆς, ἔχει ἀποδειχτεῖ ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν ἀποσύνθεση τῆς τωρινῆς κοινωνίας καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐπανάστασης, ποὺ ὅλοι μας τὴν ἐπιθυμοῦμε ἢ τὴν αἰσθανόμαστε ἀναπόφευκτη. Στὸν οἰκονομικὸ τομέα ὁ καταναγκασμὸς μᾶς ὁδήγησε στὸ βιομηχανικὸ κάτεργο· στὸν πολιτικὸ τομέα μᾶς ὁδήγησε στὸ Κράτος - δηλαδὴ στὴν καταστροφὴ ὅλων τῶν δεσμῶν ποὺ ὑπῆρχαν ἄλλοτε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων (οἱ γιακωβίνοι τοῦ 1793 διαλύσανε κι ἐκείνους ποὺ εἶχαν κατορθώσει νὰ ἐπιβιώσουν ἐνάντια στὸ μοναρχικὸ Κράτος), μὲ σκοπὸ τὸ ἔθνος νὰ γίνει μιὰ ἀνομοιογενὴς μάζα ὑπηκόων, ὑποταγμένων ἀπ' ὅλες τὶς ἀπόψεις σὲ μιὰ κεντρικὴ ἐξουσία.

Τὸ καθεστὼς τοῦ καταναγκασμοῦ, ὄχι μόνο δημιούργησε τὰ δεινὰ τοῦ σημερινοῦ οἰκονομικοῦ, πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συστήματος, ἀλλὰ καὶ ἔδειξε πλήρη ἀδυναμία νὰ ἀνυψώσει τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο τῶν κοινωνιῶν· οὔτε κἂν μπόρεσε νὰ τὸ διατηρήσει ἐκεῖ ὅπου εἶχαν ἤδη φτάσει. Γιατὶ ἂν μιὰ καλὴ νεράϊδα ἀποκάλυπτε στὰ μάτια ὅλων τὰ ἐγκλήματα ποὺ γίνονται κάθε μέρα καὶ κάθε στιγμὴ σὲ μιὰ πολιτισμένη κοινωνία, κάτω ἀπὸ τὸ κάλυμμα τῆς σιγῆς, τῶν ὑψηλῶν προστασιῶν καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου, ἡ κοινωνία θὰ ἀνατρίχιαζε. Τὰ μεγαλύτερα πολιτικὰ ἐγκλήματα, ὅπως ἡ 2α Δεκεμβρίου καὶ ἡ αἱματωβαμμένη ἑβδομάδα, μένουν πάντα ἀπρόσιτα ἀπὸ κάθε κριτική, κι' ὅπως λέει ὁ ποιητής: «Χτυπᾶνε τοὺς μικροὺς κακούργους, πρὸς ἱκανοποίηση τῶν μεγάλων». Κι' ἀκόμα περισσότερο. Τὴν ἴδια

στιγμή πού ή έξουσία άναθέτει στόν έαυτό της τήν ήθικοποίηση τής κοινωνίας μέ τήν «τιμωρία τών έγκληματιών», δέν κάνει τίποτε άλλο παρά νά συσσωρεύει καινούργια έγκλήματα!

Έχοντας έφαρμοστεί αίώνες, ή καταστολή άπέτυχε τόσο πολύ ώστε βρισκόμαστε σέ άδιέξοδο, άπό τό όποίο δέν μπορούμε νά βγούμε παρά μόνο χρησιμοποιώντας τή φωτιά καί τό τσεκούρι γιά τούς θεσμούς τού έξουσιαστικού παρελθόντος μας.

Μακριά άπό μάς ή ίδέα νά παραγνωρίσουμε τή σπουδαιότητα τού δεύτερου παράγοντα. τής ήθικής διαπαιδαγώγησης - κυρίως έκείνης πού μεταδίδεται άσυνείδητα στήν κοινωνία καί προκύπτει άπό τό σύνολο τών ίδεών καί έκτιμήσεων τού καθένα μας γιά τά γεγονότα καί τίς καταστάσεις τής καθημερινής ζωής. Όμως ή δύναμη αύτή δέν μπορεί νά έπενεργήσει στήν κοινωνία παρά μέ έναν όρο: νά μήν άντικρούεται άπό ένα άλλο σύνολο άνήθικων διδαχών πού άπορρέουν άπό τήν πρακτική τών θεσμών.

Σ' αύτή τήν περίπτωση ή έπίδρασή της έξουδετερώνεται ή καί γίνεται βλαβερή. Πάρτε τή χριστιανική ήθική: ποιά άλλη διδασκαλία μπορούσε νά έχει μεγαλύτερη έπιρροή στά πνεύματα άπό έκείνη πού μιλούσε έν όνόματι ένός σταυρωμένου θεού, ποιά άλλη μπορούσε νά έπιδράσει μέ όλη της τή μυστικιστική δύναμη, τήν ποίηση τού μαρτυρίου, τό μεγαλείο τής συγχώρεσης τών δημίων; Κι όμως ό θεσμός άποδείχτηκε ίσχυρότερος άπό τή θρησκεία αύτή: σύντομα ό χριστιανισμός - έξέγερση ένατίον τής αύτοκρατορικής Ρώμης - καταχτήθηκε άπ' αύτήν άκριβώς τή Ρώμη· δέχτηκε τούς κανόνες της, τά έθιμά της, τή γλώσσα της. Ή Χριστιανική Έκκλησία έγινε ρωμαϊκό δίκαιο καί σάν τέτοια ύπήρξε μέσα στήν ίστορία, σέ στενή συμμαχία μέ τό Κράτος, ό πιό λυσσασμένος έχθρός τών μισο - κομμουνιστικών θεσμών τούς όποίους είχε έπικαλεστεί ό χριστιανισμός στίς πρώτες άπαρχές του.

Μπορούμε έστω καί μιά στιγμή νά πιστέψουμε ότι ή ήθική διαπαιδαγώγηση, πού πατρονάρεται άπό τίς έγκυκλίους τών ύπουργών Παιδείας, θάχε τή δημιουργική δύναμη πού έλειψε άπό τόν χριστιανισμό; Καί τί μπορεί νά κάνει ή διαπαιδαγώγηση άπό πραγματικά κοινωνικούς άνθρώπους ένάντια στό σύνολο τής διαπαιδαγώγησης πού άπορρέει άπό τίς άντικοινωνικές συνήθειες;

'Απομένει τὸ τρίτο στοιχεῖο - ὅπου ὁ ἴδιος ὁ θεσμὸς ἐνεργεῖ μὲ τρόπο ποὺ νὰ κάνει τὶς κοινωνικὲς πράξεις νὰ μεταπέσουν στὴν κατάσταση συνήθειας, ἐνστίκτου. Αὐτὸς ὁ παράγοντας - τὸ ἀποδεικνύει ἡ ἱστορία - ποτὲ δὲν ἀπέτυχε στὸ σκοπό του, ποτὲ δὲν ἐπέδρασε σὰν δίκοπο μαχαίρι· κι ὅταν ἐξασθένισε, τότε μονάχα τὸ ἔθιμο, ζητώντας νὰ γίνει ἀμετακίνητο, νὰ ἀποκρυσταλλωθεῖ, μετατρεπόμενο σὲ θρησκεία ἀπρόσβλητη, ἀπορροφοῦσε τὸ ἄτομο, τοῦ ἀφαιροῦσε κάθε ἐλευθερία δράσης, κι ἔτσι τὸ ἀνάγκαζε νὰ ἐξεγερθεῖ ἐνάντια σὲ ὅτι σταματοῦσε τὴν πρόοδο.

Πράγματι, κάθε τι ποὺ ὑπῆρξε στὸ παρελθὸν στοιχεῖο προόδου ἢ ὄργανο ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς τελειοποίησης τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους, ὀφείλεται στὴν πρακτικὴ τῆς ἀμοιβαίας ὑποστήριξης, στὰ ἔθιμα ποὺ ἀναγνώριζαν τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς ὁδηγοῦσαν νὰ συμμαχοῦν, νὰ συνενώνονται γιὰ νὰ παράγουν καὶ νὰ καταναλώνουν, νὰ ἑνώνονται γιὰ τὴν ἄμυνά τους, νὰ ὁμοσπονδοποιοῦνται καὶ νὰ μὴ ἀναγνωρίζουν ἄλλους δικαστὲς γιὰ τὴ ρύθμιση τῶν διαφορῶν τους παρὰ μόνο τοὺς διαιτητὲς ποὺ διάλεγαν ἀνάμεσά τους.

Κάθε φορὰ ποὺ οἱ θεσμοὶ αὐτοί, ἀπόρροια τῆς λαϊκῆς εὐφυΐας ὅταν γιὰ μιὰ στιγμὴ ξανακατακτοῦσε τὴν ἐλευθερία της - κάθε φορὰ ποὺ οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ ἔπαιρναν μέσα στὴν ἱστορία μιὰ καινούργια ἀνάπτυξη, ὅλο τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας, ἡ ὑλική της εὐημερία, ἡ ἐλευθερία της, οἱ πνευματικές της πρόοδοι καὶ ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀτομικῆς ἰδιορρυθμίας, ἔμπαιναν σὲ μιὰ ἀνοδικὴ φάση. Καί, ἀντίθετα, κάθε φορὰ στὴ διαδρομὴ τῆς ἱστορίας ποὺ οἱ ἄνθρωποι, εἴτε σὰν συνέπεια ξενικῆς κατάκτησης εἴτε ἐξαιτίας τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐξουσιαστικῶν προλήψεων, διαιροῦνταν ὁλοένα περισσότερο σὲ κυβερνῶντες καὶ κυβερνωμένους, σὲ ἐκμεταλλευτὲς καὶ ἐκμεταλλευομένους, τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο ἔπεφτε, ἡ εὐημερία τῶν πολλῶν ἐξαφανιζόταν γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὁ πλοῦτος τῶν λίγων, καὶ ἡ πνευματικὴ στάθμη τοῦ αἰώνα σύντομα ἐξασθενοῦσε.

Τέτοιο εἶναι τὸ δίδαγμα τῆς ἱστορίας, καὶ ἀπ' αὐτὴν ἀντλοῦμε τὴν μπιστοσύνη μας στοὺς θεσμοὺς τοῦ ἐλεύθερου κομμουνισμοῦ γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ ἠθικοῦ ἐπιπέδου τῶν κοινωνιῶν, ποὺ ἔχει ὑποβιβαστεῖ ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τῆς ἐξουσίας.

Σήμερα ζοῦμε ὁ ἕνας δίπλα στὸν ἄλλον χωρὶς κἂν νὰ γνωριζόμαστε. Σὲ καιρὸ ἐκλογῶν συναντιώμαστε στὶς συγκεντρώσεις· ἐκεῖ ἀκοῦμε τὰ ψεύτικα ἢ φανταςμένα πιστεύω κάποιου ὑποψήφιου καὶ μετὰ γυρνᾶμε σπίτι μας. Τὸ Κράτος φροντίζει γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα δημοσίου ἐνδιαφέροντος· σ' αὐτὸ ἀποκλειστικὰ ἀνήκει ἡ λειτουργία τῆς ἐπαγρύπνησης γιὰ νὰ μὴ βλάψουμε τὰ συμφέροντα τοῦ πλησίον μας καί, ἂν χρειαστεῖ, νὰ ἐπανορθώσει τὸ κακὸ τιμωρώντας μας.

Ὁ γείτονάς σας μπορεῖ νὰ πεθάνει τῆς πείνας, ἢ νὰ σκοτώνει τὰ παιδιά του - αὐτὸ δὲν σᾶς ἀφορᾶ, εἶναι δουλειὰ τῆς ἀστυνομίας. Μόλις καὶ μετὰ βίας γνωριζόσαστε, τίποτα δὲν σᾶς ἑνώνει, ὅλα τείνουν νὰ σᾶς ἀποξενώσουν τὸν ἕναν ἀπὸ τὸν ἄλλο καί, μὴ βρίσκοντας τίποτα καλύτερο, ζητᾶτε ἀπὸ τὸν Παντοδύναμο (ἄλλοτε ἦταν ἕνας θεός, τώρα εἶναι τὸ Κράτος) νὰ κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὰ ἀντικοινωνικὰ πάθη νὰ φτάσουνε στὰ ἔσχατα ὅριά τους.

Σὲ μιὰ κομμουνιστικὴ κοινωνία αὐτὰ ἀναγκαστικὰ μεταβάλλονται. Ἡ ὀργάνωση τοῦ κομμουνισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνατεθεῖ σὲ νομοθετικὰ σώματα, εἴτε Κοινοβούλια λέγονται αὐτά, εἴτε δημοτικὰ συμβούλια, εἴτε κοινοτικὰ συμβούλια. Πρέπει νἆναι ἔργο ὅλων, προϊὸν τῆς δημιουργικῆς εὐφυΐας τῆς μεγάλης μάζας· ὁ κομμουνισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ, δὲν θὰ ζοῦσε οὔτε στιγμὴ ἂν δὲν τὸν συντηροῦσε ἡ ἀδιάκοπη, καθημερινὴ συνδρομὴ ὅλων. Θὰ πνιγόταν μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἐξουσίας.

Κατὰ συνέπεια, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει χωρὶς νὰ δημιουργήσει μιὰ σταθερὴ ἐπαφὴ μεταξὺ ὅλων γιὰ τὶς χίλιες - δυὸ κοινὲς ὑποθέσεις· δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει χωρὶς νὰ δημιουργήσει μιὰ τοπικὴ ζωὴ ἀνεξάρτητη καὶ στὶς πιὸ μικρές της ἑνότητες - στὸ δρόμο, στὸ οἰκιστικὸ τετράγωνο, στὴ συνοικία, στὴν κομμούνα. Δὲν θὰ ἀνταποκρινόταν στὸ σκοπό του ἂν δὲν κάλυπτε τὴν κοινωνία μ' ἕνα δίκτυο χιλιάδων ἑνώσεων γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναρίθμητων ἀναγκῶν πολυτέλειας, μελέτης, ἀπόλαυσης, διασκέδασης, ποὺ δὲν θὰ μποροῦσαν οὔτε αὐτὲς νὰ παραμείνουν τοπικὲς ἀλλὰ θὰ ἔτειναν ἀναγκαστικὰ νὰ γίνουν διεθνεῖς (ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερα μὲ ἐθελοντικὲς ἑνώσεις ἐπιστημονικῆς μελέτης, ἀθλητισμοῦ, διάσωσης ἀνθρώπων ποὺ βρίσκονται σὲ κίνδυνο, κλπ.).

Τὰ κοινωνικὰ ἔθιμα ποὺ ὁ κομμουνισμὸς - ἔστω κι ἂν εἰ-

ναι μερικός στις απαρχές του - θά πρέπει αναπόφευκτα νά έμφυτέψει στή ζωή, θά ήταν ήδη από μόνα τους μιά δύναμη ασύγκριτα ισχυρότερη από οποιονδήποτε κατασταλτικό μηχανισμό, όσον αφορά τή διατήρηση καί ανάπτυξη τού πυρήνα τών έθίμων κοινωνικότητας.

Νά λοιπόν ή μορφή - ό θεσμός κοινωνικότητας - από τήν όποία ζητάμε νά αναπτύξει τό πνεύμα συντροφικής συνεννόησης μεταξύ τών ανθρώπων, ένα πνεύμα πού ή Έκκλησία καί τό Κράτος κηρύξανε προορισμό τους νά μάς έπιβάλουν, μέ τά γνωστά σέ όλους έλεεινά αποτελέσματα. Καί οί σκέψεις αυτές, άς τό υπογραμμίσουμε, περιέχουν τήν απάντησή μας σ' έκείνους πού ισχυρίζονται πώς ό Κομμουνισμός καί ή Αναρχία δέν μπορούν νά συμβαδίσουν. Όπως βλέπετε, είναι στήν πραγματικότητα αναγκαίο συμπλήρωμα τό ένα τού άλλου.

Ή πιό ισχυρή ανάπτυξη τής ατομικότητας, τής ατομικής ιδιορρυθμίας - όπως τόσο καλά τό έδειξε ένας σύντροφός μας - δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεί παρά μόνο όταν θά έχουν ίκανοποιηθεί οί πρωταρχικές ανάγκες διατροφής καί στέγασης, όταν θά έχει απλοποιηθεί ό αγώνας μέ τίς δυνάμεις τής φύσης γιά τήν αυτοσυντήρηση. Όταν πιά ό χρόνος μας δέν θά κυριαρχείται από τίς πιό εύτελείς όψεις τής καθημερινής συντήρησης, τότε ή νοημοσύνη, ή καλλαισθησία, τό έφευρετικό πνεύμα, ολόκληρη ή εύφυΐα, θά μπορούν νά αναπτυχθούν ανεμπόδιστα.

Ό κομμουνισμός είναι τό καλύτερο θεμέλιο τού ατομικισμού - όχι έκείνου πού σπρώχνει τόν άνθρωπο στόν πόλεμο τού καθένα έναντίον όλων, καί πού είναι ό μόνος γνωστός μέχρι σήμερα, αλλά έκείνου πού αντιπροσωπεύει τήν πλήρη άνθιση όλων τών ικανοτήτων τού ανθρώπου, τήν ύψιστη ανάπτυξη κάθε ιδιομορφίας πού έχει μέσα του, τή μέγιστη γονιμότητα τής νόησης, τού αισθήματος καί τής θέλησης.

Τέτοιο λοιπόν είναι τό ιδανικό μας, καί τί σημασία έχει άν δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεί ολοκληρωτικά παρά μόνο σ' ένα μέλλον περισσότερο ή λιγότερο μακρινό!

Τό χρέος μας είναι πρώτα απ' όλα νά ξεδιακρίνουμε, κάνοντας ανάλυση τής κοινωνίας, τίς τάσεις πού τή χαρακτηρίζουν σέ μιά ορισμένη φάση τής έξέλιξής της καί νά τίς παρουσιάσουμε παραστατικά. Κατόπιν, νά βάλουμε σέ πράξη τίς τάσεις αυτές στίς σχέσεις μέ όλους όσους σκέφτονται σάν έ-

μᾶς. Καὶ τέλος, ἤδη ἀπὸ σήμερα, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου, νὰ γκρεμίσουμε τοὺς θεσμοὺς καθὼς καὶ τὶς προλήψεις ποὺ ἐμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν τάσεων.

Αὐτὸ εἶναι ὅλο ποὺ μποροῦμε νὰ κάνουμε, εἰρηνικὰ καὶ ἐπαναστατικά· καὶ ξέρουμε πώς, βοηθῶντας τὶς τάσεις αὐτὲς νὰ ἐκδηλωθοῦν, ἐργαζόμαστε γιὰ τὴν πρόοδο, ἐνῶ ὁτιδήποτε γίνει ἐναντίον τῶν τάσεων αὐτῶν θὰ ἐμποδίσει τὴν πορεία τῆς προόδου.

Ὅμως μᾶς μιλᾶνε συχνὰ γιὰ ἐνδιάμεσα στάδια ποὺ πρέπει νὰ διαβοῦμε, καὶ μᾶς προτείνουν νὰ ἐργαστοῦμε γιὰ νὰ φτάσουμε σ' ἐκεῖνο ποὺ ἀποκαλοῦν πρῶτο στάδιο, γιὰ νὰ ξαναμποῦμε στὴν εὐθεῖα λεωφόρο ἀφοῦ τὸ περάσουμε.

Ὅποιος σκέφτεται ἔτσι μοῦ φαίνεται ὅμως ὅτι παραγνωρίζει τὸν ἀληθινὸ χαρακτήρα τῆς ἀνθρώπινης προόδου καὶ χρησιμοποιεῖ μιὰ στρατιωτικὴ σύγκριση, πολὺ ἄστοχα διαλεγμένη.

Ἡ ἀνθρωπότητα δὲν εἶναι μιὰ κινούμενη σφαίρα, οὔτε ἕνας στρατιωτικὸς σχηματισμὸς σὲ πορεία. Εἶναι μᾶλλον ἕνα σύνολο ποὺ ἐξελίσσεται μέσα στὸ πλῆθος τῶν ἑκατομμυρίων ποὺ τὸ ἀποτελοῦν καί, ἂν θέλουμε μιὰ σύγκριση, θὰ πρέπει νὰ τὴ ζητήσουμε περισσότερο στοὺς νόμους τῆς ἐξέλιξης παρὰ στοὺς νόμους ἑνὸς ἀνόργανου σώματος ποὺ βρίσκεται σὲ κίνηση.

Τὸ γεγονὸς εἶναι πὼς κάθε φάση ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας εἶναι συνισταμένη ὅλων τῶν δραστηριοτήτων κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς νοήσεις ποὺ τὴν ἀποτελοῦν: φέρει τὴ σφραγίδα ὅλων αὐτῶν τῶν ἑκατομμυρίων θελήσεων. Ἔτσι, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ φάση ἀνάπτυξης ποὺ μᾶς ἐπιφυλάσσει ὁ εἰκοστὸς αἰώνας, θὰ ἔχει τὴ σφραγίδα τῆς ἀφύπνισης τῶν ἀντιεξουσιαστικῶν ἰδεῶν ποὺ συντελεῖται τούτη τὴ στιγμή. Καὶ ἡ βαθύτητα αὐτοῦ τοῦ κινήματος θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν πνευμάτων ποὺ θὰ ἔχουν πετάξει ἀπὸ πάνω τους τὶς ἐξουσιαστικὲς προλήψεις, ἀπὸ τὴν ἐνεργητικότητα ποὺ θὰ δείξουν στὴν ἐπίθεση ἐναντίον τῶν παλιῶν θεσμῶν, ἀπὸ τὴν ἐντύπωση ποὺ θὰ ἔχουν δημιουργήσει στὴ λαϊκὴ μάζα, ἀπὸ τὴν καθαρότητα μὲ τὴν ὁποία θὰ διαγραφεῖ μπροστὰ στὰ πνεύματα τῶν μαζῶν μιὰ ἀπελευθερωμένη κοινωνία. Ἀλλὰ ἀπὸ σήμερα κιόλας μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι στὴ Γαλλία ἡ ἀφύπνιση τῶν ἀντιεξουσιαστικῶν

ἰδεῶν ἔχει ἤδη δώσει τὴν ὤθησή της στὴν κοινωνία, κι ὅτι ἡ προσεχὴς ἐπανάσταση δὲν θἆναι πιὰ ἡ γιακωβίνικη ἐπανάσταση ποὺ θὰ ἦταν ἂν εἶχε ξεσπάσει πρὶν μιὰ εἰκοσαετία.

Καὶ ἐπειδὴ οἱ ἰδέες αὐτὲς δὲν εἶναι ἐπινόηση ἑνὸς ἀνθρώπου οὔτε μιᾶς ὁμάδας, ἀλλὰ ἀπόρροια τῆς ὅλης κίνησης ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς μας, μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι πώς, ὁτιδήποτε κι ἂν προκύψει ἀπὸ τὴν προσεχῆ ἐπανάσταση, δὲν θὰ εἶναι πιὰ ὁ συγκεντρωτικὸς καὶ δικτατορικὸς κομμουνισμὸς τῆς δεκαετίας τοῦ 1840, οὔτε ὁ ἐξουσιαστικὸς κολλεκτιβισμὸς ποὺ μέχρι πρόσφατα ἀκόμα μᾶς καλοῦσαν νὰ τὸν ἀσπασθοῦμε, ἀλλὰ ποὺ τώρα μόνο χλιαρὰ τολμοῦν νὰ τὸν ὑπερασπίζονται.

Τὸ «πρῶτο στάδιο» λοιπὸν - δὲν χωράει ἀμφιβολία - δὲν θὰ εἶναι πιὰ ἐκεῖνο ποὺ ἐννοοῦσαν μ' αὐτὸ τὸν ὅρο πρὶν εἴκοσι μόλις χρόνια.

Ἤδη ἔχω ὑπογραμμίσει ὅτι, στὸ μέτρο τουλάχιστον ποὺ μποροῦμε νὰ κρίνουμε ἀπὸ τὴν παρατήρηση, τὸ μεγάλο ζήτημα τῆς στιγμῆς αὐτῆς γιὰ τὸ σύνολο τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεύματος εἶναι νὰ ἐναρμονίσει τὸ κοινωνικὸ ἰδανικό του μὲ τὸ ἀντιεξουσιαστικὸ κίνημα ποὺ κυοφορεῖται στὸ πνεῦμα τῶν μαζῶν. Καὶ εἶναι ἐπίσης, καὶ κυρίως, νὰ ἀφυπνίσει μέσα τους τὸ πνεῦμα τῆς λαϊκῆς πρωτοβουλίας ποὺ ἔλειψε ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἐπαναστάσεις.

Πράγματι, ὁ βράχος ποὺ πάνω του τσακίστηκαν ὅλες οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ παρελθόντος ἦταν ἡ ἔλλειψη ὀργανωτικῆς πρωτοβουλίας τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ἐνῶ ὁ λαὸς ἔδειχνε ἀξιοθαύμαστη νοημοσύνη στὴν ἐπίθεση, τοῦ ἔλειπε ἡ πρωτοβουλία στὸ ἔργο τῆς δημιουργίας τοῦ νέου οἰκοδομήματος. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν τὸ ἐγκατέλειπε στὶς μορφωμένες τάξεις, στὴ μπουρζουαζία, ποὺ αὐτὴ εἶχε τὸ κοινωνικό της ἰδεῶδες καὶ ἤξερε λίγο - πολὺ τί ἤθελε νὰ ξεπηδήσει πρὸς ὄφελός της ἀπὸ τὴν ἀναταραχή.

Σὲ μιὰ ἐπανάσταση, τὸ γκρέμισμα δὲν εἶναι παρὰ ἕνα μέρος τοῦ ἔργου τοῦ ἐπαναστάτη. Ἡ ἀναδημιουργία εἶναι ἀπαραίτητη, καὶ θὰ γίνει εἴτε σύμφωνα μὲ τὶς φόρμουλες τοῦ παρελθόντος, ποὺ μαθαίνονται ἀπὸ τὰ βιβλία, καὶ ποὺ θὰ ἐπιζητήσουν νὰ τὶς ἐπιβάλουν στὸ λαό· εἴτε ἀλλιῶς, σύμφωνα μὲ τὴ λαϊκὴ εὐφυΐα, ποὺ αὐθόρμητα, σὲ κάθε μικρὸ χωριὸ καὶ σὲ κάθε ἀστικὸ κέντρο, θὰ δραστηριοποιηθεῖ γιὰ νὰ δημιουρ-

γήσει τὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία. Γιὰ νὰ γίνει ὅμως αὐτό, χρειάζεται κυρίως νὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι μὲ πρωτοβουλία μέσα στοὺς κόλπους τῶν λαϊκῶν μαζῶν.

Ἀλλὰ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πρωτοβουλία τοῦ ἐργαζομένου καὶ τοῦ ἀγρότη, ὅλα τὰ κόμματα - συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἐξουσιαστικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος - πάντα τὴν καταπνίξανε, συνειδητὰ ἢ ὄχι, μὲ τὴν κομματικὴ πειθαρχία. Οἱ ἐπιτροπές, τὸ κέντρο, κανονίζουν τὰ πάντα· τὰ τοπικὰ ὄργανα δὲν ἔχουν νὰ κάνουν ἄλλο παρὰ νὰ ὑπακούσουν, γιὰ νὰ μὴν ὑπονομευτεῖ ἡ ἑνότητα τῆς ὀργάνωσης. Μιὰ ὁλόκληρη διδασκαλία, μιὰ ὁλόκληρη ψευτο - ἱστορία, μιὰ ὁλόκληρη ἀκατανόητη ἐπιστήμη φτιάχτηκαν γι' αὐτὸ τὸ σκοπό.

Ἔ, λοιπόν, αὐτοὶ ποὺ θὰ ἐργαστοῦν γιὰ νὰ συντρίψουν τούτη τὴν ἀναχρονιστικὴ τακτική, αὐτοὶ ποὺ θὰ κατορθώσουν νὰ ἀφυπνίσουν τὸ πνεῦμα πρωτοβουλίας στὰ ἄτομα καὶ στὶς ὁμάδες, αὐτοὶ ποὺ θὰ μπορέσουν νὰ δημιουργήσουν στὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους μιὰ δραστηριότητα καὶ μιὰ ζωὴ βασισμένη σὲ τέτοιες ἀρχές, αὐτοὶ ποὺ θὰ κατανοήσουν πὼς ἡ ποικιλία, καὶ ἡ διαμάχη ἀκόμα, εἶναι ζωὴ ἐνῶ ἡ ὁμοιομορφία εἶναι θάνατος - αὐτοὶ θὰ ἐργαστοῦν, ὄχι γιὰ τοὺς μελλοντικοὺς αἰῶνες, ἀλλὰ ἀκριβῶς καὶ μόνο γιὰ τὴν ἐπερχόμενη ἐπανάσταση.

Δὲν ἔχουμε λόγο νὰ φοβόμαστε «τοὺς κινδύνους καὶ τὶς παρεκτροπὲς τῆς ἐλευθερίας». Μονάχα ἐκεῖνοι ποὺ δὲν κάνουν τίποτα δὲν κάνουν λάθη. Κι' ὅσο γιὰ ἐκείνους ποὺ δὲν ξέρουν παρὰ νὰ ὑπακοῦνε, κάνουν τὰ ἴδια καὶ περισσότερα λάθη ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ζητᾶνε οἱ ἴδιοι τὸ δρόμο τους, προσπαθώντας νὰ δράσουν πρὸς τὶς κατευθύνσεις ποὺ τοὺς ὑποδεικνύει τὸ μυαλό τους καὶ ἡ κοινωνικὴ τους διαμόρφωση. Κακὰ νοούμενες, καὶ κυρίως κακὰ ἐφαρμοσμένες, οἱ ἰδέες τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου - σ' ἕνα περιβάλλον ὅπου ἡ ἔννοια τῆς ἀλληλεγγύης δὲν ἔχει ἀρκετὰ τονισθεῖ ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς - μποροῦν βέβαια νὰ ὁδηγήσουν σὲ πράξεις ἀποκρουστικὲς γιὰ τὰ κοινωνικὰ αἰσθήματα τῆς ἀνθρωπότητας. Ἂς δεχτοῦμε πὼς κάτι τέτοιο μπορεῖ νὰ συμβεῖ· εἶναι αὐτὸ λόγος γιὰ νὰ ἀπορρίψουμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας; Εἶναι λόγος γιὰ νὰ ἀποδεχτοῦμε τὴ λογικὴ τῶν ἐξουσιαστῶν ποὺ ἐπαναφέρουν τὴ λογοκρισία γιὰ νὰ ἐμποδί-

σουν τὶς «παρεκτροπὲς» ἑνὸς ἐλεύθερου τύπου, καὶ περνᾶνε ἀπὸ τὴν χαρμανιόλα τὰ προχωρημένα ρεύματα γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ὁμοιομορφία καὶ τὴν πειθαρχία - κάτι ποὺ σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ὅπως εἴδαμε τὸ 1793, εἶναι τὸ καλύτερο μέσο γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὁ θρίαμβος τῆς ἀντίδρασης;

Τὸ μόνο ποὺ ἔχουμε νὰ κάνουμε ὅταν βλέπουμε πράξεις ἀντικοινωνικὲς νὰ γίνονται ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, εἶναι νὰ καταχρίνουμε τὴν ἀρχὴ «ὁ καθένας γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ Κράτος γιὰ ὅλους» καὶ νἄχουμε τὸ θάρρος νὰ λέμε μεγαλόφωνα καὶ κατὰ πρόσωπο τί σκεφτόμαστε γι' αὐτὲς τὶς πράξεις. Αὐτὸ μπορεῖ βέβαια νὰ ὁδηγήσει στὴ διαμάχη· ἀλλὰ ἡ διαμάχη εἶναι ζωή. Κι ἀπὸ τὴ διαμάχη θὰ προκύψει μιὰ ἐκτίμηση αὐτῶν τῶν πράξεων, πολὺ σωστότερη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ γίνει κάτω ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὴ ἐπιρροὴ τῶν καθιερωμένων ἰδεῶν.

Ὅταν τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο μιᾶς κοινωνίας πέφτει στὸ σημεῖο ὅπου βρίσκεται σήμερα, μποροῦμε νὰ περιμένουμε ἀπὸ τὰ πρὶν πὼς ἡ ἐξέγερση ἐναντίον αὐτῆς τῆς κοινωνίας θὰ παίρνει κάποτε μορφὲς ποὺ θὰ μᾶς κάνουν νὰ ἀνατριχιάζουμε· ἀλλὰ ἂς μὴν καταδικάζουμε γι' αὐτὸ προκαταβολικὰ τὴν ἐξέγερση. Βέβαια τὰ κεφάλια ποὺ περιφέρονται πάνω σὲ μύτες κονταριῶν μᾶς προκαλοῦν ἀποτροπιασμό· μήπως ὅμως οἱ ἀγχόνες τοῦ Παλιοῦ Καθεστῶτος καὶ τὰ σιδερένια κλουβιά, ποὺ μᾶς περιέγραψε ὁ Βίκτορ Οὐγκώ, δὲν ἦταν ἡ αἰτία τῆς αἱματηρῆς λιτανείας; Ἂς ἐλπίσουμε πὼς ἡ σφαγὴ τῶν τριανταπέντε χιλιάδων παρισινῶν τὸ 1871 καὶ ὁ βομβαρδισμὸς τοῦ Παρισιοῦ ἀπὸ τὸν Θιέρσο θὰ ἔχουν περάσει πάνω ἀπὸ τὸ γαλλικὸ ἔθνος χωρὶς νὰ ἀφήσουν μεγάλο κατακάθι θηριωδίας· ἂς ἐλπίσουμε πὼς τὸ αἶσχος τοῦ ὑψηλὰ ἱστάμενου ὑποκόσμου, ξεσκεπασμένο ἀπὸ τόσες πρόσφατες δίκες, δὲν θὰ ἔχει σαρακοφάει ἀκόμα τὴν καρδιὰ τοῦ λαοῦ. Ναί, ἂς τὸ ἐλπίσουμε κι ἂς βοηθήσουμε γι' αὐτό! Ἀλλὰ ἂν οἱ ἐλπίδες μας διαψευστοῦν, ἐσεῖς, νεαροὶ σοσιαλιστές, θὰ γυρίσετε τὴν πλάτη στὸν ἐξεγερμένο λαὸ ἐπειδὴ ἡ θηριωδία τῶν σημερινῶν ἰσχυρῶν θὰ ἔχει ἀφήσει τὰ ἴχνη της στὸ λαϊκὸ νοῦ; Ἐπειδὴ ὁ βόρβορος ποὺ βρίσκεται ψηλὰ θὰ ἔχει σπείρει ἕνα γῦρο τὰ πιτσιλίσματά του;

Εἶναι φανερὸ πὼς μιὰ τόσο βαθειὰ ἐπανάσταση στὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μείνει περιορισμένη

στὸν τομέα τῶν ἰδεῶν χωρὶς νὰ ἐκφραστεῖ στὸν τομέα τῶν πράξεων. Ὅπως σωστὰ εἶπε ἕνας νεαρὸς φιλόσοφος ποὺ γρήγορα χάθηκε ἀπ' τὴ ζωή - ὁ Μὰρκ Γκυγιὼ - σ' ἕνα ἀπὸ τὰ ὡραιότερα βιβλία τῆς τελευταίας τριακονταετίας («Ἡ ἠθικὴ χωρὶς ὑποχρέωση οὔτε τιμωρία»), δὲν ὑπάρχει ἄβυσσος μεταξὺ σκέψης καὶ δράσης, τουλάχιστον γιὰ ὅσους δὲν ρέπουν πρὸς τὴ σύγχρονη σοφιστεία. Ἡ πνευματικὴ σύλληψη εἶναι ἤδη μιὰ ἀπαρχὴ δράσης.

Ἔτσι οἱ νέες ἰδέες προκάλεσαν πλῆθος πράξεων ἐξέγερσης, σὲ ὅλες τὶς χῶρες καὶ μὲ ὅλες τὶς δυνατὲς μορφές: πρῶτα τὴν ἀτομικὴ ἐξέγερση ἐναντίον τοῦ Κεφαλαίου καὶ τοῦ Κράτους, κατόπιν τὴ συλλογικὴ ἐξέγερση - τὴν ἀπεργία καὶ τὸ ἐργατικὸ ξεσήκωμα - ποὺ καὶ τὰ δυὸ τους προετοιμάζουν, στὰ πνεύματα καὶ στὰ γεγονότα, τὴ μαζικὴ ἐξέγερση, τὴν ἐπανάσταση. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ὁ Σοσιαλισμὸς καὶ ἡ Ἀναρχία ἁπλῶς ἀκολούθησαν τὴν ἐξέλιξη, ποὺ πάντοτε συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη ἰ δ ε ῶ ν - δ υ ν ά μ ε ω ν καθὼς πλησιάζουν οἱ μεγάλοι λαϊκοὶ ξεσηκωμοί.

Γι' αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν σωστὸ νὰ ἀποδώσουμε στὴν Ἀναρχία τὸ μονοπώλιο τῶν πράξεων ἐξέγερσης. Πράγματι, ἂν παρατηρήσουμε τὶς πράξεις ἐξέγερσης τῆς τελευταίας εἰκοσιπενταετίας, βλέπουμε πὼς προέρχονται ἀπ' ὅλα τὰ ρεύματα.

Σὲ ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη βλέπουμε πλῆθος ἐξεγέρσεων τῶν ἐργατικῶν καὶ ἀγροτικῶν μαζῶν. Ἡ ἀπεργία, ποὺ ἦταν κάποτε «πόλεμος μὲ σταυρωμένα τὰ χέρια», μετατρέπεται σήμερα πολὺ εὔκολα σὲ ἐξέγερση καὶ μερικὲς φορὲς παίρνει - στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, στὸ Βέλγιο, στὴν Ἀνδαλουσία - τὶς διαστάσεις γενικευμένου στασιαστικοῦ κινήματος. Καὶ σὲ δωδεκάδες ἀριθμοῦνται, στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερική, τὰ ἀπεργιακὰ κινήματα ποὺ μεταβάλλονται σὲ ἐξεγέρσεις.

Ἐξ ἄλλου, οἱ ἀτομικὲς πράξεις ἐξέγερσης παίρνουν κάθε δυνατὴ μορφή, καὶ ὅλα τὰ προχωρημένα ρεύματα συνεισφέρουν σ' αὐτές. Βλέπουμε τὴ νεαρὴ ἐξεγερμένη Βέρα Ζασοῦλιτς, σοσιαλίστρια, νὰ πυροβολεῖ ἕναν σατράπη τοῦ Ἀλεξάνδρου Β'· τὸν σοσιαλδημοκράτη Χέντελ καὶ τὸν δημοκρατικὸ Νόμπιλινγκ νὰ ἐπιχειροῦν νὰ σκοτώσουν τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας· τὸν ἐργάτη βαρελὰ Ὀτέρο νὰ πυροβολεῖ τὸν βασιλιὰ τῆς Ἱσπανίας καὶ τὸν θρησκευόμενο ματσινικὸ Πασσανάντε νὰ πηγαίνει γιὰ νὰ χτυπήσει τὸ βασιλιὰ τῆς Ἰταλίας. Βλέ-

πουμε τὶς δολοφονίες στὴν Ιρλανδικὴ ὕπαιθρο καὶ τὶς ἐκρήξεις στὸ Λονδίνο, ὀργανωμένες ἀπὸ Ιρλανδοὺς ἐθνικιστὲς ποὺ ἀποστρέφονται τὸ Σοσιαλισμὸ καὶ τὴν Ἀναρχία. Βλέπουμε μιὰ ὁλόκληρη γενιὰ τῆς ρωσικῆς νεολαίας - σοσιαλιστές, συνταγματικοὺς καὶ γιακωβίνους - νὰ κηρύσσουν πόλεμο μέχρις ἐσχάτων ἐναντίον τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄, καὶ νὰ πληρώνουν αὐτὴ τὴν ἐξέγερση κατὰ τοῦ ἀπολυταρχικοῦ καθεστῶτος μὲ τριανταπέντε ἀγχόνες καὶ χαραβάνια ἐξορίστων. Πολλὲς φονικὲς ἀπόπειρες γίνονται ἀπὸ τοὺς Βέλγους, Ἄγγλους καὶ ἀμερικάνους ἀνθρακωρύχους. Καὶ μόνο στὸ τέλος τῆς μακριᾶς αὐτῆς σειρᾶς βλέπουμε νὰ ἐμφανίζονται οἱ ἀναρχικοὶ μὲ τὶς πράξεις ἐξέγερσής τους στὴν Ἱσπανία καὶ στὴ Γαλλία.

Καὶ στὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο οἱ ὀργανωμένες ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις σφαγές, μαζικὲς ἢ σὲ μικρότερη κλίμακα, ἐξακολουθοῦν ἀκατάπαυστα τὴν πορεία τους. Κάτω ἀπὸ τὰ χειροκροτήματα τῆς γαλλικῆς μπουρζουαζίας, ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῶν Βερσαλλιῶν σφάζει τριανταπέντε χιλιάδες παρισινοὺς ἐργάτες - οἱ περισσότεροί τους φυλακισμένοι ποὺ εἶχαν πάρει μέρος στὴ νικημένη Κομμούνα. Οἱ «ντέτεκτιβς τοῦ Πίνκερτον» - ὁ ἰδιωτικὸς αὐτὸς στρατὸς τῶν μεγάλων ἀμερικάνων καπιταλιστῶν - σφαγιάζουν ἐπιστημονικὰ τοὺς ἀπεργοὺς ἐργάτες. Οἱ παπάδες παρακινοῦν ἕναν ἄνθρωπο, φτωχὸ στὸ πνεῦμα, νὰ πυροβολήσει τὴ Λουΐζ Μισὲλ πού, σὰν ἀληθινὴ ἀναρχική, τὸν ὑπερασπίζεται καὶ τὸν γλυτώνει ἀπὸ τοὺς δικαστές. Ἔξω ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, σφαγιάζουν τοὺς Ἰνδοὺς τοῦ Καναδᾶ, στραγγαλίζουν τὸν Ρίελ, ἐξοντώνουν τοὺς Ματαμπέλ, βομβαρδίζουν τὴν Ἀλεξάνδρεια, γιὰ νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε στὰ σφαγεῖα ποὺ ἀποκαλοῦν πολέμους, στὴ Μαδαγασκάρη καὶ ἀλλοῦ. Τέλος, μοιράζουν κάθε χρόνο ἑκατοντάδες καὶ μερικὲς φορὲς χιλιάδες χρόνια φυλακὴ στοὺς ἐξεγερμένους ἐργάτες τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, καὶ καταδικάζουν στὴν πιὸ μαύρη δυστυχία τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους, ὑποχρεώνοντάς τα ἔτσι νὰ πληρώσουν τὰ δῆθεν ἐγκλήματα τῶν πατέρων τους. Μεταφέρουν τοὺς ἐξεγερμένους αὐτοὺς στὴ Σιβηρία, στὰ νησιὰ Τρέμιτι, Λιπάρια καὶ Παντελλάρια, στὸ Μπιριμπί, στὴ Νουμέα καὶ στὴ Γουϊάνα, καὶ σὰν νὰ μὴν ἦταν τοῦτο ἀρκετό, στοὺς τόπους ἐξορίας τουφεκίζουν τοὺς κατάδικους καὶ γιὰ τὴν παραμικρὴ ἀπειθαρχία...

Τί τρομερὸ βιβλίο θἄταν ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔδινε τὸν ἀπολο-

γισμὸ τῶν δεινῶν ποὺ ὑποφέρανε ἡ ἐργατικὴ τάξη καὶ οἱ φίλοι της τὴν τελευταία εἰκοσιπενταετία! Τί πλῆθος ἀνατριχιαστικὲς λεπτομέρειες, ἄγνωστες στὸ πλατὺ κοινό, ποὺ θὰ σᾶς γινόντουσαν ἐφιάλτες ἂν ἐπιχειροῦσα ἀπόψε νὰ σᾶς τὶς ἱστορήσω! Τί παροξυσμὸ ὀργῆς θὰ προκαλοῦσε ἡ κάθε σελίδα ἑνὸς τέτοιου μαρτυρολογίου τῶν σύγχρονων προδρόμων τῆς μεγάλης κοινωνικῆς ἐπανάστασης! Κι ὅμως, τὸ βιβλίο αὐτὸ τὸ ἔχουμε ζήσει, ὁ καθένας μας ἔχει διατρέξει μερικὲς τουλάχιστον σελίδες γεμάτες αἷμα καὶ μαύρη δυστυχία.

Ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴ μιζέρια, σ' αὐτὲς τὶς ἐκτελέσεις, σ' αὐτὲς τὶς Γουϊάνες, Σιβηρίες, Νουμέες καὶ Μπιριμπί, ἔχουν λοιπὸν τὸ θράσος νὰ κατηγοροῦν τὸν ἐξεγερμένο ἐργάτη γιὰ ἔλλειψη σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀνθρώπινη ζωή!

Ἀλλὰ ὁλόκληρο τὸ σύνολο τῆς τωρινῆς μας ζωῆς σβήνει τὸ σεβασμὸ πρὸς τὴν ἀνθρώπινη ζωή! .Ο δικαστὴς ποὺ προστάζει νὰ σκοτώσουν καὶ τὸ τσιράκι του, ὁ δήμιος, ποὺ στραγγαλίζει καταμεσήμερα στὴ Μαδρίτη ἢ ἀποκεφαλίζει ξημερώματα στὸ Παρίσι, μπρὸς στὸ σαρκαστικὸ χαμόγελο τῶν κοινωνικῶν ἐκφύλων· ὁ στρατηγὸς ποὺ σφάζει στὸ Μπακλὲχ καὶ ὁ ἀνταποκριτὴς ἐφημερίδας ποὺ τὄχει ἐπάγγελμα νὰ σκεπάζει μὲ δάφνες τοὺς δολοφόνους· ὁ ἐργοδότης ποὺ δηλητηριάζει τοὺς ἐργάτες του μὲ τὸ ψιμύθρι γιατί, καθὼς λέει, «θὰ κόστιζε τόσο περισσότερο νὰ τὸ ἀντικαταστήσει μὲ τσίγκο»· ὁ αὐτοαποκαλούμενος γεωγράφος ἄγγλος ποὺ σκοτώνει μιὰ γριὰ γιὰ νὰ μὴν ξυπνήσει ἕνα ἐχθρικὸ χωριὸ μὲ τὶς κλάψες της, καὶ ὁ γερμανὸς γεωγράφος ποὺ προστάζει νὰ κρεμάσουν γιὰ ἀπιστία τὸ μαῦρο κορίτσι ποὺ εἶχε πάρει γιὰ παλλακίδα του· τὸ στρατοδικεῖο ποὺ ἀρκεῖται νὰ ἐπιβάλει δεκαπέντε ἡμέρες φυλάκιση γιὰ τὴν ἀποδειγμένη δολοφονικὴ σφαγὴ τοῦ Μπιριμπί... ὅλα, τὰ πάντα στὴν τωρινὴ κοινωνία διδάσκουν τὴν ἀπόλυτη περιφρόνηση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς - αὐτῆς τῆς σάρκας ποὺ κοστίζει τόσο λίγο στὴν ἀγορά! Κι ἐκεῖνοι ποὺ στραγγαλίζουν, ποὺ δολοφονοῦν, ποὺ ἐξοντώνουν τὸ ξεπεσμένο ἀνθρώπινο ἐμπόρευμα, ἐκεῖνοι ποὺ κάνανε θρησκεία τὸ ἀξίωμα πὼς γιὰ τὸ δημόσιο συμφέρον πρέπει νὰ στραγγαλίζουμε, νὰ τουφεκίζουμε, νὰ σκοτώνουμε, ἐκεῖνοι ἀκριβῶς παραπονιοῦνται γιὰ τὴν ἔλλειψη σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀνθρώπινη ζωή!

Ὄχι, πολίτισσες καὶ πολίτες, ὅσο ἡ κοινωνία θὰ ἐφαρμόζει τὸ νόμο τῶν ἀντιποίνων, ὅσο ἡ θρησκεία καὶ ὁ νόμος, ὁ

στρατώνας καὶ τὸ δικαστήριο, ἡ φυλακὴ καὶ τὸ διομηχανικὸ κάτεργο, ὁ τύπος καὶ τὸ σχολεῖο, θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ διδάσκουν τὴν ἔσχατη περιφρόνηση τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου - μὴ ζητᾶτε νὰ τὴ σεβαστοῦν οἱ ἐξεγερμένοι ἐναντίον αὐτῆς τῆς κοινωνίας! Θὰ ἦταν σὰν νὰ ἀπαιτεῖτε ἀπ᾽ αὐτοὺς σὲ ἠπιότητα καὶ μεγαλοψυχία ἕνα ἐπίπεδο ἀπείρως ἀνώτερο ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ὅλης τῆς κοινωνίας.

Ἂν θέλετε ὅπως ἐμεῖς, νὰ γίνεται σεβαστὴ ὅλη ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ζωή του, καταλήγετε ἀναγκαστικὰ στὴν ἀποκήρυξη τῆς διακυβέρνησης ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ μορφή της· ὑποχρεώνεστε νὰ δεχτεῖτε τὶς ἀντιλήψεις τῆς Ἀναρχίας, ποὺ τόσο καιρὸ τὶς ἀποστραφήκατε. Θὰ πρέπει τότε νὰ ἀναζητήσετε, μαζί μας, τὶς μορφὲς τῆς κοινωνίας ποὺ θὰ μποροῦν νὰ πραγματώσουν καλύτερα αὐτὸ τὸ ἰδανικὸ καὶ νὰ βάλουν τέλος σ᾽ ὅλες αὐτὲς τὶς βιαιότητες ποὺ μᾶς ἐξοργίζουν.

Η ΕΡΓΑΣΙΑ: ΧΕΙΡΩΝΑΚΤΙΚΗ--ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ

('Απόσπασμα)

Ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐκεῖνοι ἰδιαί τερα ποὺ ἐργάστηκαν γιὰ τὴν πρόοδο τῆς Φυσικῆς, δὲν περι φρονοῦσαν καθόλου τὴν χειρωνακτικὴ ἐργασία.

Ὁ Γαλιλαῖος κατασκεύαζε μόνος τὰ τηλεσκόπιά του Ὁ Νεύτων παιδάκι ἀκόμα μαθαίνει νὰ χειρίζεται τὰ ἐργαλεῖα Ἐξασκοῦσε τὸ νεαρὸ πνεῦμα του μελετῶντας τὰ τελειότερα μηχανήματα. Καὶ ὅταν ἄρχισε τὶς ἔρευνές του στὴν ὀπτικὴ ἤξερε νὰ στιλβώνει ὁ ἴδιος τοὺς φακοὺς τῶν ἐργαλείων του ἤξερε νὰ κατασκευάζει τὸ περίφημο ἐκεῖνο τηλεσκόπιο, ποὺ ἦταν μία ἀπὸ τὶς τελειότερες ἐφευρέσεις τῆς ἐποχῆς του. Τοῦ Λάϊμπνιτς τοῦ ἄρεσε νὰ ἐπινοεῖ μηχανήματα. Οἱ ἀνεμόμυλοι καὶ τὰ αὐτοκίνητα ὀχήματα τὸν ἀπασχολοῦσαν ὅσο καὶ οἱ μαθηματικὲς καὶ οἱ φιλοσοφικές του θεωρίες. Ὁ Λιναῖος ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους βοτανολόγους βοηθώντας τὸν κηπουρὸ πατέρα του στὴν καθημερινή του ἐργασία. Γιὰ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα πνεύματα ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία ὄχι μόνο δὲν ἦταν ἐμπόδιο στὶς ἀφηρημένες ἔρευνές τους, ἀλλὰ καὶ τὶς ὑποβοηθοῦσε σημαντικά.

Ἐξ' ἄλλου ἂν καὶ δὲν δινόταν παλαιότερα εὐκαιρία στοὺς ἐργάτες νὰ ἀποκτήσουν ἐπιστημονικὲς γνώσεις, ἡ ποικιλία τῶν ἐργασιῶν ποὺ γίνονταν στὰ ἐργαστήρια, καὶ ποὺ δὲν εἶχαν ἀκόμα ἐξειδικευθεῖ, ἐνέπνεαν πολλοὺς ἀπ' αὐτούς. Ἔτσι βλέπουμε τὸν δόκτορα Ρόμπινσον νὰ συγκαταλέγει τὸν Watt, τὸν ἐφευρέτη τῆς ἀτμομηχανῆς, καὶ τὸν μηχανικὸ Πέννι μεταξὺ τῶν φίλων του. Ὁ Μπρίντλεϋ, ὁ κατασκευαστὴς δρόμων, ὁ ὁποῖος κέρδιζε ἑνάμισυ φράγκο τὴν ἡμέρα, συναναστρεφόταν ἀνθρώπους μορφωμένους καὶ ἔτσι ἀνάπτυξε τὴν θαυμά-

σια ἱκανότητά του σὰν μηχανικός. Ἕνα παιδάκι εὔπορης οἰκογένειας μποροῦσε, «χαζεύοντας» σ' ἕνα ἁμαξοποιεῖο, νὰ ἀποκτᾶ γνώσεις καὶ νὰ προπαρασκευάζεται γιὰ νὰ γίνει ἕνας Σμίντον ἢ ἕνας Στέφενσον ἀργότερα.

Ὅλα τὰ μεταβάλλαμε. Προφασιζόμενοι ὅτι ἐφαρμόζουμε τὸν «καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας» δημιουργήσαμε ἕνα τεράστιο χάσμα μεταξὺ πνευματικοῦ καὶ χειρωνακτικοῦ ἐργάτη. Οἱ περισσότεροι ἐργάτες δὲν ἐκπαιδεύονται ἐπιστημονικώτερα ἀπ' ὅτι οἱ πρόγονοί τους πρὶν δύο ἢ τρεῖς γενιές. Στερήθηκαν ὅμως καὶ τὴν ἐκπαίδευση ποὺ ἀποκτοῦσαν μέσα στὰ μικρὰ ἐργαστήρια.

Τὰ παιδιά τους σὲ ἡλικία δεκατριῶν ἢ δεκατεσσάρων χρονῶν πηγαίνουν στὰ ἐργοστάσια, στὰ ὀρυχεῖα ὅπου ἀντὶ νὰ μάθουν περισσότερα, ξεχνοῦν καὶ ὅσα ἔμαθαν στὸ δημοτικὸ σχολεῖο.

Οἱ «σπουδαγμένοι» ἐξ' ἄλλου περιφρονοῦν τὴν χειρωνακτικὴ ἐργασία. Ἀλλά, πόσοι ἀπ' αὐτοὺς θὰ ἦταν ἱκανοὶ νὰ κατασκευάσουν ἕνα τηλεσκόπιο, ἢ καὶ ἁπλούστερα ἀκόμα ἐργαλεῖα; Οἱ περισσότεροι δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ σχεδιάσουν οὔτε ἕνα ἐπιστημονικὸ ἐργαλεῖο. Δίνουν τὴν γενικὴ ἰδέα ἐκείνου ποὺ θέλουν νὰ κατασκευάσουν στὸν κατασκευαστή, καὶ τὸν ἀφήνουν νὰ φανταστεῖ ἐκεῖνος τὸ ἐργαλεῖο σὲ ὅλες του τὶς λεπτομέρειες.

Ἔχουν ἀναγάγει μάλιστα τὴν περιφρόνηση γιὰ τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία σὲ δόγμα: «Ὁ ἐπιστήμονας, σᾶς λένε, ἔχει τὴν ὑποχρέωση ν' ἀνακαλύψει τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἡ ἐφαρμογή τους εἶναι δουλειὰ τοῦ μηχανουργοῦ. Ὁ τύπος τοῦ μηχανήματος καὶ ἡ ἐκτέλεση εἶναι δουλειὰ τοῦ ἐργάτη. Ὁ ἐργάτης ὀφείλει νὰ ἐργαστεῖ μὲ τὶς μηχανὲς ποὺ ἐφευρέθηκαν γ ι' α ὐ τ ὸ ν καὶ ὄ χ ι ἀ π' α ὐ τ ό ν. Τὸ ὅτι δὲν τὶς ἐννοεῖ οὔτε ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ τὶς τελειοποιήσει, αὐτὸ δὲν ἔχει σημασία. Δουλειὰ τοῦ ἐπιστήμονα καὶ τοῦ μηχανικοῦ εἶναι νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς βιομηχανίας». Θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκουν σὲ καμμιὰ ἀπὸ τὶς παραπάνω τρεῖς κατηγορίες. Νέοι ὑπῆρξαν χειρώνακτες, καὶ ἀρκετοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν. Ἀλλὰ ἐξ' αἰτίας μερικῶν εὐνοϊκῶν συμπτώσεων μπόρεσαν ν' ἀποκτήσουν ἐπιστημονικὲς γνώσεις

καὶ ἔτσι νὰ συνδυάζεται σ' αὐτοὺς ἡ ἐπιστήμη μὲ τὴ μηχανικὴ τέχνη.

Ὑπάρχουν πράγματι, τέτοιοι ἄνθρωποι. Εὐτυχῶς ὑπάρχει ἕνας πυρήνας ἀνθρώπων ποὺ ξέφυγαν ἀπὸ τὴν ἐξειδίκευση ποὺ τόσο πολὺ ἐκθειάζεται, καὶ σ' αὐτοὺς ἀκριβῶς ἡ βιομηχανία ὀφείλει τὶς τελευταῖες κυριώτερες ἐφευρέσεις. Ἀλλὰ στὴν «γηραιὰ» Εὐρώπη, τουλάχιστον, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀποτελοῦν ἐξαίρεση. Εἶναι τύποι περίεργοι ποὺ ξέφυγαν ἀπ' τὴν προκαθορισμένη πορεία, καὶ ἀνατρέπουν τοὺς φραγμοὺς ποὺ μὲ ἐπιμέλεια ἔχουν στηθεῖ μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Καὶ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι τόσο λίγοι σὲ σύγκριση μὲ τὶς καθημερινὰ αὐξανόμενες ἀνάγκες τῆς βιομηχανίας - καὶ τῆς ἐπιστήμης, ὅπως θὰ δοῦμε - ὥστε ἡ ἔλλειψή τους γίνεται αἰσθητὴ σ' ὅλο τὸν κόσμο.

Ἀκοῦστε ὅσους ἀσχολοῦνται μὲ τὴ βιομηχανία. Νὰ ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία τῶν παραπόνων τους. «Ὁ ἐργάτης, ποὺ ἡ προσπάθειά του ἐξειδικεύθηκε μὲ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἔχασε κάθε ἐνδιαφέρον καὶ κάθε περιέργεια γιὰ τὴν ἐργασία του. Αὐτὸ παρατηρεῖται κυρίως στὴ μεγάλη βιομηχανία. Ἔχασε τὴν ἐφευρετική του ἱκανότητα. Ἄλλοτε ἔκανε πολλὲς ἐφευρέσεις. Χειροτέχνες ἐργάτες, ὄχι ἐπιστήμονες, ἐπενόησαν ἢ τελειοποίησαν τοὺς κινητῆρες καὶ ὅλα τὰ μηχανήματα ποὺ δημιούργησαν τὴν ἐπανάσταση στὴ βιομηχανία τὸν τελευταῖο αἰῶνα. Ἀλλὰ ἀπ' τὴν στιγμὴ ποὺ ἄρχισε νὰ κυριαρχεῖ τὸ μεγάλο ἐργοστάσιο, ὁ ἐργάτης ἐξευτελισμένος πιὰ ἀπὸ τὴν μονότονη ἐργασία του, σταμάτησε νὰ ἐφευρίσκει. Τί θὰ μποροῦσε νὰ ἐφεύρει ὁ ὑφαντής, ποὺ δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ παρακολουθεῖ μερικὰ μηχανήματα ποὺ λειτουργοῦν, χωρὶς νὰ ἔχει ἰδέα ἀπὸ τὶς πολύπλοκες κινήσεις τους οὔτε ἀπὸ τὶς ἀλληλοδιαδοχικὲς τελειοποιήσεις ποὺ ἔχουν ὑποστεῖ; Τί θὰ μποροῦσε ν' ἀνακαλύψει ἕνας ἄνθρωπος καταδικασμένος ἐφ' ὅρου ζωῆς νὰ δουλεύει σὲ ἐργοστάσιο δαντελλῶν, νὰ κομπιάζει ὅσο τὸ δυνατὸν γρηγορότερα τὶς ἄκρες δύο κλωστῶν, καὶ ποὺ δὲν ξέρει νὰ κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ κόμπους;

»Στὶς ἀρχὲς τῆς νεώτερης βιομηχανίας τρεῖς γενιὲς ἐργατῶν εἶχαν κάνει ἐφευρέσεις. Σήμερα σταμάτησαν νὰ ἐφευρίσκουν. Οἱ ἐφευρέσεις ἐξ' ἄλλου τῶν μηχανικῶν τῶν εἰδικῶν γιὰ νὰ ἐπινοοῦν μηχανήματα, εἶναι πολλὲς φορὲς περιορισμένης ἔμπνευσης καὶ πρακτικότητας.

»Ἐκεῖνο ποὺ λείπει ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐφευρέσεις, εἶναι «τὰ τιποτένια ἐκεῖνα πραγματάκια» γιὰ τὰ ὁποῖα μιλοῦσε κάποτε ὁ Φρειδερίκος Μπράμγουελ τὰ τιποτένια ἐκεῖνα πράγματα, ποὺ μόνο σὲ ἕνα ἐργαστήριο μπορεῖ κανεὶς νὰ μάθει καὶ ποὺ αὐτὰ ἐπέτρεψαν σὲ ἕναν Mutdoch καὶ στοὺς ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου τοῦ Σόχο νὰ κάνουν μιὰ ἀτμομηχανὴ πρακτικὴ μὲ τὰ σχέδια τοῦ Βάττ. Μόνο ἐκεῖνος ποὺ γνωρίζει καλὰ τὸ μηχάνημα - ὄχι ἁπλῶς ἀπὸ τὰ σχεδιαγράμματα καὶ τὰ πρότυπα - μόνο ἐκεῖνος εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιφέρει σ' αὐτὸ τελειοποιήσεις. Ὁ Σμήτον καὶ ὁ Νιουκόμεν ὑπῆρξαν πράγματι μεγάλοι μηχανικοί. Ἀλλὰ στὶς μηχανές τους ἕνα παιδὶ ἔπρεπε ν' ἀνοίξει τὴ στρόφιγγα τοῦ ἀτμοῦ στὴν κάθε κίνηση τοῦ ἐμβόλου, κ' ἕν' ἀπ' αὐτὰ τὰ παιδιὰ ἐπινόησε μιὰ μέρα τὴ σύνδεση τῆς στρόφιγγας μὲ τὴν ὑπόλοιπη μηχανὴ ἔτσι ὥστε ν' ἀνοίγει καὶ νὰ κλείνει αὐτόματα, κι' ἔπειτα πῆγε νὰ παίξει μὲ τοὺς φίλους του.

»Στὴ νεώτερη ὅμως μηχανική, τελειοποιήσεις τόσο συμπτωματικὲς δὲν μποροῦν πιὰ νὰ γίνουν.

»Γιὰ νὰ γίνουν νέες ἐφευρέσεις, χρειάζεται ἀπαραίτητα μεγάλη ἐπιστημονικὴ μόρφωση, καὶ ἡ μόρφωση αὐτὴ εἶναι ἀπρόσιτη γιὰ τοὺς ἐργάτες.

»Ἐπομένως δὲν μποροῦμε νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο, παρὰ μόνον ἐὰν ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία καὶ ἡ χειρωνακτικὴ ἐργασία συμβαδίσουν καὶ συνδυαστοῦν· τὴ μέρα ποὺ ἡ κ α θ ο λ ι κ ὴ ἐκπαίδευση θ' ἀντικαταστήσει τὴ σημερινὴ ἐ ξ ε ι δ ι κ ε υ μ έ ν η ἐκπαίδευση».

Στὸν διαχωρισμό, μεταξὺ ἐργάτη τοῦ πνεύματος καὶ χειρώνακτα, ἐμεῖς ἀντιτάσσουμε τὸν συνδυασμὸ τῶν δύο αὐτῶν μέσων δραστηριότητας. Καὶ ἀντὶ τῆς «ἐπαγγελματικῆς» ἐκπαίδευσης, ποὺ διατηρεῖ αὐτὸ τὸν διαχωρισμό, εἴμαστε ὑποστηρικτὲς (μαζὶ μὲ τοὺς λιγοστοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Φουριέ, μὲ λίγους ἀπὸ τοὺς ἱδρυτὲς τῆς Διεθνοῦς, μαθητὲς ἐκείνων, καὶ μὲ πάρα πολλοὺς νέους ἐπιστήμονες) τῆς καθολικῆς, τῆς ὁλοκληρωμένης ἐκπαίδευσης, ποὺ ἐκμηδενίζει τὴν ὀλέθρια διαίρεση σὲ ἐργάτες πνεύματος καὶ χειρώνακτες.

Τὸ πείραμα ἔγινε στὴν Ἐπαγγελματικὴ Σχολὴ τῆς Μόσχας ἐπὶ εἴκοσι συνεχῆ χρόνια καὶ σὲ ἑκατοντάδες νέους. Καί, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τῶν ἁρμόδιων Ἐμπει-

ρογνωμόνων τῶν ἐκθέσεων τῶν Βρυξελλῶν, τῆς Φιλαδέλφειας, τῆς Βιέννης καὶ τοῦ Παρισιοῦ, τὸ πείραμα πέτυχε.

Ἡ Σχολὴ τῆς Μόσχας δὲν δεχόταν μαθητὲς ἄνω τῶν δεκαπέντε χρονῶν.* Ἀπὸ τοὺς μαθητὲς αὐτῆς τῆς ἡλικίας ἀπαιτοῦσαν μόνον οὐσιώδεις γνώσεις Γεωμετρίας καὶ Ἄλγεβρας ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες τῶν λυκείων καὶ γνώση τῆς μητρικῆς τους γλώσσας.

Οἱ μικρότερης ἡλικίας ἔμπαιναν σὲ προπαρασκευαστικὲς τάξεις. Ἡ Σχολὴ ἦταν χωρισμένη σὲ δύο τμήματα, τὸ μηχανικὸ καὶ τὸ χημικό. Ἐγὼ ἐπειδὴ γνώριζα καλύτερα τὸ πρῶτο τμῆμα, τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ τὴν ἄποψη ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει, θὰ περιοριστῶ σὲ παρατηρήσεις πάνω στὴ διδασκαλία ποὺ γινόταν στὸ μηχανικὸ αὐτὸ τμῆμα.

Ἀφοῦ παρέμεναν πέντε ἢ ἔξη χρόνια στὴ Σχολὴ τῆς Μόσχας, οἱ σπουδαστὲς ἀποφοιτοῦσαν γνωρίζοντας σὲ βάθος ἀνώτερα Μαθηματικά. Φυσική, Μηχανικὴ καὶ τὶς ἄλλες συναφεῖς ἐπιστῆμες, τόσο καλά, ὥστε δὲν ὑστεροῦσαν σὲ γνώσεις ἀπὸ τοὺς ἀπόφοιτους τῶν μαθηματικῶν σχολῶν τῶν καλύτερων Πανεπιστημίων τῆς Εὐρώπης.

Ὅταν ἤμουν φοιτητὴς τῶν φυσικομαθηματικῶν στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πετρούπολης, μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ συγκρίνω τὶς γνώσεις μου μὲ τὶς γνώσεις τῶν σπουδαστῶν τῆς Τεχνικῆς Σχολῆς τῆς Μόσχας. Παρακολούθησα τὰ φροντιστήρια τῆς Ἀνώτερης Γεωμετρίας, ποὺ διεύθυνε ἕνας φοιτητὴς συμμαθητής μου, γιὰ χάρη τῶν συναδέλφων του. Θαύμασα τὴν εὐχέρεια μὲ τὴν ὁποία ἐφάρμοζαν τὸν ὁλοκληρωματικὸ ὑπολογισμὸ σὲ προβλήματα δυναμικῆς μηχανικῆς, καὶ συμπέρανα ὅτι, ἐνῶ ἐμεῖς οἱ φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου κατείχαμε περισσότερες γνώσεις στὴν Οὐράνιο π.χ. Μηχανική, οἱ σπουδαστὲς ὅμως τῆς Τεχνικῆς Σχολῆς ἦταν πολὺ περισσότερο προχωρημένοι στὴν Ἀνώτερη Γεωμετρία, καὶ εἰδικώτερα στὶς ἐφαρμογὲς τῶν μαθηματικῶν, στὰ πιὸ πολύπλοκα προβλήματα τῆς Μηχανικῆς, στὶς θεωρίες τῆς θερμότητας καὶ τῆς ἐλαστικότη-

---

* Δυστυχῶς, πρέπει νὰ γραφτεῖ, δὲν δεχόταν. Γιατὶ μὲ τὴν ἀντίδραση ποὺ κορυφώθηκε μετὰ τὸ 1881, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ Γ΄, ἡ Σχολὴ εἶχε ὑποστεῖ «μεταρρυθμίσεις», κατάστρεψαν δηλαδὴ ἐξ ὁλοκλήρου τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σύστημά της.

τας. Ἀλλὰ ἐνῶ ἐμεῖς μετὰ βίας γνωρίζαμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὰ δέκα μας δάκτυλα, οἱ σπουδαστὲς τῆς Τεχνικῆς Σχολῆς κατασκεύαζαν μόνοι τους, χωρὶς τὴ βοήθεια ἐπαγγελματιῶν ἐργατῶν, ἄρτιες ἀτμομηχανές, ἀπὸ τὸν λέβητα μέχρι καὶ τὴ τελευταία βίδα, γεωργικὲς μηχανὲς κι' ἐπιστημονικὰ ἐργαλεῖα. Ὅλ' αὐτὰ τὰ προϊόντα προορίζονταν γιὰ πώληση, καὶ οἱ σπουδαστὲς πετύχαιναν στὶς εὐρωπαϊκὲς ἐκθέσεις τὶς μεγαλύτερες ἀμοιβὲς γιὰ τὴν ἐργασία τῶν ἴδιων τῶν χεριῶν τους. Τοὺς ἐκτίμησαν πολὺ ἀκόμη καὶ οἱ Ρῶσοι βιομήχανοι ποὺ τόσο περιφρονοῦν τὴν Ἐπιστήμη.

Οἱ μέθοδοι μὲ τὶς ὁποῖες ἐπιτυγχάνονταν τ' ἀξιοσημείωτα αὐτὰ ἀποτελέσματα ἦταν οἱ ἑξῆς:

Στὴν ἐπιστημονικὴ διδασκαλία δὲν ἐκτιμοῦσαν τὶς ἀσκήσεις μηχανικῆς ἀπομνημόνευσης. Ἀντίθετα εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση στὴν ἀνεξάρτητη καὶ μ' ὅλα τὰ μέσα ἔρευνα. Διδάσκονταν οἱ ἐπιστῆμες, παράλληλα ὅμως καὶ οἱ ἐφαρμογές τους. Ὁ μαθητὴς ὅ,τι μάθαινε στὸ σχολεῖο, τὸ ἐφάρμοζε στὸ ἐργαστήριο. Ἀκόμη, ἔδιναν ἐξαιρετικὴ προσοχὴ στὶς ἀφηρημένες ἔννοιες τῆς Ἀνώτερης Γεωμετρίας, τὶς ὁποίες θεωροῦσαν μέσο ἀνάπτυξης τῆς φαντασίας καὶ τοῦ ἐρευνητικοῦ πνεύματος. Στὴν ἐπαγγελματικὴ διδασκαλία οἱ μέθοδοι ἦταν τελείως διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ κατάληξαν σὲ ἀποτυχία στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Κορνὲλ καὶ ἦταν χαρακτηριστικὰ διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς χρησιμοποιούμενες στὶς περισσότερες Τεχνικὲς Σχολές.

Ὁ μαθητὴς δὲν στέλνεται στὸ ἐργαστήριο γιὰ νὰ μάθει ἕνα ἐπάγγελμα μὲ τὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ ζήσει, ἀλλὰ διδάσκεται γιὰ τὶς τέχνες γενικά, διδάσκεται τὶς βάσεις, τὴ φιλοσοφία, κατὰ κάποιο τρόπο, τὶς θεμελιώδεις γνώσεις, καὶ αὐτὰ μὲ βάση τὸ σχέδιο ἑνὸς παρισινοῦ ἐργάτη (ποὺ δυστυχῶς τὸ ὄνομά του δὲν κατόρθωσα νὰ τὸ βρῶ), τὸ ὁποῖο ἐπεξεργάσθηκε ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς Dellanos. Τὸ σχέδιο αὐτὸ ἐφαρμόστηκε κατόπιν στὸ Σικάγο καὶ στὴ Βοστώνη μὲ τὴν προσωνυμία «σύστημα τῆς Μόσχας».

Τὸ σχέδιο αὐτό, ὅπως εἶναι φανερό, θεωρήθηκε σὰν προοίμιο τεχνικῆς μόρφωσης. Ὅσο γιὰ τὴν χειρωνακτικὴ ἐργασία, ὁ σπουδαστὴς πήγαινε πρῶτα στὸ ἐργαστήριο ἢ καλύτερα στὸ ἐργοστάσιο ξυλουργικῆς, λεπτουργικῆς, συναρμογῶν. Στὴν ἐκμάθηση αὐτὴ προχωροῦσαν ὄχι κατασκευάζοντας ἀμέσως

ἕνα ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο, εἴτε διάφορα πραγματάκια, σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα τοῦ Slojd,* ἀλλὰ κατασκευάζοντας ἀρχικὰ ἕνα κῦβο ἀκριβέστατο, ἕνα πρῖσμα, ἕνα κύλινδρο (μὲ τὴ ροκάνη) καὶ ὕστερα τοὺς κύριους τύπους συναρμογῶν. Μὲ τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία σπούδαζαν δηλαδὴ κατὰ κάποιο τρόπο τὴ φιλοσοφία τῆς ξυλουργίας. Καὶ δὲν ἐφείδοντο καμμιᾶς προσπάθειας γιὰ νὰ φέρουν τὸν μαθητὴ στὸ σημεῖο τελειοποίησης σ' αὐτὸ τὸν κλάδο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴ βάση ὅλων τῶν ἐπαγγελμάτων.

Τοὺς πήγαιναν ἀργότερα στὰ τορνευτήρια, ὅπου τοὺς μάθαιναν νὰ ἐκτελοῦν, ἐπάνω στὸ ξύλο, ὅλα τὰ πρότυπα τῶν ἀντικειμένων ποὺ τὰ ἔφτιαχναν ἀργότερα στὸ μέταλλο. Μετὰ ἦταν τὸ χυτήριο. Ἐκεῖ μάθαιναν νὰ χύνουν τὰ κομμάτια τῶν μηχανημάτων, τῶν ὁποίων εἶχαν ἤδη κατασκευάσει τὰ πρότυπα στὸ ξύλο. Καὶ μόνον ἀφοῦ περνοῦσαν αὐτοὺς τοὺς τρεῖς πρώτους βαθμούς, οἱ μαθητὲς μποροῦσαν νὰ εἰσαχθοῦν στὸ ἐργαστήριο τοῦ μηχανικοῦ.

Αὐτὸ ἦταν τὸ σύστημα, ποὺ μὲ λεπτομέρεια ἐκθέτει στὸ σύγγραμμά του ὁ Ch. H. Ham. Εἶμαι σὲ θέση ἀκόμη νὰ προσθέσω ὅτι, ἴδια ἀποτελέσματα ἔχουν ἐπιτευχθεῖ καὶ στὴν Realschule τοῦ Krasmo - oufimsk, στὴν ἐπαρχία τοῦ Perm, ἰδιαίτερα ὅσο ἀφορᾶ τὴ γεωργία καὶ τὴ γεωργικὴ μηχανική. Ἀλλὰ τ' ἀποτελέσματα ποὺ πέτυχε ἡ Σχολὴ αὐτή, ὅπως καὶ ἡ ἐπίδρασή της, ἔχουν τόσο μεγάλο ἐνδιαφέρον, ὥστε θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφερθοῦμε σ' αὐτὰ ἐκτενέστερα. Ὅσον ἀφορᾶ τὸ ζήτημα τῆς τελειοποίησης τῶν βιομηχανικῶν ἐργασιῶν τῶν σπουδαστῶν, θὰ ἦταν καλύτερα νὰ παραπέμψουμε τὸν ἀναγνώστη στὶς σχετικὲς ἐκθέσεις τῶν ἐμπειρογνωμόνων.

Στὴν Ἀμερικὴ τὸ ἴδιο σύστημα εἶχε εἰσαχθεῖ, γιὰ τὸ τεχνικὸ μέρος, στὴ Σχολὴ Χειρωνακτικῆς Ἐργασίας τοῦ Σικάγου ἀρχικά, καὶ μετὰ στὴν Ἐπαγγελματικὴ Σχολὴ τῆς Βοστώνης, ποὺ εἶναι ὅπως μὲ πληροφόρησαν ἡ καλύτερη σχολὴ στὸ εἶδος της, καὶ τέλος, στὴ θαυμάσια σχολὴ τοῦ Tuskagee γιὰ τοὺς Μαύρους.

---

* Σουηδικὴ μέθοδος χειρωνακτικῆς διδασκαλίας, ὅπως ἐφαρμόζεται, κυρίως στὴ Σχολὴ τοῦ Ντάς.

Στή Σκωτία εἶδα αὐτὸ τὸ σύστημα νὰ ἔχει ἐφαρμοσθεῖ μὲ ἀρκετὴ ἐπιτυχία, γιὰ μερικὰ χρόνια, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Δρα Ogilvie στὸ κολλέγιο Gordon τοῦ Aberdeen. Εἶναι δηλαδὴ τὸ σύστημα τῆς Μόσχας ἢ τοῦ Σικάγου σὲ περιορισμένη κλίμακα.

Οἱ μαθητὲς τοῦ κολλεγίου Gordon, ἐνῶ παίρνανε οὐσιώδη ἐπιστημονικὴ μόρφωση, ἐργάζονταν καὶ στὰ ἐργαστήρια· συνήθως ὅμως δὲν μάθαιναν οὔτε ἕνα ἐπάγγελμα. Περνοῦσαν διαδοχικὰ ἀπ' τὸν λεπτουργὸ στὸ σιδηρουργεῖο καὶ τὸ χυτήριο, ἔπειτα στὸ κλειθροποιεῖο καὶ τὸ μηχανουργεῖο. Καὶ στὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἐργαστήρια σπουδάζανε τὰ κύρια στοιχεῖα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς κλάδους τῆς χειρωναχτικῆς ἐργασίας τόσο καλά, ὥστε νὰ προμηθεύουν κι' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ Σχολὴ μὲ πολλὰ χρήσιμα πράγματα.

Ἐξ ἄλλου, ἀπ' ὅσα κατόρθωσα νὰ παρακολουθήσω, στὴ Γεωγραφία καὶ στὴ Φυσική, καθὼς καὶ στὸ ἐργαστήριο τῆς Χημείας, τὸ σύστημα τῆς συνδυασμένης διδασκαλίας - ποὺ συνοψίζονταν στὸ ἀξίωμα: «ἀπὸ τὸ χέρι στὸ μυαλὸ» - εἶναι πολὺ προοδευτικὸ καὶ πετυχαίνει τέλεια.

Οἱ μαθητὲς ἐργάζονται μὲ τὰ ὄργανα τῆς Φυσικῆς καὶ σπουδάζουν τὴ Γεωγραφία στὸ ὕπαιθρο, χρησιμοποιώντας τὰ ὄργανα ὅπως καὶ στὴν τάξη. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς μὲ τὸν ἐνθουσιασμό τους γέμιζαν μὲ χαρὰ τὴ καρδιὰ ἐμένα τοῦ παλιοῦ γεωγράφου.*

Ἡ Ἐπαγγελματικὴ Σχολὴ τῆς Μόσχας δὲν εἶναι, φυσικά, ἰδεώδης σχολή.

Παραμελεῖ ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἀνθρωπιστικὴ ἀνατροφὴ τῶν νέων. Ἐν τούτοις ὀφείλουμε ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι τὸ πείραμα τῆς Μόσχας* γιὰ νὰ μὴ μιλήσω γιὰ χίλιες ἄλλες μεμονωμένες ἀπόπειρες, ἔδειξε καθαρὰ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνει

---

* Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ Βιομηχανικὸ Τμῆμα τοῦ κολλεγίου Gordon δὲν ἀποτελεῖ ἁπλῆ ἀντιγραφὴ κάποιας ἄλλης σχολῆς. Ἀντίθετα, δὲ μπορῶ νὰ μὴ σκεφτῶ ὅτι, ἂν τὸ Aberdeen ἔκανε τὴν ἐπιτυχημένη ἀπόπειρα συνδυασμοῦ ἐπιστήμης καὶ χειρωνακτικῆς ἐργασίας, ὅμως ἡ καταγωγὴ τῆς προσπάθειας αὐτῆς θὰ πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὸ ἀπὸ πολὺ καλὸ ἐφαρμοσμένο σὲ μικρὴ κλίμακα, σύστημα στὶς ἐξωτερικὲς σχολὲς τοῦ Aberdeen.

* Δὲν ξέρω τί ἀπόγινε ἡ Σχολὴ αὐτή. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ σύστημα δὲν χάθηκε. Μεταφυτεύθηκε στὴν Ἀμερική.

συνδυασμός ἐπιστημονικῆς ἐκπαίδευσης, ἀρκετὰ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, μὲ τὴν ἀναγκαία μόρφωση γιὰ νὰ καταστεῖ ἕνας ἐργάτης ἐπιδέξιος ἢ καὶ διακεκριμένος.

Ἡ ἀπόπειρα αὐτὴ ἐξ ἄλλου ἀπέδειξε ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν ἐργάτες πραγματικὰ ἱκανοὶ εἶναι ἡ δυναμικὴ ἀντιμετώπιση τῶν δυσκολιῶν. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τῆς ἐκπαίδευσης στὶς γενικές του γραμμές. Ὄχι νὰ καταβάλλεται ἁπλῶς προσπάθεια γιὰ ν' ἀποκτοῦν οἱ νέοι κάποια δεξιοτεχνία σ' ἕνα ὁποιοδήποτε ἐπάγγελμα μαζὶ μὲ μερικὲς ἀόριστες ἐπιστημονικὲς γνώσεις. Ἀπέδειξε, ἐπίσης, ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ πετύχει παρόμοια ἀποτελέσματα χωρὶς κούραση, ἂν ἔχει πάντοτε ὑπ' ὄψη του μιὰ λογικὴ οἰκονομία τοῦ χρόνου τοῦ ἀφιερωμένου στὴ σπουδή, κι' ἂν δὲ χωρίζει τὴν θεωρία ἀπ' τὴν πρακτική.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἔχουν ἐπιτευχθεῖ στὴ Μόσχα δὲν παρουσιάζουν τίποτα τὸ ἐξαιρετικό· ἀλλ' ὅμως πρέπει νὰ προσδοκοῦμε ἀκόμα καλύτερα ἀποτελέσματα, ἂν οἱ ἴδιες ἀρχὲς ἐφαρμοστοῦν στὰ πρῶτα βήματα τῶν σπουδῶν τοῦ παιδιοῦ στὸ δημοτικὸ σχολεῖο.

Ἀπίστευτη σπατάλη χρόνου, νὰ τί διακρίνει τὸ σύστημα τῆς σημερινῆς ἐκπαίδευσης.

Ὄχι μόνο μᾶς διδάσκουν ἕνα σωρὸ ἄχρηστα πράγματα, ἀλλὰ κι' ὅ,τι δὲν εἶναι ἄχρηστο, μᾶς τὸ διδάσκουν μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ χάνουμε τὸν περισσότερο δυνατὸ χρόνο. Οἱ παιδαγωγικὲς μέθοδοι ποὺ χρησιμοποιοῦμε ἀνάγονται στὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία δὲν χρειάζονταν οἱ μορφωμένοι νὰ ξέρουν καὶ πολλὰ πράγματα. Καὶ διατηροῦν τὶς μεθόδους αὐτὲς ἀκόμα καὶ τώρα, ποὺ ἡ ἐπιστήμη ἐπέκτεινε τεράστια τὰ παλιά της σύνορα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ σπουδαστῆ ἔχει ἀνάγκη ν' ἀφομοιώσει ὄγκο γνώσεων. Ἀπ' αὐτὸ προέρχεται ἡ ὑπερκόπωση στὰ σχολεῖα, καὶ γι' αὐτό, ἐπείγουσα καὶ ἐπιτακτικὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη ν' ἀναθεωρηθοῦν τὰ πράγματα τῶν σχολείων κι' οἱ μέθοδοι διδασκαλίας γιὰ νὰ τὰ προσαρμόσουμε στὶς σημερινὲς ἀνάγκες, παρακολουθώντας τὶς ἐπιτυχημένες ἀπόπειρες ποὺ γίνονται σὲ διάφορα σημεῖα.

Εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ χρόνια τῶν παιδιῶν δὲν πρέπει νὰ πηγαίνουν χαμένα, ὅπως συμβαίνει σήμερα. Οἱ Γερμανοὶ παιδαγωγοὶ ἀποδείξανε πὼς κι' αὐτὰ ἀκόμα τὰ παιγνίδια τῶν παι-

διῶν μποροῦν νὰ ὑποβάλλουν διάφορες συνδυασμένες γνώσεις γεωμετρίας καὶ μαθηματικῶν. Τὰ παιδιὰ ποὺ κόψανε τὸ χαρτόνι καὶ συνένωσαν τὴ γωνία καὶ τὰ τετράγωνα τοῦ Πυθαγόρειου θεωρήματος («Τὸ τετράγωνο τῆς ὑποτείνουσας ὀρθογωνίου τριγώνου, κλπ.») δὲ θεωροῦν πιὰ τὸ θεώρημα τοῦτο βασανιστήριο ποὺ ἐφεῦραν οἱ καθηγητές τους, ὅταν τὸ συναντήσουν, στὴ Γεωμετρία. Γιατὶ τόχουν μάθει στὴν ἐφαρμογή, ὅπως κάνουν οἱ ξυλουργοὶ γιὰ νὰ βροῦν τὸ μῆκος τῶν ψαλίδων τῆς στέγης.

Τὰ πολύπλοκα προβλήματα ἀριθμητικῆς ποὺ μᾶς φαίνονται βουνὰ ὅταν εἴμαστε παιδιά, λύνονται εὐκολώτατα ἀπὸ ἑφτὰ χρονῶν παιδάκια, ἀρκεῖ νὰ τοὺς τὰ παρουσιάσει κανεὶς μὲ τὴ μορφὴ ἑλκυστικῶν αἰνιγμάτων. Κι' ἂν τὸ Kindergarten ἔχει γίνει γιὰ τὰ μικρὰ φυλακή, στρατώνας, ὅπου οἱ Γερμανοὶ δάσκαλοι ρυθμίζουν σταδιακὰ τὴν κάθεμιά τους κίνηση, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἰδέα ποὺ πρωτοστάτησε γιὰ νὰ γίνουν οἱ παιδικοὶ αὐτοὶ σταθμοὶ ἦταν ἀποτυχημένη.

Καὶ πραγματικά, εἶναι δύσκολο νὰ φανταστοῦμε πόσες θετικὲς καὶ ὑγιεῖς γνώσεις γιὰ τὴ φύση, πόση ἱκανότητα ἐπιστημονικῆς κατάταξης, πόση ἀγάπη πρὸς τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει κανεὶς στὸ παιδί.

Ἐὰν εἰσαγόταν στὴν ἐκπαίδευση κατὰ τρόπο γενικὸ τὸ σύστημα τῶν ὁμόκεντρων μαθημάτων, προσαρμοσμένων στὶς διάφορες φάσεις τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πρώτη σειρὰ γιὰ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες, μ' ἐξαίρεση τὴν κοινωνιολογία, θὰ μποροῦσε νὰ διδάσκεται πρὶν ἀπ' τὴν ἡλικία τῶν δέκα ἢ δώδεκα ἐτῶν. Στὴν ἡλικία αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ δοθεῖ στὰ παιδιὰ μιὰ γενικὴ ἰδέα γιὰ τὸ Σύμπαν, τὴ Γῆ καὶ τοὺς κατοίκους της, γιὰ τὰ κυριώτερα φυσικά, χημικά, ζωολογικὰ καὶ φυτικὰ φαινόμενα. Ἀλλὰ στοὺς ἑπόμενους κύκλους βαθύτερων καὶ εἰδικώτερων σπουδῶν τὸ παιδὶ θ' ἀνακάλυπτε ἤ, ἀκριβέστερα, θὰ μάθαινε νὰ διατυπώνει τοὺς νόμους τῶν φαινομένων. αὐτῶν.

Ἄλλωστε γνωρίζουμε πόσο ἀρέσει στὰ παιδιὰ νὰ φτιάχνουν μόνα τους τὰ παιγνίδια τους. Πόση εὐχαρίστηση αἰσθάνονται μιμούμενα τὴν ἐργασία τῶν μεγάλων, ὅταν τοὺς βλέπουν νὰ ἐργάζονται στὸ ἐργαστήριο ἢ στὸ ξυλουργεῖο. Οἱ γονεῖς ὅμως ἀποστεροῦν ἀνόητα τὴν παρόρμηση αὐτὴ ἀπ' τὰ παιδιὰ καὶ δὲν ξέρουν νὰ τὴν ἀξιοποιήσουν. Οἱ περισσότεροι περιφρονοῦν τὴν χειρωνακτικὴ ἐργασία καὶ προτιμοῦν νὰ στέλνουν

τὰ παιδιά τους νὰ σπουδάζουν τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία ἢ τὶς συμβουλὲς τοῦ Φραγκλίνου περὶ οἰκονομίας, παρὰ νὰ τὰ βλέπουν νὰ ἐπιδίδονται σὲ μιὰ ἐργασία ποὺ «ταιριάζει μόνο στὴν κατώτερη τάξη», ὅπως ἀποφαίνονται.

Κι' αὐτὸ καθιστᾶ πολὺ δυσκολώτερη κάθε μετέπειτα σπουδὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Ἔρχονται κατόπιν τὰ σχολικὰ χρόνια, ποὺ στὴ διάρκειά τους σπαταλᾶται ἄδικα ἀπίστευτα μεγάλος χρόνος. Ἂς πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὰ μαθηματικά, ποὺ ὁ καθένας ὤφειλε νὰ γνωρίζει, δεδομένου ὅτι ἀποτελοῦν τὴ βάση κάθε ὁλοκληρωμένης ἐκπαίδευσης, καὶ ποὺ τόσο λίγοι μαθητὲς μαθαίνουν πραγματικὰ μέσα στὰ σχολεῖα μας.

Γιὰ τὴ Γεωμετρία σπαταλοῦμε ἀνόητα τὸν καιρό, χρησιμοποιώντας μέθοδο ποὺ συνίσταται κυρίως στὸ νὰ διδάσκεται παπαγαλιστί.

Ὁ μαθητὴς συνήθως διαβάζει καὶ ξαναδιαβάζει τὴν ἀπόδειξη ἑνὸς θεωρήματος μέχρι νὰ συγκρατήσει στὴ μνήμη του τὴν ἀλληλουχία τῶν συλλογισμῶν τῆς ἀπόδειξης. Ἀποτέλεσμα τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι ὅτι, ἐπὶ δέκα παιδιῶν, τὰ ἐννιὰ εἶναι ἀνίκανα ν' ἀποδείξουν ἕνα στοιχειῶδες θεώρημα δυὸ χρόνια μετὰ τὴν ἀποφοίτησή τους, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχουν κάνει εἰδικὲς μελέτες στὰ μαθηματικά· θὰ ἔχουν ξεχάσει τὶς βοηθητικὲς γραμμὲς ποὺ πρέπει νὰ χαράξουν. Δὲν τοὺς ἔμαθε ποτὲ κανεὶς νὰ β ρ ί σ κ ο υ ν μόνοι τους τὶς λύσεις. Κατόπιν τούτου δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει τὸ ὅτι ἀργότερα θὰ δυσκολεύονται τόσο στὴν ἐφαρμογὴ τῆς Γεωμετρίας καὶ στὴ Φυσική, τὸ ὅτι θὰ προχωροῦν σὰν χελῶνες, καὶ τὸ ὅτι ἐλάχιστοι ἀπ' αὐτοὺς θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ κατανοήσουν ἀνώτερα μαθηματικά.

Ὅμως, ὑπάρχει μιὰ ἄλλη μέθοδος μὲ τὴν ὁποία προοδεύει κανεὶς πολὺ ταχύτερα καὶ χάρη στὴν ὁποία, ἐκεῖνος ποὺ σπούδασε Γεωμετρία, δὲν θὰ τὴν ξεχάσει ἐφ' ὅρου ζωῆς.

Σύμφωνα μ' αὐτὸ τὸ σύστημα, κάθε θεώρημα τίθεται σὰν πρόβλημα.

Ἡ λύση οὐδέποτε δίνεται ἐκ τῶν προτέρων· ὁ μαθητὴς ὀφείλει νὰ τὴ βρεῖ μόνος. Ἂν ἐφαρμόσουμε τὴν μέθοδο αὐτή, ἀφοῦ φροντίσουμε νὰ διδάξουμε μερικὲς προπαρασκευαστικὲς ἀσκήσεις μὲ τὸν χάρακα καὶ τὸν διαβήτη, δὲν θὰ βρεθεῖ οὔτε ἕνα παιδὶ στὰ εἴκοσι ποὺ νὰ μὴν εἶναι σὲ θέση νὰ βρεῖ τὸν

τρόπο νὰ χαράξει μιὰ γωνία ἴση μὲ ἄλλη δοθεῖσα, καὶ ν' ἀποδείξει τὴν ἰσότητα αὐτῶν τῶν δυὸ γωνιῶν, ἁπλῶς βοηθούμενο ἀπὸ μερικὲς ὁδηγίες τοῦ δασκάλου του. Καὶ ἂν τὰ ἑπόμενα προβλήματα δοθοῦν μὲ σύστημα (καὶ ὑπάρχουν θαυμάσια ἐγχειρίδια ποὺ μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν σὰν τέτοιοι ὁδηγοί). ἂν ὁ δάσκαλος στὶς ἀρχὲς δὲν πιέζει τοὺς μαθητὲς νὰ προχωροῦν πέρα ἀπ' τὶς δυνάμεις τους, τότε αὐτοὶ πᾶνε ἀπ' τὸ ἕνα πρόβλημα στὸ ἑπόμενο μὲ καταπληκτικὴ εὐχέρεια. Γιατὶ ἡ δυσκολία ἔγκειται στὸ νὰ κατορθώσει ὁ μαθητὴς νὰ ἐπιλύσει τὸ πρῶτο πρόβλημα καὶ ν' ἀποκτήσει πίστη στὴ λογική του. Τὸ λέω αὐτὸ ἀπὸ προσωπική μου πείρα.

Κάθε γεωμετρικὴ ἀφηρημένη ἀλήθεια πρέπει νὰ ἐντυπωθεῖ στὸ πνεῦμα μὲ τὴ συγκεκριμένη της μορφή. Οἱ μαθητές, ἀφοῦ λύσουν μερικὰ προβλήματα στὸ χαρτί, πρέπει νὰ τὰ λύσουν παίζοντας στὴν αὐλή, μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς σκοινιοῦ καὶ μερικῶν ράβδων, καὶ νὰ ἐφαρμόζουν στὸ ἐργαστήριο τὶς γνώσεις ποὺ ἀπόκτησαν. Μόνο μ' αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ γεωμετρικὲς γραμμὲς θὰ πάρουν ἔννοια συγκεκριμένη στὸ πνεῦμα τῶν παιδιῶν.

Θυμᾶμαι, σὰ νὰ ἦταν χτές, πῶς ξαφνικὰ ἀπόκτησα ἕνα πολὺ ἔντονο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Γεωμετρία, καὶ πῶς ὁ νέος αὐτὸς τρόπος ἀντίληψης μοῦ διευκόλυνε ἀργότερα ὅλες μου τὶς σπουδές.

Συνέβη τὴ μέρα ποὺ ἀσχολούμασταν μὲ τὴν κατασκευὴ ἑνὸς «μπαλονιοῦ». Ἐγὼ εἶχα κάνει τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ γωνίες στὶς κορυφὲς κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς εἴκοσι χάρτινες ταινίες, ποὺ προορίζονταν γιὰ τὴν ἐπίστρωση τοῦ «μπαλλονιοῦ», ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ κάθε μιὰ μικρότερη τοῦ πέμπτου τῆς ὀρθῆς γωνίας.

«Νά, λοιπόν, τί σήμαινε ἐκεῖνο τὸ τρομερὸ θεώρημα τῆς στερεωμετρίας, ποὺ μᾶς εἶχε ζαλίσει ὅλους. Νὰ πόσο ἁπλό, ἀλλὰ καὶ πόσο χρήσιμο εἶναι!».

Θυμᾶμαι ἀκόμα πῶς ἡ Γεωμετρία τοῦ διαστήματος μοῦ φάνηκε ἁπλούστατο πρᾶγμα ἀπ' τὴν μέρα ποὺ κατασκευάζαμε πάνω σὲ μικρὴ κλίμακα ἕνα προμαχῶνα μὲ τὶς πολεμίστρες καὶ μὲ τὴν ἐπιχωμάτωσή του (ἡ ἀπασχόληση αὐτὴ μᾶς ἀπαγορεύτηκε, ἐννοεῖται, γιατὶ εἴχαμε καταστρέψει τὰ ροῦχα μας). «Μὰ σεῖς, εἴσαστε σωστοὶ ἐπιχωματιστές!» μᾶς ἔλεγαν οἱ παιδαγωγοί μας καὶ μεῖς ὑπερηφανευόμασταν γιατὶ εἴμαστε

ἐπιχωματιστές... καὶ γιατὶ ἀνακαλύψαμε συνάμα τὴ χρησιμότητα τῆς Γεωμετρίας!

Ἐξαναγκάζοντας τὰ παιδιά μας νὰ σπουδάζουν τὰ χειροπιαστὰ πράγματα μόνο μὲ γραφικὲς παραστάσεις, ἀντὶ νὰ βάζουμε νὰ τὰ κάνουν μόνα τους αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ καταδικάζουμε νὰ χάνουν τὸν πολύτιμο καιρό τους, καταπονοῦμε ἀνώφελα τὸ πνεῦμα τους, ἀλλὰ καὶ τὰ συνηθίζουμε στὴν πιὸ οἰκτρὴ πνευματικὴ πειθαρχία. Ἀσκώντας τὰ παιδιὰ νὰ μαθαίνουν ἀπὸ ἁπλὴ πίστη, νὰ ἔχουν τυφλὴ ἐμπιστοσύνη στὸ βιβλίο καὶ τοὺς ἀνώτερους, τοὺς καταπνίγουν στὴ γέννεσή της κάθε ἀνεξάρτητη σκέψη τους. Πολὺ σπάνια συμβαίνει νὰ κατορθώσουμε νὰ τὰ κάνουμε νὰ μάθουν πραγματικὰ αὐτὰ ποὺ τὰ διδάσκουμε.

Ἡ ἐπιπολαιότητα, ὁ παπαγαλισμός, ἡ δουλοπρέπεια καὶ ἡ νωθρότητα τοῦ πνεύματος (ἡ πανοῦκλα αὐτὴ τῆς ἐποχῆς μας) εἶναι ἀποτελέσματα τῶν μεθόδων τῆς ἐκπαίδευσης.

Δὲν καλλιεργοῦμε καθόλου στὰ παιδιά μας τὴν τέχνη νὰ μαθαίνουν.

Εὐθὺς ἐξ' ἀρχῆς, τὰ πρῶτα στοιχεῖα ὅλων τῶν ἐπιστημῶν διδάσκονται κατὰ τὸ ὀλέθριο αὐτὸ σύστημα.

Στὰ περισσότερα σχολεῖα καὶ ἡ ἀριθμητικὴ ἀκόμα διδάσκεται τελείως ἀφηρημένα, καὶ τὰ κεφάλια τῶν μαθητῶν παραγεμίζονται μὲ ξεροὺς κανόνες.

Στὸ μυαλὸ τοῦ μαθητῆ δὲν ἐντυπώνεται ἡ ἔννοια τῆς μονάδας, πάντοτε αὐθαίρετης καὶ μεταβλητῆς κατὰ βούληση ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο τῶν καταμετρήσεών μας (τὸ σπίρτο, ἕνα κουτὶ σπίρτα, ἡ δωδεκάδα τῶν κουτιῶν ἢ ἡ γρόσσα· τὸ μέτρο, τὸ ἑκατοστόμετρο, τὸ χιλιόμετρο, κλπ). Στὴν Ἀγγλία, στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, στὴ Ρωσία, ἀντὶ νὰ εἰσάγουν τὸ δεκαδικὸ σύστημα, ἐξακολουθοῦν νὰ βασανίζουν τοὺς μαθητὲς ἐξαναγκάζοντάς τους νὰ σπουδάζουν γελοῖα συστήματα μέτρων καὶ σταθμῶν, ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶχαν ἐγκαταληφθεῖ ἐδῶ καὶ πολὺ καιρό.

Χάνουν τὰ παιδιὰ δυὸ χρόνια κι' ὅταν φτάσουν στὰ προβλήματα μηχανικῆς καὶ φυσικῆς, χάνουν τὰ τρία τέταρτα τοῦ καιροῦ τους σ' ἀτέλειωτους ὑπολογισμοὺς ποὺ τὰ κουράζουν καὶ τοὺς ἐμπνέουν τὴν ἀποστροφὴ πρὸς τὶς πραγματικὲς ἐπιστῆμες. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ, ὅπου τὸ δεκαδικὸ σύστημα ἔχει εἰσαχθεῖ, τὰ παιδιὰ χάνουν ἀρκετὸ καιρό, ἐπειδὴ δὲν ξέρουν ὅτι

τὸ κάθε μέτρο εἶναι μόνο κατὰ προσέγγιση καὶ ὅτι εἶναι ἄτοπο νὰ ὑπολογίζει κανεὶς σὲ μέτρο, ἀκόμη καὶ σὲ γραμμάριο κατὰ προσέγγιση, ἐκεῖ ὅπου κι' αὐτὲς οἱ μετρήσεις δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὲς παρόμοιας ἀκρίβειας.

Καταβάλουμε κάθε τρόπο γιὰ νὰ καταστήσουμε τὴν ἄλγεβρα ἀκατανόητη. Τὰ παιδιά μας χάνουν ἕνα ἔτος γιὰ νὰ μάθουν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα μόνο ἄλγεβρα δὲν εἶναι - ἕνα δηλαδὴ σύστημα συντομίας ἁπλό, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ μάθουν ἐπιβοηθητικὰ ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀριθμητική.

Ἡ σπατάλη χρόνου στὴ διδασκαλία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν προκαλεῖ τὴν ἀγανάκτηση. Ὅταν οἱ νέοι κατανοοῦν τὰ ἀξιώματα τῆς χημείας καὶ τοὺς τύπους εὐχολώτατα, ὅταν κάνουν μόνοι τους τὰ πρῶτα πειράματα μὲ ποτήρια καὶ μὲ σωλῆνες, δοκιμάζουν τὶς μεγαλύτερες δυσκολίες στὴν κατανόηση τῆς μηχανικῆς εἰσαγωγῆς τοῦ μαθήματος τῆς φυσικῆς, ἐν μέρει γιατὶ δὲν ξέρουν γεωμετρία, ἰδίως ὅμως γιατὶ ἀρκοῦνται νὰ τοὺς δείχνουν πολυδάπανες μηχανές, ἀντὶ νὰ τοὺς ὠθήσουν νὰ κατασκευάζουν μόνοι τους τὶς στοιχειωδέστερες συσκευὲς γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῶν φαινομένων ποὺ μελετοῦν.

Ἀντὶ νὰ μαθαίνουν τοὺς νόμους τῶν δυνάμεων μὲ ἁπλᾶ ὄργανα, ποὺ ἕνα δεκαπεντάχρονο παιδάκι μπορεῖ εὔκολα νὰ κατασκευάσει, οἱ μαθητὲς μαθαίνουν τοὺς νόμους μὲ τὰ σχέδια, μ' ἐντελῶς ἀφηρημένο τρόπο. Ἀντὶ νὰ κατασκευάζουν τὰ παιδιὰ μόνα τους μιὰ μηχανὴ Atwood μὲ λαβὴ ἀπὸ σκουπόξυλο καὶ τροχαλία ἑνὸς παλαιοῦ ἐκκρεμοῦς, καὶ μὲ ἕνα κλειδὶ ποὺ νὰ γλυστρᾶ πάνω σ' ἕνα ἐπικλινῶς τεντωμένο σπάγγο, ν' ἀποδείξουν τοὺς νόμους τῆς πτώσης τῶν σωμάτων, τοὺς δείχνουν μιὰ πολυσύνθετη συσκευή. Ὁ καθηγητής, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν ξέρει κι' αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ τοὺς ἐξηγήσει πάνω στὸ μηχάνημα τὸ σχετικὸ ἀξίωμα, καὶ χάνεται σὲ λεπτομέρειες τελείως περιττές.

Τὸ ἴδιο παρατηρεῖται στὴν ὅλη διδασκαλία μ' ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις.

Ἀλλὰ ἡ σπατάλη τοῦ χρόνου δὲν χαρακτηρίζει μόνο τὶς μεθόδους τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας, χαρακτηρίζει καὶ τὶς μεθόδους τῆς διδασκαλίας τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας.

Εἶναι γνωστὸ πῶς τὰ παιδιὰ χάνουν τὸν καιρό τους κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς τους στὸ ἐργαστήριο σὰν μαθη-

τευόμενοι. Ἐξίσου ὅμως μπορεῖ κάποιος νὰ μεμφθεῖ τὰ τεχνικὰ ἐκεῖνα σχολεῖα ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐκμάθουν στὰ παιδιὰ εὐθὺς ἀμέσως ἕνα ὁρισμένο ἐπάγγελμα, ἀντὶ νὰ χρησιμοποιοῦν γενικώτερες καὶ ἀσφαλέστερες μεθόδους συστηματικῆς διδασκαλίας τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας. Ὅπως ἀκριβῶς ὑπάρχουν γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς γνώσεις καὶ προπαρασκευαστικὲς μέθοδοι τῶν σπουδῶν σ' ὅλες τὶς ἐπιστῆμες, ἔτσι ὑπάρχουν θεμελειώδεις, προπαρασκευαστικὲς γνώσεις καὶ μέθοδοι τῆς εἰδικῆς σπουδῆς ἑνὸς ὁποιουδήποτε ἐπαγγέλματος.

Ὁ Reuleaux ἀπόδειξε στὸ τόσο ἐνδιαφέρον βιβλίο του «Cinematique Theorique» ὅτι ὑπάρχει, κατὰ κάποιο τρόπο, φιλοσοφία ὅλων τῶν δυνατῶν καὶ νοητῶν μηχανῶν. Ἡ κάθε μιά, ὅσο πολυσύνθετη κι' ἂν εἶναι, μπορεῖ ν' ἀναχθεῖ σὲ μερικὰ στοιχεῖα - πλάκες, κύλινδρους, δίσκους, κώνους κλπ, καθὼς καὶ σὲ διάφορα ἐργαλεῖα - ψαλίδα, πριόνι, σφυρί, ἐλασματουργὸ μηχάνημα, κλπ, μὲ διάφορους τρόπους συνδυασμένα· κι' ὅτι, ὁποιοσδήποτε κι' ἂν εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῶν κινήσεών τους, μπορεῖ κανεὶς ἐπίσης νὰ ἐπιφέρει σὲ κάθε μηχάνημα πολυάριθμες τροποποιήσεις κινήσεων, ὅπως λ.χ. μεταβολὴ τῆς κυκλικῆς κίνησης σὲ εὐθύγραμμη, κλπ., μὲ τὴ συνδρομὴ διαφόρων ἐνδιάμεσων ὀργάνων.

Παρόμοια, κάθε ἐπάγγελμα μπορεῖ ν' ἀναλυθεῖ σ' ὁρισμένο ἀριθμὸ στοιχείων. Στὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ πρέπει νὰ ξέρει κανεὶς νὰ κατασκευάζει ἕνα πρῖσμα μὲ ὄψεις παράλληλες, ἕνα κύλινδρο, ἕνα δίσκο, μιὰ ὀπὴ τετράγωνη καὶ μιὰ στρογγυλή, πρέπει νὰ ξέρει νὰ χειρίζεται ὁρισμένο ἀριθμὸ ἐργαλείων (δεδομένου ὅτι ὅλα τὰ ἐργαλεῖα εἶναι τροποποιήσεις μιᾶς δωδεκάδας τουλάχιστο τύπων) καί, τέλος, πρέπει νὰ ξέρει νὰ μεταβάλλει ὁρισμένο τρόπο κίνησης σ' ἄλλο.

Αὐτὴ εἶναι ἡ *βάση* ὅλων τῶν μηχανικῶν ἐπαγγελμάτων, ὅπως καὶ στὴν τέχνη ἐκτέλεσης ἐπὶ τοῦ ξύλου τῶν πρώτων στοιχείων, τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ξύλου μὲ τὰ κυριώτερα ἐργαλεῖα· καὶ ἡ ἱκανότητα μεταβολῆς διαφόρων εἰδῶν κίνησης πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἡ πραγματικὴ βάση, ὅπου θὰ στηριχτεῖ ἡ μετέπειτα διδασκαλία κάθε εἴδους μηχανικοῦ ἐπαγγέλματος. **Ὁ μαθητὴς ποὺ ἀπόχτησε αὐτὲς τὶς γνώσεις κατέχει ἤδη τὰ ἥμισυ τῶν ἐπαγγελμάτων.**

Κανεὶς ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ νοηθεῖ καλὸς ἐργάτης τῆς ἐπιστήμης ἂν δὲν κατέχει καλὲς μεθόδους τῆς ἐπιστη-

μονικῆς ἔρευνας, ἂν δὲν ἔμαθε νὰ παρατηρεῖ, νὰ περιγράφει μ' ἀκρίβεια, ν' ἀποκαλύπτει τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις μεταξὺ γεγονότων φαινομενικὰ ἄσχετων, νὰ κάνει ὑποθέσεις καὶ νὰ τὶς ἀποδεικνύει, νὰ κάνει συλλογισμοὺς γιὰ τὰ αἴτια καὶ τ' ἀποτελέσματα. Οὔτε κανεὶς μπορεῖ νἆναι καλὸς χειρώνακτας ἂν δὲν ἐξοικειωθεῖ μὲ καλὲς μεθόδους τῆς χειρωνακτικῆς, ἐν γένει, ἐργασίας. Πρέπει νὰ συνηθίσει νὰ συλλαμβάνει τὶς ἰδέες του μὲ μορφὴ συγκεκριμένη, νὰ τὶς σχεδιάζει, νὰ τὶς προπλάθει, νὰ μὴν ἀνέχεται κακὸ χειρισμὸ ἐργαλείων, νὰ ἐπεξεργάζεται ὁριστικὰ ὁ ἴδιος ὅλα, ν' ἀντλεῖ δημιουργικὴ χαρὰ ἀπ' τὴν παρατήρηση ἁρμονικῶν μορφῶν καὶ συνδυασμῶν χρωμάτων, ἀπ' τὴν τελειότητα τῆς ἐργασίας του, καὶ νὰ ὑποφέρει κάθε φορὰ ποὺ ἀντικρύζει κάτι ἄσχημο.

Πρὸς ἀποφυγὴ τῆς μονοτονίας τῆς ἐργασίας ποὺ στὴν διάρκειά της ὁ μαθητὴς θὰ περιορίζεται στὴν κατασκευὴ κυλίνδρων καὶ δίσκων, χωρὶς νὰ κατασκευάζει ὁλόκληρα μηχανήματα ἢ ἄλλα χρήσιμα ἀντικείμενα, ὑπάρχουν πολλὰ μέσα, ἐκ τῶν ὁποίων ἕνα ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὴ Σχολὴ τῆς Μόσχας, εἶναι ἀξιοπρόσεχτο. Καμμία ἐργασία δὲν δινόταν ἁπλῶς καὶ μόνο γιὰ ἄσκηση. Ἀντίθετα, χρησιμοποιούνταν ὅλα ὅσα εἶχε κάνει ὁ μαθητὴς ἀπὸ τὰ πρῶτα του μαθήματα. Θυμᾶστε τὴ χαρά σας ὅταν εἴσασταν παιδὶ καὶ βλέπατε ὅτι χρησίμευε ἡ ἐργασία τῶν χεριῶν σας; Αὐτὸ γινότανε στὴ Σχολὴ τῆς Μόσχας. Κάθε σανίδα πλανισμένη ἀπὸ μαθητές, τὴν χρησιμοποιοῦσε ἄλλο ἐργαστήριο γιὰ τὴν κατασκευὴ ἑνὸς ὁποιουδήποτε μηχανήματος. Καὶ γιὰ τὸν μαθητὴ τὸν εἰσαγόμενο στὸ ἐργαστήριο τῆς μηχανικῆς, ὅταν τὸν ἔβαζαν νὰ λιμάρει ἕνα κομμάτι ἀπὸ σίδερο τετράγωνο μὲ ὄψεις παράλληλες καὶ κάθετες, ἔπαιρνε μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, διότι, ὅταν τέλειωνε καὶ καταμετρούνταν οἱ γωνίες καὶ οἱ πλευρὲς τοῦ πρίσματος καὶ διορθώνονταν οἱ τυχὸν ἐλλείψεις του, δὲν ρίχνονταν στὰ ἄχρηστα, ἀλλά, δίνονταν σὲ ἄλλο μαθητή, περισσότερο πεπειραμένο, ὁ ὁποῖος τὸ ἐπεξεργάζονταν καὶ παρουσίαζε ἕνα ὡραῖο βαρίδι γιὰ τὰ χαρτιά, ποὺ πουλιόταν στὸ πρατήριο τοῦ Σχολείου.*

* Τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὴν πώληση τῶν ἀντικειμένων ποὺ κατασκεύαζαν

Φανερὸ εἶναι ὅτι ἡ ταχύτητα στὴν ἐκτέλεση τῆς ἐργασίας ἀποτελεῖ σπουδαιότατο συντελεστὴ τῆς παραγωγῆς. Ὥστε θὰ εἶχε κανεὶς νὰ ρωτήσει ἂν στὸ σύστημα γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται ὁ λόγος ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀναγκαία ταχύτητα.

Ὑπάρχουν δύο εἴδη ταχύτητας. Ἡ ταχύτητα ποὺ παρατήρησα στὸ ἐργοστάσιο δαντελλῶν τοῦ Νόττιγχαμ. Ἄνθρωποι μὲ τρεμάμενα χέρια κόμπιαζαν πυρετωδῶς τὶς ἄκρες δύο βαμβακερῶν κλωστῶν τυλιγμένων σὲ ἀδράχτια, ἀφοῦ εἶχε κατασκευαστεῖ κάποια δαντέλλα στὴ μηχανή. Μὲ πολὺ κόπο θὰ παρακολουθεῖτε τὶς κινήσεις τους. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι ἡ καπιταλιστικὴ ἐπιχείρηση ἀπαιτεῖ γρήγορη ἐργασία αὐτοῦ τοῦ εἴδους, εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ τὴν ἐπιβάλλει. Τί ἀπομένει ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο ὂν μέσα σ' ἐκεῖνα τὰ ἀδύνατα καὶ τρεμάμενα σώματα; Τί μπορεῖ νὰ γίνει μ' αὐτό; Σὲ τί ὠφελεῖ ἐκείνη ἡ σπατάλη τῶν ἀνθρώπινων δυνάμεων, οἱ ὁποῖες θὰ μποροῦσαν νὰ παράγουν διπλάσια τὴν ἀξία τῶν λίγων ἐκείνων κλωστῶν ποὺ εἶχαν ἀπομείνει στ' ἀδράχτια; Ζητιέται τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ταχύτητας μόνον καὶ μόνον γιατὶ στοιχίζουν στὸν ἐργοσασιάρχη ἐλάχιστα οἱ σκλάβοι τῆς μεγάλης βιομηχανίας. Ἂς ἐλπίσουμε ὅτι ποτὲ καμμιὰ σχολὴ δὲν θ' ἀποπειραθεῖ νὰ φθάσει στὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ταχύτητας στὴν ἐργασία.

Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ ταχύτητα τοῦ σωστὰ ἐξασκημένου ἐργάτη, ὁ ὁποῖος γνωρίζει νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν χρόνο του· καὶ τὸ καλύτερο μέσον γιὰ τὴν ἀπόκτηση αὐτῆς τῆς ταχύτητας εἶναι ἀναντίρρητα τὸ εἶδος τῆς ἐκπαίδευσης ποὺ ὑποστηρίζουμε.

Θὰ εἶχε πολλὰ κανεὶς νὰ προσθέσει γιὰ τὶς ὑπηρεσίες ποὺ ὤφειλε νὰ προσφέρει τὸ σχολεῖο, θὰ πρέπει ὅμως νὰ πῶ λίγες λέξεις γιὰ νὰ δείξω πόσο εἶναι ἐπιθυμητὸ νὰ υἱοθετηθεῖ

οἱ μαθητὲς τῶν μεγαλυτέρων κυρίως τάξεων, δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, τὸ οἰκοτροφεῖο καὶ τὰ δίδακτρα τῆς Σχολῆς τῆς Μόσχας ἦταν πολὺ φθηνὰ ἐκείνη τὴν ἐποχή. Ἂς φανταστοῦμε ὅμως μιὰ παρόμοια Σχολὴ δίπλα σ' ἕνα ἀγρόκτημα: μιὰ Σχολὴ ποὺ νὰ παράγει τρόφιμα καὶ νὰ τὰ ἀνταλάσσει μὲ τὴ Βιομηχανικὴ Σχολὴ ἔναντι τῶν ἐξόδων κατασκευῆς. Τί θὰ στοίχιζε τότε ἡ οἰκοτροφία;

τὸ εἶδος τῆς ἐκπαίδευσης ποὺ ἔχουμε περιγράψει στὶς προηγούμενες σελίδες.

Δὲν ὀνειρεύομαι βέβαια ριζικὴ μεταρρύθμηση τῆς ἐκπαίδευσης, οὔτε κἂν περιορισμένη ὅσον ἀφορᾶ τὰ σημεῖα ποὺ παραπάνω ἔχουν ἀναφερθεῖ, ἐφόσον τὰ πολιτισμένα ἔθνη ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν προσκολλημένα στὸ σημερινὸ σύστημα τῆς παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης, ποὺ διέπεται ἀπὸ ἀνόητο ἐγωϊσμὸ ἐξ αἰτίας τῆς στενότητάς του.

Τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ κάποιος νὰ ἐλπίσει, ὅσο διαρκοῦν οἱ σημερινὲς συνθῆκες, εἶναι νὰ βλέπει ἐδῶ καὶ κεῖ, σὲ μικρὴ κλίμακα, μερικὲς ἀπόπειρες μεταρρυθμίσεων - ἀπόπειρες ποὺ θὰ δώσουν βέβαια κατώτερα ἀποτελέσματα ἀπὸ τὰ προσδοκώμενα», γιατὶ δὲν εἶναι δυνατὲς οἱ μεταρρυθμίσεις μικρῆς κλίμακας, τώρα ποὺ ὑφίσταται τόσο στενὸς ἐσωτερικὸς δεσμὸς μεταξὺ τῶν πολλαπλῶν ὑπηρεσιῶν ἑνὸς πολιτισμένου ἔθνους.

Ἂς ὑποθέσουμε ὅτι μία κοινότητα - μιὰ πόλη, μία χώρα ποὺ κατοικεῖται ἀπὸ μερικὰ ἑκατομμύρια - παρέχει τὴν ἐκπαίδευση ποὺ σκιαγραφήσαμε σ' ὅλα γενικὰ τὰ παιδιὰ χωρὶς καμμιὰ διάκριση γένους (εἴμαστε ἀρκετὰ πλούσιοι γιὰ αὐτὴ τὴν πολυτέλεια), χωρὶς νὰ ζητᾶ καμμιὰ ἀνταπόδοση ἐκ μέρους αὐτῶν τῶν παιδιῶν, ἐκτὸς ἀπὸ κεῖνο ποὺ θὰ προσφέρουν ὅταν θὰ γίνουν παραγωγοὶ πλούτου. Ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἔχει ἐφαρμοστεῖ αὐτὴ ἡ ἐκπαίδευση. Κι' ἂς ἀναλύσουμε τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα ποὺ θὰ ἔχει. Δὲν θὰ ἐπιμείνω πάνω στὴν ἀνάπτυξη τοῦ πλούτου, ποὺ θὰ προκύψει ἀπὸ τὴν δημιουργία τοῦ νέου στρατοῦ μορφωμένων καὶ καλὰ ἐξασκημένων παραγωγῶν. Οὔτε θέλω νὰ μελετήσω τὰ πλεονεκτήματα ποὺ θὰ προκύψουν πρὸς ὄφελος τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ μέχρι τώρα διαχωρισμοῦ σὲ ἐργάτες τοῦ πνεύματος καὶ σὲ χειρώνακτες. Οὔτε θὰ ἀναφέρω πόσο ἡ μεταρρύθμιση αὐτὴ θὰ συντελοῦσε στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς συμφωνίας συμφερόντων, ἡ ἔλλειψη τῶν ὁποίων εἶναι τόσο πολὺ αἰσθητὴ στὴν ἐποχή μας, ἐποχὴ οἰκονομικῆς πάλης. Οὔτε θὰ δείξω ἐκεῖνο ποὺ καθένα ἄτομο θὰ αἰσθανθεῖ, ὅτι ζεῖ δηλαδὴ τελειότερα, ὅταν θὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀπολαύσει ταυτόχρονα στὴν ὁλότητά τους τὶς πνευματικές του ἐπιδεξιότητες καὶ τὶς φυσικές του δυνάμεις, οὔτε θὰ τονίσω πόση ὠφέλεια θὰ εἶχε νὰ ἀνεβάσει τὴν ἐργασία τῶν χεριῶν του σὲ τιμητικὴ θέση, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχει αὐτή, ἡ ὁποία θεωρεῖται κατώτερη ἐργασία. Οὔτε θὰ

ἐπιμείνω τέλος πάνω στὴν ἀναπόφευκτη συνέπεια ποὺ θὰ εἶχε ἡ ἐκθειαζόμενη αὐτὴ μεταρρύθμιση, ὅσον ἀφορᾶ δηλαδὴ τὴν ἐξαφάνιση τῆς ἀθλιότητας καὶ τοῦ Ἐξευτελισμοῦ τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος μὲ ὅλα τὰ συνεπακόλουθά τους, τὴ διαστροφή, τὸ ἔγκλημα, τὶς φυλακές, τὴν αἱμοσταγῆ δικαιοσύνη, τὴ συκοφαντία. Δὲν θὰ μιλήσω, δηλαδὴ καθόλου γιὰ τὸ μεγάλο κοινωνικὸ ζήτημα, σχετικὰ μὲ τὸ ὁποῖο ἔχουν τόσα γραφτεῖ καὶ τόσα πολλὰ μένουν ἀκόμα νὰ ειπωθοῦν. Ἡ πρόθεσή μου εἶναι νὰ δείξω σ' αὐτὲς τὶς σελίδες μόνο τὴν ὠφέλεια ποὺ θὰ εἶχε ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ μιὰ τέτοια μεταβολὴ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Θὰ ποῦν ἀναμφίβολα μερικοὶ ὅτι ἡ ὑπαγωγὴ τῆς ἐπιστήμης στὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία θ' ἀποτελέσει τέλεια κατάπτωση τῆς ἐπιστήμης καὶ θὰ ἦταν ὁ θάνατος τῆς ἰδιοφυΐας. Ὅσοι ὅμως θελήσουν νὰ παρακολουθήσουν τοὺς παρακάτω συλλογισμούς, θ' ἀναγνωρίσουν, ἴσως, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι τελείως ἀντίθετο. Ὅτι θὰ γινόταν τόσο μεγάλη ἀνανέωση τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης καὶ τόσο μεγάλη πρόοδος τῆς βιομηχανίας, ὥστε μόνο μιὰ μικρὴ ἰδέα τους μποροῦμε νὰ συλλάβουμε ἀπ' ὅσα γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν Ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης.

Ἔχει ἀποδεῖ κοινὴ συνήθεια νὰ γίνεται μὲ ἐνθουσιασμὸ λόγος γιὰ τὶς προόδους τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν δέκατο ἔνατο αἰώνα· καὶ εἶναι φανερὸ πὼς αὐτὸς ὁ αἰώνας συγκρινόμενος μὲ τοὺς προηγούμενους, εἶναι ἕνας ἔνδοξος αἰώνας. Ἀλλ' ἂν σκεφτοῦμε ὅτι τὰ περισσότερα προβλήματα ποὺ ἔλυσε εἶχαν ἤδη ὑποδειχθεῖ καὶ οἱ λύσεις τους μελετηθεῖ πρὶν ἕναν αἰώνα, βρισκόμαστε στὴν ἀνάγκη ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ πρόοδος δὲν ὑπῆρξε τόσο ταχεῖα, ὅσο θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ περιμένει ἀπ' αὐτή. Κάτι ἀναμφίβολα στάθηκε ἐμπόδιο στὴ πορεία της.

Τὴ μηχανικὴ θεωρία τῆς θερμότητας εἶχαν «προαισθανθεῖ» κατὰ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ὁ Rumford καὶ ὁ Humphrey Davy, ἀκόμα καὶ στὴ Ρωσία ὑποστηρίχτηκε ἀπὸ τὸν Λομονόσωφ. Καὶ ὅμως περισσότερο ἀπὸ μισὸς αἰώνας διέρρευσε πρὶν νὰ ἐπανεμφανιστεῖ ἡ θεωρία αὐτὴ στὴν ἐπιστήμη. Ὁ Λαμάρκ, καὶ αὐτὸς ὁ Λινναῖος, ὁ Ζοφφρουὰ Σαὶντ - Ἰλαίρ, καὶ πολλοὶ ἄλλοι σοφοί, ἦταν τελείως βέβαιοι περὶ τοῦ μεταβλητοῦ τῶν εἰδῶν, καὶ ἄνοιξαν τὸν δρόμο σ' ἐκείνους ποὺ ἔμελλαν νὰ θεμελιώσουν τὴν Βιολογία πάνω στὶς ἀρχὲς τοῦ μεταβλητοῦ. Ἀλλά, καὶ δῶ ἀκόμα, χάθηκαν πενῆντα χρόνια προτοῦ μπορέσει τὸ ζήτημα αὐτὸ τοῦ μεταβλητοῦ νὰ φτάσει στὸ ὕψος του, καὶ

θυμόμαστε πῶς οἱ ἰδέες τοῦ Κ. Δαρβίνου ἐξαπλώθηκαν καὶ ἐπιβλήθηκαν στὴν προσοχὴ τῶν σοφῶν τῶν Πανεπιστημίων, ἀπὸ ἀνθρώπους δηλαδὴ ποὺ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν ἦταν ἐπαγγελματίες ἐπιστήμονες.

Ἀκόμα ὅμως καὶ στὰ χέρια τοῦ Δαρβίνου ἡ θεωρία τῆς ἐξέλιξης δὲν μπόρεσε νὰ πάρει τὴ πλήρη της ἀνάπτυξη, λόγω τῆς μεγάλης σπουδαιότητας ποὺ ἀπέδιδε σὲ ἕνα καὶ μόνον συντελεστὴ τῆς ἐξέλιξης, τὴ φυσικὴ ἐπιλογή, σὲ βάρος τοῦ ἄλλου συντελεστῆ, τῆς ἄμεσης δράσης τοῦ περιβάλλοντος.

Ἐπίσης ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια αἰσθάνονταν τὴν ἀνάγκη ν' ἀναθεωρήσουν τὴν θεωρία τοῦ Λαπλὰς καὶ τοῦ Κάντιου σχετικὰ μὲ τὴν Ἀστρονομία. Δὲν παρουσιάστηκε ὅμως καμμιὰ νέα τέτοια θεωρία ποὺ νὰ μπορέσει νὰ γίνει ἀποδεχτὴ ἀπ' ὅλους. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴ Γεωλογία. Ἔκαναν ἀναμφίβολα θαύματα ἐξακριβώνοντας τὴν χρονικὴ διαδοχὴ τῶν ἐποχῶν τοῦ πλανήτη μας. Ἀλλὰ ἡ δυναμικὴ γεωλογία προχωρεῖ μὲ ἀπελπιστικὴ βραδύτητα, καὶ ὅλη ἡ μεγάλη πρόοδος, στὸ μεγάλο ζήτημα τῶν νόμων τῆς κατανομῆς τῶν ζώντων ὀργανισμῶν πάνω στὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς, σταμάτησαν λόγῳ τῆς ἄγνοιας ποὺ βασιλεύει ἀκόμα σχετικὰ μὲ τὴν ἔκταση τῶν ἐπιστρωμάτων τοῦ πάγου κατὰ τὴν τεταρτογενῆ περίοδο.*

* Ὁ Venetz ἀπὸ τὸ 1821 καὶ ὁ Esmatk ἀπὸ τὸ 1823 εἶχαν ἤδη ἑρμηνεύσει τὰ φαινόμενα τῶν κινητῶν παγετώνων μὲ τὴν τεράστια ἐπέκταση τῶν σωρεύσεων ἀενάου πάγου στὶς κοιλάδες τῆς Εὐρώπης. Γύρω στὸ 1840 ὁ Agassiz δημοσίευσε τὶς μελέτες του γιὰ τοὺς παγετώνες τῶν Ἄλπεων, τοῦ Ἰούρα καὶ τῆς Σκωτίας, καὶ πέντε χρόνια ἀργότερα ὁ Guyot χάραζε χάρτες τῶν κατευθύνσεων ποὺ ἀκολουθοῦν οἱ κινούμενοι παγετῶνες τῶν Ἄλπεων. Ἀλλὰ χρειάστηκε νὰ περάσουν 42 χρόνια ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν ἔργων τοῦ Venetz, γιὰ νὰ ἀποτολμήσει ἕνας διάσημος γεωλόγος, ὁ Lyell, νὰ ἀποδεχθεῖ τὴ θεωρία του μὲ μερικοὺς περιορισμούς.

Τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι οἱ χάρτες τοῦ Guyot, ποὺ θεωρήθηκαν τὸ 1845 ἀνάξιοι λόγοι, ἀναγνωρίστηκαν μετὰ τὸ 1863 σὰν ἀκριβεῖς. Καὶ σήμερα ἀκόμη οἱ θεωρίες τοῦ Agassiz, ποὺ διατυπώθηκαν πρὶν μισὸ αἰώνα, οὔτε ἀπορρίπτονται ἀλλὰ καὶ οὔτε γίνονται γενικὰ ἀποδεκτές.

Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὶς ἰδέες τοῦ Forbes γιὰ τὸ εὔπλαστο τῶν πάγων. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἡ πολεμικὴ γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ ζήτημα εἶναι

Τέλος, γιὰ κάθε κλάδο τῆς Ἐπιστήμης, γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναθεώρησης τῶν κυρίαρχων ἰδεῶν, ὅπως καὶ ἡ ἐμφάνιση νέων γενικεύσεων.

Καὶ ἂν αὐτὴ ἡ ἀναθεώρηση ἀπαιτεῖ λίγη μεγαλοφυῆ ἔμπνευση, ἀπ' ἐκείνη ποὺ δημιούργησε τοὺς Γαλιλαίους καὶ τοὺς Νεύτωνες καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἐμφάνιση ἐξαρτᾶται ἀπὸ μερικὲς συνθῆκες ἀνθρώπινης ἐξέλιξης, ἀπαιτεῖ ἐπίσης καὶ κυρίως αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν τῆς ἐπιστήμης.

Ὅταν τὰ γεγονότα ποὺ ἀναιροῦν τὶς ἐπικρατοῦσες θεωρίες ἀρχίζουν νὰ συσσωρεύονται, οἱ θεωρίες αὐτὲς πρέπει ν' ἀναθεωροῦνται. Ἀλλὰ γιὰ νὰ μελετοῦνται καὶ νὰ περισυλλέγονται τὰ γεγονότα, θὰ χρειάζονται μυριάδες ἁπλῶν ἐργατῶν τοῦ πνεύματος νὰ προσφέρονται ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης, ἀντὶ ἑνὸς σοφοῦ - ἀπόδειξη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Δαρβίνου.

Τεράστιες ἐκτάσεις τῆς γῆς παραμένουν ἀνεκμετάλλευτες, καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἡ μελέτη τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν ἐμποδίζεται σὲ κάθε της βῆμα. Ταξειδιῶτες διασχίζουν ἠπείρους χωρὶς νὰ γνωρίζουν νὰ προσδιορίζουν κἂν τὸ γεωγραφικὸ πλάτος ἑνὸς τόπου, ἢ νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ βαρόμετρο. Ἡ φυσικὴ καὶ ζωϊκὴ φυσιολογία, ἡ ψυχοφυσιολογία, ἡ μελέτη τῶν ψυχολογικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων, ἀποτελοῦν κλάδους τῆς ἐπιστήμης ποὺ θὰ εἶχαν τὴν ἀνάγκη πλατειᾶς συσσώρευσης γεγονότων καὶ ἁπλούστατων παρατηρήσεων.

Ἡ ἱστορία παραμένει βασικὰ «μῦθος κατὰ συνθήκη», ἐπειδὴ ἔχει ἀνάγκη νὰ τὴν ἐμπνεύσουν οἱ νέες ἰδέες, ἀλλὰ καὶ γιατὶ χρειάζονται χιλιάδες ἐργατῶν ἐπιστημονικοῦ πνεύματος γιὰ νὰ ζωντανέψουν τὴ ζωὴ τῶν περασμένων αἰώνων, ὅπως ἀνέλαβαν τὴν ἐξιστόρηση ὡρισμένων περιόδων ὁ Thorald Rogers καὶ ὁ Augustin Thierry.

ἁπλὸ παράδειγμα τῆς ἀμάθειας ἐκείνων ποὺ ἔπαιρναν μέρος καὶ τῆς ἄγνοιας ἐπιστημονικῶν ὅρων (γλοιώδους, εὐπλάστου ὑφηγήσεως κλπ) καὶ ἐμπειρικῶν μεθόδων ποὺ εἶναι γνωστότατες στοὺς μηχανικούς. Ἂν λαμβανόντουσαν ὑπ' ὄψη αὐτὰ τὰ γεγονότα καὶ οἱ μέθοδοι, δὲν θὰ διεξαγόταν ἡ λυσσώδης αὐτὴ πολεμικὴ τόσα χρόνια χωρὶς κανένα ἀποτέλεσμα. Μπορεῖ νὰ ἀναφερθεῖ ἄπειρος βαθμὸς παρόμοιων παραδειγμάτων, γιὰ νὰ γίνει σαφὲς πόσο ζημιώνεται ἡ ἐπιστήμη ἐπειδὴ οἱ ἐπιστήμονες δὲν ἔχουν ἐξοικείωση μὲ γεγονότα καὶ Ἐμπειρικὲς μεθόδους ποὺ ἀποτελοῦν κοινὸ κτῆμα κάθε μηχανικοῦ, κηπουροῦ, κτηνοτρόφου κλπ.

Δὲν ὑπάρχει, τέλος, οὔτε μία ἐπιστήμη ποὺ ἡ ἐξέλιξή της νὰ μὴν ἐμποδίζεται λόγῳ τῆς ἔλλειψης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μὲ βαθειὰ ἀντίληψη γιὰ τὸ σύμπαν, ἕτοιμων νὰ θέσουν σὲ ἐνέργεια τὸ ἐξερευνητικό τους πνεῦμα σὲ ὁρισμένο ζήτημα, όσο καὶ ἂν εἶναι περιορισμένο αὐτό, μὲ τὴν ἀπαιτούμενη ἄνεση γιὰ νὰ ἀφιερωθοῦν στὸ ἔργο τους.

Ἀλλὰ σὲ μιὰ κοινωνία ὅπως τὴ φανταζόμαστε ἐμεῖς, μυριάδες ἐργατῶν θὰ εἶναι διατεθειμένοι ν' ἀπαντήσουν σὲ ὁποιαδήποτε σοβαρὴ πρόσκληση γιὰ νὰ ἐκμεταλλευτοῦν ἄγνωστες ἐκτάσεις.

Ὁ Δαρβίνος κατανάλωσε τριάντα χρόνια ἀπὸ τὴ ζωή του γιὰ νὰ περισυλλέξει καὶ νὰ ἀναλύσει τὰ ἀναγκαῖα γεγονότα ὥστε νὰ ἐπεξεργαστεῖ τὴ θεωρία του περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν εἰδῶν. Ἂν ὅμως ζοῦσε σὲ μιὰ κοινωνία ὅπως τὴν ὀνειρευόμαστε ἐμεῖς, δὲν θὰ εἶχε παρὰ νὰ ἀπευθύνει μιὰ ἔκκληση γιὰ νὰ προσέρχονταν χιλιάδες ἐθελοντὲς ποὺ θὰ μπορέσουν νὰ συνεργαστοῦν γιὰ τὴν παραπάνω ἔρευνα. Ἑκατοντάδες Ἑνώσεις θὰ δημιουργούνταν γιὰ νὰ συζητήσουν καὶ νὰ ἐπιλύσουν καθένα ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ θὰ προβάλλονταν, καὶ μέσα σὲ μιὰ δεκαετία θὰ διαλευκάνονταν τελείως τὰ ζητήματα. Ὅλοι οἱ συντελεστὲς τῆς ἐξέλιξης, ποὺ μόλις σήμερα προσέχουμε, θὰ ἐμφανίζονταν τότε στὸ φῶς. Οἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης θὰ ἦταν δεκαπλάσια ταχύτερες, κι' ἂν τὸ μεμονωμένο ἄτομο δὲν εἶχε ἴδια μὲ τὰ σημερινὰ δικαιώματα πάνω στὴν εὐγνωμοσύνη τῶν μεταγενέστερων, τὸ πλῆθος τῶν ἄγνωστων ἐθελοντῶν θ' ἀποπεράτωνε τὸ ἔργο πολὺ ταχύτερα, καὶ θὰ ἄνοιγε πολὺ εὐρύτερες προοπτικὲς γιὰ τὶς προόδους τοῦ μέλλοντος,ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ θὰ μποροῦσε ἕνας μεμονωμένος ἄνθρωπος νὰ παρουσιάσει ἐργαζόμενος σ' ὅλη του τὴ ζωή. Τὸ λεξικὸ τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας, δημιουργία τοῦ Murray μὲ τὴν βοήθεια χιλιάδων ἐθελοντῶν, εἶναι ἕνα παράδειγμα ἑνὸς τέτοιου τρόπου ἐργασίας. Εἶναι ἡ μέθοδος τῆς ἐργασίας τοῦ μέλλοντος.

Ὑπάρχει καὶ ἄλλο κεφάλαιο τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, ποὺ καθιστᾶ τὴ μεταρρύθμιση ποὺ ἐμεῖς ἐκθειάζουμε ἀναπόφευκτη.

Ὅταν ἡ βιομηχανία, κυρίως κατὰ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου ἐνάτου πολλαπλασίασε τὶς ἐφευρέσεις της, ὥστε νὰ ἀνατρέψει καὶ νὰ μεταμορφώσει αὐτὴ τὴ σφαίρα, ἡ ἐπιστήμη εἶχε χάσει τὶς ἐφευρετικές

της ἰδιότητες. Οἱ ἀνθρώπινες ἐπινοήσεις ἐλλατώθηκαν. Εἶναι ἀξιοπερίεργο ὅτι ἡ ἀτμομηχανή, στὶς ἴδιες τὶς θεμελιώδεις ἀρχές της, τὸ ἀτμόπλοιο, τὸ τηλέφωνο, ὁ φωνογράφος, ἡ φωτοτυπία, τὸ ὑφαντήριο, ἡ δαντελλομηχανή, οἱ φάροι, ἡ γρανιτόστρωση, ἡ ἁπλὴ καὶ ἔγχρωμη φωτογραφία, καὶ χίλια δυὸ ἄλλα πράγματα μικρότερου ἐνδιαφέροντος, δὲν ἐπινοήθηκαν ἀπὸ ἐπαγγελματίες ἐπιστήμονες. Καὶ ὅμως, κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἀρνεῖται νὰ συνδέσει τὸ ὄνομά του μὲ μιὰ ἐφεύρεση ἀπ' αὐτές. Ἄνθρωποι ποὺ εἶχαν λάβει μόνο στοιχειώδη μόρφωση ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ποὺ μόνο ψίχουλα γνώσεων μπόρεσαν νὰ περιμαζέψουν «ἐκ τῶν πιπτόντων ἐκ τῆς τραπέζης τῶν πλουσίων», ἄνθρωποι ποὺ εἶχαν στερηθεῖ καὶ τὰ πιὸ ἀπαραίτητα μέσα γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν πειραμάτων τους, ὑπῆρξαν οἱ πραγματικοὶ δημιουργοὶ τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ, (ὅπως ὁ Smeaton, ὁ Watt, Στέφενσον, Φοῦλτον, Rennie, Telford καὶ τόσοι ἄλλοι ποὺ τὰ ὀνόματά τους παραμένουν ἄγνωστα).

Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σήμερα οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἐπιστήμης, στερημένοι ἀπὸ κάθε ἀπαραίτητο μέσο γιὰ τὴν ἀπόκτηση νέων γνώσεων καὶ τὴν ἐκτέλεση πειραμάτων, δὲν μποροῦν, παρὰ ἐλάχιστο ἀριθμὸ ἐφευρέσεων νὰ διεκδικήσουν, μέσα στὴν καταπληκτικὴ σωρεία ἐργαλείων, μηχανῶν, κινητήρων, ποὺ ἡ ἀνθρωπότητα μπόρεσε νὰ χρησιμοποιήσει γιὰ νὰ καθυποτάξει τὶς φυσικὲς δυνάμεις.

Τὸ γεγονὸς εἶναι ἐκπληκτικό· ὁ λόγος ὅμως εἶναι ἁπλούστατος. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι (οἱ Watt καὶ οἱ Στέφενσον) ἤξεραν νὰ κάνουν κάτι ποὺ δὲν τὸ ἤξεραν οἱ ἐπιστήμονες. Γνώριζαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ χέρια τους. Τὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦσαν ὑποβοηθοῦσε τὴν ἐπινοητικὴ τους ἱκανότητα. Γνώριζαν τὰ μηχανήματα, τὶς θεμελιώδεις ἀρχές τους, τὴ λειτουργία τους. Εἶχαν ζήσει μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ ἐργαστηρίου. Εἶναι γνωστὸ πῶς θὰ ἀπαντήσουν οἱ σοφοὶ στὴν παρατήρηση αὐτή: «Ἐμεῖς ἀνακαλύπτουμε τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἄλλοι ἂς τοὺς ἐφαρμόσουν! Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἁπλὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας». Ἀλλὰ μιὰ τέτοια ἀντίρρηση εἶναι πολὺ ψεύτικη. Ἡ πορεία τῆς προόδου ἀκολουθεῖ ἀντίστροφη κατεύθυνση. Διότι σὲ ἑκατὸ περιπτώσεις ἔναντι μιᾶς ἡ μηχανικὴ ἐπινόηση προηγεῖται τῆς ἀνακάλυψης τοῦ ἐπιστημονικοῦ νόμου.

Ἡ μηχανικὴ θεωρία τῆς θερμότητας δὲν προηγήθηκε τῆς ἐφεύρεσης τῆς ἀτμομηχανῆς, ἀντίθετα τὴν ἀκολούθησε. Ὅταν

χιλιάδες μηχανές, πρὶν πενήντα χρόνια καὶ περισσότερο, μετέβαλλαν τὴ θερμότητα σὲ κίνηση, κάτω ἀπὸ τὰ βλέμματα ἑκατοντάδων δοκτόρων· ὅταν χιλιάδες ἁμαξοστοιχίες σταματοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ἰσχυρῶν φρένων, ἀπόβαλλαν θερμότητα καὶ ἐκπέμπανε στὶς γραμμὲς δέσμες ἀπὸ σπινθῆρες καθὼς ἐπλησίαζαν στοὺς σταθμούς· ὅταν σ' ὅλο τὸν πολιτισμένο κόσμο οἱ βαρειὲς καὶ τὰ τρύπανα ἄναβαν τὸ σίδερο, ποὺ χτυποῦσαν ἢ τρυποῦσαν - τότε, ἀλλὰ τότε μόνον, ἕνας μηχανικὸς Seguin ὁ μεγαλύτερος, στὴ Γαλλία, καὶ ἀργότερα ἕνας δόχτορας, ὁ Mayer, στὴ Γερμανία, τόλμησαν νὰ θεμελιώσουν τὴ δυναμικὴ θεωρία τῆς θερμότητας μ' ὅλα τὰ ἐπακόλουθά της. Καὶ ὅμως οἱ ἐπιστήμονες ἀγνοοῦσαν τὸν Σεγκὲν καὶ παρὰ λίγο νὰ παραστήσουν σὰν τρελλὸ τὸν Μάγερ ποὺ ἦταν προσκολλημένος ἐπίμονα στὸ μυστηριῶδες θερμογόνο ὑγρό του καὶ κήρυξαν «ἀντιεπιστημονικὴν» τὴν ἐργασία τοῦ Joule πάνω στὸ μηχανικὸ ἰσοδύναμο τῆς θερμότητας, ποὺ παρουσίασε στὴ Βασιλικὴ Ἑταιρία τοῦ Λονδίνου τὸ 1843.

Ὅταν τὸ τεράστιο πλῆθος τῶν μηχανῶν μᾶς ἀπόδειξε ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὅλη ἡ θερμότητα ποὺ ἐκπέμπεται ἀπὸ ὁρισμένη ποσότητα καύσιμης ὕλης, ἐμφανίστηκε ὁ δεύτερος νόμος τῆς θεωρίας τῆς θερμότητας, ὁ νόμος τοῦ Clausius. Ὅταν σ' ὅλο τὸν κόσμο ἡ βιομηχανία μετέβαλλε τὴ κίνηση σὲ θερμότητα, σὲ ἦχο, σὲ φῶς, σὲ ἠλεκτρισμὸ καὶ ἀντίστροφα, τότε - μόνον τότε - ἐμφανίστηκε ἡ θαυμάσια θεωρία τοῦ Grove πάνω στὴ «σχέση τῶν φυσικῶν δυνάμεων», ποὺ καὶ αὐτὸς εἶχε τὴν ἴδια τύχη ἀπὸ τὴ Βασιλικὴ Ἑταιρία τοῦ Λονδίνου, μὲ κείνη τοῦ Joule. Ἀρνήθηκαν μέχρι τὸ 1856 νὰ τοῦ δημοσιεύσουν τὸ ὑπόμνημά του.

Τὸν τηλέγραφο δὲν μᾶς τὸν ἔδωσε ἡ θεωρία τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Ὅταν ἐπινοήθηκε ὁ τηλέγραφος, ἐλάχιστα φαινόμενα, περισσότερο ἢ λιγώτερο ταξινομημένα στὰ ἐγχειρίδιά μας, ἀποτελοῦσαν τὸ σύνολο τῶν γνώσεών μας. Ἀκόμη καὶ σήμερα ἡ θεωρία τοῦ ἠλεκτρισμοῦ δὲν ἔχει συμπληρωθεῖ. Ἐξακολουθεῖ νὰ περιμένει τὸν Νεύτωνά της, παρ' ὅλες τὶς θαυμάσιες προσπάθειες τῶν τελευταίων ἐτῶν. Καὶ ἡ ἐμπειρικὴ ἀκόμα γνώση τῶν νόμων τῶν ἠλεκτρικῶν ρευμάτων βρισκότανε σὲ ἐμβρυακὴ κατάσταση ὅταν μερικοὶ παράτολμοι τοποθέτησαν ἕνα καλώδιο στὸ βάθος τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, σὲ πεῖσμα τῶν σοφῶν ποὺ προκαταδίκαζαν «βεβαίαν ἀποτυχίαν».

Τὸ ὄνομα τῆς «Ἐφηρμοσμένης Ἐπιστήμης» εἶναι ἐντελῶς λαθεμένο, ἐπειδὴ στὴ μεγάλη της πλειοψηφία ἡ ἐφεύρεση, ἀντὶ ν' ἀποτελεῖ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστήμης δημιουργεῖ ἀντίθετα ἕνα καινούργιο της κλάδο. Οἱ δικτυωτὲς γέφυρες, οἱ λεγόμενες «Ἀμερικάνικες», δὲν ἦταν ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας τῆς ἐλαστικότητας. Προηγήθηκαν. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὑπὲρ τῆς Ἐπιστήμης, εἶναι ὅτι στὸν κλάδο αὐτὸ ἡ θεωρία καὶ ἡ πρακτικὴ ἀναπτύχτηκαν παράλληλα. Ἡ θεωρία τῆς ἔκρηξης δὲν προηγήθηκε ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση τῆς πυρίτιδας. Ἡ χρήση τῆς πυρίτιδας ἦταν γνωστὴ πρὶν πολλοὺς αἰῶνες, προτοῦ συμπεριληφθεῖ στὰ θέματα ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης ἡ ἐνέργεια τῶν ἀερίων μέσα στὸ κοίλωμα τοῦ τηλεβόλου .

Ἄπειρα παραδείγματα θὰ μπορούσαμε νὰ παρατάξουμε, ν' ἀναφέρουμε τὴ μεγάλη πρόοδο τῆς μεταλλουργίας, τὰ κράματα καὶ τὶς χαρακτηριστικὲς ἰδιότητες ποὺ ἀπόκτησαν αὐτὰ μὲ τὴν προσθήκη μικρῆς ποσότητας μετάλλων καὶ μεταλλοειδῶν, τὴν τελευταία πρόοδο τοῦ ἠλεκτροφωτισμοῦ, καὶ ἀκόμα τὶς μετεωρολογικὲς προγνώσεις, οἱ ὁποῖες δίκαια χαρακτηρίστηκαν «μὴ ἐπιστημονικαὶ» ὅταν διατυπώθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὸν διάσημο μελετητὴ τῶν διαττόντων ἀστέρων Ματθαῖο de la Drôme καὶ ἀπὸ τὸν γερόλυκο τῆς θάλασσας ναύαρχο Fitzroy.

Ὑπάρχουν βέβαια ὁρισμένες περιπτώσεις ὅπου ἡ ἀνακάλυψη, ἢ ἡ ἐφεύρεση, ἦταν ἁπλῆ ἐφαρμογὴ κάποιου ἐπιστημονικοῦ νόμου, ὅπως παραδείγματος χάρη ἡ ἀνακάλυψη τοῦ πλανήτη Ποσειδῶνα. Ἀλλὰ στὶς περισσότερες περιπτώσεις, ἡ ἐπινόηση ἢ ἡ ἀνακάλυψη ἀρχίζει χωρὶς νὰ εἶναι ἐπιστημονική. Ὅταν συντελεστεῖ ἡ ἐφεύρεση, ἔρχεται ἡ ἐπιστήμη νὰ τὴν ἑρμηνεύσει. Εἶναι φανερὸ ὅτι κάθε ἐφεύρεση ἐπωφελεῖται τῶν προγενεστέρων γνώσεων καὶ μεθόδων, τὶς ὁποίες ἔχει ἤδη ἀποδείξει ἡ ἐπιστήμη. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις, ὅμως, προηγεῖται τῶν γνωστῶν, καὶ ρίχνεται μὲ ἕνα ἅλμα στὸ ἄγνωστο ἀνοίγοντας νέους δρόμους γιὰ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ τῆς ἐφεύρεσης, τὸ νὰ ἐπευξάνει δηλαδὴ τὴν ἔκταση τῶν ἀνθρώπινων γνώσεων, ἀντὶ νὰ περιορίζεται στὴν ἐφαρμογὴ τῶν γνωστῶν νόμων, ἐπιτρέπει τὴν ἀφομοίωση μὲ τὴν ἀνακάλυψη, - ποὺ εἶναι καθαρὰ ἐργασία τοῦ πνεύματος· καὶ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ εἶναι τὸ ὅτι αὐτοὶ ποὺ ἀδυνατοῦν νὰ ἐπινοήσουν, ἀδυνατοῦν καὶ ν' ἀνακαλύψουν.

Στὶς περισσότερες περιπτώσεις ὁ ἐπινοητής, ἂν καὶ ἐμπνέεται, ἀπὸ τὴν ἐν γένει κατάσταση τῆς ἐπιστήμης, σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή, ξεκινάει ἀπὸ λίγα μόνον γεγονότα ἤδη καθορισμένα. Τὰ ἐπιστημονικὰ γεγονότα ποὺ πάνω τους στηρίχτηκε γιὰ νὰ ἐπινοήσει τὴν ἀτμομηχανή, τὸν τηλέγραφο ἢ τὸν φωνογράφο, ἦταν τελείως στοιχειώδη. Γι' αὐτὸ μποροῦμε σήμερα νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὅσα γνωρίζουμε εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ λύσουμε ὅλα τὰ πρωτεύοντα μεγάλα προβλήματα: κινητῆρες χωρὶς ὑδρατμό, ἐναποθήκευση ἐνέργειας, μεταβίβαση δύναμης, ἱπτάμενη μηχανή. Ἂν αὐτὰ τὰ προβλήματα δὲν ἔχουν ἐπιλυθεῖ ἀκόμα, αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἔλλειψη ἐφευρετικοῦ πνεύματος, στὸ ὅτι ἐλάχιστοι ἄνθρωποι ἔχουν κάποια μόρφωση, καὶ στὸν διαχωρισμὸ ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ βιομηχανίας.

Ἔχουμε ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἀνθρώπους χωρὶς καμμιὰ ἐπινοητικὴ ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ δίχως τὴν ἀπαιτούμενη ἐπιστημονικὴ ἐκπαίδευση, στερημένους μόνιμα ἀπὸ κάθε μέσο γιὰ πειραματισμό. Ἔχουμε ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἀνθρώπους μορφωμένους καὶ καλὰ ἐφοδιασμένους, ἀλλὰ στερημένους τελείως ἐρευνητικοῦ πνεύματος, ἐξαιτίας τῆς ὑπερβολικὰ θεωρητικῆς καὶ σχολαστικῆς μόρφωσης ποὺ ἔλαβαν, καὶ τοῦ περιβάλλοντος ὅπου ζοῦν.* Δὲν σχολιάζω τὸ σύστημα τῶν προνομίων εὑρεσιτεχνίας, ποὺ διαιρεῖ καὶ διασκορπίζει τὶς προσπάθειες, ἀντὶ νὰ τὶς συνδυάζει.

Ἡ πρόοδος τῆς ἰδιοφυΐας ποὺ χαρακτήρισε τοὺς ἐργάτες τῆς νεώτερης βιομηχανικῆς περιόδου, διάψευσε τοὺς ἐπίσημους ἐπιστήμονες. Καὶ θὰ ἐξακολουθήσει νὰ τοὺς διαψεύδει ἐφόσον αὐτοὶ θὰ μένουν ἀποξενωμένοι ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸν κόσμο, προσηλωμένοι στὰ σκονισμένα βιβλία τους. Ἐφόσον δὲν θὰ γίνονται καὶ ἐργάτες, ἐργαζόμενοι μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους, στὸ μεταλλορυχεῖο, μπροστὰ στὴ μηχανή, στὸ ἐργοστάσιο, στὸ πόστο τοῦ μηχανικοῦ.

---

* Ἡ ἴδια παρατήρηση θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνει σχετικὰ μὲ τοὺς κοινωνιολόγους καὶ κυρίως τοὺς οἰκονομολόγους. Οἱ πολυάριθμοι αὐτοὶ κύριοι, ἀκόμα κι' ὅταν βρίσκονται στοὺς κόλπους τῶν σοσιαλιστῶν, μελετοῦν τὰ βιβλία καὶ τὰ διάφορα συστήματα ἀντὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ γεγονότα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν ἐθνῶν.

Πόσο καλύτερα θὰ κατανοήσουν τὴν ἀνθρωπότητα ὁ ἱστορικὸς κι' ὁ κοινωνιολόγος, ἂν τὴ γνωρίσουν ὄ χ ι π ι ὰ ἀ π' τ ὰ β ι β λ ί α, ὄχι ἀπὸ λίγους ἀντιπροσώπους της, ἀλλ' ἂν τὴ γνωρίσουν στὴν πλήρη της ὁλότητα, ἀφοῦ τὴ δοῦν ἀπὸ κοντὰ νὰ ζεῖ, νὰ ἐργάζεται, νὰ εἶναι ἀπορροφημένη ἀπ' τὶς καθημερινὲς ἀσχολίες της!

Ἡ Ἰατρικὴ πόσο μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη θὰ εἶχε στὴν Ὑγιεινή, πόσο λιγώτερο θὰ ὑπολόγιζε στὶς συνταγές, ἂν οἱ νεαροὶ γιατροὶ ἦταν νοσοκόμοι στοὺς ἄρρωστους καὶ οἱ νοσοκόμες κι' οἱ νοσοκόμοι εἶχαν τὴν ἐκπαίδευση τῶν σύγχρονων γιατρῶν!

Ὁ ποιητής, πόσο βαθύτερα θὰ αἰσθανόταν τὴν ὀμορφιὰ τῆς φύσης, πόσο βαθύτερα θὰ εἰσχωροῦσε στὴν ἀνθρώπινη καρδιά, ἄν, γεωργὸς αὐτός, καμάρωνε τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιο ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους καλλιεργητές, ἂν πάλευε ἐνάντια στὴ τρικυμία στὸ πλευρὸ τῶν ναυτῶν, τῶν συναδέλφων του, ἂν γνώριζε τὴν ποίηση τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀνάπαυσης, τὶς θλίψεις καὶ τὴ χαρὰ τοῦ ἀγῶνα καὶ τῆς νίκης!

«Ἀδρᾶχτε ὅλη τὴν ἀνθρώπινη ζωή!» ἔλεγε ὁ Γκαῖτε. «Ὁ κάθε ἄνθρωπος τὴ ζεῖ, ἀλλὰ σὲ πολλοὺς ἡ ζωὴ εἶναι ἄγνωστη».

Κι' ὅμως πόσοι λίγοι ποιητὲς ἀκολουθοῦν τὴ συμβουλή του!

Ὁ λεγόμενος «καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας» ἀναπτύχθηκε ὑπὸ κοινωνικὸ καθεστὼς ποὺ καταδίκαζε τὸν ἐργάτη νὰ κάνει ὅλη τὴν μέρα καὶ ὅλη του τὴ ζωὴ τὴν ἴδια ἀπεχθῆ ἐργασία. Ἀλλ' ἂν σκεφτοῦμε πόσο λίγοι εἶναι οἱ πραγματικοὶ παραγωγοὶ τοῦ πλούτου στὴ σημερινὴ κοινωνία καὶ πῶς τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας τους διασπαθίζεται, βρισκόμαστε στὴν ἀνάγκη ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὁ Φραγκλῖνος εἶχε δίκηο ὅταν ἔλεγε ὅτι πέντε ὧρες ἡμερήσιας ἐργασίας θὰ ἦταν ἀρκετὲς γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν σὲ κάθε μέλος ἑνὸς πολιτισμένου ἔθνους τὴν ἄνεση - ποὺ ἀπολαμβάνουν σήμερα ἐλάχιστοι - ἀρκεῖ ὁ καθένας νὰ ἔπαιρνε μέρος στὸ ἔργο τῆς παραγωγῆς.

Κι' ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Φραγκλίνου ἔχουμε κάνει ἀρκετὲς προόδους, ποὺ γιὰ μερικὲς ἀπ' αὐτές, τὶς σχετικὲς μὲ τὸν πιὸ καθυστερημένο ὡς τώρα κλάδο τῆς παραγωγῆς - τῆς γεωργίας - ἔγινε λόγος πιὸ πάνω. Καὶ στὴ γεωργία ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν μεγαλύτερη σὲ σημαν-

τικό βαθμό, καὶ ἡ ἴδια θὰ μποροῦσε νὰ γίνει εὔκολη κι' εὐχάριστη.

Ἂν ὁ καθένας ἔπαιρνε μέρος στὸ ἔργο τῆς παραγωγῆς, κι' ἂν ἡ παραγωγὴ ἀνῆκε στὴν κοινωνία, ὄχι σ' ὁρισμένα ἄτομα, ὅπως θ' ἀπαιτοῦσε μιὰ κοινωνικὴ οἰκονομία ἀποβλέπουσα στὴν ἱκανοποίηση τῶν καθημερινῶν αὐξανόμενων ἀναγκῶν ὅλων ἐν γένει τῶν ἀτόμων - τότε ὁ καθένας θὰ εἶχε διαθέσιμο πάνω ἀπ' τὸ μισὸ τῆς ἐργάσιμης μέρας γιὰ νὰ ἐπιδίδεται σ' ὁποιαδήποτε δραστηριότητα τῆς ἀρεσκείας του.

Καὶ ἡ ἐργασία του στὸ καλλιτεχνικὸ ἢ ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο θὰ ἦταν τόσο πιὸ δημιουργική, ὅσο θὰ ἀφιέρωνε μερικὲς ὧρες τῆς ἡμέρας σὲ παραγωγικὴ ἐργασία.

Ἡ τέχνη κι' ἡ ἐπιστήμη δὲ θὰ ἦταν πιὰ ἐ μ π ό ρ ε υ μ α. Θὰ καλλιεργοῦνταν ἀπὸ ἁπλὴ κλίση κι' ὄχι ἀπὸ ἐμπορικὸ ὑπολογισμό, ὅπως γίνεται σήμερα. Ἔπειτα, μιὰ κοινωνία ὀργανωμένη πάνω στὴν ἀρχὴ ὅτι ὅλα τὰ μέλη της πρέπει νὰ συμμετέχουν στὴν παραγωγή, θὰ ἦταν ἀρκετὰ πλούσια ὥστε νὰ ἐπιτρέπει στὸν καθένα, ὅταν θὰ ἔφτανε σὲ μιὰ ὁρισμένη ἡλικία, σαράντα λ.χ. ἢ πενήντα ἐτῶν, ν' ἀπαλλάσσεται ἀπ' τὴν ἠθικὴ ὑποχρέωση τῆς ἄμεσης συμμετοχῆς στὴν ἐκτέλεση τῆς χειρωναχτικῆς ἐργασίας, ὥστε νὰ μπορεῖ ν' ἀφοσιωθεῖ ἐξ' ὁλοκλήρου σ' ἐπιστημονικὲς ἔρευνες, σὲ καλλιτεχνικὲς ἐργασίες, εἴτε σ' ὁποιοδήποτε ἄλλο ἔργο. Θὰ ἐξασφαλίζονταν ἔτσι πλήρως ἡ ἐλεύθερη ἔρευνα στὶς νέες σφαῖρες τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἡ ἐλεύθερη δημιουργία, ἡ ἐλεύθερη τοῦ καθένα ἀνάπτυξη. Καὶ μιὰ τέτοια κοινωνία, ζῶντας στὴν ἀφθονία, δὲ θὰ γνώριζε δυστυχία. Θὰ τῆς ἦταν ἄγνωστος ὁ διχασμὸς τῆς συνείδησης ποὺ εἰσχωρεῖ βαθειὰ στὴ ζωή μας καὶ παραλύει κάθε εὐγενικὴ προσπάθεια. Θὰ πετοῦσε ἐλεύθερα στὶς ἀνώτερες σφαῖρες τῆς προόδου, ἐναρμονισμένη μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση.

Ὅσοι παρακολούθησαν τὰ γεγονότα ποὺ ἔχουμε ἀναφέρει καὶ τὰ μελέτησαν μὲ προσοχή, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ κατανοήσουν πλήρως τὴν τεράστια δύναμη ποὺ ἐδῶ καὶ μισὸ αἰώνα, ἀπόχτησε ὁ ἄνθρωπος πάνω στὶς φυσικὲς δυνάμεις. Μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, συγκρίνοντας τὰ ἐπιτευχθέντα θαυμάσια ἀποτελέσματα, σὲ μεμονωμένες περιπτώσεις, μὲ τὴ σημερινὴ κατάσταση τῆς παραγωγῆς, θὰ θέσουν, ἐλπίζω, κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ ζήτημα, ποὺ εἶναι καὶ τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς ἐπιστη-

μονικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας: Τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦνται σήμερα γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀνθρωπότητας, μὲ τὸ ἰσχῦον σύστημα τοῦ μόνιμου χωρισμοῦ ἐπαγγελμάτων καὶ παραγωγῆς, ποὺ σὰ σκοπὸ ἔχει τὴ πραγματοποίηση κ έ ρ δ ο υ ς, αὐτὰ τὰ μέσα, εἶναι ὄντως ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ά; Ἔχουν ὄντως σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἐξοικονόμηση ἀνθρώπινων δυνάμεων; Ἢ εἶναι μᾶλλον ὀλέθρια ὑπολείμματα τοῦ ζόφου, τῆς ἀμάθειας, τῆς καταπίεσης τοῦ παρελθόντος, τὸ ὁποῖο δὲν ἔλαβε ποτὲ ὑπ' ὄψη τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος;

Ὅσον ἀφορᾶ τὴ γεωργία, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ἀποδεδειγμένο ὅτι, ἂν λίγος χρόνος, καθορισμένος σήμερα σὲ κάθε ἔθνος ἢ σὲ κάθε χώρα γιὰ τὴν καλλιέργεια, προορίζονταν γιὰ μόνιμες καλλιτερεύσεις τοῦ ἐδάφους, καλὰ ὑπολογισμένες καὶ ἐκτελούμενες συνολικά, ἡ διάρκεια τῆς ἐργασίας ποὺ θὰ ἀπαιτοῦνταν μετὰ ἀπ' αὐτὰ γ ι ὰ τ ὴ ν π α ρ α γ ω γ ὴ τ ο ῦ σ ι τ α ρ ι ο ῦ τ ο ῦ ἀ ν α γ κ α ί ο υ γ ι ὰ τ ὴ ν ἐ τ ή σ ι α δ ι α τ ρ ο φ ὴ μ ι ᾶ ς ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α ς, κ α τ ὰ μ έ σ ο ν ὅ ρ ο π έ ν τ ε ἀ τ ό μ ω ν - ἡ δ ι ά ρ κ ε ι α τ ῆ ς ἐ ρ γ α σ ί α ς, α ὐ τ ῆ ς δ ὲ ν θ ὰ ὑ π ε ρ έ β α ι ν ε τ ὶ ς δ ε κ α π έ ν τ ε ἡ μ έ ρ ε ς τ ὸ ν χ ρ ό ν ο. Καὶ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι ἡ ἀπαιτούμενη γιὰ αὐτὸ ἐργασία δὲν θὰ ἦταν πιὰ ὁ μόχθος τοῦ ἀρχαίου δούλου, ἀλλὰ θὰ ἦταν μιὰ ἐργασία ἀνάλογη τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἑνὸς ὑγιοῦς ἀνθρώπου. Ἐπωφελούμενοι τῶν μεθόδων τῆς λαχανοκηπουρικῆς, καλλιεργῶντας μερικὰ φυτὰ σὲ θερμοκήπια, θὰ μποροῦμε νὰ παράγουμε λαχανικὰ καὶ ὀπωρικὰ σὲ τέτοιες ποσότητες, ὥστε νὰ ὑπάρχει ἀφθονία, καὶ ν' ἀποκτῶνται μὲ ἄνεση. Καὶ θὰ ἀρκοῦσε νὰ ἀφιερώνονταν γι' αὐτὴ τὴν καλλιέργεια οἱ ἐλεύθερες ὧρες, τὶς ὁποῖες ὁ καθένας χρησιμοποιεῖ εὐχαρίστως γιὰ ὑπαίθρια ἐργασία, ἀφοῦ ἔχει περάσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐργάσιμης μέρας στὸ ἐργοστάσιο, τὸ ὀρυχεῖο, τὸ ἐργαστήριο - ἀλλὰ ὑπὸ ἕναν ὅρο: ἡ παραγωγὴ τῶν τροφίμων νὰ εἶναι ἐργασία συγκεντρωμένη σὲ ὁμάδες καὶ ὄχι ἐργασία τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Μὲ κατάλληλη ὀργάνωση, ἡ ἐργασία ἑνὸς μόνον ἀτόμου ἐπὶ εἴκοσι ἕως εἰκοσιτέσσερις μῆνες, θὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει γιὰ πάντα σὲ μιὰ οἰκογένεια πέντε ἀτόμων ἕνα διαμέρισμα ἢ ἕνα σπίτι μὲ ὅλες του τὶς ἀνέσεις ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ νεώτερη ὑγιεινὴ καὶ καλαισθησία.

Υἱοθετώντας ἐξ ἄλλου τὶς ἐκπαιδευτικὲς μεθόδους ποὺ ἔχουν ὑποδειχθεῖ, ὁρισμένες ἀπ' τὶς ὁποῖες ἐφαρμόστηκαν μερικῶς, σὲ διάφορα μέρη, μποροῦμε νὰ προικίσουμε τὰ παιδιὰ μὲ τὶς στοιχειώδεις γνώσεις καὶ μάλιστα προτοῦ γίνουν δεκαπέντε χρόνων, μὲ μία γενικὴ ἰδέα γιὰ τὴ φύση καὶ τὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες, νὰ ἐξοικειώσουμε τὸ πνεῦμα τους μὲ ὑγιεῖς μεθόδους ποὺ συνδυάζουν τὶς ἐπιστημονικὲς ἔρευνες μὲ τὴν τεχνικὴ ἐργασία, καὶ νὰ ριζώσουμε βαθειὰ στὴν καρδιά τους τὸ αἴσθημα τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης καὶ τῆς δικαιοσύνης.

Μετὰ ἀπὸ αὐτά, εἶναι πάρα πολὺ εὔκολο νὰ προικίσουμε τοὺς νέους, κατὰ τὸ διάστημα τῶν τεσσάρων ἢ πέντε ἑπόμενων ἐτῶν, μὲ λογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ γνώση τῶν φυσικῶν νόμων, καὶ συνάμα μὲ λογικὴ καὶ πρακτικὴ γνώση τῶν τεχνικῶν μεθόδων μὲ τὶς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ὑλικές του ἀνάγκες. Ἀντὶ νὰ εἶναι κατώτερο τῶν «εἰδικῶν» τοὺς ὁποίους κατασκευάζουν τὰ διάφορα πανεπιστήμια, τὸ ἀνθρώπινο ὄν, ἄ ρ τ ι ο, συνηθισμένο νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ μυαλό του καὶ τὰ χέρια του, ὑπερτερεῖ - ἀντίθετα - ἀπέναντί τους ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἰδίως σὰν γνώστης καὶ ἐπινοητὴς στὸ ἐπιστημονικὸ καὶ τεχνικὸ ἐπίπεδο.

Ὅλ' αὐτὰ δοκιμάστηκαν. Καὶ αὐτὴ ἡ δοκιμὴ ἀποτελεῖ μιὰ κατάκτηση στὴν ἐποχή μας. Κατάκτηση ποὺ πραγματοποιήθηκε παρ' ὅλα τ' ἀναρίθμητα ἐμπόδια ποὺ βρίσκονται στὸ δρόμο κάθε ἀνθρώπου μὲ πρωτοβουλία. Πραγματοποιήθηκε ἀπὸ ἄσημους καλλιεργητὲς τῆς γῆς, ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ὁποίων τὰ κράτη, οἱ ἰδιοκτῆτες καὶ τὰ ἐνδιάμεσα πρόσωπα ἁρπάζουν τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας τους, προτοῦ μάλιστα ὡριμάσει. Πραγματοποιήθηκε ἐπίσης ἀπὸ μερικοὺς ταπεινοὺς παιδαγωγούς...

Καὶ ὅμως, ἀπέναντι ὅλων αὐτῶν τῶν κατακτήσεων, ποιὰ εἶναι ἡ ἀκριβὴς κατάσταση τῶν πραγμάτων;

Τὰ ἐννέα δέκατα τοῦ ὁλικοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα κάνουν μεγάλη παραγωγὴ δημητριακῶν, ὅπως ἡ Ρωσία, καὶ ὁ μισὸς πληθυσμὸς σὲ ἔθνη ὅπως ἡ Γαλλία, τὰ ὁποῖα ζοῦν ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς ἴδιας τους τῆς χώρας, ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς· καὶ οἱ περισσότεροι ἐργάζονται ἀκόμη ὅπως οἱ σκλάβοι τῆς ἀρχαιότητας, ἀναγκασμένοι νὰ ζητοῦν πενιχρὸ θερισμό, ἀπὸ τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι σὲ θέση πιὰ νὰ βελτιώσουν, ὅπως καὶ ἀπὸ τὶς γεωργικές τους μη-

χανές, ἐπειδὴ ὁ φόρος, τὸ μίσθωμα καὶ ὁ τοκογλύφος τοὺς κρατοῦν σφιχτοδεμένους στὴ δυστυχία.

Καὶ βλέπουμε στὸ δέκατο ἔννατο αἰώνα ὁλόκληρους πληθυσμοὺς νὰ καλλιεργοῦν μὲ τὸ ἴδιο ἄροτρο, μὲ τὸ ὁποῖο καλλιεργοῦσαν οἱ πρόγονοί τους τὸν μεσαίωνα, καὶ νὰ ζοῦν μὲ τὴν ἴδια ἀβεβαιότητα γιὰ τὸ αὔριο, ἔχοντας τὴν ἴδια ἀδυναμία γιὰ τὴν ἀπόκτηση καὶ τῆς παραμικρῆς μόρφωσης.

Καὶ ὅταν οἱ χωρικοὶ αὐτοὶ ζητοῦσαν τὸ ψωμὶ ποὺ τοὺς ἀνῆκε, βρίσκονταν ἀντιμέτωποι, οἱ ἴδιοι καὶ οἱ οἰκογένειές τους, μὲ τὶς ξιφολόγχες τῶν ἴδιων τῶν παιδιῶν τους - ὅπως ἀκριβῶς συνέβαινε μὲ τοὺς προγόνους τους πρὶν ἕνα ἢ δύο αἰῶνες.

Στὶς χῶρες ὅπου ἡ βιομηχανία εἶναι ἤδη ἀνεπτυγμένη καὶ ὅπου οἱ γεωργικὲς μηχανὲς καὶ τὰ λιπάσματα θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ εἶναι προσιτὰ σὲ ὅλους, δύο μηνῶν ἐργασία ἢ καὶ λιγώτερο θὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ συντήρηση μιᾶς οἰκογένειας, μὲ ζωϊκὲς καὶ φυτικὲς τροφὲς πλούσιες καὶ ποικίλες. Ἀλλὰ οἱ ἔρευνες τοῦ Ἔγκελ στὸ Βερολῖνο καὶ ὅλων ἐκείνων ποὺ τὸν ἀκολούθησαν, μᾶς ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ ἐργάτη εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ δαπανᾶ τὸ μισὸ τοῦ ἐτήσιου εἰσοδήματος, νὰ προσφέρει δηλαδὴ ἕξη μηνῶν ἐργασία, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε περισσότερη, μόνο καὶ μόνον γιὰ νὰ προμηθευτεῖ τὴν τροφή της. Καὶ τί εἴδους τροφή!

Ἑνὸς μήνα ἐργασία τὸν χρόνο θὰ ἦταν ὑπεραρκετὴ γιὰ νὰ ἐξασφάλιζε στὸν ἐργάτη ὑγιεινὴ κατοικία.

Παρ' ὅλ' αὐτὰ ὁ ἐργάτης εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δαπανήσει εἴκοσι μέχρι σαράντα τοῖς ἑκατὸ ἀπὸ τὸ ἐτήσιο εἰσόδημα, δηλαδὴ τὸ προϊὸν τριῶν ἕως πέντε μηνῶν ἐργασίας τὸ χρόνο, γιὰ νὰ κατορθώσει νὰ ἔχει στέγη ἡ ὁποία ὡς ἐπὶ τὸ πλῆστον εἶναι ἀνθυγιεινὴ καὶ τελείως ἀνεπαρκής, ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἰδιόκτητη, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἐργάτης ἔχει ἐξασφαλισμένη τὴν παραμονή του στὸ ἐργοστάσιο μέχρι τὰ σαρανταπέντε ἢ πενῆντα του, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐργασία του δὲν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν μηχανὴ ἢ ἀπὸ κάποιο παιδί.

Ὅλοι γνωρίζουμε ὅτι τὸ παιδὶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐξοικειωμένο μὲ τὶς φυσικὲς δυνάμεις τὶς ὁποῖες θὰ ἔμελλε νὰ χρησιμοποιήσει μιὰ μέρα. Ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν προετοιμασμένο μὲ τρόπο ὥστε νὰ μπορεῖ ἀργότερα νὰ παρακολουθεῖ τὶς προόδους τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ἐπιστημονικὴ μόρφωση γιὰ νὰ μάθει ἕνα ἐπάγγελμα.

Τὸ ἀναγνωρίζουμε ὅλοι, ἀλλὰ πῶς θὰ κατορθωθεῖ;

Ὅταν φθάσει σὲ ἡλικία ἐννέα ἢ δέκα χρονῶν πρέπει ν' ἀρχίσει νὰ κερδίζει τὸ ψωμί του. Τὸ στέλνουμε νὰ ἐργαστεῖ. Ἐπίσης καὶ τὸ κοριτσάκι, ὅταν γίνει δεκατριῶν ἢ δεκατεσσάρων χρονῶν, παιδάκι, ἀκόμη, τὸ στέλνουμε νὰ κερδίσει τὸ ψωμί του, σὰν μεγάλη, σὰν «γυναῖκα» καὶ κάτω ἀπὸ ἄθλιες συνθῆκες.

Πολὺ γνωστὰ πράγματα. Τῶν παιδιῶν ἐκείνων τὰ ὁποῖα εἶχαν τὴ σπάνια τύχη νὰ λάβουν μικρὴ μόρφωση, καταστρέφουμε τὴν εὐφυΐα τους μὲ τὴν ὑπερβολικὴ ἐργασία, τὴν ἐντελῶς ἀνωφελῆ, στὴν ὁποία τὰ ὑποβάλλουμε. Συνειδητὰ τοὺς ἀφαιροῦμε κάθε δυνατότητα νὰ γίνουν δημιουργικὰ ἄτομα.

Μ' ἕνα ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ποὺ ἔχει σὰν σκοπό του τὸ κ έ ρ δ ο ς καὶ σὰν μέσο τὴν ε ἰ δ ί κ ε υ σ η, σκοτώνουμε μὲ τὴν ὑπερβολικὴ ἐργασία τὶς γυναῖκες ποὺ παίρνουν στὰ σοβαρὰ τὰ ἐπαγγελματικά τους καθήκοντα.

Τί τεράστια κύματα ἀδικαιολόγητης δυστυχίας κατακλύζουν κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς λεγόμενες πολιτισμένες χῶρες αὐτοῦ τοῦ κόσμου!

Ὅταν κυττάζοντας πίσω, στοὺς περασμένους αἰῶνες, συναντᾶμε καὶ ἐκεῖ τὴν ἴδια δυστυχία, σκεφτόμαστε ὅτι τότε τὰ δεινὰ πιθανὸν νὰ ἦταν ἀναπόφευκτα λόγῳ τῆς ἀμάθειας ποὺ βασίλευε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ λόγῳ τῆς μικρῆς παραγωγικότητας τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας.

Ἡ εὐφυΐα ὅμως τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισε νὰ παίρνει μιὰ πρωτόγνωρη ἀνάπτυξη τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης, μᾶς ἔδειξε τὴν κατεύθυνση ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε.

Συντριπτικὸ βάρος, κυριολεκτικὰ κατάρα, γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ἦταν ἡ ἀνάγκη, γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, τῆς παραγωγῆς τῶν ἀπαραίτητων τροφίμων. Τὸ νὰ συμβαίνει ὅμως σήμερα αὐτό, εἶναι πρᾶγμα ἀδικαιολόγητο.

Σήμερα, ποὺ μπορεῖ ἕνας ἄνθρωπος μόνος του νὰ καλλιεργεῖ τὴ γῆ καὶ ν' ἀναπτύσσει τὴν ἀνάλογη θερμοκρασία καὶ ὑγρασία γιὰ κάθε καλλιέργεια, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ὅτι γιὰ τὴν παραγωγὴ τῆς τροφῆς μιᾶς οἰκογένειας κάτω ἀπὸ συνθῆκες λογικῆς καλλιέργειας, ἀπαιτεῖται τόσο λίγη ἐργασία, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ψυχαγωγία.

Ἂς ἐπανέλθουμε μόνο στὴ γῆ! Ἂς συνεργασθοῦμε μὲ

τοὺς γείτονές μας, ἀντὶ νὰ στήνουμε ὑψηλὰ τείχη γιὰ νὰ κρυβόμαστε ἀπ' τὰ βλέμματά τους. Ἂς χρησιμοποιήσουμε ὅσα μᾶς δίδαξε ἡ πεῖρα κι' ἂς ἐπικαλεσθοῦμε τὴ βοήθεια τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἐπινοήσεων τῆς τεχνικῆς. Εἶναι πάντα πρόθυμες νὰ μᾶς βοηθήσουν. Παρατηρεῖστε τί μποροῦν νὰ κάνουν γιὰ τὸν πόλεμο. Θὰ σᾶς καταπλήξει ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία τὸ ἔδαφος θὰ παρέχει ἄφθονα καὶ ποικίλα τρόφιμα. Θὰ θαυμάσετε τὴ ποσότητα τῶν σταθερῶν γνώσεων ποὺ θὰ συγκεντρώσουν δίπλα σας τὰ παιδιά σας, τὴ γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς εὐφυΐας τους καὶ τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποία θὰ ἐμβαθύνουν στοὺς νόμους τῆς ζωντανῆς καὶ ἄψυχης φύσης.

Χτίστε τὸ ἐργοστάσιο, τὸ ἐργαστήριο, κοντὰ στοὺς ἀγροὺς καὶ στοὺς κήπους σας, κι' ἐκεῖ νὰ ἐργάζεστε. Ὄχι τὰ μεγάλα ἐκεῖνα κτίρια ὅπου χρησιμοποιοῦνται τεράστιοι ὄγκοι μετάλλου καὶ τὰ ὁποῖα ἔχουν θέση ἀλλοῦ, σὲ μέρη ποὺ ἡ φύση προσδιορίζει. Ὄχι πιὰ ἐκεῖνα τὰ μεγάλα κτίρια, ἀλλὰ πολυάριθμα καὶ ποικίλα ἐργαστήρια καὶ τεχνουργεῖα, ἀνταποκρινόμενα στὴν ἀνάγκη ἐξυπηρέτησης τῶν πολυάριθμων στὴν ποικιλία τους ἀπαιτήσεων τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ὄ χ ι π ι ὰ τ ὰ ἐ ρ γ ο σ τ ά σ ι α ἐ κ ε ῖ ν α, μ έ σ α σ τ ὰ ὁ π ο ῖ α τ ὰ π α ι δ ι ά, δ ὲ ν μ ο ι ά ζ ο υ ν π ι ὰ μ ὲ π α ι δ ι ά, σ ὲ ἀ τ μ ό σ φ α ι ρ α β ι ο μ η χ α ν ι κ ῆ ς κ ό λ α σ η ς, ἀλλὰ ἐργοστάσια ποὺ θὰ πληροῦν ὅλες τὶς ἀνάγκες τῆς ὑγιεινῆς, ἀεριζόμενα τέλεια, συνεπῶς οἰκονομικά, ὅπου ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ θὰ ὑπολογίζεται περισσότερο ἀπ' τὴ μηχανή.

Κ ά ν τ ε τ ὰ ἐ ρ γ ο σ τ ά σ ι α κ α ὶ τ ὰ ἐ ρ γ α σ τ ή ρ ι α ὄ χ ι π ι ὰ κ ό λ α σ η, ὄ χ ι τ ό π ο υ ς κ α τ α ρ α μ έ ν ο υ ς ὅ π ο υ ἄ ν τ ρ ε ς, γ υ ν α ῖ κ ε ς κ α ὶ π α ι δ ι ὰ μ π α ί ν ο υ ν μ ό ν ο κ ά τ ω ἀ π ὸ τ ὴ ν π ί ε σ η τ ῆ ς π ε ί ν α ς. Καταστῆστε τα λογικά, ἀνθρώπινα, νὰ προσελκύουν ἀνθρώπους ποὺ θὰ ἐπιθυμοῦν νὰ βροῦν σ' αὐτὰ ἐργασία προσαρμοσμένη στὶς κλίσεις τους, ὅπου, βοηθούμενοι ἀπ' τὸν κινητῆρα καὶ τὴ μηχανή, θὰ διαλέξουν τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας ποὺ τοὺς ταιριάζει περισσότερο.

Χτίστε τὰ ἐργοστάσια καὶ τὰ ἐργαστήρια ὄχι πιὰ γιὰ νὰ πραγματοποιεῖτε κέρδη πουλῶντας στοὺς δούλους τῆς Ἀφρικῆς ὑφάσματα πλεγμένα ἀπ' τ' ἀπορρίματα τῶν μάλλινων εἴτε ἄλλα ἄχρηστα, ἢ μᾶλλον ἐπιβλαβῆ ἀντικείμενα, ἀλλὰ χτίστε ἐρ-

γοστάσια γιὰ νὰ ἐξυπηρετεῖτε τὶς ἀνάγκες ἑκατομμυρίων Εὐρωπαίων.

Καὶ θὰ ἐκπλαγεῖτε βλέποντας μὲ πόση εὐκολία καὶ μὲ πόση ταχύτητα ἡ βιομηχανία θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ προμηθεύει σὲ ὅλους ρουχισμὸ τῆς ἀρεσκείας τους - τὸ ἀπαραίτητο καθὼς καὶ τὸ πολυτελὲς - ἀρκεῖ ἡ παραγωγὴ νὰ εἶναι ὀργανωμένη μὲ τρόπο ὥστε νὰ ἐξυπηρετεῖ τὶς πραγματικὲς ἀνάγκες κι' ὄχι νὰ παρέχει παχυλὰ μερίσματα στοὺς μετόχους τῶν ἑταιρειῶν ἢ νὰ πλουτίζει τοὺς διάφορους «ὀργανωτὲς τὶς ἐργασίας» ἢ τοὺς κυριώτερους συμβούλους τῶν ἑταιρειῶν. Σύντομα ἐσεῖς οἱ ἴδιοι θὰ ἐνδιαφέρεστε γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ καὶ θὰ ἔχετε τὴν εὐκαιρία νὰ θαυμάζετε τὸν φλογερὸ πόθο τῶν παιδιῶν σας νὰ μάθουν γιὰ τὴ φύση καὶ τὶς δυνάμεις της, τὴν περιέργεια μὲ τὴν ὁποία θὰ περιεργάζονται τὶς μηχανὲς καὶ θὰ μελετοῦν τὴ λειτουργία τους, τὴ γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ ἐπινοητικοῦ τους πνεύματος.

Τέτοιο εἶναι τὸ μέλλον, πραγματοποιήσιμο ἀπὸ τώρα. Τέτοιο τὸ παρόν, καταδικασμένο ἀπὸ τώρα σ' ἀφανισμό.

Αὐτὸ ποὺ μᾶς ἐμποδίζει νὰ γυρίσουμε τὴ πλάτη σ' αὐτὸ τὸ παρὸν καὶ νὰ προχωρήσουμε πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέλλον, ἢ τουλάχιστο νὰ κατευθύνουμε ἐκεῖ τὰ πρῶτα βήματά μας, μὴ νομίσετε ὅτι εἶναι ἡ «χρεωκοπία τῆς ἐπιστήμης»· εἶναι κατὰ πρῶτο λόγο ἡ δική μας αἰσχρὴ πλεονεξία, εἶναι ἡ ἀπληστία τοῦ ἀνθρώπου ποὺ σκότωσε τὴν κόττα μὲ τὰ χρυσᾶ αὐγά. Εἶναι, πρὸ παντός, ἡ νωθρότητα τοῦ πνεύματος, ἡ διανοητικὴ ἐκείνη ἀποχαύνωση ποὺ μὲ τόση ἐπιμέλεια ἔθρεψε καὶ καλλιέργησε τὸ παρελθόν.

Ἐπὶ αἰῶνες ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἀποκαλούμενη πρακτικὴ σοφία ἔλεγαν στὸν ἄνθρωπο: «Εἶναι καλὸ νὰ εἶναι κανεὶς πλούσιος καὶ σὲ θέση νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς ὑλικές, τουλάχιστο, ἀνάγκες του». Ἀλλὰ τὸ μόνο μέσο γιὰ νὰ πλουτίσει κανεὶς εἶναι ν' ἀσκεῖ τὸ πνεῦμα του καὶ τὴν ἱκανότητά του στὸ πῶς νὰ ἐξαναγκάζει ἄλλους ἀνθρώπους, δούλους, δουλοπάροικους ἢ μισθωτοὺς σκλάβους, νὰ παράγουν πλούτη γιὰ λογαριασμό του.

Εἴτε θὰ ἔμενες χωρικὸς ἢ ἐργάτης καὶ θὰ σοῦ ὑπόσχονταν γ ι ὰ τ ὸ μ έ λ λ ο ν πολλὰ οἱ κύριοι οἰκονομολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι, ἀλλὰ θὰ ἤσουν καταδικασμένος νὰ πεινάσεις ὅταν ἡ συγκομιδὴ θὰ ἦταν κακή, θὰ σὲ τουφεκίζανε τὰ ἴδια τὰ παιδιά σου ὅταν θ' ἀπεργοῦσες, ὅταν θὰ ἐξαντλοῦνταν ἡ ὑπο-

μονή σου καὶ θὰ ἐξεγειρόσουνα στὸ παρὸν - εἴτε, διαφορετικά, θὰ ἔπρεπε ν' ἀσκήσεις, ν' ἀναπτύξεις τὶς σωματικὲς δυνάμεις σου, νὰ ἐπιβληθεῖς στρατιωτικά, νὰ διευθύνεις τὶς μᾶζες, νὰ παρασκευαστεῖς ὥστε νὰ γίνεις καὶ σὺ ἕνας ἀπ' τοὺς τροχοὺς τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς, ἢ νὰ γίνεις διευθυντὴς ἐμπορικῶν ἢ βιομηχανικῶν ἐργασιῶν.

Ἐκλογὴ ἄλλη, ἐπὶ αἰῶνες, δὲν ὑπῆρχε. Οἱ ἄνθρωποι ἀκολουθοῦσαν τὴν πιὸ πάνω συμβουλή, χωρὶς νὰ συναντήσουν ὅμως ποτὲ τὴν εὐτυχία, οὔτε τὴ δική τους, οὔτε τῶν παιδιῶν τους, οὔτε καὶ ἐκείνων, γιὰ τοὺς ὁποίους ἰσχυρίζονταν ὅτι τοὺς προφύλαγαν ἀπὸ μεγαλύτερα δεινοπαθήματα.

Ἡ νεώτερη ὅμως ἐπιστήμη ἀνοίγει κι' ἄλλη διέξοδο γιὰ τοὺς σκεπτόμενους.

Ἡ νεώτερη ἐπιστήμη λέει ὅτι γιὰ νὰ ζεῖς μέσα, στὴν ἀφθονία, δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἁρπάξεις τὸ ψωμὶ ἀπ' τὸ στόμα τῶν ἄλλων.

Ἡ λογικὴ λύση θὰ ἦταν ἡ κοινωνία στὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι μὲ τὴν ἐργασία τῶν ἴδιων τους τῶν χεριῶν, μὲ τὴν εὐφυΐα τους καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν μηχανῶν ποὺ ἤδη ἔχουν ἐφευρεθεῖ κι' αὐτῶν ποὺ μέλλουν νὰ ἐφευρεθοῦν, θὰ δημιουργήσουν μόνοι τους ὅλα τὰ ὀνειρώδη πλούτη.

Ὁδηγούμενες ἀπ' τὴν παρατήρηση, τὴν ἀνάλυση καὶ τὸν πειραματισμὸ ἡ ἐπιστήμη καὶ οἱ τέχνες θ' ἀνταποκριθοῦν σ' ὅλες τὶς δυνατὲς ἀπαιτήσεις. Θὰ συντομεύσουν βαθμιαῖα τὸν χρόνο ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγὴ τοῦ πλούτου, ἔτσι ὥστε νὰ μένει στὸν καθένα ὅσο χρόνο θὰ θέλει. Ἡ ἐπιστήμη καὶ οἱ τέχνες δὲν μποροῦν βέβαια νὰ ἐγγυηθοῦν τὴν εὐτυχία, γιατὶ ἡ εὐτυχία ἐξαρτᾶται ἐξ ἴσου, ἂν ὄχι πολὺ περισσότερο, ἀπ' αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο κι' ἀπ' τὸ περιβάλλον του· θὰ ἐγγυηθοῦν ὅμως τὴν σχετικὴ εὐτυχία, ποὺ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ βρεῖ ὁ ἄνθρωπος στὴ ποικίλη ἄσκηση τῶν διαφόρων διανοητικῶν καὶ σωματικῶν δυνάμεων, στὴ λογικὴ προσαρμοσμένη στὶς κλίσεις του, ἀνθρώπινη, κι' ὄχι ἐξοντωτικὴ ἐργασία, στὴ συναίσθηση ὅτι δὲν βρίσκεται στὴν ἀνάγκη νὰ στηρίξει τὴ δική του εὐτυχία πάνω στὴν ἀθλιότητα τῶν ἄλλων.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὁρίζοντες ποὺ ἀνοίγει στὸ ἀπροκατάληπτο πνεῦμα ἡ νέα ἔρευνα.

ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Δημοσιεύθηκε τὸ 1906.

Στὰ σχέδιά τους γιὰ ἀνοικοδόμηση τῆς κοινωνίας οἱ κολλεκτιβιστὲς κάνουν κατὰ τὴ γνώμη μας ἕνα διπλὸ σφάλμα. Ἐνῶ μιλᾶνε γιὰ κατάργηση τοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστῶτος, θὰ ἤθελαν παρ᾽ ὅλα αὐτὰ νὰ διατηρήσουν δύο θεσμοὺς ποὺ ἀποτελοῦν τὴν οὐσία αὐτοῦ τοῦ καθεστῶτος: τὴν ἀντιπροσωπευτικὴ κυβέρνηση καὶ τὸ σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴ λεγόμενη ἀντιπροσωπευτικὴ κυβέρνηση, ἀρκετὰ ἔχουμε ἀσχοληθεῖ μαζί της. Μᾶς εἶναι ἀπολύτως ἀκατανόητο πῶς ἄνθρωποι ἔξυπνοι - τέτοιοι ὑπάρχουν πολλοὶ στὸ κολλεκτιβιστικὸ ρεῦμα - εἶναι δυνατὸν νὰ παραμένουν ὀπαδοὶ τῶν ἐθνικῶν ἢ δημοτικῶν κοινοβουλίων, μετὰ ἀπ᾽ ὅλα τὰ μαθήματα ποὺ μᾶς ἔδωσε ἡ ἱστορία πάνω σ᾽ αὐτὸ τὸ θέμα, εἴτε στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία, εἴτε στὴ Γερμανία, τὴν Ἑλβετία καὶ τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες.

Ἐνῶ ἀπ᾽ ὅλες τὶς πλευρὲς βλέπουμε τὸ κοινοβουλευτικὸ καθεστὼς νὰ καταρρέει, ἐνῶ ἀπὸ παντοῦ ξεπηδάει ἡ κριτικὴ τ ῶ ν ἰ δ ε ῶ ν τ ῶ ν ἀ ρ χ ῶ ν τ ο ῦ σ υ σ τ ή μ α τ ο ς - καὶ ὄχι πιὰ μονάχα τῶν ἐφαρμογῶν τους - πῶς εἶναι δυνατὸν ἄνθρωποι ἔξυπνοι, ποὺ ἀποκαλοῦνται σοσιαλιστὲς ἐπαναστάτες νὰ ἐπιζητοῦν τὴ διατήρηση αὐτοῦ τοῦ συστήματος ποὺ ἤδη ἔχει καταδικαστεῖ σὲ θάνατο;

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ ἐπεξεργάστηκε ἡ μπουρζουαζία γιὰ νὰ ἀντισταθεῖ στὴ μοναρχία καὶ ταυτόχρονα νὰ διατηρήσει καὶ νὰ αὐξήσει τὴν κυριαρχία της πάνω στοὺς ἐργαζομένους. Ἀποτελεῖ τὴν κατ᾽ ἐξοχὴν μορφὴ τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος. Ποιὸς ἀγνοεῖ πώς, ὅταν οἱ ἀστοὶ τὸ ὑποστήριζαν, δὲν πίστευαν ποτὲ στὰ σοβαρὰ ὅτι ἕνα κοινοβούλιο ἢ ἕνα δημοτικὸ συμβούλιο ἀντιπροσωπεύει τὸ ἔθνος ἢ τὴν πόλη; Οἱ πιὸ

ξυπνοι ἀπ' αὐτοὺς γνωρίζουν πῶς κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατον. Μὲ τὴν ὑποστήριξή της πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸ καθεστώς, ἡ μπουρζουαζία ἁπλούστατα ἐπιδίωξε νὰ δημιουργήσει ἕνα πρόχωμα κατὰ τῆς μοναρχίας χωρὶς νὰ δώσει τὴν ἐλευθερία στὸν λαό.

Ἐξ' ἄλλου εὔκολα ἀντιλαμβάνεται κάποιος ὅτι, στὸ μέτρο ποὺ ὁ λαὸς ἀποκτᾶ συνείδηση τῶν συμφερόντων του καὶ πολλαπλασιάζεται ἡ ποικιλία τῶν συμφερόντων, τὸ σύστημα δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ λειτουργήσει. Ἔτσι οἱ δημοκράτες ὅλων τῶν χωρῶν ψάχνουν, χωρὶς καμία ἐπιτυχία, γιὰ νὰ βροῦν διάφορα φάρμακα, μπαλώματα τοῦ συστήματος. Δοκιμάζουν τὸ δημοψήφισμα καὶ βλέπουν πῶς δὲν ἔχει καμία ἀξία· μιλοῦν ἀκόμη γιὰ ἀναλογικὴ ἀντιπροσώπευση, γιὰ ἐκπροσώπηση τῶν μειονοτήτων - νέες κοινοβουλευτικὲς οὐτοπίες. Μὲ δυὸ λόγια πασχίζουν νὰ βροῦν τὸ ἀνύπαρκτο, δηλαδὴ ἕνα σύστημα ἀντιπροσώπευσης ὅπου νὰ ἐκπροσωποῦνται τὰ μύρια διαφορετικὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους· ὅμως ὑποχρεώνονται νὰ ἀναγνωρίσουν ὅτι πῆραν λάθος δρόμο καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη στὴν ἀντιπροσωπευτικὴ κυβέρνηση ἐξανεμίζεται.

Οἱ δημοκράτες - σοσιαλιστὲς καὶ οἱ κολλεκτιβιστὲς εἶναι οἱ μόνοι ποὺ δὲν χάνουν αὐτὴ τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ ἐπιζητοῦν νὰ διατηρήσουν τὴν λεγομένη ἐθνικὴ ἀντιπροσώπευση - νὰ κάτι ποὺ δυσκολευόμαστε νὰ κατανοήσουμε.

Ἐὰν οἱ ἀναρχικὲς ἰδέες μας δὲν τοὺς ταιριάζουν, ἐὰν τὶς θεωροῦν ἀνεφάρμοστες, ἂς προσπαθήσουν τουλάχιστον νὰ φανταστοῦν ποιὸ ἄλλο σύστημα ὀργάνωσης θὰ μποροῦσε νὰ ἀνταποκρίνεται σὲ μία κοινωνία δίχως καπιταλιστὲς καὶ ἰδιοκτῆτες. Ὅμως νὰ παίρνουν τὸ σύστημα τῶν ἀστῶν - ἕνα σύστημα ποὺ ἤδη ἀργοπεθαίνει, ἕνα σύστημα ὁλότελα ἐλαττωματικὸ - καὶ νὰ τὸ ὑποστηρίζουν μὲ μερικὲς ἀσήμαντες τροποποιήσεις, ὅπως ἡ δεσμευτικὴ ἐντολὴ πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους καὶ τὸ δημοψήφισμα ποὺ ἡ ματαιότητά του ἔχει ἤδη ἀποδειχθεῖ, νὰ τὸ προτείνουν γιὰ μία κοινωνία ποὺ θὰ ἔχει κάνει τὴν κοινωνική της ἐπανάσταση - αὐτὸ μᾶς φαίνεται τελείως ἀκατανόητο, ἐκτὸς κι' ἂν λέγοντας κοινωνικὴ Ἐπανάσταση ἐννοοῦν κάτι τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ Ἐπανάσταση, δηλαδὴ κάποια ἀσήμαντη ἐπισκευὴ τοῦ σημερινοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Γιατὶ ὅταν κάποιος διακηρύσσει τὴν κατάργηση τῆς ἰ-

διωτικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὴν ἀπὸ κοινοῦ κατοχὴ τῶν ὀργάνων τῆς ἐργασίας, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηρίζει τὴ διατήρηση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας μὲ ὁποιαδήποτε μορφή; Κι' ὅμως αὐτὸ κάνουν οἱ κολλεκτιβιστὲς ὅταν μᾶς μιλᾶνε γιὰ *κουπόνια ἐργασίας*.

Εἶναι κατανοητὸ ποὺ οἱ ἄγγλοι σοσιαλιστὲς τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ τοῦ αἰώνα (19ου) κήρυξαν τὰ κουπόνια ἐργασίας. Ἁπλούστατα ἐπιζητοῦσαν νὰ συμφιλιώσουν τὸ Κεφάλαιο καὶ τὴν Ἐργασία. Ἀπέρριπταν κάθε ἰδέα γιὰ βίαιη ἐπίθεση ἐναντίον τῆς ἰδιοκτησίας τῶν καπιταλιστῶν. Τόσο λίγο ἦταν ἐπαναστάτες, ὥστε διακήρυσσαν τὴν προθυμία τους νὰ ὑποστοῦν ἀκόμα καὶ τὸ αὐτοκρατορικὸ καθεστὼς μὲ τὸν ὅρο ὅτι αὐτὸ θὰ εὐνοοῦσε τὶς συνεταιριστικὲς ἑνώσεις τους. Στὸ βάθος παρέμεναν ἀστοὶ διαποτισμένοι ἀπὸ πνεῦμα φιλευσπλαχνίας, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο - ὅπως λέει καὶ ὁ Ἔνγκελς στὸν πρόλογό του γιὰ τὸ Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο τοῦ 1848 - οἱ *σοσιαλιστὲς* κείνης τῆς ἐποχῆς ἦταν ἀστοί, ἐνῶ οἱ προχωρημένοι ἐργάτες ἦταν *κομμουνιστές*.

Ἐὰν ἀργότερα ὁ Προυντὸν υἱοθέτησε τὴν ἰδέα τῶν κουπονιῶν ἐργασίας, μποροῦμε κι' αὐτὸ νὰ κατανοήσουμε. Στὸ «μουτουαλιστικό» του σύστημα ἁπλῶς ἐπιζητοῦσε νὰ κάνει τὸ κεφάλαιο λιγώτερο ἐπιθετικὸ παρὰ τὴ διατήρηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τὴν ὁποία ἀποστρεφόταν βαθύτατα ἀλλὰ θεωροῦσε ἀναγκαία σὰν ἐγγύηση τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στὸ Κράτος.

Ὅτι οἱ λίγοι ὡς πολὺ ἀστοὶ οἰκονομολόγοι δέχονται κι' αὐτοὶ τὰ κουπόνια ἐργασίας, οὔτε αὐτὸ μᾶς ξαφνιάζει. Λίγο τοὺς ἐνδιαφέρει ἂν ὁ ἐργαζόμενος θὰ πληρώνεται μὲ κουπόνια ἐργασίας ἢ μὲ χρῆμα ποὺ φέρει τὸ σῆμα τῆς Δημοκρατίας ἢ τῆς Αὐτοκρατορίας. Στόχος τους εἶναι νὰ σώσουν ἀπὸ τὴν ἐπερχόμενη θύελλα τὴν ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία τῶν κατοικιῶν καὶ τοῦ Κεφαλαίου ποὺ εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴ βιομηχανικὴ παραγωγή. Καὶ τὰ κουπόνια ἐργασίας ἀνταποκρίνονται θαυμάσια στὸ σκοπὸ τῆς διατήρησης αὐτῆς τῆς ἰδιοκτησίας.

Μὲ τὸν ὅρο ὅτι τὸ κουπόνι ἐργασίας θὰ μπορεῖ νὰ ἀνταλλαγεῖ μὲ κοσμήματα ἢ ἁμάξια, ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ σπιτιοῦ θὰ τὸ δεχτεῖ πρόθυμα σὰν πληρωμὴ τοῦ ἐνοικίου. Καὶ ὅσο τὸ σπίτι, τὸ χωράφι, τὸ ἐργοστάσιο θὰ ἀνήκουν σὲ ἀστούς, θὰ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ τοὺς πληρώσετε μ' ἕναν ὁποιοδήποτε τρόπο γιὰ νὰ ἀποφασίσουν νὰ σᾶς ἐπιτρέψουν νὰ δουλέψετε στὰ χωράφια ἢ

τὰ ἐργοστάσια τους καὶ νὰ στεγαστεῖτε στὰ σπίτια τους. Ἐπίσης ἀναγκαῖο θὰ εἶναι νὰ δίνεται ἕνας μισθὸς στὸν ἐργαζόμενο, νὰ πληρώνεται γιὰ τὴν ἐργασία του εἴτε μὲ χρυσάφι, εἴτε μὲ χαρτονομίσματα, εἴτε μὲ κουπόνια ἐργασίας ποὺ θὰ μποροῦν νὰ ἀνταλλαγοῦν μὲ κάθε εἴδους ἀγαθό.

Πῶς εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ ὑποστηρίζεται αὐτὴ ἡ νέα μορφὴ μισθωτῆς ἐργασίας - τὸ κουπόνι ἐργασίας - ἐὰν δεχτοῦμε ὅτι τὸ σπίτι, τὸ χωράφι καὶ τὸ ἐργοστάσιο δὲν θὰ ἀποτελοῦν πιὰ ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία ἀλλὰ θὰ ἀνήκουν στὴν κοινότητα ἢ στὸ ἔθνος;

Ἂς ἐξετάσουμε διεξοδικώτερα αὐτὸ τὸ σύστημα ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας ποὺ προτείνουν οἱ γάλλοι, γερμανοί, ἄγγλοι καὶ ἰταλοὶ κολλεκτιβιστές.

Μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ στὰ ἀκόλουθα: Ὅλος ὁ κόσμος ἐργάζεται, εἴτε στὰ χωράφια, εἴτε στὰ ἐργοστάσια, τὰ σχολεῖα, τὰ νοσοκομεῖα κλπ. Ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα καθορίζεται ἀπὸ τὸ κράτος στὸ ὁποῖο ἀνήκει ἡ γῆ, τὰ ἐργοστάσια, τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα καὶ κάθε τι ἄλλο. Κάθε ἐργαζόμενος ἀφοῦ δουλέψει μία ἡμέρα παίρνει ἕνα κουπόνι ἐργασίας, ὅπου εἶναι γιὰ παράδειγμα γραμμένες οἱ λέξεις: «ὀχτὼ ὧρες ἐργασίας». Μὲ αὐτὸ τὸ κουπόνι μπορεῖ νὰ προμηθευτεῖ στὰ κρατικὰ καταστήματα, ἢ στοὺς διάφορους συνεταιρισμούς, κάθε εἶδος ἐμπορεύματος. Τὸ κουπόνι εἶναι διαιρετό, ἔτσι ποὺ μπορεῖ κάποιος νὰ ἀγοράσει κρέας γιὰ μιὰ ὥρα ἐργασίας, σπίρτα δέκα λεπτῶν ἐργασίας ἢ ἀκόμα μισὴ ὥρα καπνό. Ἀντὶ νὰ λέμε: «τέσσερις πεντάρες σαπούνι», μετὰ τὴν κολλεκτιβιστικὴ Ἐπανάσταση θὰ λέμε: «πέντε λεπτὰ σαπούνι».

Οἱ περισσότεροι κολλεκτιβιστές, ἀκολουθώντας τὴ διάκριση ποὺ ἔκαναν οἱ ἀστοὶ οἰκονομολόγοι (καθὼς καὶ ὁ Μὰρξ) μεταξὺ σ ύ ν θ ε τ η ς ἢ ἐπαγγελματικῆς καὶ ἁ π λ ῆ ς ἐργασίας, μᾶς λένε ὅτι ἡ σύνθετη ἐργασία θὰ πρέπει νὰ πληρώνεται μερικὲς φορὲς περισσότερο ἀπὸ τὴν ἁπλή... Ἔτσι μία ὥρα ἐργασίας τοῦ γιατροῦ θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται ἰσοδύναμη μὲ δύο ἢ τρεῖς ὧρες ἐργασίας τῆς νοσοκόμας ἢ ἀκόμη μὲ τρεῖς ὧρες ἐργασίας τοῦ σκαφτιᾶ. «Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἢ σύνθετη ἐργασία θὰ εἶναι ἕνα πολλαπλάσιο τῆς ἁπλῆς ἐργασίας», μᾶς λέει ὁ κολλεκτιβιστὴς Γκρένλουντ, ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ εἶδος

ἐργασίας ἀπαιτεῖ μία λίγο ὡς πολὺ μακρόχρονη μαθητεία.

Μερικοὶ ἄλλοι κολλεκτιβιστές, ὅπως οἱ γάλλοι μαρξιστές, δὲν κάνουν αὐτὴ τὴ διάκριση. Κηρύσσουν τὴν «ἰσότητα τῶν μισθῶν». Ὁ γιατρός, ὁ δάσκαλος καὶ ὁ καθηγητὴς θὰ πληρώνονται μὲ ἴδια ποσότητα κουπονιῶν ἐργασίας ὅπως καὶ ὁ σκαφτιάς. Ὀχτὼ ὧρες ποὺ ἔχουν περάσει κάνοντας τὸ γύρο τοῦ νοσοκομείου θὰ λογαριάζονται ὅσο καὶ ὀχτὼ ὧρες σκάψιμο, ἢ ὀχτὼ ὧρες στὸ ἀνθρακωρυχεῖο ἢ τὸ ἐργοστάσιο.

Μερικοὶ κάνουν μία ἀκόμη παραχώρηση: δέχονται ὅτι ἡ δυσάρεστη ἢ ἀνθυγιεινὴ ἐργασία - ὅπως ἡ δουλειὰ στοὺς ὑπονόμους - θὰ μπορεῖ νὰ πληρώνεται περισσότερο ἀπὸ τὴν εὐχάριστη ἐργασία. Μία ὥρα δουλειᾶς στοὺς ὑπονόμους, μᾶς λένε, θὰ λογαριάζεται σὰν δύο ὧρες ἐργασίας τοῦ καθηγητῆ.

Ἂς προστεθεῖ ὅτι ὁρισμένοι κολλεκτιβιστὲς δέχονται τὴ συλλογικὴ ἀνταμοιβὴ κατὰ ἐργασιακὴ κοινότητα. Ἔτσι μία ὁμάδα ἐργαζομένων θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ: «Νὰ ἑκατὸ τόννοι χάλυβα. Γιὰ νὰ τοὺς παράγουμε ἤμασταν ἑκατὸ ἐργάτες καὶ δουλέψαμε δέκα ἡμέρες. Δεδομένου ὅτι ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα μας εἶναι ὀχτάωρη, αὐτὸ σημαίνει 8.000 ὧρες ἐργασίας γιὰ ἑκατὸ τόννους χάλυβα· δηλαδὴ 80 ὧρες τὸν τόννο». Πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση τὸ κράτος θὰ τοὺς πλήρωνε 8.000 κουπόνια ἐργασίας τῆς μίας ὥρας, καὶ τοῦτα τὰ 8.000 κουπόνια θὰ μοιραζόντουσαν μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ ἐργοστασίου ὅπως αὐτὰ θὰ ἔκριναν σκόπιμο.

Ἐξ ἄλλου, ἂν ἑκατὸ ἀνθρακωρύχοι χρειάστηκαν εἴκοσι ἡμέρες γιὰ νὰ βγάλουν 8.000 τόννους ἄνθρακα, ὁ ἄνθρακας θὰ ἄξιζε δύο ὧρες ὁ τόννος, καὶ τὰ 16.000 κουπόνια ἐργασίας τῆς μίας ὥρας ποὺ θὰ ἔπαιρνε ἡ ἐργασιακὴ κοινότητα τῶν ἀνθρακωρύχων, θὰ μοιραζόντουσαν μεταξύ τους σύμφωνα μὲ τὶς δικές τους ἐκτιμήσεις.

Σὲ περίπτωση διαφωνίας - ἐὰν οἱ ἀνθρακωρύχοι διαμαρτύρονταν λέγοντας ὅτι ὁ τόννος τοῦ χάλυβα θὰ ἔπρεπε νὰ κοστίζει μόνο 60 ὧρες ἀντὶ γιὰ 80, ἢ ἐὰν ὁ καθηγητὴς ἤθελε νὰ πληρώνεται ἡ ἡμέρα του δύο φορὲς περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τῆς νοσοκόμας - τότε τὸ Κράτος θὰ ἐπενέβαινε καὶ θὰ ρύθμιζε τὶς διαφορές.

Τέτοια εἶναι μὲ λίγα λόγια ἡ ὀργάνωση ποὺ οἱ κολλεκτιβιστὲς θέλουν νὰ ξεπηδήσει ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ Ἐπανάσταση. Ὅπως βλέπουμε οἱ ἀρχές τους εἶναι οἱ ἀκόλουθες: συλλο-

γική ἰδιοκτησία τῶν ἐργαλείων τῆς ἐργασίας καὶ ἀνταμοιβὴ τοῦ καθένα ἀνάλογα μὲ τὸ χρόνο ποὺ ἀφιέρωσε στὴν παραγωγή, λαμβάνοντας ταυτόχρονα ὑπ' ὄψη τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας του. Ὅσο γιὰ τὸ πολιτικὸ καθεστὼς θὰ εἶναι κοινοβουλευτικό, βελτιωμένο χάρη στὴν ἀλλαγὴ τῶν ἀνθρώπων που βρίσκονται στὴν ἐξουσία καὶ χάρη στὴν καθιέρωση τῆς δεσμευτικῆς ἐντολῆς πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους καὶ τοῦ δημοψηφίσματος, δηλαδὴ τῆς ψηφοφορίας μὲ ναὶ ἢ ὄχι γιὰ τὰ θέματα ὅπου θὰ ζητηθεῖ ἡ λαϊκὴ ἐτυμηγορία.

Δηλώνουμε ἐξαρχῆς ὅτι κατὰ τὴ γνώμη μας αὐτὸ τὸ σύστημα δὲν εἶναι πραγματοποιήσιμο.

Οἱ κολλεκτιβιστὲς ἀρχίζουν κηρύσσοντας μία ἐπαναστατικὴ ἀρχὴ - τὴν κατάργηση τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας - καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀρνοῦνται, ἐφόσον διατηροῦν μία ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανάλωσης ποὺ εἶναι γέννημα τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας.

Κηρύσσουν μία ἐπαναστατικὴ ἀρχὴ καὶ - παράλειψη ἀδιανόητη - ἀγνοοῦν τὶς ἀναπόφευκτες συνέπειες μίας ἀρχῆς τόσο διαφορετικῆς ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα. Λησμονοῦν πὼς τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς τῆς κατάργησης τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στὰ ὄργανα τῆς ἐργασίας (ἔδαφος, ἐργοστάσια, μέσα ἐπικοινωνίας, κεφάλαια) θὰ ἀνοίξει στὴν κοινωνία δρόμους ὁλότελα νέους· ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀλλάξει ριζικὰ ἡ παραγωγὴ τόσο στὰ μέσα της ὅσο καὶ στὸ σκοπό της· ὅτι ὅλες οἱ καθημερινὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων θὰ πρέπει νὰ τροποποιηθοῦν ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ γῆ, ἡ μηχανὴ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα θὰ θεωροῦνται σὰν κοινὸ ἀγαθό.

«Ὄχι ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία!». Αὐτὸ δηλώνουν κι' ἀμέσως σπεύδουν νὰ τὴν διατηρήσουν στὶς καθημερινὲς ἐκδηλώσεις της. «Στὴν παραγωγή», μᾶς λένε, «θὰ εἶσαστε μία κομμούνα. Τὰ χωράφια, τὰ ἐργαλεῖα, οἱ μηχανὲς θὰ σᾶς ἀνήκουν ἀπὸ κοινοῦ. Ὅ,τι ἔγινε μέχρι σήμερα - αὐτὰ τὰ ἐργοστάσια, οἱ σιδηρόδρομοι, τὰ λιμάνια, τὰ ὀρυχεῖα - θὰ σᾶς ἀνήκουν, σὲ ὅλους μαζί. Δὲν θὰ γίνει καμία διάκριση ἀνάλογα μὲ τὴν προηγούμενη συνεισφορὰ τοῦ καθένα γιὰ νὰ κατασκευαστοῦν αὐτὲς οἱ μηχανές, γιὰ νὰ σκαφτοῦν αὐτὰ τὰ ὀρυχεῖα, γιὰ νὰ στρωθοῦν αὐτὲς οἱ σιδηροδρομικὲς γραμμές.

»Ἀπὸ αὔριο ὅμως θὰ τσακώνεστε μεταξύ σας γιὰ νὰ γίνει σεβαστὸ ἀπ' ὅλους τὸ ἀκριβέστατο μέτρο ποὺ σᾶς ἀναλογεῖ

στὴν κατασκευὴ τῶν νέων μηχανῶν, στὸ σκάψιμο τῶν νέων ὀρυχείων. Ἀπὸ αὔριο θὰ πρέπει νὰ ζυγίζετε μὲ ἀκρίβεια χιλιοστοῦ τὸ μερίδιο ποὺ δικαιοῦται ὁ καθένας ἀπὸ τὴ νέα παραγωγή. Θὰ λογαριάζετε τὰ λεπτὰ τῆς ἐργασίας σας καὶ θὰ ἐπαγρυπνεῖτε ὥστε ἕνα λεπτὸ ἐργασίας τοῦ γείτονά σας νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ἀγοράσει περισσότερα προϊόντα ἀπὸ τὸ δικό σας.

»Θὰ λογαριάζετε τὶς ὧρες καὶ τὰ λεπτὰ τῆς ἐργασίας σας, κι' ἐπειδὴ ἡ ὥρα δὲν μετράει τίποτα - σὲ κάποιο ἐργοστάσιο ἕνας ἐργάτης μπορεῖ νὰ ἐπιβλέπει τέσσερις μηχανὲς καὶ σὲ κάποιο ἄλλο μόνο δύο - θὰ πρέπει νὰ μετρήσετε πόση μυϊκὴ προσπάθεια, πόση πνευματικὴ ἐνέργεια καὶ πόση νευρικὴ ἔνταση ἔχουν ξοδευτεῖ. Θὰ ὑπολογίσετε μὲ ἀκρίβεια τὰ χρόνια μαθητείας γιὰ νὰ ἐκτιμήσετε σωστὰ τὸ μερίδιο τοῦ καθένα ἀπὸ σᾶς στὴ μελλοντικὴ παραγωγή. Ὅλα αὐτά, ἀφοῦ δεχτεῖτε πὼς δὲν θὰ λάβετε ὑπ' ὄψη τὸ ἀνάλογο μερίδιο τοῦ παρελθόντος».

Λοιπόν, γιὰ μᾶς εἶναι φανερὸ ὅτι ἂν ἕνα ἔθνος ἢ μία κομμούνα ἀποκτοῦσε μία τέτοια ὀργάνωση δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιβιώσει περισσότερο ἀπὸ ἕνα μήνα. Ἡ κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ ὀργανωθεῖ πάνω στὴ βάση δύο ριζικὰ ἀντίθετων ἀρχῶν - δύο ἀρχῶν ποὺ διαρκῶς ἔρχονται σὲ σύγκρουση. Καὶ τὸ ἔθνος ἢ ἡ κομμούνα ποὺ θὰ ἀποκτοῦσε μία παρόμοια ὀργάνωση θὰ ὑποχρεωνόταν εἴτε νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία, εἴτε νὰ μετασχηματιστεῖ ἀμέσως σὲ κοινωνία κομμουνιστική.

Ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω, οἱ περισσότεροι κολλεκτιβιστὲς συγγραφεῖς θέλουν ἡ ἀνταμοιβὴ τῆς ἐργασίας στὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία νὰ πραγματοποιεῖται πάνω στὴ βάση μίας διάκρισης μεταξὺ σ ύ ν θ ε τ η ς ἢ ἐπαγγελματικῆς καὶ ἁ π λ ῆ ς ἐργασίας. Ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ὥρα ἐργασίας τοῦ μηχανικοῦ ἢ τοῦ ἀρχιτέκτονα πρέπει νὰ λογαριάζεται σὰν δύο ἢ τρεῖς ὧρες ἐργασίας τοῦ σιδερᾶ, τοῦ χτίστη ἢ τῆς νοσοκόμας. Καὶ ἡ ἴδια διάκριση ὑποστηρίζουν πὼς θὰ πρέπει νὰ γίνεται μεταξὺ τῶν ἐργαζομένων ποὺ τὸ ἐπάγγελμά τους ἀπαιτεῖ μία λίγο ὣς πολὺ μακρόχρονη μαθητεία, καὶ τῶν ἀνειδίκευτων ἐργατῶν.

Αὐτὸ συμβαίνει στὴν ἀστικὴ κοινωνία· αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ συμβαίνει καὶ στὴν κολλεκτιβιστικὴ κοινωνία.

Κι' ὅμως, ἡ διατήρηση αὐτῆς τῆς διάκρισης σημαίνει τὴ

διατήρηση δλων τῶν ἀνισοτήτων τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Σημαίνει πὼς χαράζεται ἐκ τῶν προτέρων μία διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα στὸν ἐργαζόμενο κι' ἐκείνους ποὺ ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ τὸν κυβερνοῦν. Καὶ πάλι ἡ κοινωνία διαιρεῖται σὲ δύο ξέχωρες τάξεις: ἡ ἀριστοκρατία τῆς γνώσης στὴν κορυφή, κι' ἀπὸ κάτω οἱ πληθεῖοι μὲ τὰ ροζιασμένα χέρια. Ἡ μία τάξη θὰ εἶναι προορισμένη νὰ ὑπηρετεῖ τὴν ἄλλη: οἱ πολλοὶ θὰ δουλεύουν μὲ τὰ χέρια τους γιὰ νὰ θρέψουν καὶ νὰ ντύσουν τοὺς λίγους, ἐνῶ οἱ τελευταῖοι θὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὸν ἐλεύθερο χρόνο τους γιὰ νὰ μάθουν τὴν ἐπιστήμη τῆς κυριαρχίας πάνω σ' ἐκείνους ποὺ τοὺς τρέφουν.

Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ σημαίνει πὼς παίρνουμε ἕνα ἀπὸ τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ βάζουμε τὴ σφραγίδα τῆς κοινωνικῆς Ἐπανάστασης. Ἀνάγουμε σὲ ἀρχὴ μία ἀδικία ποὺ καταδικάζουμε στὴν παλιὰ ἑτοιμόρροπη κοινωνία.

Μᾶς εἶναι γνωστὸ τί εἴδους ἀπάντηση θὰ πάρουμε. Θὰ μᾶς μιλήσουν γιὰ «ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμό». Θὰ μᾶς παραπέμψουν στοὺς ἀστοὺς οἰκονομολόγους - καθὼς καὶ στὸν Μὰρξ - γιὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ κλίμακα τῶν μισθῶν ἔχει ἕνα λόγο ὕπαρξης, ἐφόσον ἡ «ἐργασιακὴ δύναμη» τοῦ μηχανικοῦ ἔχει κοστίσει στὴν κοινωνία περισσότερο ἀπὸ τὴν «ἐργασιακὴ δύναμη» τοῦ σκαφτιᾶ, ἐφόσον τὰ «ἀναγκαῖα» ἔξοδα γιὰ νὰ γίνει ἕνας μηχανικὸς εἶναι μεγαλύτερα ἀπὸ τὰ ἔξοδα ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ νὰ γίνει ἕνας σκαφτιάς. Φυσικά! Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀναπόφευκτα ἂν ἀναλάβουμε τὸ ἄχαρο καθῆκον νὰ ἀποδείξουμε ὅτι τὰ προϊόντα ἀνταλλάσσονται ἀνάλογα μὲ τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας ποὺ εἶναι κοινωνικὰ ἀναγκαία γιὰ τὴν παραγωγή τους. Χωρὶς αὐτά, ἡ θεωρία τῆς ἀξίας τοῦ Ρικάρντο, ποὺ τὴν πῆρε ὁ Μὰρξ γιὰ λογαριασμό του, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ σταθεῖ στὰ πόδια της.

Ὅμως ξέρουμε ποῦ βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος. Ξέρουμε ὅτι ἂν ὁ μηχανικός, ὁ ἐπιστήμονας ἢ ὁ γιατρὸς πληρώνονται σήμερα δέκα ἢ ἑκατὸ φορὲς περισσότερο ἀπὸ τὸν ἐργάτη, ἡ αἰτία δὲν εἶναι τὸ «κόστος παραγωγῆς» αὐτῶν τῶν κυρίων. Αἰτία εἶναι τὸ μονοπώλιο τῆς ἐκπαίδευσης. Ἁπλούστατα ὁ μηχανικός, ὁ ἐπιστήμονας καὶ ὁ γιατρὸς ἐκμεταλλεύονται ἕνα κεφάλαιο - τὸ δίπλωμά τους - ἀκριβῶς ὅπως ὁ ἀστὸς ἐκμεταλλεύεται ἕνα ἐργοστάσιο ἢ ὁ εὐγενὴς ἐκμεταλ-

λευόταν τούς τίτλους γεννήσεώς του. Ὁ πανεπιστημιακός τίτλος ἔχει ἀντικαταστήσει τήν πράξη γεννήσεως τοῦ εὐγενοῦς στό παλιό καθεστώς.

Ὅσο γιά τόν ἐργοδότη πού πληρώνει στόν μηχανικό εἴκοσι φορές περισσότερο ἀπό τόν ἐργάτη, κάνει ἕναν ἁπλό ὑπολογισμό: ἐάν ὁ μηχανικός μπορεῖ νά τοῦ ἐξοικονομήσει 100.000 φράγκα τό χρόνο στήν παραγωγή, τοῦ πληρώνει 20.000 φράγκα. Κι' ὅταν βλέπει ἕναν ἐπιστάτη δεξιοτέχνη στό νά βγάζει ποτάμι τόν ἱδρώτα τῶν ἐργατῶν, κι' ὁ ὁποῖος ἔτσι τοῦ ἐξοικονομεῖ 10.000 φράγκα ἀπό τά ἐργατικά, σπεύδει νά τοῦ προτείνει 2.000 ἤ 3.000 φράγκα τό χρόνο. Δίνει 1.000 φράγκα ἐκεῖ πού ἐλπίζει νά κερδίσει 10.000, αὐτή εἶναι ἡ οὐσία τοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστῶτος.

Ἄς μήν ἔρθουν λοιπόν νά μᾶς μιλήσουν γιά ἔξοδα παραγωγῆς τῆς ἐργασιακῆς δύναμης, καί νά μᾶς ποῦν ὅτι ὁ φοιτητής πού πέρασε ξεκούραστα τή νιότη του στό πανεπιστήμιο ἔχει «δικαίωμα» γιά μισθό δέκα φορές μεγαλύτερο ἀπό τόν γιό τοῦ ἀνθρακωρύχου πού μαράθηκε στό ὀρυχεῖο ἀπό ἡλικία ἕντεκα χρονῶν. Τό ἐπιχείρημά τους δέν ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τόν ἰσχυρισμό ὅτι ὁ ἔμπορος πού ἔκανε εἴκοσι χρόνια «μαθητείας» σ' ἕναν ἐμπορικό οἶκο ἔχει δικαίωμα νά παίρνει τά ἑκατό φράγκα του κάθε μέρα καί νά πληρώνει μόνο πέντε σέ κάθε ὑπάλληλό του.

Ποτέ κανείς δέν ὑπολόγισε τά ἔξοδα παραγωγῆς τῆς ἐργασιακῆς δύναμης. Κι' ἐνῶ εἶναι σίγουρο ὅτι ἕνα παράσιτο κοστίζει περισσότερο στήν κοινωνία ἀπό ἕναν τίμιο ἐργαζόμενο, τό ἐρώτημα παραμένει μήπως, ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψη ὅλους τούς παράγοντες - θνησιμότητα τῶν παιδιῶν τῶν ἐργατικῶν οἰκογενειῶν, ἀναιμία πού τά σιγοτρώει καί πρόωροι θάνατοι - ἕνας εὔρωστος χειρώνακτας κοστίζει περισσότερο στήν κοινωνία ἀπό ἕναν τεχνίτη.

Μήπως θά ἤθελαν νά μᾶς κάνουν νά πιστέψουμε, γιά παράδειγμα, ὅτι ὁ μισθός 30 πεντάρες πού πληρώνουν στήν παρισινή ἐργάτρια ἤ οἱ 6 πεντάρες τῆς χωρικῆς τοῦ Ὠβέρν πού τυφλώνεται φτιάχνοντας δαντέλες, ἀντιπροσωπεύουν τά «ἔξοδα παραγωγῆς» αὐτῶν τῶν γυναικῶν; Εἶναι γνωστό ὅτι συχνά ἐργάζονται μέ ἀκόμη μικρότερη ἀμοιβή, ἀλλά εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι τό κάνουν γιατί, χάρη στήν ἐξαίσια ὀργάνω-

σή μας, θὰ πέθαιναν τῆς πείνας δίχως αὐτοὺς τοὺς ἀστείους μισθούς.

Στὴ σημερινὴ κοινωνία, ὅταν βλέπουμε ἕναν Φερὺ ἢ ἕναν Φλοκὲ νὰ κερδίζει 100.000 φράγκα τὸ χρόνο ἐνῶ ὁ ἐργάτης πρέπει νὰ ἀρκεστεῖ σὲ 1.000 ἢ λιγώτερα· ὅταν βλέπουμε ὅτι ὁ ἐπιστάτης πληρώνεται δύο ἢ τρεῖς φορὲς περισσότερο ἀπὸ τὸν ἐργάτη, κι' ὅτι μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς ἐργάτες ὑπάρχουν ὅλες οἱ βαθμίδες ἀπὸ 10 φράγκα τὴν ἡμέρα μέχρι τὶς 6 πεντάρες τῆς χωρικῆς - ὅταν βλέπουμε τέτοια πράγματα, μέσα μας κουφοβράζει ἡ ἐξέγερση.

Αὐτὲς τὶς διαβαθμίσεις τὶς καταδικάζουμε ἀποφασιστικά. Δὲν ἀποδοκιμάζουμε μόνο τοὺς παχυλοὺς μισθοὺς τῶν ὑπουργῶν ἀλλὰ καὶ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ 10 φράγκα καὶ τὶς 6 πεντάρες. Κι' αὐτὴ μᾶς ἐξεγείρει. Τὴ θεωροῦμε ἄδικη καὶ λέμε: κάτω τὰ προνόμια τῆς ἐκπαίδευσης, ὅπως καὶ τὰ προνόμια τῆς γέννησης! Ἂν εἴμαστε ἀναρχικοὶ οἱ μὲν καὶ σοσιαλιστὲς οἱ δέ, ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἐμᾶς αὐτὰ τὰ προνόμια μᾶς ἐξεγείρουν.

Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνάγουμε τὰ προνόμια σὲ γενικὴ ἀρχή; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ διακηρύσσουμε ὅτι τὰ προνόμια τῆς ἐκπαίδευσης θὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση μιᾶς ἐξισωτικῆς κοινωνίας, χωρὶς νὰ δίνουμε θανάσιμο πλῆγμα σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κοινωνία; Ὅ,τι ἔχουμε ὑποστεῖ μέχρι τώρα θὰ ἐξαφανιστεῖ στὴν κοινωνία ποὺ θὰ ἔχει σὰν βάση τὴν ἰσότητα. Ὁ στρατηγὸς δίπλα στὸν στρατιώτη, ὁ πλούσιος μηχανικὸς δίπλα στὸν ἐργάτη, ὁ γιατρὸς δίπλα στὴ νοσοκόμα - τὸ θέαμα αὐτὸ ἤδη μᾶς ἐξεγείρει. Θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ἀνεχθοῦμε σὲ μία κοινωνία ποὺ θὰ ξεκινήσει διακηρύσσοντας τὴν ἰσότητα;

Ὁπωσδήποτε ὄχι. Ἡ λαϊκὴ συνείδηση, ὠθούμενη ἀπὸ τὸν πόθο τῆς ἰσότητας, θὰ ξεσηκωνόταν ἐνάντια σὲ μία τέτοια ἀδικία· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἀνεχθεῖ. Θὰ ἦταν μάταιο νὰ δοκιμάσουν τὴν ἐφαρμογή της.

Νὰ γιατὶ ὁρισμένοι γάλλοι κολλεκτιβιστές, βλέποντας ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ ἡ κλίμακα τῶν μισθῶν σὲ μία κοινωνία ποὺ θὰ σκιρτᾶ ἀπὸ τὴν πνοὴ τῆς Ἐπανάστασης, σπεύδουν σήμερα νὰ διακηρύξουν τὴν ἰσότητα τῶν μισθῶν. Ἐδῶ ὅμως συναντᾶνε ἄλλες δυσκολίες, ἐξίσου σημαντικές, ποὺ κάνουν τὴν ἰσότητα τῶν μισθῶν τους μία οὐτοπία ἐξίσου ἀνέφικτη μὲ τὴ μισθολογικὴ κλίμακα τῶν ἄλλων.

Μία κοινωνία πού θά ἔχει πάρει στά χέρια της δλο τόν κοινωνικό πλοῦτο καί θά ἔχει βροντοφωνάξει πώς ὅ λ ο ι ἔχουν δικαίωμα σ' αὐτό τόν πλοῦτο - ἀνεξάρτητα ἀπό τή συνεισφορά τους γιά νά δημιουργηθεῖ στό παρελθόν - θά ὑποχρεωθεῖ νά ἐγκαταλείψει κάθε ἰδέα μισθωτῆς ἐργασίας, εἴτε μέ χρῆμα εἴτε μέ κουπόνια ἐργασίας.

«Στόν καθένα ἀνάλογα μέ τήν ἐργασία του» λένε οἱ κολλεκτιβιστές, ἤ καλύτερα ἀνάλογα μέ τίς ὑπηρεσίες του στήν κοινωνία, «ἀνάλογα μέ τά ἔργα του». Κι' αὐτή τήν ἀρχή τή συνιστοῦν σάν βάση τῆς κοινωνίας, μετά πού ἡ Ἐπανάσταση θά ἔχει κάνει κοινό ἀγαθό τά ἐργαλεῖα τῆς ἐργασίας καί ὅλα τά ἀπαιτούμενα γιά τήν παραγωγή!

Ἔ, λοιπόν, ἄν ἡ κοινωνική Ἐπανάσταση εἶχε τήν ἀτυχία νά διακηρύξει αὐτή τήν ἀρχή θά σταματοῦσε τήν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας γιά ἕναν αἰώνα· θά ἔχτιζε πάνω στήν ἄμμο· θά ἄφηνε ἄθικτο τό τεράστιο κοινωνικό ζήτημα πού μᾶς κληρονόμησαν οἱ περασμένοι αἰῶνες.

Πράγματι, σέ μία κοινωνία σάν τή σημερινή, ὅπου βλέπουμε ὅτι ὅσο περισσότερο ὁ ἄνθρωπος ἐργάζεται τόσο λιγότερο ἀμείβεται, ἡ ἀρχή αὐτή μπορεῖ μέ τήν πρώτη ματιά νά φανεῖ σάν ἐπιδίωξη δικαιοσύνης. Ὅμως στό βάθος δέν εἶναι παρά καθαγιασμός ὅλων τῶν τωρινῶν ἀδικιῶν. Μέ αὐτή τήν ἀρχή ξεκίνησε τό σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας γιά νά καταλήξει ἐκεῖ πού βρισκόμαστε σήμερα, στίς κραυγαλέες ἀδικίες, στούς φρικώδεις παραλογισμούς τῆς ὑπάρχουσας κοινωνίας. Καί ὁδήγησε ἐκεῖ ἐπειδή, ἀπό τή στιγμή πού ἡ κοινωνία ἄρχισε νά ἐκτιμᾶ, μέ χρῆμα ἤ μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη μορφή μισθοῦ, τίς προσφερόμενες ὑπηρεσίες - ἀπό τή στιγμή πού διακηρύχθηκε πώς ὁ καθένας δέν θά εἶχε παρά μόνο ὅ,τι κατάφερνε νά τοῦ πληρώσουν γιά τήν ἐργασία του - ὅλη ἡ ἱστορία τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας (μέ τή βοήθεια τοῦ Κράτους) εἶχε ἤδη προδιαγραφεῖ· ἐμπεριεχόταν σέ σπέρμα μέσα σέ τούτη τήν ἀρχή.

Θά πρέπει λοιπόν νά ἐπιστρέψουμε στήν ἀφετηρία καί νά διατρέξουμε ξανά τήν ἴδια ἐξέλιξη; Οἱ θεωρητικοί μας τό θέλουν, ἀλλά εὐτυχῶς εἶναι ἀδύνατον: τό'χουμε ἤδη πεῖ, ἡ Ἐπανάσταση θά εἶναι κομμουνιστική ἤ θά πνιγεῖ στό αἷμα.

Οἱ ὑπηρεσίες ποὺ προσφέρονται στὴν κοινωνία - ἄσχετα ἂν πρόκειται γιὰ δουλειὰ στὸ ἐργοστάσιο ἢ στὸ γραφεῖο, ἢ ἀκόμη γιὰ ἠθικὲς ὑπηρεσίες - δ ὲ ν ε ἶ ν α ι δ υ ν α τ ὸ ν νὰ ἐκτιμηθοῦν σὲ νομισματικὲς μονάδες. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀκριβὲς μέτρο τῆς ἀξίας - οὔτε αὐτοῦ ποὺ ἄστοχα ὀνομάστηκε ἀνταλλακτικὴ ἀξία, οὔτε τῆς ἀξίας χρήσης. Βλέποντας δύο ἄτομα ποὺ δουλεύουν κάμποσα χρόνια πέντε ὧρες τὴν ἡμέρα γιὰ τὴν κοινότητα σὲ δύο διαφορετικὲς ἐργασίες ποὺ τοὺς ἀρέσουν τὸ ἴδιο, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ἐργασία τους εἶναι ἰσοδύναμη. Ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ κατατεμαχίσουμε τὴν ἐργασία τους καὶ νὰ ποῦμε ὅτι τὸ προϊὸν κάθε ἡμέρας, κάθε ὥρας ἢ κάθε λεπτοῦ ἐργασίας τοῦ πρώτου ἀξίζει ὅσο τὸ προϊὸν κάθε λεπτοῦ ἢ κάθε ὥρας τοῦ ἄλλου.

Κατὰ τὴ γνώμη μας ἡ σημερινὴ κλίμακα τῶν μισθῶν εἶναι τὸ συνδυασμένο προϊὸν τῶν φόρων, τῆς κυβερνητικῆς κηδεμονίας, τῆς καπιταλιστικῆς ἁρπακτικότητας - μὲ δυὸ λόγια, τοῦ Κράτους καὶ τοῦ Κεφαλαίου. Πιστεύουμε ὅτι ὅλες οἱ θεωρίες τῶν οἰκονομολόγων γιὰ τὴν κλίμακα τῶν μισθῶν ἐφευρέθηκαν κατόπιν ἑορτῆς γιὰ νὰ δικαιώσουν τὶς ἤδη ὑπάρχουσες ἀδικίες. Ἑπομένως δὲν ἔχουμε λόγο νὰ τὶς λαμβάνουμε ὑπ' ὄψη μας.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων δὲν θὰ παραλείψουν νὰ μᾶς ποῦν ὅτι, ὅπως καὶ νἄχει τὸ πράγμα, ἡ κολλεκτιβιστικὴ κλίμακα τῶν μισθῶν θὰ ἀποτελοῦσε μία πρόοδο. «Εἶναι ὁπωσδήποτε προτιμότερο», θὰ μᾶς ποῦν, «νὰ ἔχουμε μία τάξη ἀνθρώπων ποὺ πληρώνονται δύο ἢ τρεῖς φορὲς περισσότερο ἀπὸ τὸν κοινὸ ἐργάτη, παρὰ νὰ ἔχουμε τοὺς Ρότσιλντ ποὺ κερδίζουν σὲ μία μέρα ὅσα ὁ ἐργαζόμενος δὲν κατορθώνει νὰ βγάλει σ' ἕνα χρόνο. Χωρὶς ἀμφιβολία, εἶναι ἕνα βῆμα πρὸς τὴν ἰσότητα».

Κατὰ τὴ γνώμη μας αὐτὸ θὰ ἦταν πρόοδος ἀπ' τὴν ἀνάποδη. Ἡ καθιέρωση σὲ μία σοσιαλιστικὴ κοινωνία τῆς διάκρισης μεταξὺ ἁπλῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς ἐργασίας, θὰ σήμαινε ὅτι ἐπικυρώνουμε μὲ τὴν Ἐπανάσταση καὶ ἀνάγουμε σὲ ἀρχὴ ἕνα κτηνῶδες γεγονὸς ποὺ ὑπομένουμε σήμερα χωρὶς νὰ πτύουμε νὰ τὸ θεωροῦμε ἄδικο. Θὰ σήμαινε ὅτι χάνουμε σὰν τοὺς κυρίους τῆς 4ης Αὐγούστου τοῦ 1789 ποὺ διακήρυσσαν τὴν κατάργηση τῶν φεουδαλικῶν δικαιωμάτων μὲ πομπώδη ρητορεία, γιὰ νὰ ἐπικυρώσουν στὶς 8 Αὐγούστου αὐτὰ τὰ ἴδια δι-

καιώματα ἐπιβάλλοντας στοὺς ἀγρότες τὴν καταβολὴ ἀποζημιώσεων γιὰ νὰ τὰ ἐξαγοράσουν ἀπὸ τοὺς φεουδάρχες. Ἀκόμη, θὰ σήμαινε ὅτι κάνουμε σὰν τὴ ρωσικὴ κυβέρνηση ὅταν κατάργησε τὴ δουλοπαροικία, ποὺ διακήρυξε ὅτι στὸ ἑξῆς ἡ γῆ θὰ ἀνῆκε στοὺς γαιοκτήμονες ἐνῶ προηγουμένως αὐτοὶ δὲν εἶχαν δικαίωμα νὰ πάρουν τοὺς κλήρους τῶν δουλοπάροικων.

Ἀλλὰ ἂς πάρουμε καλύτερα ἕνα πιὸ γνωστὸ παράδειγμα: ὅταν ἡ Κομμούνα τοῦ 1871 ἀποφάσισε νὰ πληρώνει στὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Κομμούνας 15 φράγκα τὴν ἡμέρα τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ πολεμιστὲς τῶν ὀχυρῶν ἔπαιρναν 30 πεντάρες, ὁρισμένοι χειροκρότησαν αὐτὴ τὴν ἀπόφαση σὰν πράξη ὑψηλῆς ἐξισωτικῆς δημοκρατίας. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, μὲ αὐτὴ τὴν ἀπόφαση ἡ Κομμούνα ἐπικύρωνε τὴν παλιὰ ἀνισότητα μεταξὺ τοῦ ἀνώτερου κρατικοῦ λειτουργοῦ καὶ τοῦ ἁπλοῦ πολεμιστῆ, μεταξὺ τοῦ κυβερνῶντος καὶ τοῦ κυβερνωμένου. Γιὰ ἕνα ὀππορτουνιστικὸ κοινοβούλιο μία τέτοια ἀπόφαση θὰ ἦταν ἐξαίσια· ἀλλὰ γιὰ τὴν Κομμούνα ἦταν ἕνα ψέμμα. Ἡ Κομμούνα διέψευδε τὴν ἐπαναστατικὴ ἀρχή της κι' ἔτσι τὴν καταδίκαζε.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποὺ γιὰ ὅλη του τὴ ζωὴ στερήθηκε τὴν ἐλεύθερη διάθεση τοῦ χρόνου του δέκα ὧρες κάθε μέρα προσέφερε στὴν κοινωνία πολὺ περισσότερα ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ τὴ στερήθηκε πέντε ὧρες τὴν ἡμέρα ἢ δὲν τὴ στερήθηκε καθόλου. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ πάρουμε ὅ,τι ἔκανε μέσα σὲ δύο ὧρες καὶ νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸ τὸ προϊὸν ἀξίζει δύο φορὲς περισσότερο ἀπὸ τὸ προϊὸν μίας ὥρας ἐργασίας ἑνὸς ἄλλου ἀτόμου καὶ νὰ τὸν ἀνταμείψουμε ἀνάλογα. Κάτι τέτοιο θὰ σήμαινε ὅτι ἀγνοοῦμε τὴν πολυπλοκότητα τῆς βιομηχανίας, τῆς γεωργίας, ὁλόκληρης τῆς ζωῆς στὴ σημερινὴ κοινωνία· ὅτι ἀγνοοῦμε μέχρι ποιὸ βαθμὸ κάθε ἐργασία τοῦ ἀτόμου εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν προηγούμενων καὶ τωρινῶν ἐργασιῶν ὅλη τῆς κοινωνίας. Θὰ ἦταν σὰν νὰ πιστεύουμε ὅτι βρισκόμαστε στὴ λίθινη ἐποχὴ ἐνῶ ζοῦμε στὴν ἐποχὴ τοῦ χάλυβα.

Πράγματι, πάρτε ὁποιοδήποτε παράδειγμα, ὅπως ἕνα ἀνθρακωρυχεῖο, καὶ ἐξετάστε ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ μετρηθοῦν καὶ νὰ ἐκτιμηθοῦν οἱ ὑπηρεσίες ποὺ προσφέρει κάθε ἄτομο ποὺ ἐργάζεται στὴν ἐξαγωγὴ τοῦ ἄνθρακα.

Προσέχτε αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο ποὺ χειρίζεται τὴν τεράστια μηχανὴ ποὺ ἀνεβοκατεβάζει τὸν θάλαμο φόρτωσης σ' ἕνα σύγχρονο ἀνθρακωρυχεῖο. Κρατάει στὸ χέρι τὸν μοχλὸ ποὺ διακόπτει καὶ ἀντιστρέφει τὴν πορεία τῆς μηχανῆς· σταματάει τὸν θάλαμο καὶ τὸν ξαναβάζει σὲ κίνηση μέσα σὲ κλάσματα τοῦ δευτερολέπτου· τὸν ἐξαπολύει πρὸς τὰ κάτω ἢ πρὸς τὰ πάνω μὲ ἰλιγγιώδη ταχύτητα. Στὸν τοῖχο παρακολουθεῖ ἕνα δείχτη πού, σὲ μικρὴ κλίμακα, τοῦ δείχνει σὲ ποιὸ σημεῖο τοῦ φρεατίου βρίσκεται ὁ θάλαμος σὲ κάθε στιγμὴ τῆς πορείας του. Μὲ ἐντεταμένη προσοχὴ παρακολουθεῖ μὲ τὸ βλέμμα τὸν δείχτη καί, μόλις φτάσει σ' ἕνα ὁρισμένο σημεῖο, σταματάει ξαφνικὰ τὸν θάλαμο - οὔτε μέτρο πιὸ πάνω ἢ πιὸ κάτω ἀπὸ τὸ κατάλληλο ἐπίπεδο. Πρὶν καλὰ - καλὰ προλάβει νὰ φορτωθεῖ τὸ κάρβουνο, τραβάει τὸν μοχλὸ καὶ ἐξαπολύει ξανὰ τὸν θάλαμο πρὸς τὴν ἐπιφάνεια.

Ἐπὶ 8 ἢ 10 ὧρες χωρὶς διακοπὴ πρέπει νὰ ἔχει ἐνταμένη τὴν προσοχή του σὲ ἀπίστευτο βαθμό. Ἂν τὸ μυαλό του σταματήσει γιὰ μιὰ στιγμή, ὁ θάλαμος μπορεῖ νὰ χτυπήσει στοὺς τροχούς, νὰ σπάσει τὸ σκοινί, νὰ συνθλίψει ἀνθρώπους, νὰ διακόψει κάθε ἐργασία στὸ ὀρυχεῖο. Στὰ σύγχρονα τελειοποιημένα ἀνθρακωρυχεῖα, ἂν καθυστερήσει τρία δευτερόλεπτα σὲ κάθε τράβηγμα τοῦ μοχλοῦ ἡ παραγωγὴ μειώνεται κατὰ 20 ἕως 50 τόννους τὴν ἡμέρα.

Λοιπόν, ποιὸς προσφέρει τὴ μεγαλύτερη ὑπηρεσία στὸ ἀνθρακωρυχεῖο; Αὐτός; Ἢ ἴσως τὸ παιδὶ ποὺ τοῦ δίνει ἀπὸ κάτω τὸ σινιάλο γιὰ νὰ ἀνεβάσει τὸν θάλαμο; Ἢ ὁ ἀνθρακωρύχος ποὺ διακινδυνεύει συνεχῶς τὴ ζωή του στὶς γαλαρίες καὶ κάποια μέρα θὰ σκοτωθεῖ ἀπὸ μία ἔκρηξη; Ἢ μήπως ὁ μηχανικὸς ποὺ θὰ ἔβρισκε μόνο χῶμα ἀντὶ γιὰ τὸ στρῶμα τοῦ ἄνθρακα ἂν ἔκανε ἕνα μικρὸ λάθος στοὺς ὑπολογισμούς του; Ἢ τέλος - ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ οἰκονομολόγοι ποὺ κι' αὐτοὶ κηρύσσουν τὴν ἀμοιβὴ σύμφωνα μὲ τὰ «ἔργα» καὶ ὑπολογίζουν τὰ «ἔργα» μὲ τὸν δικό τους τρόπο - ὁ ἰδιοκτήτης ποὺ ἔχει δεσμεύσει ὅλο τὸ κεφάλαιό του καὶ ποὺ ἴσως, ἀντίθετα ἀπὸ κάθε πρόβλεψη, εἶπε: «Σκάψτε ἐδῶ, θὰ βρῆτε ὑπέροχο κάρβουνο».

Ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι ποὺ δουλεύουν στὸ ἀνθρακωρυχεῖο συμβάλλουν στὴν παραγωγὴ τοῦ ἄνθρακα, ἀνάλογα μὲ τὶς δυνάμεις τους, τὴν ἐνεργητικότητά τους, τὴ γνώση τους, τὴ νοημοσύνη τους καὶ τὴν ἐπιδεξιότητά τους. Καὶ τὸ μόνο ποὺ μπο-

ροῦμε νὰ ποῦμε εἶναι ὅτι ὅλοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ζ ή-σ ο υ ν, νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς ἀνάγκες τους καὶ ἀκόμη τὶς ἰδιόμορφες ἀτομικὲς ἐπιθυμίες τους, ἀφοῦ πρῶτα ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἐπιτακτικώτερες ἀνάγκες ὅλων. Πῶς θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ ἔργο τοῦ καθένα;

Καὶ μετά, εἶναι πράγματι δ ι κ ό τ ο υ ς ἔργο τὸ κάρβουνο ποὺ βγάλανε; Δὲν εἶναι ἐπίσης ἔργο τῶν ἀνθρώπων ποὺ κατασκεύασαν τὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ποὺ ὁδηγεῖ στὸ ὀρυχεῖο, καὶ τοὺς δρόμους ποὺ δικτυώνονται μὲ κέντρο κάθε σταθμό της; Δὲν εἶναι ἐπίσης ἔργο ἐκείνων ποὺ καλλιέργησαν καὶ ἔσπειραν τοὺς ἀγρούς, ἔβγαλαν τὸ σίδερο, ἔκοψαν ξύλα στὸ δάσος, κατασκεύασαν τὶς μηχανὲς ποὺ θὰ κάψουν τὸ κάρβουνο κλπ.;

Καμία διάκριση δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἀνάμεσα στὰ ἔργα τοῦ καθένα. Ἂν τὰ μετρήσουμε ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα, ὁδηγούμαστε σὲ παραλογισμούς. Τὸ ἴδιο συμβαίνει ἂν τὰ κατατεμαχίσουμε καὶ τὰ μετρήσουμε μὲ ὧρες ἐργασίας. Ἕνα μόνο απομένει: νὰ μὴν τὰ μετρήσουμε καθόλου καὶ νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ δικαίωμα στὴ βιοτικὴ ἄνεση γιὰ ὅλους ὅσους μετέχουν στὴν παραγωγή.

Ἀλλὰ πάρτε ἕναν τελείως διαφορετικὸ κλάδο τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας, πάρτε τὸ σύνολο τῆς ὕπαρξής μας, καὶ ἀπαντεῖστε: Ποιὸς ἀπὸ μᾶς μπορεῖ νὰ ἀπαιτήσει μεγαλύτερη ἀνταμοιβὴ γιὰ τὸ ἔργο του; Ὁ γιατρὸς ποὺ διέγνωσε τὴν ἀσθένεια ἢ ἡ νοσοκόμα, ποὺ ἐξασφάλισε τὴ θεραπεία μὲ τὶς φροντίδες της;

Ὁ ἐφευρέτης τῆς πρώτης ἀτμομηχανῆς ἢ τὸ παιδὶ ποὺ μία μέρα, ἔχοντας βαρεθεῖ νὰ τραβάει τὸ σχοινὶ ποὺ κάποτε ἄνοιγε τὴ στρόφιγγα γιὰ νὰ μπεῖ ὁ καπνὸς κάτω ἀπ' τὸ ἔμβολο, ἔδεσε αὐτὸ τὸ σχοινὶ στὸ μοχλὸ τῆς μηχανῆς καὶ πῆγε νὰ παίξει μὲ τοὺς φίλους του, χωρὶς βέβαια νὰ φανταστεῖ ὅτι εἶχε ἀνακαλύψει τὸν θεμελιώδη μηχανισμὸ κάθε σύγχρονης μηχανῆς, τὴ στρόφιγγα ποὺ ἀνοίγει αὐτόματα;

Ὁ ἐφευρέτης τοῦ σιδηροδρόμου ἢ ἐκεῖνος ὁ ἐργάτης ἀπ' τὸ Νιούκαστλ ποὺ πρότεινε νὰ ἀντικατασταθοῦν μὲ ξύλινα δοκάρια οἱ πέτρες ποὺ κάποτε ἔμπαιναν κάτω ἀπ' τὶς ράγιες καὶ εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὸν ἐκτροχιασμὸ τραίνων λόγω ἔλλειψης ἐλαστικότητας; Ὁ μηχανικὸς τοῦ σιδηροδρόμου ἢ ὁ ἄν-

θρωπος πού μέ τά σινιάλα του σταματάει τά τραίνα είτε τούς ανοίγει τό δρόμο;

Πάρτε ακόμη τό παράδειγμα τοῦ ὑπερατλαντικοῦ τηλέγραφου. Ποιός λοιπόν προσέφερε περισσότερα στήν κοινωνία; Ὁ μηχανικός πού ὑποστήριζε πειραματικά ὅτι τό σύρμα θά μετέδιδε τά μηνύματα ἐνῶ οἱ σοφοί ἐπιστήμονες τό θεωροῦσαν ἀδύνατο; Ἡ ὁ Μώρυ πού συμβούλεψε νά ἐγκαταλειφθοῦν τά χοντρά σύρματα καί νά χρησιμοποιηθοῦν ἄλλα μέ πάχος μικρότερο ἀπό καλάμι; Ἡ ἀκόμη οἱ ἐθελοντές πού ἐρχόντουσαν ἄγνωστο ἀπό ποῦ καί περνοῦσαν μέρα καί νύχτα ἐξετάζοντας προσεχτικά κάθε μέτρο σύρματος καί βγάζοντας τά καρφιά πού ἔβαλαν οἱ μέτοχοι τῶν ναυτιλιακῶν ἑταιριῶν γιά νά σαμποτάρουν τόν τηλέγραφο;

Καί σ' ἕναν ἀκόμη εὐρύτερο τομέα - στό ἀληθινό πεδίο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς μέ τίς χαρές, τίς λύπες, καί τά ἀπρόοπτά της - δέν μποροῦμε ἄραγε ὅλοι μας νά κατονομάσουμε κάποιον πού μᾶς πρόσφερε μία τόσο σημαντική καί ἀνεκτίμητη ὑπηρεσία ὥστε νά μᾶς προκαλεῖ ἀγανάκτηση ἡ σκέψη νά τή μετρήσουμε σέ χρῆμα; Ἡ ὑπηρεσία αὐτή μπορεῖ νά εἶναι μία λέξη, μία ἁπλῆ λέξη πού εἰπώθηκε μέ εἰλικρίνεια τήν κατάλληλη στιγμή· ἡ μπορεῖ νά εἶναι μῆνες καί χρόνια αὐταπάρνησης. Προσπαθεῖστε λοιπόν νά ἐκτιμήσετε αὐτές τίς ὑπηρεσίες, τίς σημαντικώτερες ἀπ' ὅλες, σέ «κουπόνια ἐργασίας».

«Ἀνάλογα μέ τά ἔργα τοῦ καθένα»! Μά οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες δέν θά ἐπιβίωναν οὔτε γιά δύο γενεές, θά ἐξαφανιζόντουσαν σέ μισό αἰώνα ἄν ὁ καθένας δέν ἔδινε ἀπείρως περισσότερα ἀπ' ὅσα τοῦ ἀποδίδονται σέ χρῆμα, σέ «κουπόνια ἐργασίας» ἡ σέ κοινωνικές ἀνταμοιβές. Τό ἀνθρώπινο γένος θά ἐξαφανιζόταν ἀπό προσώπου γῆς ἄν ἡ μάνα δέν ἔδινε τή ζωή της γιά νά διατηρήσει τή ζωή τῶν παιδιῶν της, ἄν κάθε ἄνθρωπος δέν πρόσφερε τόσα πολλά χωρίς νά τά λογαριάζει, ἄν ὁ ἄνθρωπος δέν ἔδινε κυρίως ἐκεῖ ὅπου δέν περιμένει καμία ἀνταμοιβή.

Ἐάν ἡ ἀστική κοινωνία ἀποσυντίθεται, ἐάν σήμερα βρισκόμαστε σ' ἕνα τραγικό ἀδιέξοδο ἀπ' ὅπου δέν μποροῦμε πιά νά βγοῦμε χωρίς νά ἀφανίσουμε μέ φωτιά καί τσεκούρι τούς θεσμούς τοῦ παρελθόντος, αἰτία εἶναι ὅτι πολύ μετρήσαμε κι' ὅτι αὐτό μόνο τούς ἀδίσταχτους κερδοσκόπους ὠφελεῖ. Αἰτία

εἶναι ὅτι παρασυρθήκαμε σὲ μία κατάσταση ὅπου δ ί ν ο υ μ ε μόνο γιὰ νὰ π ά ρ ο υ μ ε, ὅτι θελήσαμε νὰ μετατρέψουμε τὴν κοινωνία σὲ ἐμπορικὴ ἐπιχείρηση βασισμένη στὸ «δοῦναι καὶ λαβεῖν».

Οἱ κολλεκτιβιστές, ἄλλωστε, ἔχουν συνείδηση αὐτοῦ τοῦ πράγματος. Ἀντιλαμβάνονται ἀόριστα ὅτι μία κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβιώσει ἂν ὠθήσει στὸ ἔπακρο τὴν ἀρχὴ «στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὰ ἔργα του». Γνωρίζουν ὅτι οἱ ἀ ν ά γ κ ε ς τῶν ἀτόμων - ἄς μὴ μιλήσουμε γιὰ τὶς ἰδιοτροπίες τους - δὲν ἀνταποκρίνονται πάντα στὰ ἔργα τους. Ἔτσι ὁ Ντὲ Πέπε μᾶς λέει:

«Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ - κατ' ἐξοχὴν ἀτομικιστικὴ - θὰ ἔπρεπε βέβαια νὰ μ ε τ ρ ι α σ τ ε ῖ μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπέμβαση γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν καὶ τῶν νέων (συμπεριλαμβανομένης τῆς συντήρησης καὶ διατροφῆς τους) καὶ μὲ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση τῆς περίθαλψης τῶν ἀνάπηρων καὶ ἄρρωστων, τῆς συντήρησης τῶν ἡλικιωμένων ἐργατῶν, κλπ.».

Γνωρίζουν ὅτι ἕνας σαραντάρης μὲ τρία παιδιὰ ἔχει μεγαλύτερες ἀνάγκες ἀπὸ ἕναν εἰκοσάχρονο νέο.

Γνωρίζουν ὅτι ἡ γυναίκα ποὺ βυζαίνει τὸ μωρό της καὶ ξενυχτάει στὸ προσκεφάλι του δὲν μπορεῖ νὰ προσφέρει τὰ ἴδια «ἔργα» μὲ τὸν ἄντρα ποὺ κοιμήθηκε ἥσυχα. Φαίνεται νὰ καταλαβαίνουν ὅτι ὁ ἄντρας καὶ ἡ γυναίκα ποὺ ἔχουν φθαρεῖ ἀπὸ τὴν πολλὴ δουλειὰ γιὰ τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας, ἴσως ἀδυνατοῦν νὰ προσφέρουν τὰ ἴδια «ἔργα» μ' ἐκείνους ποὺ ἔχουν περάσει τὶς ὧρες τους ξεκούραστα καὶ ἔχουν πάρει τὰ «κουπόνια ἐργασίας» τους στὴν προνομιακὴ θέση στατιστικολόγων τοῦ Κράτους.

Κι' ἔτσι σπεύδουν νὰ μ ε τ ρ ι ά σ ο υ ν τὴν ἀρχή τους. «Μὰ βέβαια», μᾶς καθησυχάζουν, «ἡ κοινωνία θὰ συντηρήσει καὶ θὰ ἀναθρέψει τὰ παιδιά της. Μὰ βέβαια, θὰ βοηθήσει τοὺς γέρους καὶ τοὺς ἀνάπηρους. Μὰ βέβαια, οἱ ἀ ν ά γ κ ε ς καὶ ὄχι τὰ ἔ ρ γ α θὰ καθορίσουν τὰ ἔξοδα στὰ ὁποῖα θὰ ὑποβληθεῖ ἡ κοινωνία γιὰ νὰ μετριάσει τὴν ἀρχή: στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὰ ἔργα του».

Ἐλεημοσύνη λοιπόν! Ἐλεημοσύνη ὀργανωμένη ἀπὸ τὸ Κράτος.

Θὰ βελτιώσουν τὰ ὀρφανοτροφεῖα, θὰ ὀργανώσουν τὴν

ἀσφάλεια γερατιῶν καὶ ἀρρώστειας - καὶ ἡ ἀρχὴ θὰ ἔχει μετριαστεῖ!

Ἔτσι λοιπόν, ἀφοῦ ἀρνήθηκαν τὸν κομμουνισμό, ἀφοῦ χλεύασαν τὴν ἀρχὴ «στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες του», νὰ ποὺ τώρα βλέπουν ὅτι κάτι ξέχασαν οἱ μεγάλοι οἰκονομολόγοι τους: τὶς ἀνάγκες τῶν παραγωγῶν. Καὶ σπεύδουν νὰ τὶς ἀναγνωρίσουν. Μόνο ποὺ τὸ Κράτος θὰ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ θὰ τὶς ἐκτιμήσει· τὸ Κράτος θὰ ἀναλάβει τὸ καθῆκον νὰ ὑπολογίσει μήπως οἱ ἀνάγκες εἶναι δυσανάλογες πρὸς τὴν προσφερόμενη ἐργασία, καὶ νὰ τὶς ἱκανοποιήσει ἂν τὸ κρίνει σκόπιμο.

Τὸ Κράτος θὰ ἐλεήσει ὅποιον εἶναι διατεθειμένος νὰ ἀναγνωρίσει τὴ δική του κατωτερότητα ἀπέναντι σ' αὐτό. Ἀπὸ ἐκεῖ μέχρι τὸ «νόμο περὶ πτωχῶν» καὶ τὰ ἀγγλικὰ φτωχοκομεῖα - κάτεργα, ὑπάρχει ἕνα μόνο βῆμα.

Ὑπάρχει ἕνα μόνο βῆμα, γιατὶ κι' αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἄστοργη κοινωνία ποὺ μᾶς ἐξεγείρει ὑποχρεώθηκε νὰ μετριάσει τὴν ἀτομικιστικὴ ἀρχή της. Κι' αὐτὴ ἀκόμη ὑποχρεώθηκε νὰ κάνει παραχωρήσεις πρὸς μία κομμουνιστικὴ κατεύθυνση μὲ τὴν ἴδια μορφή τῆς ἐλεημοσύνης.

Κι' αὐτὴ ἀκόμη προσφέρει γεύματα μίας πεντάρας γιὰ νὰ προλάβει τὴ λεηλασία τῶν καταστημάτων της. Κι' αὐτὴ ἀκόμη χτίζει νοσοκομεῖα - συχνὰ ἄθλια ἀλλὰ μερικὲς φορὲς μεγαλοπρεπῆ - γιὰ νὰ προλάβει τὴ θραύση τῶν ἐπιδημιῶν. Κι' αὐτὴ ἀκόμη, ἀφοῦ δὲν ἔχει πληρώσει τίποτα παραπάνω ἀπὸ τὶς ὧρες ἐργασίας, περιμαζεύει τὰ παιδιὰ ἐκείνων ποὺ ἡ ἴδια καταδίκασε στὴν ἔσχατη μιζέρια. Κι αὐτὴ ἀκόμη λαμβάνει ὑπ' ὄψη τὶς ἀνάγκες μὲ τὴν ἐλεημοσύνη.

Ἡ μιζέρια τῶν φτωχῶν - τὸχουμε πεῖ ἀλλοῦ - εἶναι ἡ ρίζα τοῦ πλούτου. Αὐτὴ δημιούργησε τὸν πρῶτο καπιταλιστή. Γιατὶ πρὶν ἀρχίσει ἡ συσσώρευση τῆς «ὑπεραξίας», στὴν ὁποία ἀρέσκονται νὰ ἀφιερώνουν τόσες θεωρητικὲς ἀναλύσεις, ἔπρεπε ἀπαραιτήτως νὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι ἐξαθλιωμένοι ποὺ θὰ δεχόντουσαν νὰ πουλήσουν τὴν ἐργασιακή τους δύναμη γιὰ νὰ μὴν πεθάνουν τῆς πείνας. Ἡ μιζέρια εἶναι ἐκείνη ποὺ δημιούργησε τοὺς πλούσιους. Καὶ ἂν ἡ ἐξαθλίωση ἔκανε τόσο γοργὲς προόδους στὴ διάρκεια τοῦ Μεσαίωνα, αἰτία εἶναι ὅτι οἱ

ἐπιδρομὲς καὶ οἱ πόλεμοι, ὁ σχηματισμὸς τῶν Κρατῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐξουσίας τους, ὁ πλουτισμὸς ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς Ἀνατολῆς καὶ τόσοι ἄλλοι συναφεῖς παράγοντες, διέλυσαν τοὺς δεσμοὺς ποὺ ἕνωναν παλιότερα τὶς ἀγροτικὲς καὶ ἀστικὲς κοινότητες· καὶ τὶς ὁδήγησε νὰ ἀντικαταστήσουν τὴ ἀλληλεγγύη τοῦ παρελθόντος μὲ τὴν ἀρχή: «Στὸ διάβολο οἱ ἀνάγκες! Μόνο τὰ **ἔ ρ γ α** θὰ πληρώνονται, κι' ἂς τὰ βολέψει ὁ καθένας ὅπως μπορεῖ!».

Καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια ἀρχὴ θὰ ξεπηδήσει λοιπὸ ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση; Αὐτὴ τὴν ἀρχὴ τολμοῦν νὰ ἀποκαλοῦν μὲ τὸ ὄνομα τῆς κοινωνικῆς Ἐπανάστασης - τὸ ὄνομα τὸ πανάκριβο γιὰ ὅλους τοὺς πεινασμένους, δυστυχισμένους καὶ καταπιεσμένους;

Ὅμως δὲν πρόκειται νὰ συμβεῖ κάτι τέτοιο. Γιατὶ τὴ μέρα ποὺ οἱ παλιοὶ θεσμοὶ θὰ γκρεμιστοῦν ἀπὸ τὸ τσεκούρι τῶν προλετάριων, θὰ βρεθοῦν ἀνάμεσά τους ἐκεῖνοι ποὺ θὰ φωνάξουν: «Ψωμὶ γιὰ ὅλους! Σπίτια γιὰ ὅλους! Δικαίωμα στὴν εὐημερία γιὰ ὅλους!»

Καὶ οἱ φωνὲς αὐτὲς θὰ ἀκουστοῦν. Ὁ λαὸς θὰ πεῖ: "Ἂς ἱκανοποιήσουμε πρῶτα ἀπ' ὅλα τὶς ἀνάγκες μας γιὰ ζωή, χαρὰ καὶ ἐλευθερία. Κι' ὅταν ὅλοι θὰ ἔχουν γευτεῖ αὐτὴ τὴν εὐτυχία, θὰ ἀφοσιωθοῦμε στὸ ἔργο μας, στὸ ἔργο τοῦ γκρεμίσματος τῶν τελευταίων καταλοίπων τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος: τῆς ἠθικῆς του ποὺ ἀντλεῖται ἀπὸ τὰ λογιστικὰ βιβλία, τῆς φιλοσοφίας του τοῦ «δοῦναι καὶ λαβεῖν», τῶν θεσμῶν του τοῦ «δικό μου» καὶ «δικό σου». Καὶ γκρεμίζοντας θὰ οἰκοδομήσουμε, ὅπως ἔλεγε ὁ Προυντόν. Ἀλλὰ θὰ οἰκοδομήσουμε πάνω σὲ καινούργιες βάσεις - π ά ν ω σ τ ὶ ς β ά σ ε ι ς - τ ο ῦ Κ ο μ μ ο υ ν ι σ μ ο ῦ κ α ὶ τ ῆ ς Ἀ ν α ρ χ ί α ς, ὄ χ ι τ ο ῦ Ἀ τ ο μ ι κ ι σ μ ο ῦ κ α ὶ τ ῆ ς Ἐ ξ ο υ σ ί α ς.